OKTATÁSI HIVATAL

NAT 2020

9

Történelem

tankönyv

TÖRTÉNELEM 9.

a középiskolák számára

OKTATÁSI HIVATAL

A tankönyv a TKV/3155-7/2020. engedélyszámon 2020. 06. 11-től tankönyvi engedélyt kapott.

A tankönyv megfelel a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet alapján készült, 2020. 01. 31. után kiadott, 9–12. évfolyam történelem tantárgy kerettantervének.

A tankönyvvé nyilvánítási eljárásban közreműködő szakértő: MARCZINKÓ ISTVÁN

Tananyagfejlesztő: SZÁRAY MIKLÓS, DR. SZABADOS GYÖRGY (8., 14., 15. téma)

Vezetőszerkesztő: PAPPNÉ GELLÉNYI JUDIT

Szerkesztő: PÁLINKÁS MIHÁLY

Tudományos szakértő: DR. SZABADOS GYÖRGY

Illusztrációk: JÉCSAI ZOLTÁN

Térképek, szakábrák: SZÁRAY LŐRINC, SZÁRAY MIKLÓS

Fedélterv: SLEZÁK ILONA, BÁNÁTI JÁNOS

Fedélkép: Részlet Feszty Árpád: A magyarok bejövetele című festményéből (Nemzeti Történeti Emlékpark, Ópusztaszer)

A tankönyvben felhasználtuk Száray Miklós: Történelem 9. a középiskolák számára (NT-17142), Száray Miklós: Történelem 7. a hat- és nyolcosztályos gimnáziumok számára (NT-17601) és Száray Miklós: Történelem 8. a hat- és nyolcosztályos gimnáziumok számára (NT-17602) című tankönyvek szövegét és illusztrációit.

© Oktatási Hivatal, 2020

ISBN 978-615-6178-38-1

Oktatási Hivatal • 1055 Budapest, Szalay utca 10–14.
Telefon: (+36-1) 374-2100 • E-mail: tankonyv@oh.gov.hu

A kiadásért felel: Brassói Sándor elnök
Raktári szám: OH-TOR09TB
Utánnyomásra előkészítette: dr. Kojanitz László
Tankönyvkiadási osztályvezető: Horváth Zoltán Ákos
Műszaki szerkesztő: Marcsek Ildikó
Grafikai szerkesztő: Téglásy György
Nyomdai előkészítés: Vidosa László
Terjedelem: 23,69 (A/5) ív
A könyv tömege: 400 gramm
1. kiadás, 2024

Gyártás: Könyvtárellátó Nonprofit Kft.
Nyomta és kötötte az Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen
Felelős vezető: György Géza vezérigazgató
A nyomdai megrendelés törzsszáma:

magyar nyomdatermék
NYOMDA- ÉS PAPÍRIPARI SZÖVETSÉG

Ez a tankönyv a Széchenyi 2020 Emberi Erőforrás Fejlesztési Operatív Program EFOP-3.2.2-VEKOP-15-2016-00001. számú, „A köznevelés tartalmi szabályozóinak megfelelő tankönyvek, taneszközök fejlesztése és digitális tartalomfejlesztés” című projektje keretében készült. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

ELŐSZÓ

KEDVES DIÁKOK!

Hosszú utazásra indulunk el ezzel a tankönyvvel. A kezdet az őskor, a növénytermesztés és az állattenyésztés felfedezése, az első falvak, városok létrejötte. Megismerjük az ókori keleti birodalmak (például az Óbabiloni Birodalom) civilizációját, az ókori görögök intézményeit, kultúráját, a hódító és a szervező Rómát, a sokszínű középkort – „Európa ébredésének" korát – és a rettegett keleti népből európai országot építő magyarság történelmét. Az egyetemes történelemből csak „szigeteket" emelünk ki, a magyar történelmet pedig folyamatában tárgyaljuk. A kerettantervben meghatározott tananyagcsökkentés értelmében kimaradtak korábban megszokott tananyagrészek, de a kevesebb mégis több lehet, mert ez a tananyag valóban elvégezhető egy tanév alatt, sőt lehetőséget nyújt egyes témák mélyebb feldolgozására, források elemzésére stb.

Ha a távolba vesző őskort nem számítjuk, akkor is majdnem ötezer évet kell bebarangolnunk, megismernünk, megértenünk. A rendelkezésünkre álló kb. 70 tanóra bizony nagyon kevés ehhez. Tankönyvünket úgy írjuk meg, hogy e nagy vállalkozás mégis sikerülhessen.

Mindazt az ismeretanyagot, amit a tanterv előír, amit fontosnak és érdekesnek tartunk, 20 *tematikus egységbe* foglaltuk bele. Nem véletlenül használjuk a tematikus egység kifejezést, mivel nem egy tanórához kapcsolódó anyagot ölel fel, hanem egy témát jár körbe, amit tanáraitok saját belátásuk szerint több órában dolgoznak fel. A tankönyv ezzel kívánja elősegíteni az új tantervben kitűzött célok megvalósítását. A tematikus egységek közel azonos terjedelműek (nyolcoldalasak), és a tanterv hat nagy témaköréhez kapcsolódóan *hat fejezetet* alkotnak.

A legfontosabb eseményeket, folyamatokat, összefüggéseket a *tankönyvi főszöveg* írja le. Ez a tankönyvi főszöveg a „tanulnivaló". Fölöslegesnek tartottuk a leglényegesebb gondolatok vastag betűs kiemelését, hogy azok összeolvasva egyfajta vázlatot adjanak. A vastag betűket most egy-egy kulcsfogalom, név vagy évszám kiemelésére használjuk. Ezek felölelik a tantervben szereplő teljes lexikát, s egyben segítenek a tananyag áttekintésében, felidézésében.

A főszöveget kiegészítő hasznos és érdekes információk két módon kerültek az egyes egységekbe. A kerettantervben nem szereplő, de az előzmények megértését segítő nagyobb, zömmel egyoldalas kiegészítők *Háttérolvasmány* címszóval, színalányomással jelölve és kisebb méretű betűkkel jelennek meg, többnyire a témák elején. A tematikus egységhez szorosan kapcsolódó tananyagot kiegészítő, annak megértését segítő vagy érdekességeket tartalmazó részek a főszövegek között helyezkednek el. Ezeket a *kiegészítő szövegeket* piktogramok (■) jelölik. A pluszinformációkat a megkülönböztethetőség érdekében minden esetben kisebb méretű betűkkel szedettük. Ezeket csak akkor kell tudni, ha a tanáraitok kérik, viszont az ilyen szövegek teszik igazán tartalmassá, érdekessé a történelemtankönyvet. A cél azonban nem elsősorban ezek megtanulása, hanem inkább az önálló gondolkodás kialakításának segítése.

Az önálló véleményalkotás formálódását segítik a *források*, a szöveges dokumentumok, képek, rajzok, ábrák. A vázlatos térképek nemcsak illusztrációk, hanem a tanórai munka bázisát képezik. Elemzésükkel, összevetésükkel tárul fel igazán a múlt, s így szerezhetők meg azok a képességek, amelyekkel eligazodhatunk a ránk zúduló információözönben. A szöveges források kerettel kiemeltek, a képeket, ábrákat, térképeket pedig tematikus egységenként számozás jelöli, hogy könnyebben használhassuk ezeket, és később a tankönyvhöz kapcsolódó taneszközökben (munkafüzet, digitális anyag) egyszerűbben hivatkozhassunk rájuk.

Külön kiemelnénk az ábrákat. Ezek eseménysorokat, folyamatokat, a társadalmak és az államok felépítését, intézményeket, gazdasági modelleket, kulturális jelenségeket, esetenként történelmi fogalmakat mutatnak be. Némelyik ábra első látásra bonyolultnak tűnik, mégis érdemes időt szánni a tanulmányozására. A vizualitás segíthet megérteni és később felidézni mindazt, aminek a leírása sokkal bonyolultabb, hosszadalmasabb lenne. A szöveges források, ábrák, térképek és képek elemzését kérdések, feladatok segítik.

A tanultak áttekintését szolgálja a tankönyv végi szinkron időtábla. Fontos az idegen nevek, kifejezések kiejtését tartalmazó gyűjtemény is.

Kívánjuk, hogy az utazás során szerezzetek minél alaposabb, minél használhatóbb tudást, és jobban szeressétek a történelmet, mint az út kezdetén!

A tankönyv alkotói

TARTALOM

Előszó 3

I. CIVILIZÁCIÓ ÉS ÁLLAMSZERVEZET AZ ÓKORBAN

1. A Közel-Kelet civilizációi 6
2. Az athéni demokrácia 13
3. A görög civilizáció 21
4. A római köztársaság 30
5. A római civilizáció 38

II. VALLÁSOK AZ ÓKORBAN

6. Politeizmus és monoteizmus 48
7. A kereszténység kezdete 56

III. HÓDÍTÓ BIRODALMAK

8. Egy eurázsiai birodalom: a hunok 66
9. Az Arab Birodalom és az iszlám. Nagy Károly birodalma 73

IV. A KÖZÉPKORI EURÓPA

10. A parasztság világa 82
11. Az egyházi rend 89
12. A nemesi rend 98
13. A polgárok világa 106

V. A MAGYAR NÉP EREDETE ÉS AZ ÁRPÁD-KOR

14. Magyar őstörténet és honfoglalás 116
15. Az államalapítás 125
16. A magyar állam megszilárdulása az Árpád-korban. . 133

VI. A KÖZÉPKORI MAGYAR KIRÁLYSÁG FÉNYKORA

17. Az Anjouk 144
18. A török fenyegetés árnyékában 153
19. Hunyadi Mátyás 163
20. A magyar középkor kulturális hagyatéka 171

Kronológia 180
Idegen nevek, kifejezések kiejtése 183
Illusztrációk, fotók és irodalmi jogok jegyzéke 183

A magyarok bejövetele. Részlet Feszty Árpád körképéből (XIX. század vége)

A Forum Romanum Rómában

Periklész

Jézus születése. M. S. mester magyar festő alkotása (XVI. század eleje).

Michelangelo: Mózes. A szobor II. Gyula pápa síremlékére készült (XVI. század eleje).

Than Mór Attila lakomája című festményének részlete (1870)

Mohamed próféta lerombolja a bálványokat (XI. századi illusztráció)

Salisbury város katedrálisának a belseje (XIII. század). 123 méteres tornyával ez Nagy-Britannia legmagasabb katedrálisa.

A Magna Charta (1215). Négy fennmaradt másolatából a legjobb állapotút Salisbury katedrálisában őrzik.

A zsámbéki Árpád-kori templom romjai (XIII. század). Román és gótikus stílusjegyeket egyaránt őriz. Földrengés rombolta le a XVIII. század közepén.

Az Aranybulla pecsétjének két oldala (1222)

A Szent Erzsébet-székesegyház Kassán. Építése a XIV. század végén kezdődött, és a XVI. század elején fejeződött be.

A magyar Szent Korona

I. CIVILIZÁCIÓ ÉS ÁLLAMSZERVEZET AZ ÓKORBAN (KR. E. 3000 – KR. U. 476)

1. A KÖZEL-KELET CIVILIZÁCIÓI

HÁTTÉROLVASMÁNY

A KEZDETEK – AZ ŐSKOR Az őskőkor évezredeit követően a Közel-Kelet térségében a Kr. e. 7. évezred táján jelentős változások következtek be. Az újkőkorban csiszolással jobb eszközöket tudtak készíteni. Az így készült szerszámok és fegyverek (lándzsahegyek, balták) hatékonysága messze felülmúlta a korábbi korszakokét. A tökéletesebb eszközök lehetővé tették a növények termesztését és az állatok tenyésztését.

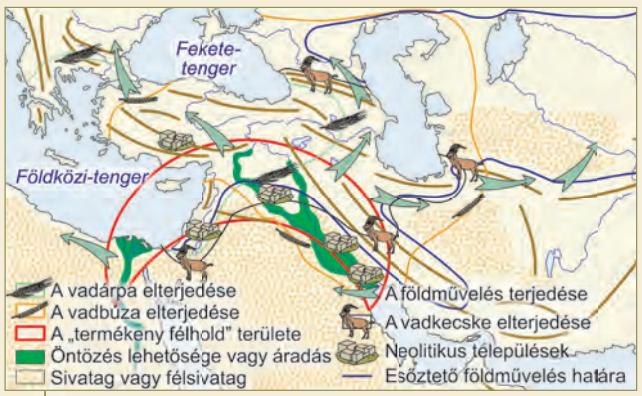

1. *A Közel-Kelet, a termékeny félhold vidéke*

Keress okokat, miért a Közel-Keleten alakult ki a földművelés és az állattartás! Hogyan terjedt tovább a neolitikus kultúra?

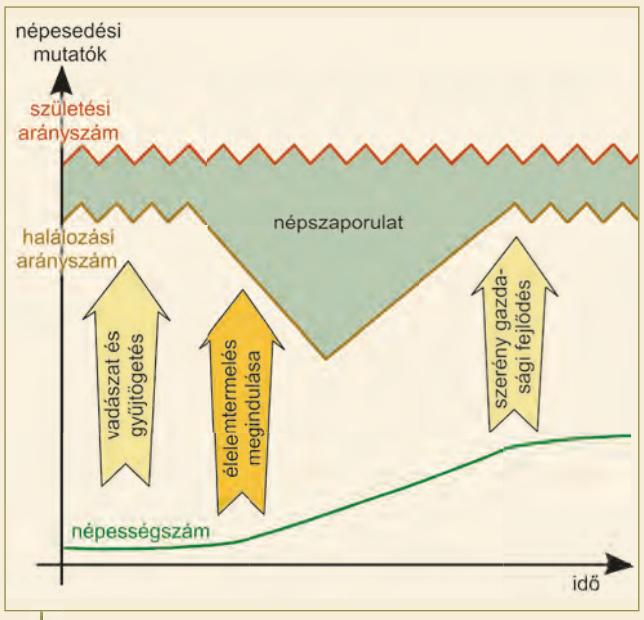

3. *A demográfiai robbanás grafikonja és a Föld népességének becsült adatai*

Azonosítsd a grafikonon szereplő adatsorok tartalmát! Mutasd be a folyamat jellemzőit! Mely tényezők befolyásolták a demográfiai robbanás menetét?

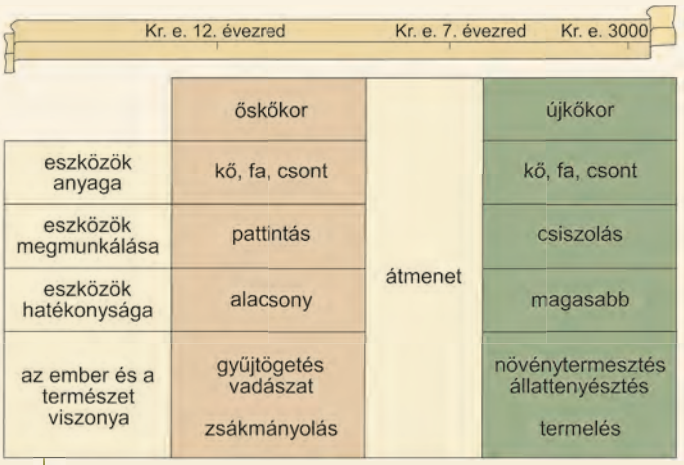

2. *Az őskor felosztása*

Mely korszakokra osztjuk az őskort? Helyezd el az ábra alapján az őskort az időben! Milyen alapon osztották fel az őskort szakaszokra? Határozd meg az őskőkor és az újkőkor alapvető jellemzőit!

A növénytermesztés a gyűjtögetésből alakulhatott ki. Rájöttek, hogy a begyűjtött magok elszórva termést hoznak. Kezdetben csak learatták a termést, majd megszületett a felismerés, hogy a talaj előkészítésével bővebb termés várható. Létrehozták a földműveléshez szükséges eszközöket, elsőként az ásóbotot (ásóbotos földművelés).

Az állattenyésztés előfeltétele a háziasítás volt. Sokak szerint a kutya lehetett az első állat, amelyik az ember mellé szegődött. Az újkőkor kezdetén az első valódi értelemben vett haszonállat a kecske és a juh volt (élelmet és igaerőt is adtak). Ezeket követte a szarvasmarha, majd a sertés. A lovat és a tevét sokkal később állították az ember szolgálatába. A lovas népek csak a vaskorban léptek színre. Kezdetben a háziállatokat a húsukért tartották. Később hasznosították tejüket, bőrüket és prémjüket is. Igavonóként csak az újkőkor végén alkalmazták őket.

Az agyagedények készítésének titkára is már az őskőkorban rájött az ember. A termelés megindulásával felesleg keletkezett, így megnőtt az igény a tárolásra, a tárolóedények készítése önálló mesterséggé vált. Kialakult a fazekasság. Óriási fejlődést jelentett a fazekaskorong feltalálása. A textíliák megjelenése is az újkőkor vívmánya. A fonál alapanyaga már ekkor a kender rostja és a juhok bundája, a gyapjú volt.

Az újkőkorban az élelem mennyiségének gyarapodásával együtt nőtt az életben maradás esélye. Így a halálozási arány csökkent, a születések száma pedig továbbra is magas maradt. Ezáltal a két érték aránya, a népszaporulat nőtt, ugrásszerű népességnövekedés következett be (népességrobbanás).

A népességnövekedés következtében a termékeny félhold vidékéről közösségek indultak el új földek meghódítására. Az elvándorlás hozzájárult az újkőkori műveltség elterjedéséhez.

A földművelés kialakulásával az ember helyhez kötött életmódra tért át, hiszen szántói, elraktározott terményei nem tették lehetővé a vándorlást. Kialakultak az állandó települések, a falvak.

TERMÉSZETI VISZONYOK – ÖNTÖZÉSES GAZDÁLKODÁS A Tigris és az Eufrátesz közének, **Mezopotámiának** (a görög szó jelentése: Folyóköz) a déli része folyók szabdalta mocsaras síkság volt. A csapadék kevés volt, s mennyisége ebben a korszakban fokozatosan csökkent, mint általában az egész Közel-Keleten. E forró vidéken csak **öntözéssel lehetett földművelést** végezni, melyhez a természet nyújtott az itt élők számára példát a Tigris és az Eufrátesz deltájában.

A vidék legnagyobb kincse az öntözhető földterület volt, ahol gabonát, gyümölcsöket, zöldséget termesztettek, és szarvasmarhát, juhot tenyésztettek. A természet ezenkívül nádat adott a mocsaras területeken és agyagot a síkságon. A többi nyersanyag, a fa, a kő, a fém hiányzott. Ez a hiány ösztönzőleg hatott a termelésre, hiszen cserére kényszerítette a terület lakóit.

Először a réz-, majd a Kr. e. 2. évezredben a bronzeszközök terjedtek el. A földet ekkor már ekével szántották, sarlóval takarították be a termést. Az öntözéssel a korábbi állapothoz és a környező tájakhoz képest rendkívül nagy eredményeket értek el, a termés többszörösét betakarítva ugyanakkora területről. A legeltető állattartás is bőven fedezte szükségleteiket.

A termelés szervezeti keretét a templomgazdaságok s kisebb részben a kisparaszti birtokok adták. A templomgazdaságok olyan nagybirtokok voltak, amelyek általában a város legjobb földterületeit foglalták el, s az állam vagy a templom tulajdonát képezték. Az irányítást a templom vagy az állam hivatalnokai, a közvetlen termelést a közrendű szabadok végezték, akik ennek fejében terményt kaptak. A megtermelt javak a raktárba kerültek, s innen látták el a földműveseket. Kézművesek is tartoztak a gazdasághoz, az állam által behozott nyersanyagokat ők is a raktárakból kapták. Ide adták le készítményeiket, s innen jutottak élelmiszerhez, a mezőgazdasági munkások pedig a kézművesek által készített szerszámokhoz, szövetekhez. Vagyis a templomgazdaság önellátó rendszer volt, ahol a termelést a hivatalnokok irányította közrendű szabadok végezték.

Az atlasz és az internet segítségével hasonlítsd össze Mezopotámia és Egyiptom természeti viszonyait (öntözés szerepe, termőföld pótlása, ásványkincsek stb.)!

ÁLLAM ÉS TÁRSADALOM A KÖZEL-KELETEN Az ókor kezdetén az emberi közösségek egyesüléséből létrejöttek az első államok. Kibontakoztak az együttélés szabályai, tagoltabbá váltak a társadalmak. Az állam az őt alkotó közösségek szükségleteit látta el, annak szokásai határozták meg jellegét. Kialakultak az állam funkciói (védelem, munkaszervezés, rend fenntartása), melyek biztosították a közösség létét. Egyesítette a közösség erejét, betartatta a szokásjogot, később törvényeket hozott.

A közösségi együttélés nem működött volna az alapvető erkölcsi szabályok megalkotása és betartása nélkül. A vallások biztosították az erkölcsi együttélés szabályait és a közösség létéhez szintén elengedhetetlen belső kohéziót, hitet.

Az ókori Kelet földművelő társadalmai ugyan mind mások voltak, de mégis vannak hasonló vonásaik. Így kialakíthatunk egy leegyszerűsített társadalmi modellt, amely kihangsúlyozza a térség társadalmainak lényegi vonásait. Ennek az a szerepe, hogy könnyebben megértsük a társadalom felépítését, a régió sajátosságait, s könnyebben tud-

4. *Mezopotámia természeti viszonyai*

Azonosítsd Mezopotámia területét! Mutasd be természeti viszonyait (éghajlat, növényzet, ásványkincsek stb.)! Milyen hatásai lehettek a természeti viszonyoknak a térség fejlődésére?

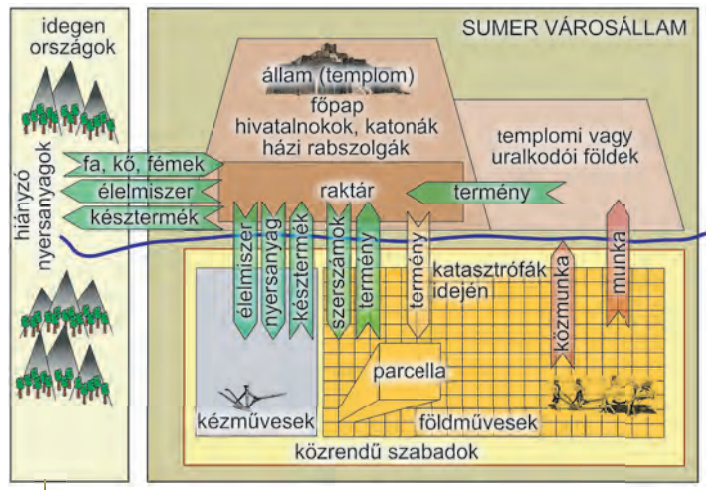

5. *A templomgazdaság működése*

Kövesd nyomon egy közrendű szabad által megtermelt zsák búza lehetséges útjait! Milyen feladatokat látott el az állam? Miért erősítette az állam szerepét ez a rendszer? Kik dolgoztak a földeken? Kik végezték az irányítást?

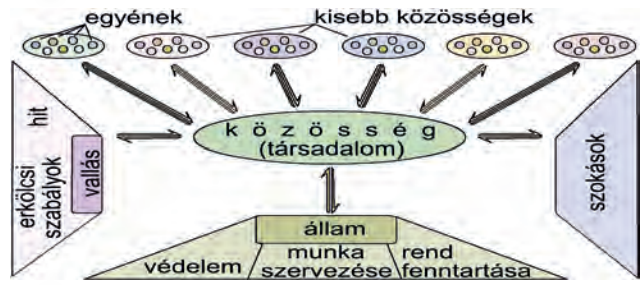

6. *Egyén – közösség – állam és vallás*

Értelmezd az ábrát! Indulj el az egyén felől, és lépésről lépésre kövesd az ábra logikáját!

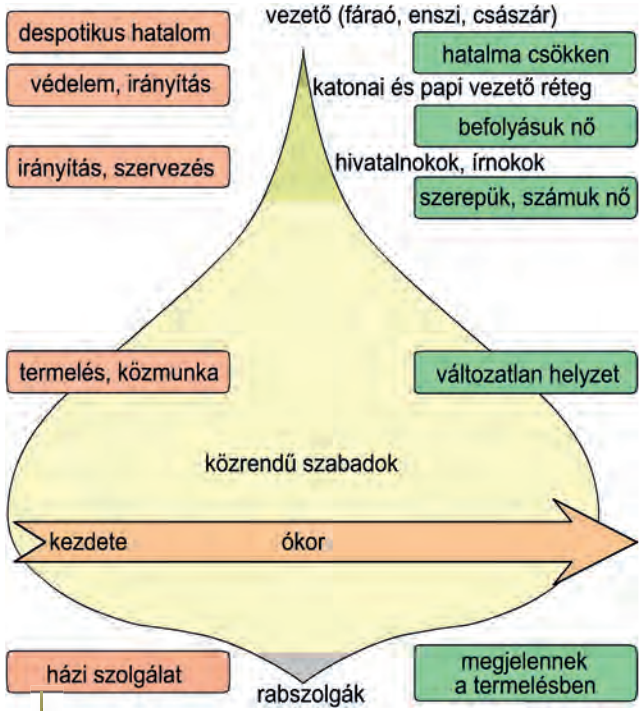

7. *Az ókori Keleten megismert társadalmi modell leegyszerűsített ábrája*

Mutasd be a leegyszerűsített társadalmi sémát! Jellemezd az egyes csoportokat! Hogyan és mennyiben történt változás az ókor folyamán?

juk felismerni a hasonló berendezkedéseket, illetve az ettől eltérő vonásokat mutató modelleket.

A megismert, alapvetően öntözéses földművelésen alapuló társadalmak uralkodói despotikus hatalommal rendelkeztek. Hatalmukat a papi és katonai vezető rétegre támaszkodva gyakorolták, amelyek azonban mindenben az uralkodótól függtek. A szervezés munkája az írástudó hivatalnokokra hárult. A termelést és a közmunkákat a szabad, de általános alávetettségben élő közrendű szabadok végezték. A rabszolgaság létezett, de a rabszolgák száma és szerepe csekély volt, inkább az uralkodó és a vezető réteg háztartásaiban alkalmazták őket szolgaként.

Az államok létrejöttétől elkezdődő két-három évezredben változások következtek be. A despoták hatalma ugyan korlátlan maradt, de a megerősödő vezető réteg már valamelyest ellensúlyt tudott képezni. Nőtt a hivatalnokok száma. A rabszolgák szerepe is nőtt, ha szerény mértékben is, de már bekapcsolódtak a termelésbe. A legkevesebb változás a termelést végző parasztok életében történt, akiket mi leegyszerűsítve közrendű szabadoknak neveztünk.

AZ ÍRÁS SZÜLETÉSE Az állam kialakulásához köthető Mezopotámia népeinek kiemelkedő alkotása, az **ékírás**, mely évezredekig (a Kr. e. 3. évezredtől a Kr. e. IV. századig) használatban volt e tájon, sőt a környező vidékeken, így Kis-Ázsiában és az Iráni-medencében is. Az irányításhoz, a nyilvántartáshoz ugyanis nélkülözhetetlen volt az írás.

8.

9. *Ékírásos tábla és az írás technikája*

Miért jobbról balra haladtak a jelekkel? Mekkorák az ékírásos táblák?

URUK Kr. e. 3300 körül	KLASSZIKUS SUMER Kr. e. 2400 körül	ÓAKKÁD Kr. e. 2200 körül	ÓBABILONI Kr. e. 1700 körül	KÉP	JELENTÉS
				nyak • fej	fej, -tól, -től
				ülő madár	madár
				bikafej	ökör
				patak vagy víz	víz, mag, apa, fiú

10.

Kr. e. 2900–2800	Kr. e. 2000–1800	Kr. e. 1500	Kr. e. 1900	Kr. e. 200	Kr. e. 400–100
			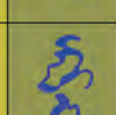	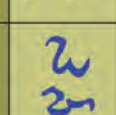	
			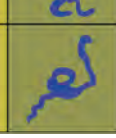		

11. *Az ékírás kialakulásának leegyszerűsített ábrája és az egyiptomi írások*

Hogyan alakultak ki az ékírásos jelek? Melyek a folyamat szakaszai? Vesd össze a mezopotámiai és az egyiptomi írásfejlődés jellemzőit!

A fejlődés, használat során az ábrák jelentése egyre inkább távolodott a rajztól, és közeledett annak hangalakjához. Az egy szótagú szavak jelét kezdték más fogalmakban is a hangalakjuknak megfelelően használni (például só – sóvány). E folyamat eredményeképpen kialakult a szótagírás.

Egyiptomban az írás kialakulása és fejlődése részben hasonló utat tett meg: az írásjelek, a **hieroglifák** (jelentése: szent véset) sem olvashatók egyszerűen képekként.

▪ A legismertebb egyiptomi írás a hieroglif írás. Az írások közül talán ennek – elsősorban kőbe vésett – írásjelei, a hieroglifák ábrázolják a legélethűbben az állatok, növények valódi alakját. Mégsem tiszta képírással van dolgunk, hanem szó-, szótag- és hangértékű jelek bonyolult rendszerével. Hieroglif írással örökítették meg a fontosabb szövegeket, pedig kialakult az egyszerűbb változat, a hieratikus (papi) kézírás is. Végül létrejött ennek gyorsírásszerű változata, a démotikus (népi) írás.

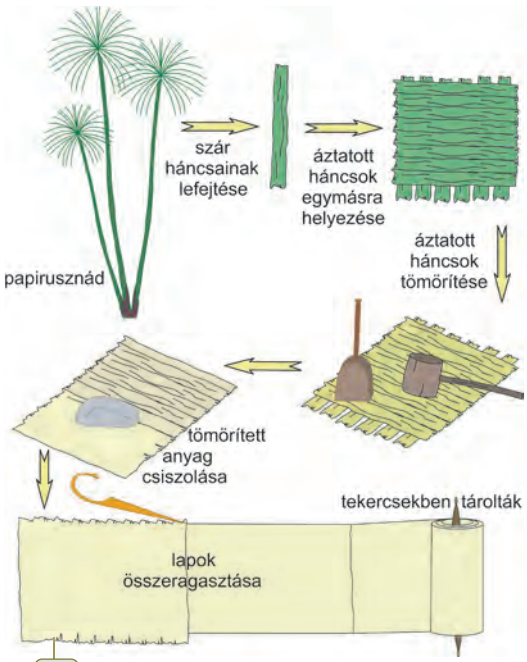

12. *A papirusz készítése*

Kövesd nyomon és szóban add elő társaidnak a papirusz elkészítésének egyes fázisait! Bizonyítsd be az egyiptomi és a mezopotámiai írások alapján, hogy a természeti környezet az írás fejlődésére is hatott!

TUDOMÁNYOK A vallási kultuszok és az államok alapvetőek voltak a korszak művelődése szempontjából. A mítoszok a korszak irodalmi hagyatékát képezik. A jóslás, a természeti jelenségek megfigyelésével próbálták feltárni a számukra érthetetlen jelenségeket. Így sok ismeret, tapasztalat halmozódott fel, ami serkentően hatott a tudományokra (csillagászat, matematika). Az egyiptomi mumifikálás, a **múmiák** készítése az emberi test megismeréséhez vezetett.

„A szívből ágaznak ki a véredények az összes tagokba. Amely tagokra tehát az orvos az ujját teszi, a fejre, a koponyára, a kezekre, az ütőérre, a karra vagy a lábakra, mindenütt a szívet érzi, mivel edényei az összes tagokba vezetnek." *(Ebers-papirusz, Kr. e. XVI. század)*

Állapíts meg összefüggést a forrás és a mumifikálás között!

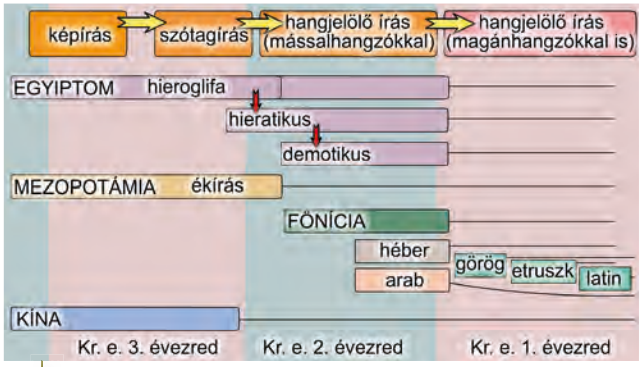

13. *Az írások fejlődése és egymásra hatása*

Mutasd be az írásfejlődés egyes szakaszait az ábra és az internet segítségével! Hatottak-e, s ha igen, mennyiben hatottak az egyes kultúrák írásai egymásra?

14.

15.

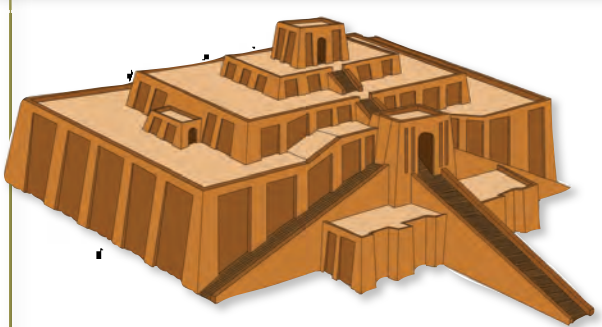

16. *Egyiptomi múmia, egyiptomi piramisok és mezopotámiai toronytemplom*

Mely tudományok fejlődéséhez kapcsolhatók a képen látható múmia és az épületek?

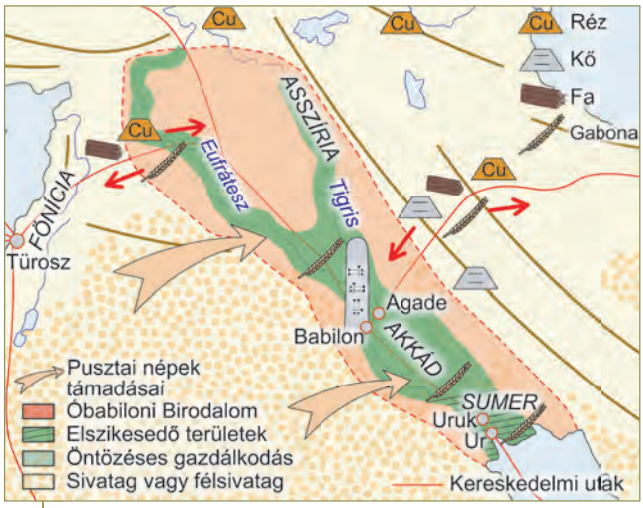

17. *Mezopotámia a Kr. e. 3–2. évezredben*

Elemezd a kereskedelem szerepét a térség gazdaságában! Nézz utána, mi a szikesedés! Milyen hatással volt a térség hatalmi viszonyaira?

Mezopotámiában a jóslással összefüggésben hatvanas számrendszert használtak, melyet máig tanúsít a kör 360 fokra osztása, valamint az időmérés egységei (óra, perc, másodperc). Szoroztak, osztottak, tizenkét hónapos naptárt használtak, amelyben hatévente egy kiegészítő hónap egyenlítette ki a hold- és a napév eltérését.

A hitvilághoz és a despotikus államokhoz kapcsolódtak a térség legjelentősebb építményei, az agyagtéglákból emelt mezopotámiai toronytemplomok (zikkuratok) vagy **Egyiptom piramisai**.

HAMMURAPI TÖRVÉNYEI A Kr. e. XVIII. századra a Közel-Keleten a legfontosabb központtá az Eufrátesz-parti **Babilon** (Báb-ili = Isten kapuja) vált. Itt állt az ókor egyik csodája, a hatalmas, hétemeletes toronytemplom, a Biblia bábeli tornya. A város uralkodói újra egyesítették egész Mezopotámiát, s birodalmukat (Óbabiloni Birodalom) a Közel-Kelet legerősebb államává tették. Közülük is kiemelkedett **Hammurapi** (Kr. e. XVIII. század), aki **a kor legjelentősebb törvénygyűjteményét állíttatta össze.**

„[…] Amikor Marduk isten az emberek kormányzására, az ország sebeinek behegesztésére küldött engemet: az igazságot és a jogot az ország nyelvére tettem, és ezzel az emberek javát segítettem elő. Ekkor elrendeltem, hogy:

1. Ha egy szabad ember gyilkossággal vádol egy szabad embert, de nem bizonyít: a vádló ölessék meg.

2. Ha egy szabad ember tanúként jelentkezik egy pörben, és kimondott szavát nem bizonyítja: ha a per élettel kapcsolatos, az illető ölessék meg. […]

8. Ha egy szabad ember akár ökröt, akár juhot, akár disznót lopott: ha az a templomé vagy a palotáé, harmincszorosan térítse meg, ha egy muskénumé [félszabad], tízszeresen térítse meg. Ha a tolvaj nem tudja megtéríteni: ölessék meg. […]

15. Ha egy szabad ember a városkapun kiviszi a palota rabszolgáját vagy rabszolganőjét, vagy muskénum rabszolgáját vagy rabszolganőjét: ölessék meg. […]

21. Ha valakit betörésen kapnak rajta: a tett színhelyén öljék meg, és kaparják el az illetőt.

22. Ha valakit lopáson kapnak rajta: az illető ölessék meg. […]

25. Ha egy szabad ember házában tűz üt ki, s az, aki oltani siet oda, a ház gazdájának holmijára vetvén szemét, bármit is eltulajdonít: az illetőt ugyanabba a tűzbe vessék. […]

53. Ha valaki hanyagságból nem erősíti meg a földjén a gátat, és a gáton rés nyílik úgy, hogy a megművelt föld víz alá kerül: az elpusztult gabonát az fizesse meg, akinek a gátja átszakadt.

54. Ha nem képes a gabonát megtéríteni: őt magát és vagyonát pénzért eladván, a pénzen osztozzanak meg azok, akiknek a víz elsodorta a gabonáját. […]

117. Ha egy szabad embert az adóssága szorongatja, s ezért feleségét, fiát vagy lányát kénytelen pénzért eladni vagy szolgálónak küldeni: annak házában, aki megvette őket vagy a gazdájuk lett, három évig dolgozzanak. A negyedik évben fel kell hogy szabaduljanak. […]

195. Ha egy fiú megüti az apját: vágják le a kezét.

196. Ha egy szabad ember kiszúrja bárkinek is a szemét a szabadok rendjéhez tartozók közül: szúrják ki az ő szemét is.

197. Ha egy szabad ember szabad embernek a csontját töri: törjék el az ő csontját is.

198. Ha egy muskénum szemét szúrta ki vagy egy muskénum csontját törte el: 1 mina [kb. 500 g] ezüstöt fizessen.

199. Ha egy szabad ember rabszolgájának szúrta ki a szemét, vagy egy szabad ember rabszolgájának törte el a csontját: fizesse meg a vételára felét.

200. Ha egy szabad ember kiveri egy szabad ember fogát: üssék ki az ő fogát is.

201. Ha egy muskénum fogát verte ki: 1/3 mina ezüstöt fizessen.

202. Ha egy szabad ember arcon üt olyant, aki nála előkelőbb helyzetű: nyilvánosság előtt mérjenek rá hatvanat bikacsökkel.

203. Ha egy szabad ember arcon üt egy vele egyenrangú szabadot: 1 mina ezüstöt fizessen.

204. Ha egy muskénum üt arcul egy muskénumot: 10 sékel [8 gramm] ezüstöt fizessen.

205. Ha egy szabad ember rabszolgája arcul üt valakit, aki a szabadok rendjéhez tartozik: vágják le a fülét.

[…] Én, Hammurapi, tökéletes király vagyok. […] Csodálatos szavaimat egy oszlopra írtam, és saját képmásom, az igazságot osztó király képmása előtt helyeztem el, hogy az országban legyen mihez szabni az ítéletet, hogy a peres ügyek megoldhatók legyenek, s hogy az elnyomottnak igazság szolgáltassék."

18. *Hammurapi, a törvényeket adó király*

Gyűjtsd ki a társadalmi csoportokra utaló kifejezéseket, s rendelj melléjük a helyzetükre utaló részeket! Milyen társadalmi rétegeket ismerünk meg? Emeld ki a családi életre utaló részeket! A forrás alapján következtess az óbabiloni család szerkezetére! Gyűjtsd ki az elkövetett vétségekre vonatkozó részeket, és keretezd be a büntetéseket! Elsősorban milyen jellegű bűncselekményekről értesülünk? Milyen jellegűek a büntetések? Az élet mely fontos területei maradtak ki a gyűjteményből?

A törvénygyűjtemény az ókori Mezopotámia legismertebb írásos emléke, nem kötelező érvényű és általánosságban megfogalmazott törvényeket tartalmaz, hanem „igazságos ítéletek” gyűjteménye. A király jogászai válogatták össze a kor eseteiből, hogy mintául szolgálhassanak a további ítéletekhez. A forrás a kodifikált törvényszövegek kialakulásához vezető út utolsó előtti stádiumát mutatja. Felbecsülhetetlen jelentőségű, mert képet alkothatunk a kor társadalmi viszonyairól, főként a tulajdonviszonyokról.

A szövegből elénk tárul a palota (király) és a templom (papság) vezető szerepe és az előkelők védelme. A népesség zömét jelentő közrendű szabadok s a hozzájuk közel álló félszabadok *(muskénum)* helyzetét jól mutatja a velük foglalkozó cikkelyek száma. Az adósrabszolgaságra és a rabszolgaságra egyaránt találunk utalásokat. A társadalmi különbségeket bizonyítják a különböző rétegek eltérő büntetési tételei. A büntetések általában nagyon szigorúak, többségükben halált szabnak ki.

Az esetek jelentős részében még a fejletlenebb jogfelfogást tükröző szemet szemért elv (talióelv) érvényesült. Előrelépést jelent az okozott kár megtérítésének előírása, mely szintén megfigyelhető a szövegekben. Bizonyos fogalmakból (például bizonyítás, vádló, tanú, kiskorú) fejlett jogéletre következtethetünk. A család az apa fennhatósága alatt állt, aki úgy bánt a családtagokkal, mint a tulajdonaival. Külön védelemben részesült gyerekeivel szemben.

20. *Hammurapi törvényoszlopának teteje. Az uralkodó Samas isten előtt áll, de fejük egy magasságban van.*

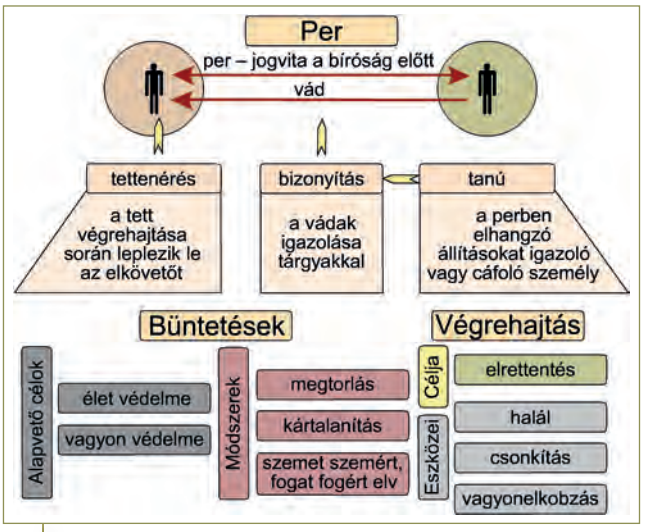

19. *A jogi élet jellemzői Hammurapi törvényeiben*

Határozd meg a per fogalmát! Értelmezd az ehhez kapcsolódó fogalmakat! Mik voltak a büntetések és a végrehajtás alapvető céljai?

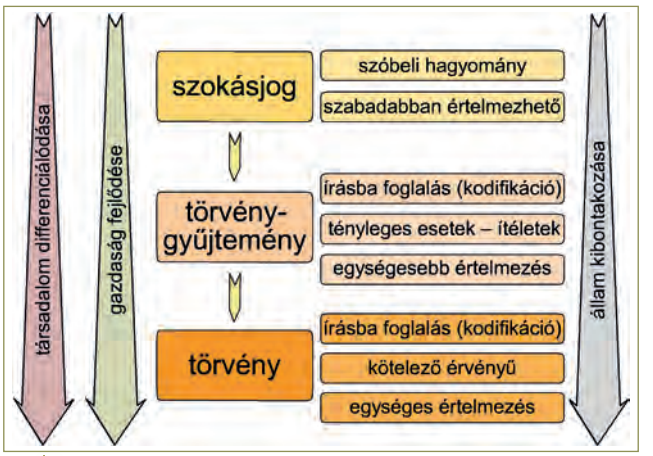

21. *A törvények születése*

Kövesd végig a törvények születésének folyamatát! Értelmezd az egyes szakaszok jellemzőit! Mely folyamatok befolyásolják a törvények születését?

22. *A kis-ázsiai Lüdiából származó érme (Kr. e. VII. század) elektronból*

Miért volt kedvezőbb az emberek és a gazdaság számára a vert pénzek megjelenése? Mi határozta meg a korszakban az érme értékét? Milyen formai jegyei voltak a pénzérméknek?

23. 24. *Óperzsa dareikosz (Kr. e. V. század) és egyiptomi aranypénz (Kr. e. IV. század)*

Mennyiben figyelhető meg változás az idő múlásával? Mi az, ami nem változott?

„A karthágóiak azt beszélik, hogy van Libüában [Afrika] egy olyan hely, illetőleg Heraklész oszlopain [Gibraltár] túl laknak olyan emberek, akikhez ha megérkeznek, áruikat sorban egymás mellett kirakják a tengerpartra, majd hajóikra szállnak, és onnan füstöt eregetnek. Amikor a bennszülöttek észreveszik a füstöt, kimennek a partra, és az áruk ellenértéke gyanánt aranyat raknak ki, majd visszavonulnak az áruk mellől. Ekkor a karthágóiak kiszállnak, megnézik, és ha úgy találják, hogy az arany felér az árukkal, felveszik és elvitorláznak, ha viszont nem [találják elégnek], visszamennek hajóikra, és ott ülnek. Amazok erre előjönnek, és újabb aranyakat tesznek [a régihez], amíg ki nem elégítik [a karthágói kereskedőket]. Egyik sem követ el jogtalanságot a másikkal, mert sem [a karthágóiak] nem nyúlnak az aranyhoz, amíg egyenlő értékűnek nem ítélik, sem a [bennszülöttek] nem érintik az árukat, amíg [a karthágóiak] el nem viszik az aranyat." *(Hérodotosz a néma kereskedelemről)*

Jellemezd a kereskedelem e kezdetleges fokát! Miért alakult ki ez a forma? Milyen szerepet játszottak a barbárok a föníciaiak kereskedelmében?

A PÉNZ KIALAKULÁSA A pénz kialakulása hosszú folyamat eredménye. A közvetlen termékcserét a gazdasági fejlődés háttérbe szorította, s különböző „pénzpótló" értékek léptek be. Ilyen volt a nemesfém vagy bármely ritka, s ezért értékkel bíró tárgy, például festék, ritka kő, kagyló. Egyre inkább tért hódítottak a nemesfémek rudak, majd érmék formájában. Az érmék értéke döntően nemesfémtartalmuktól függött.

A kínai bronzérmék után klasszikus pénzt ismereteink szerint először Kis-Ázsiában (Lüdiában) vertek (Kr. e. VII. század) elektronból (természetes arany-ezüst ötvözet). Az érmék azért voltak kedvezőbbek a nyers nemesfémnél, mert kibocsátójuk szavatolta nemesfémtartalmukat és súlyukat. A pénz diadalútjának kezdeti állomásai a föníciaiakhoz, majd a perzsákhoz (dareikosz) kötődnek. A későbbiekben szinte minden állam élt a pénzkibocsátás lehetőségével.

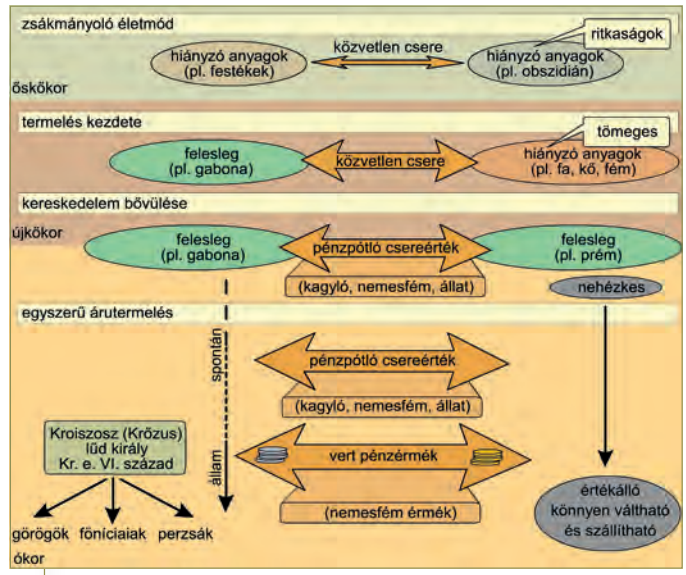

25. *A pénz kialakulása*

Gyűjtsd össze a pénz kialakulásához vezető gazdasági, társadalmi és politikai változásokat! Mi tette szükségessé a pénznek mint általános fizetőeszköznek a használatát a gazdasági életben? Miként változtatta meg ez a társadalmi és politikai kapcsolatokat?

2. AZ ATHÉNI DEMOKRÁCIA

HÁTTÉROLVASMÁNY

TERMÉSZETI VISZONYOK Az ókori görög történelem színtere a Balkán-félsziget déli nyúlványai, Kis-Ázsia nyugati partvidéke és a kettő között elterülő szigetek.

A mediterrán éghajlatú vidék hegyekkel és öblökkel rendkívül tagolt, így földjén nagy folyók sem találhatók. Az itt élő emberek a természeti környezet miatt nem kényszerültek nagy, egységes államok létrehozására, és nem volt szükség öntözésre sem a földműveléshez. Ellenben a tenger biztosította az összeköttetést az elszigetelt völgyek között, így a hajózás mindvégig fontos szerepet játszott a görögség életében. A hegyekkel szabdalt területen kevés a jó talajú medence, mostohán, de azért öntözés nélkül megterem a gabona.

A GÖRÖG TÖRTÉNET KEZDETEI A görög törzsek északról vándoroltak be a Balkán-félsziget déli részére és a szigetvilágba. Kezdetben a Krétán kialakult bronzkori kultúra hatott rájuk. Átvették a krétaiak kultúráját, majd a Kr. e. 2. évezred közepén kiterjesztették föléjük hatalmukat. A görögség bronzkori civilizációját egyik központjukról (Mükéné) mükénéi kultúrának nevezték el. A mükénéi fellegvárak (akropoliszok) uralkodóinak leghíresebb vállalkozása Trója elfoglalása volt, mely alapján a Homérosznak tulajdonított két hőskölteményt, az Íliász és Odüsszeia született.

A mükénéi világ pusztulása gazdasági és kulturális hanyatlással járt együtt, de a sötét századok (Kr. e. XII–VIII. század) alatt jelentős változások születtek. A keleti típusú despotikus vezetés alól felszabaduló földművesek összefogtak, s új közösségeket hoztak létre. A létrejövő városállamok, poliszok merőben új szerveződést jelentettek. A változás nemcsak politikai értelemben meghatározó, hanem gazdasági szempontból is, az állam helyett a polgárok irányították a gazdasági életet a piac szabályai szerint, ami jelentős fellendülést indított el. A magántulajdonon alapuló árucsere szabadon választott piacon történik, az árakat a kínálat és a kereslet kölcsönhatása szabályozza.

1. *A mükénéi fellegvár (akropolisz) bejárata, az Oroszlános kapu, mögötte a királysírokat rejtő aknasírok bejárata*

Állapítsd meg, milyen módszerrel emelték Mükéné falait! Nézz utána a Mükénét és Tróját feltáró Heinrich Schliemann életének az interneten!

2. *A görög gyarmatosítás térképen*

Mutasd be a vázlat alapján a városalapítások fő területeit! Tárd fel, milyen természetföldrajzi, gazdasági és politikai tényezők határozták meg ezek helyét!

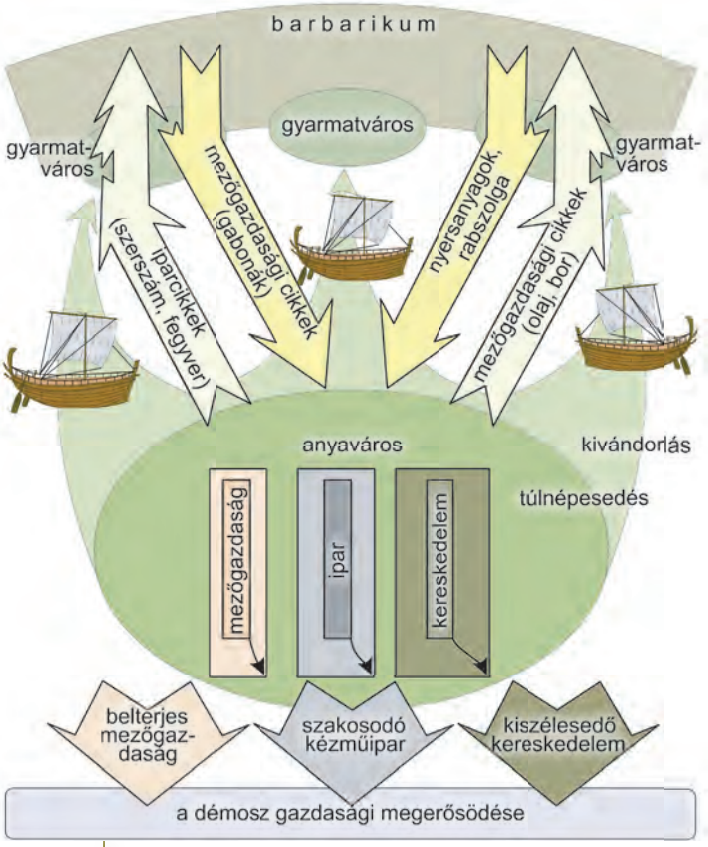

3. *A görög gyarmatosítás*

Határozd meg az ábra alapján a gyarmatváros fogalmát! Mit jelent a görög gyarmatosítás, és mit jelent a gyarmatváros fogalma? Milyen gazdasági és milyen politikai következményei voltak a görög gyarmatosításnak?

„És ha valaki szándék nélkül ölt, menjen száműzetésbe. A baszileuszok [itt bírák] vizsgálják meg, hogy bűnös-e gyilkosságban, kezével ölve, vagy felbujtással […]. A tettes kiegyezést köthet, ha él az atya, vagy a fivér, vagy a fiak [a megölt rokonai] mindegyikükkel […]. Ha ezek közül egyik sem él már, és az emberölés szándéktalan volt, […] a tettes hazatérését megengedheti a nemzetség tíz tagja, ha akarja. […] ha pedig valaki egy gyilkost megöl vagy oka lesz halálának […], ugyanolyan megítélés alá esik, mint aki egy athéni polgárt ölt meg." *(Részlet a Drakónnak tulajdonított törvényekből)*

Mely szokást tiltja meg Drakón? Milyen eljárást ír elő gyilkossági ügyekben?

A GÖRÖG GYARMATOSÍTÁS (Kr. e. VIII–VII. század). Az új berendezkedés, a piaci viszonyok kibontakozása gazdasági fejlődést hozott, nőtt a népesség, a föld eltartóereje azonban kisebb mértékben, túlnépesedés lépett fel. A megerősödő görög világ azonban megtalálta a megoldást: a Földközi-tenger még szabad partvidékére indultak el a vállalkozószelleműek és a megélhetést nem találók. Az új telepeket gyarmatvárosoknak nevezzük, azonban azok a közös származáson túl teljesen függetlenek voltak anyavárosuktól, önálló poliszokként jöttek létre.

4. *Attika és Athén*

Mutasd be Athén példáján egy polisz felépítését, méreteit, részeit!

A POLISZ LÉTREJÖTTE ATHÉNBAN **Athén** az Attikai-félszigeten terült el. Erős fellegvára (**Akropolisz**) védelmet nyújtott a környék lakóinak, s a félszigetet a Kr. e. VIII. századra **városállammá**, görögül: polisszá szerveződött.

A létrejövő **polisz** merőben új szerveződést jelentett, ahol a földek tulajdonosai szövetkeztek, így az államot is magukénak tekintették, ezért az irányításába is beleszóltak. A közösségek élén álló királyok hatalma jórészt névleges volt, s kénytelenek voltak együtt kormányozni a tulajdonosokkal, a társadalom élén álló **arisztokráciával** (a görög legjobbak). A tulajdon így egyet jelentett a **polgárjoggal**, s az pedig a politikai jogokkal.

A királyok hatalma lassan elenyészett, majd maga a királyság is megszűnt. Ezt követően Athénban a legfőbb hivatali méltóságot (arkhón) csak arisztokraták tölthették be. A közösség életének irányítását az arisztokraták látták el, illetve csak nekik voltak politikai jogaik. Ezért nevezzük az athénihoz hasonló berendezkedéseket arisztokratikus köztársaságnak.

A társadalom tagozódása származás szerint, a vérségi elv alapján történt. Az emberek, családok közötti konfliktusok megoldásában elterjedt volt a vérbosszú. Jelentős változást hozott a szokásjog írásba foglalása és a vérbosszú tilalma. A leírt törvények gátat szabtak az önkénynek, s egyben bizonyos védelmet biztosítottak a politikai jogokkal nem rendelkező démosz számára. (A törvények megszületését a hagyomány Drakónhoz köti [Kr. e. 621], de lehetséges, hogy ő nem létező személyiség volt.)

5. *A korai Athén rekonstrukciós rajza. A középső nagy tér a piac, az agora (1), mely nemcsak a kereskedelem, de a közélet központja is volt. Jobbra a fellegvár (Akropolisz) magasodik (2), melynek védelmi funkciói fokozatosan csökkentek. Templomaival és szentélyeivel viszont a kultikus élet központjává vált. Az Akropolisztól jobbra található Árész dombja, ahol a vének tanácsa ülésezett. A közelében fekvő magaslat oldalában (3) tanácskozott a népgyűlés.*

Milyen méretű város volt Athén? Mennyiben befolyásolja egy város mérete, lakóinak száma a politikai jogok gyakorlásának lehetőségét? Azonosíts minél több épületet az internet segítségével!

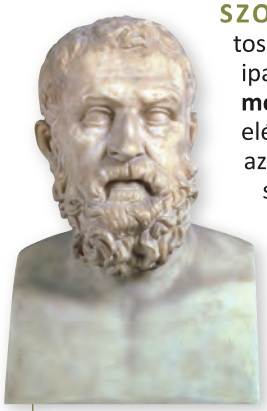

SZOLÓN REFORMJAI A gyarmatosítások során a kereskedőkből, iparosokból és parasztokból álló **démosz** gazdasági ereje megnőtt, így elégedetlensége egyre fokozódott az arisztokratikus köztársasággal szemben. A vagyonos rétegek a politikai hatalomból szerettek volna részesedni, az elszegényedő parasztokat pedig az eladósodás révén az adósrabszolgaság réme fenyegette.

6. *Szolón (kb. Kr. e. 638–558) arisztokrata származású bölcs és politikus. Az általa bevezetett reformok a vérségi alapról a vagyonra helyezték át az athéni politika alapjait.*

Mennyiben biztosít szélesebb rétegek számára részvételt a politikai életben Szolón rendszere?

▪ Csökkent az arisztokrácia befolyása a harcmodorban beálló változások miatt. Míg korábban a csatákat a lovas, harci szekeres fegyvernem döntötte el (amely költséges volta miatt az arisztokráciára jellemző), addig a Kr. e. VI. századra a nehézgyalogos hoplita (jómódú parasztok, kézművesek) és a flotta (kereskedők, evezős nincstelenek) váltak döntő fegyvernemekké.

A továbbra is fennálló belső ellentétek enyhítésére a tekintélyes politikust, Szolónt (Kr. e. 594 arkhón, ám törvényhozói munkája hosszabb időszakot ölelt fel, s a Kr. e. 570-es

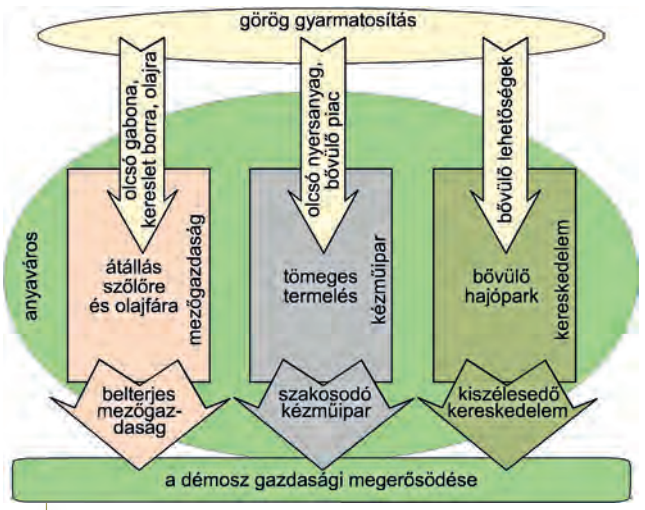

7. *A görög gyarmatosítás hatásai*

Gyűjtsd össze a gyarmatosítás hatásait a gazdaság egyes ágazataira! Milyen változások bontakoztak ki a gazdaságban? A gazdasági változások hogyan módosították a társadalom összetételét és az egyes társadalmi csoportok erőviszonyait?

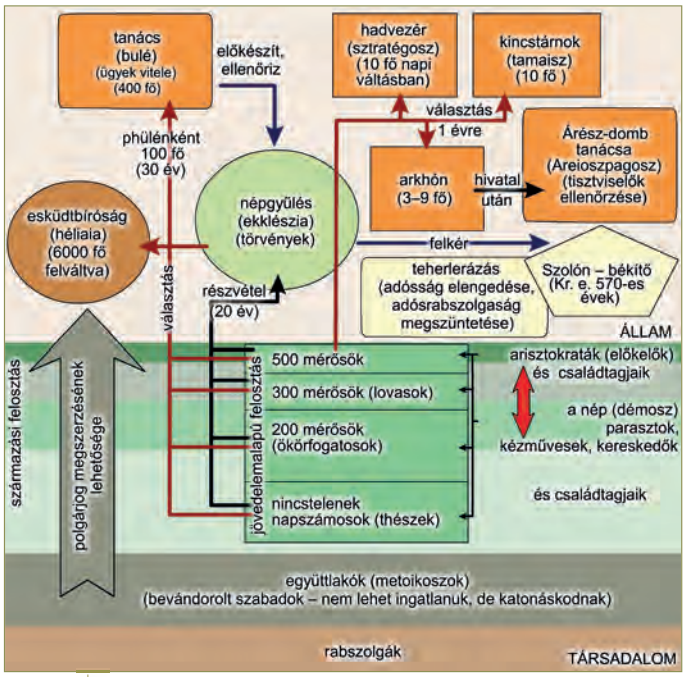

8. *Szolón reformjai*

Mi vált a politikai jogok gyakorlásának alapjává? Határozd meg az egyes tisztségek és testületek jogkörét és egymáshoz való viszonyát! Milyen csoportokra oszthatók feladatköreik szerint az állami tevékenységet végző testületek és hivatalok? Mi lehetett a szerepe annak, hogy egy tisztséget több ember töltött be egyszerre, s megbízatásuk csak egy évre szólt? Készíts a változások lényegét bemutató egyszerű ábrát!

9. *Árész dombja a fellegvárból (Akropolisz) nézve napjainkban. E sziklákon ült össze egykor az Árész-domb tanácsa, az Areioszpagosz.*

A tankönyvi ábrák alapján határozd meg, kik lehettek az Areioszpagosz tagjai! Mi volt a feladata?

évekre tehető) kérték fel, hogy rendezze a viszonyokat. Szolón teljesítette a szegénység legfontosabb követelését: eltörölte az adósrabszolgaságot, és elengedte az adósságokat. Ez sok paraszt számára tette lehetővé a föld megtartását, ami katonai jelentőséggel is bírt, hiszen Athénban csak szabad és vagyonnal bíró polgár katonáskodhatott.

A politikai jogokat kiterjesztette a legszegényebb polgárokra is, helyet adva nekik a népgyűlésen és az esküdtbíróságokban. Így biztosított e rétegek számára is némi beleszólást a polisz életébe. A lakosságot vagyoni helyzete alapján osztotta csoportokba. A vagyoni helyzet határozta meg politikai jogaikat és az általuk betölthető hivatalokat.

A vagyoni alapú besorolással a démosz jómódú rétegét előnyös helyzetbe hozta. E réteg szerepe nőtt a katonáskodásban és a hivatali életben is. Szolón intézkedései fontos lépést jelentettek a demokrácia (népuralom) megteremtése felé. Ebben a rendszerben az államhatalom (törvényhozás, kormányzás, bíráskodás) nem az uralkodó vagy egy kiváltságos réteg, hanem a nép (jelen esetben főleg a tulajdonnal rendelkező) kezében van.

▪ **A ZSARNOKSÁG (TÜRANNISZ)** A Szolónt követő időkben az arisztokrácia és a démosz közötti küzdelem tovább folyt, mert az egyik fél soknak, a másik kevésnek tartotta az engedményeket. A helyzetet kihasználva egy politikus (Peiszisztratosz) magához ragadta a hatalmat, s a Szolón által megadott jogokat felfüggesztve zsarnokságot (türannisz) vezetett be (Kr. e. VI. század közepe).

10.

11. *A népgyűlés a Pnüx-domb oldalában (rekonstrukciós rajz) és a helyszín ma. Kezdetben a természetes terepviszonyokat használták ki. A magaslatnak az Akropolisz felé eső félkör alakú lejtőjén helyezkedtek el a polgárok, míg az éppen szónokló politikus háttal az Akropolisznak, felfelé beszélt hozzájuk. Később kifaragták a hegyoldalt, s támfalakkal erősítették meg. A szónoki emelvény is a legmagasabb pontra került, a népgyűlésen akár 18–25 000 ember is megjelenhetett. A népgyűlésen hozták a törvényeket, de a testület az államot érintő minden fontos kérdésben állást foglalt. Az üléseken minden athéni polgár részt vehetett és szavazhatott.*

A tankönyvi ábrák segítségével tanulmányozd, hogyan változott a népgyűlés összetétele és jogköre!

„Szolónt egyik párt sem szerette. A gazdagokat megkárosította, amikor érvénytelenítette az adósleveleket, de még inkább sértette a szegényeket, mert reményeik ellenére nem rendelt el földosztást. […]

Szolón az összes vezető tisztséget, ahogy addig is volt, a jómódúaknak kívánta fenntartani, az államügyek egyéb intézését azonban, amelyben a nép addig nem vett részt, közössé tette. Bevezette a polgárok vagyonbecslését. Az első csoportba sorolta azokat, akiknek szilárd termékből (gabona) és cseppfolyósból (olaj és bor) összesen 500 mérőjük terem, s ezeket 500 mérősöknek nevezte. Másodiknak azokat jelölte ki, akik lovat tudtak tartani, vagy legalább 300 mérőt termelnek. Ezeket lovasoknak nevezték. Ökörfogatosoknak nevezték a harmadik vagyoni csoporthoz tartozókat, akik a kétféle termékből összesen 200 mérőt termeltek. Valamennyi többi polgárt napszámosnak nevezte el, és semmilyen tisztséget nem bízott rájuk, csupán a népgyűlés és az ítélkezés útján vettek részt az államügyekben. […]

Miután felállította a volt arkhónokból alakult tanácsot Árész dombján, amelynek arkhóni méltóságánál fogva is tagja volt, és látta, hogy a nép még mindig forrong és nyugtalan az adósságelengedés miatt, egy további tanácsot [bulé] is szervezett a négy törzsből oly módon, hogy mindegyik 100-100 tagot választott. Ezek feladata az volt, hogy a népgyűlést megelőzően tanácskozzanak, és előzetes javaslatuk nélkül semmit se engedjenek a népgyűlés elé terjeszteni. Az előbbi tanácsot [ti. a volt arkhónokét] pedig legfőbb felügyelővé s a törvények őrévé rendelte." *(Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok, Kr. u. I. század)*

Gyűjtsd ki a szövegből Szolón intézkedéseit! Miért volt fontos szerv a tanács, kik vehettek részt a munkájában, és hány tagja volt? Kiknek kedvezett Szolón az adósságok elengedésével, és kiknek a vagyoni besorolás bevezetésével? Vitassátok meg, demokráciának tekinthető-e a Szolón által kialakított rendszer!

12. *Harmodiosz és Arisztogeitón, a zsarnokölők szobra. Kr. e. 514-ben merényletet kíséreltek meg Peiszisztratosz fiai ellen. Csak az egyik fiút sikerült megölniük, így tettükért az életükkel fizettek. A zsarnokság bukását követően a város költségén szobrot állítottak számukra az agorán. Ám amikor a perzsák Kr. e. 480-ban elfoglalták Athént, ezt magukkal vitték Perzsiába hadizsákmányként. Az athéniak egy másolatot készíttettek, s azt is az agorán helyezték el. Miután Nagy Sándor majd két évszázaddal később legyőzte a perzsákat, a szobrok visszakerültek Athénba, és a másolatok mellett kaptak helyet a piactéren.*

Mennyiben következtethetünk a szobor történetéből az athéniak politikai elkötelezettségére?

- Az athéni zsarnok fegyveres erővel jutott hatalomra, és elsősorban a szegényebb rétegekre támaszkodott. Az ellenálló arisztokraták földjeit kiosztotta a föld nélküliek között, hogy támogatóinak számát növelje. Vidékre „kiszálló" bíróságokat szervezett, s így a parasztoknak nem kellett a városba menniük peres ügyeikkel, s neki sem kellett tartania a hatalmát veszélyeztető gyülekezéstől. Évi adót vezetett be, melyből fenntartotta Athén katonai erejét, s fedezte jelentős építkezéseit.

A türannoszok nagy építtetők voltak (templomok, kikötők, vízvezetékek, városfalak). Ezek az építmények egyrészt növelték a zsarnok dicsőségét, tekintélyét, másrészt növelték támogatóik számát a démosz körében, mivel megrendeléseket jelentettek a kézművesek és kereskedők részére, és munkalehetőséget a szegényeknek.

KLEISZTHENÉSZ REFORMJAI A zsarnokság megszűnése után a polgárok olyan intézményrendszerre vágytak, amely gátat vethet a zsarnokság ismételt bevezetésének. A démosz hangadói pedig olyan berendezkedést szorgalmaztak, amely minden szabad athéni polgárnak esélyt ad a hatalom ellenőrzésére. **Kr. e. 508**-ban a változtatás joga ismét egy tekintélyes férfiú, **Kleiszthenész** kezébe került.

Az új berendezkedés alapja a polisz új, területi alapú felosztása lett. Ez vált a korábbi származási, majd vagyoni alapon történő besorolás helyett a politikai, katonai, közigazgatási rendszer alapjává. A reform szélesítette a demokráciát, mivel megszüntette a szabad polgárok közötti jogi különbségeket, s a politikából kizárta a vérségi kötelékek szerepét, amelyre az arisztokrácia befolyása épült.

13. *Kleiszthenész portréja. Arisztokrata származású politikus volt. Szerepet játszott a zsarnokok elűzésében és az azt követő pártharcokban.*

Miért mondhatjuk, hogy ő alakította ki az athéni demokrácia intézményrendszerét? Hogyan kapcsolódott tevékenysége Szolónéhoz?

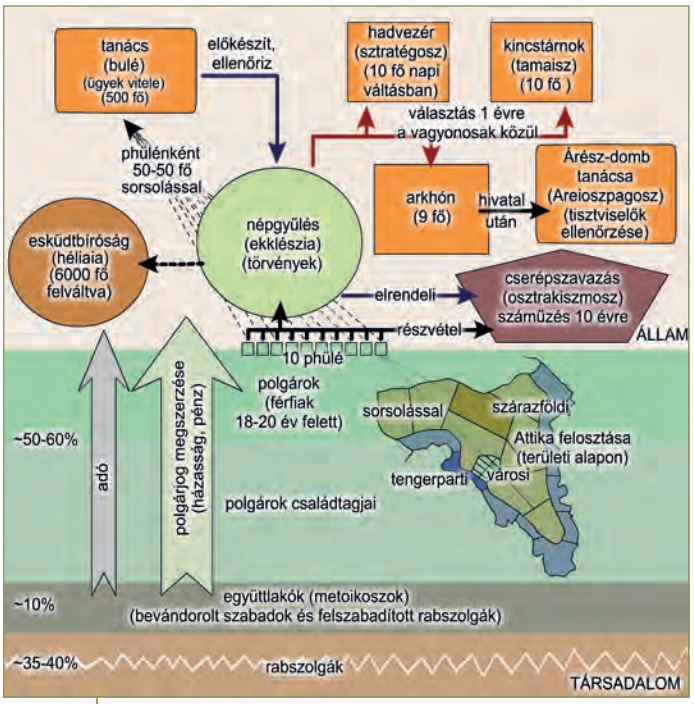

14. *Athén társadalma és állami felépítése Kleiszthenész idején*

Mutasd be az ábra alapján Athén társadalmát! Kik lehettek részesei a politikai életnek? Kik vehettek részt a népgyűlés munkájában? Hogyan kerültek ki a tanács tagjai? Hogyan változott a főbb testületek és tisztségek jogköre? Igazoljátok az ábra segítségével, hogy a démosz jobban beleszólhatott a politikába Kleiszthenész reformjai következtében!

Szituációs játék! Athéni lakosok vagytok. Válasszátok ki sorsolással magatok közül a bulé tagjait! Először osszátok fel az osztályt „athéni" társadalmi csoportokra! Figyeljetek az arányokra!

„A dolgok lefolyása, hogy nagyjából ismertessük, ilyesforma volt. Minden egyes ember fogott egy cserépdarabot, és ráírta, hogy kit akar eltávolítani a polgárok közül, majd odavitte az agora egy bizonyos helyére, amely korláttal volt körülkerítve. Az arkhónok ebben először a cserepek mennyiségét számlálták össze; ha ugyanis hatezernél kevesebben voltak a szavazók, a cserépszavazás érvénytelennek számított. Azután külön rakták mindegyik nevet, és azt, akit a legtöbben írtak fel, tíz évre kiutasították, de úgy, hogy az illető megmaradt javai élvezetében." *(Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok, Kr. u. I. század)*

„Az osztrakiszmosz nem bűncselekményekért kirótt büntetés volt, hanem hogy szépítsék, olyan intézkedésnek tüntették fel, mintha csökkentették és korlátozták volna vele a túlságosan nagy tekintélyt és hatalmat; alkalmazásával azonban tulajdonképpen elviselhető formák közt irigységüket elégítették ki, és így nem jóvátehetetlen intézkedésben [ti. halálbüntetésben], hanem a városból tíz évre szóló eltávolításban adták ki mérgüket." *(Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok, Kr. u. I. század)*

Mi volt a cserépszavazás célja? Mikor számított érvényesnek? Mi lett a cserépszavazás következménye? Kik ellenőrizték az eljárás szabályosságát? Milyen politikai célokra lehetett még felhasználni a cserépszavazást?
Hogyan viszonyul a szerző a cserépszavazás intézményéhez?

▪ Attikát három részre osztották: egy városira (Athén), egy tengerpartira és a belső (azaz mezőgazdasági) területekre. Mindegyik harmad további tíz egységre oszlott, s ezekből egy-egy alkotott egy phülét. (A phülé korábban törzset jelentett.) Vagyis a phülé olyan közigazgatási, politikai és katonai egység, amely egy tengerparti, egy városi és egy belső részből állt. (Értelemszerűen nem jelentett összefüggő területet.) Ez a felosztás biztosította a démosz fölényét az arisztokráciával szemben, hiszen a három alkotóelemből kettőben (város, tengerpart) a démosz volt többségben.

A legfőbb hatalom a **népgyűlés** (ekklészia) kezébe került, amelynek munkájában minden athéni polgár részt vehetett. A népgyűlés hozta a törvényeket, kezében volt a háború és a béke kérdése, és általában minden fontos kérdésben a döntő szót e szervezet mondta ki.

A népgyűlés sűrűn ülésezett, de nem folyamatosan. Ezért Kleiszthenész meghagyta a korábban is létező fontos államhatalmi szervet, a tanácsot (bulé), de megváltoztatta összetételét és létszámát. A tanácsba minden szabad polgár bekerülhetett. Tagjait sorshúzással választották ki. Minden phüléből 50-50 tagot sorsoltak ki, ezért a tanács létszáma 500 főre emelkedett (ötszázak tanácsa). A folyamatosan felmerülő ügyeket intézte, és javaslatokat tehetett a népgyűlésnek (pl. törvényekről). Kisebb jelentőségű kérdésekben döntést is hozhatott.

Nem szüntette meg az arkhónok tanácsát, az Areioszpagoszt sem, de feladata a tisztviselők ellenőrzésére szűkült. A katonai vezetők, a **sztratégoszok** az athéni állam tényleges vezetőivé váltak, mivel a többi poszttal szemben egy év után is újraválaszthatók voltak, s továbbra is választás útján nyerhették csak el tisztségüket.

Kleiszthenész a zsarnokság újjáéledését a **cserépszavazás** (osztrakiszmosz) bevezetésével kívánta megakadályozni. Ha valakiről a polgárok úgy vélték, hogy zsarnokságra tör, cserépszavazással száműzhették. Az eljárást bármely athéni polgár kezdeményezhette.

15. *Cserépdarabok (osztrakónok). A cserépszavazáson valóban cserépdarabokra írták a száműzendők neveit.*

A jobb felső cserép korabeli hamisítvány. Mire utal ennek léte? A kép mennyiben árulkodik a hamisításról?

POLITIKAI IRÁNYZATOK HARCA A görög–perzsa háborúk (Kr. e. 492–448) idején szinte csak pillanatokra csillapultak a belső politikai küzdelmek. A politikusok közötti harc mögött felfedezhetjük a mérsékelt és a radikális demokrácia híveinek ellentétét. Mindkét irányzat vezetői arisztokraták és gazdag kereskedők. Mindkét irányzat elfogadta Athén demokratikus berendezkedését. A mérsékeltek korlátozni kívánták a tömegek befolyását, míg a radikálisok éppen a tömegekre támaszkodva szerettek volna teret nyerni.

▪ Példaként említhetjük a szalamiszi csatát (Kr. e. 490) megelőző vitát, melynek középpontjában a perzsák elleni fegyverkezés lehetséges módozatai álltak. Míg Themisztoklész (radikális demokrata) javaslata a flotta megerősítésével a kereskedők és kézművesek befolyását kívánta növelni, addig a szárazföldi haderő mellett érvelő Ariszteidész (mérsékelt demokrata) a földjeiket féltő arisztokraták és parasztok érdekeit helyezte előtérbe.

A szemben álló felek politikai módszerei változatosak voltak. Többször cserépszavazással akarták eltávolítani, vagy éppen bevádolták a bíróságokon az ellentábor vezető politikusait. A módszer rendszerint sikerrel járt. Az athéni polgárok rendkívül veszélyesnek tartották a zsarnokságot. Ezért a kiemelkedő tekintélyű és befolyású politikusok, hadvezérek ellen könnyen összegyűlhetett a szükséges számú cserépdarab, vagy megszülethetett az elmarasztaló ítélet a bíróságon.

PERIKLÉSZ DEMOKRÁCIÁJA A politikai küzdelmek során fokozatosan teret nyertek a szélesebb néprétegekre támaszkodó erők. A radikális demokrata irány térnyerését mutatja, hogy az arkhónok már nemcsak a legmagasabb vagyoni osztályból kerülhettek ki (Kr. e. 487-től). Megnyílt a tisztség a következő vagyoni osztály előtt is. Az arkhóni tisztségeket nem választással, hanem sorsolással töltötték be, ami csökkentette jelentőségét. A hadvezéreket (sztratégoszok) viszont továbbra is választották, méghozzá csak a legmagasabb vagyoni osztályból.

Így a **Kr. e. V. század közepe a demokrácia virágkora Athénban.** A fénykor összekapcsolódik **Periklész** nevével, aki – miután évről évre megválasztották első sztratégosznak – 15 éven át Athén tényleges vezetője volt.

Periklész korára a jogi egyenlőség – a szabad polgárok számára – már megvalósult. A továbbfejlődést az állami életben való tényleges részvétel biztosítása jelentette. A szegényebbek nem engedhették meg maguknak, hogy a közügyekkel foglalkozzanak, mert ez sok időt igényelt volna, nekik pedig a megélhetésükkel kellett törődni. Ezért bevezették a napidíjat. Napidíj járt az esküdtbíróságokon végzett munkáért, s később a görög politikai életben sajátos szerepet betöltő színházi előadások látogatásáért is.

A Kr. e. V. század közepén Athén gazdasága szárnyalt. Jelentősen fejlődött az ipar, főleg a kerámia-, a fémipar, a hajóépítés. A nagy beruházások az építészetet is önálló iparággá tették. A legjobban gyarapodó ágazat a kereskedelem volt. Az iparban a fejlődés együtt járt a szakosodással és a nagyobb műhelyek létrejöttével, ahol egyre nőtt a **rabszolgamunka** aránya.

A vagyoni különbségek is növekedtek, de Athén lakosságának közel fele a virágkorban is a polgárjoggal rendelkezők és családtagjaik közül került ki. A tulajdonnal rendelkezők viszonylag nagy aránya – a politikai jogok azonossága mellett – lehetővé tette, hogy az athéni demokrácia egy-két nemzedék idejére ténylegesen biztosítsa az egyenlőséget. Ám a gazdasági, hatalmi és társadalmi viszonyok változásával ez elenyészett.

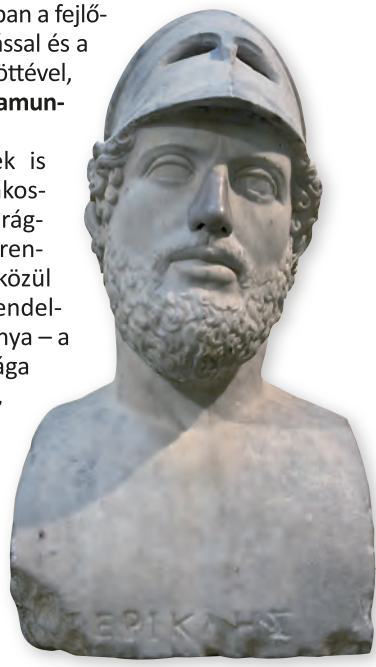

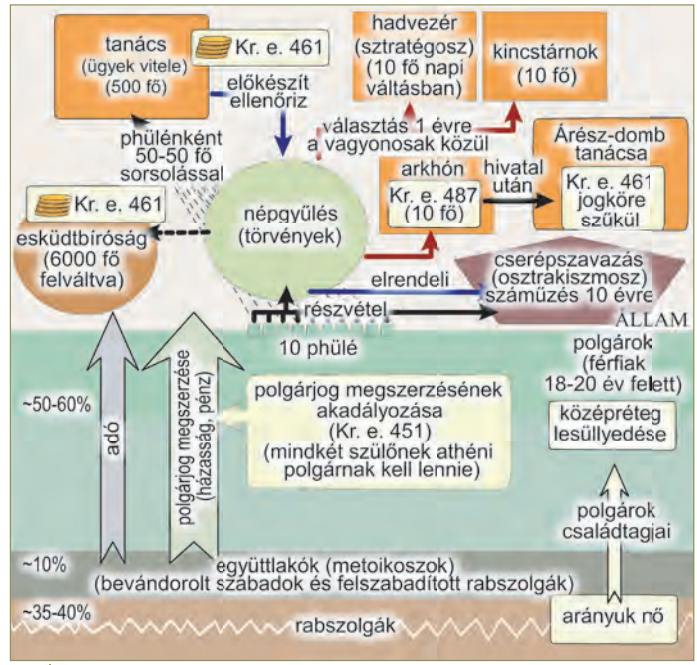

16. *Az athéni állam felépítése és változásai a Kr. e. V. század közepén*

Olvasd le az ábráról a század közepén bekövetkező változásokat! Milyen tendencia figyelhető meg? Mely politikai erők térnyerését mutatja az ábra?

„Olyan alkotmánnyal élünk, amely nem igazodik szomszédaink törvényei után, s inkább mi magunk szolgálunk például, mintsem hogy utánoznánk másokat. A neve pedig, mivel nem kevesekre, hanem a többségre támaszkodik: demokrácia. Törvényeink szerint a személyes ügyeket tekintve mindenki egyenjogú, de ami a megbecsülést illeti, hogy a közösség előtt kinek miben van jó híre, itt nem a társadalmi helyzet, hanem a kiválóság ér többet, és ha valaki olyasmire képes, ami a város javára van, szegény sorsa és így jelentéktelen társadalmi rangja nem áll útjában. A szabadság szellemében intézzük el közügyeinket, és mindennapi tevékenységeink során nem válunk gyanakvókká egymással szemben, nem haragudva meg szomszédunkra, ha egyszer a maga kedve szerint cselekszik, és nem öltve szemrehányó tekintetet, ami bár nem büntetés, mégis rosszulesik neki. Ilyen nyíltszívűek vagyunk a magunk közötti érintkezésben." *(Periklész beszéde Thuküdidész művében, Kr. e. V. század vége)*

Jellemezd az athéni demokráciát a forrás alapján! Hogyan viszonyul a történetíró Thuküdidész a demokráciához? Állításod igazold a szövegből vett részetekkel!

Periklész (Kr. e. 495–429) az athéni demokrácia legjelentősebb alakja. Sztratégoszként tizenöt éven át vezette Athént. Reprezentatív építkezéseinek ma is látjuk maradványait. Amikor a járvány elvitte, a demokratikus rendszer is sírba szállt vele.

17.

Hogyan lehetett tizenöt éven át sztratégosz Periklész?

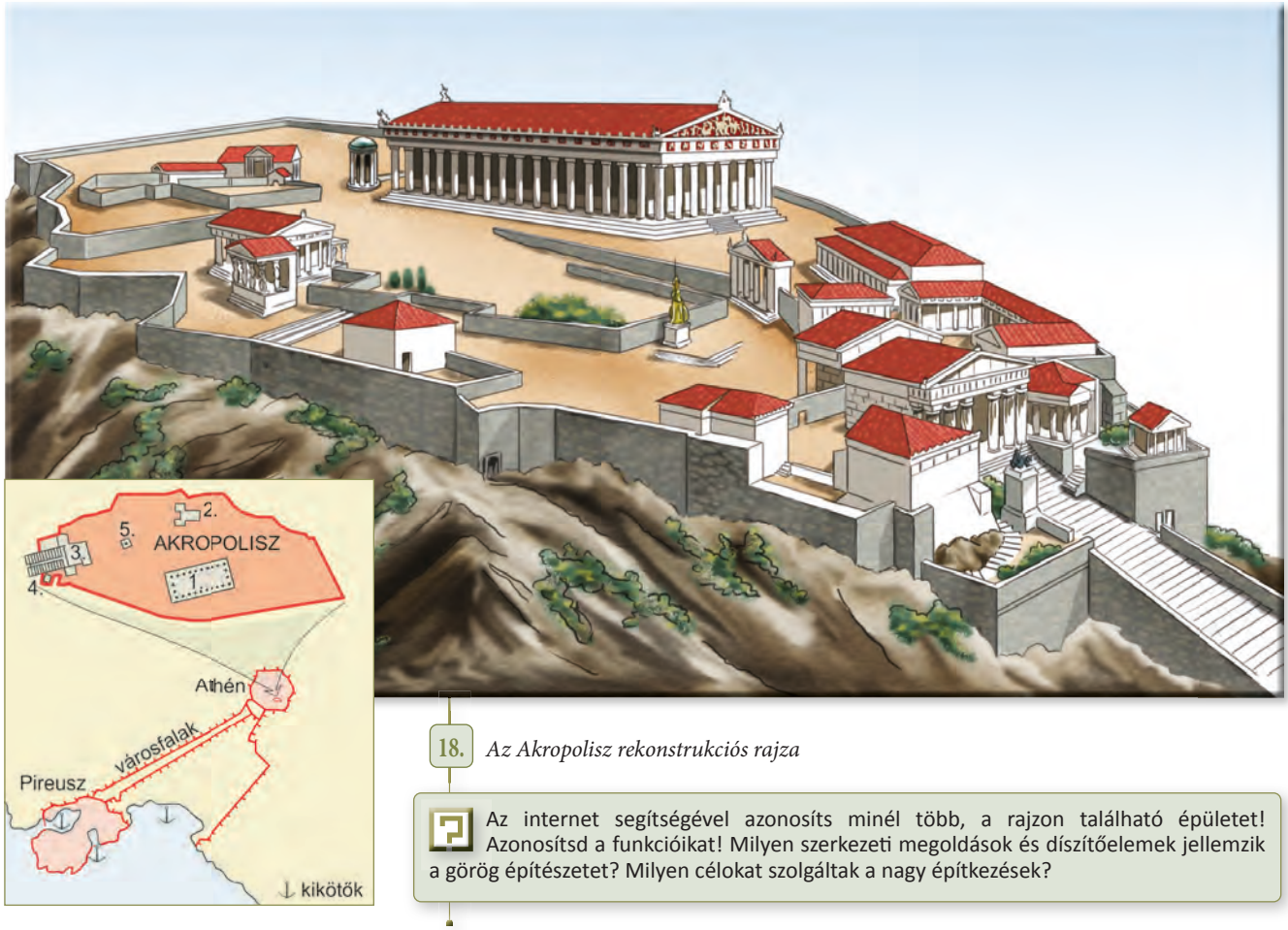

18. *Az Akropolisz rekonstrukciós rajza*

Az internet segítségével azonosíts minél több, a rajzon található épületet! Azonosítsd a funkcióikat! Milyen szerkezeti megoldások és díszítőelemek jellemzik a görög építészetet? Milyen célokat szolgáltak a nagy építkezések?

„Periklész pedig igyekezett felvilágosítani a népet, hogy ezekről a pénzekről nem tartoznak ők számadással a szövetségeseknek, akik helyett harcolnak, és távol tartják tőlük a barbárokat, mert a szövetségesek nem lovat, nem hajót, nem is fegyveres katonát adnak, hanem csak pénzt, ami pedig nem azé, aki adja, hanem aki kapja, ha teljesíti azt, amiért kapja. Mivel pedig a város a háborúhoz szükséges dolgokkal kellőképpen el van látva, fölöslegét olyasmire kell fordítania, amiből örök dicsőség, a most élők számára pedig kész jólét származik. […]

Miközben pedig emelkedtek a nagyságukkal lenyűgöző, utánozhatatlan szépségű épületek, és a művészek versengve múlták felül a terveket a tökéletes kivitellel, a gyorsaság volt a legcsodálatosabb. Mert mindazt, amiről az emberek azt hitték, hogy több nemzedék erőfeszítése árán is alig valósulhat meg, most ennek az egy kormányzati rendszernek [az athéni demokrácia] virágkorában befejezéshez jutott. […]

Éppen ezért csak még inkább csodálhatjuk Periklész műveit, hogy ily rövid idő alatt készültek el, és ily hosszú idő elteltével is fönnállanak. Szépségre nézve mind már akkor is régi volt, üdeségében pedig máig oly friss, mintha most készült volna el. Annyira virágzik bennük azóta is valami újszerűség, amely az idő múlásától érintetlenül megtartja szépségét, mintha örökké friss lehelet és öregséget nem ismerő lélek lakoznék ezekben az alkotásokban.” *(Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok. Periklész)*

Miből fedezték a hatalmas építkezéseket? Mely réteg anyagi helyzete javul ezáltal? A demokrácia melyik alapvető szabályát szegi meg Periklész érvelése? Indokold a választ! Vitassátok meg, helyes volt-e a szövetségesek pénzét építkezésekre fordítani! Hogyan viszonyul Plutarkhosz Periklész személyéhez, alkotásaihoz és a demokratikus berendezkedéshez?

PERIKLÉSZ ÉPÍTKEZÉSEI Periklész gondoskodott a perzsa háborúk során romba dőlt és felégetett Athén újjáépítéséről. Nemcsak helyreállították a régi középületeket, hanem a Kr. e. V. század közepén neves művészek – így a szobrász Pheidiasz – bevonásával új, hatalmas és csodálatos kivitelű épületeket emeltek, elsősorban az Akropoliszon. A reprezentatív építkezések kifejezték az athéni állam győzelmét és hatalmát, másrészt tömegesen adtak munkát a mesteremberekeknek.

- Komoly bevételt jelentettek a görög–perzsa háborúk során létrejött perzsaellenes szövetség (déloszi szövetség) tagjainak befizetései. Ám arról már a kortársak között is vita bontakozott ki, Athén elköltheti-e az építkezésekre a szövetségesek védelemre befizetett hozzájárulásait, melyek hovatovább adóvá váltak.

- A háborúk állandósultak Hellászban. A poliszok már nem tudták biztosítani a gazdasági fejlődést. A városállamok belső életében is változások történtek. A háborús pusztításokat követően a közepes és kisbirtokokon, a kisebb kézművesműhelyekben anyagiak híján nem tudták újraindítani a termelést. Ezeket olcsón fölvásárolták a vagyonosok, így egyre nagyobb birtokok és kézműipari üzemek alakultak ki. Ezekben jövedelmezőbb volt rabszolgákkal dolgoztatni. A demokrácia támaszát jelentő középrétegek, a parasztság és a kézművesek elszegényedtek. Hiába léteztek a demokrácia intézményei, amikor a vagyoni különbségek ilyen mértékben nőttek. Sőt a demokrácia által biztosított lehetőségek egyre inkább ártottak az államnak. A vagyonukat vesztett polgárok az állam juttatásaiból kezdtek élni. A városukért felelősséget érző polgárokból irányítható, a szavazatát gyakran anyagi előnyökért árusító tömeg lett.

3. A GÖRÖG CIVILIZÁCIÓ

HÁTTÉROLVASMÁNY

EURÓPA BÖLCSŐJE: HELLÁSZ A görög kultúra több tekintetben is kezdete vagy jelentős állomása volt a máig ívelő fejlődésnek. Itt rombolták le először úgy a despotikus államszervezetet, hogy abból nem új zsarnokság éledt, hanem egy merőben más vonásokat mutató állam, a polisz.

A polisz városállam, melynek szabad polgárai jogilag egyenlőek voltak s beleszólhattak a politikába. Kötődtek városukhoz, készek voltak azért tenni, dolgozni, s ha kellett, meghalni. Alattvalók helyett olyan embereket fogunk megismerni, akik polgárok, szabadok voltak, gazdasági tevékenységüket nem az állam határozta meg, önállóan döntöttek, s így munkájuk eredményesebb volt.

A szabad polgárok lakta Hellászban a művészetek minden ága (irodalom, szobrászat, építészet) maradandót alkotott, s ízlést, irányt szabott a későbbi korok számára. A görög drámák ma is előadhatók, megérintenek minket csakúgy, mint a szoborcsodák. Szinte nincs olyan tudomány, mely saját kezdeteit ne a görögöknél keresné. Mindez nem véletlen, hanem a szabad emberi elme alkotásai.

A görögök gondolkodása, cselekedeteik mozgatórugói, küzdelmeik közelebb állnak hozzánk, jobban megértjük, mint a minden szempontból távolibb ókori Kelet világát. Emlékezzünk az ókori olimpiákra, melyek csak korszakunkban éledtek újjá, s ha másként zajlottak is, de alapvetően az ókori görögség történetében gyökereznek.

A ma embere számára a görögség azonban korántsem kizárólag a művészet vagy a sport kapcsán élő. A görögök a perzsák elleni élet-halál harcukkal hazafiságból példát adnak számunkra. A demokráciáért vívott küzdelmük a jelenkor emberének is minta.

1. *Pallasz Athéné, a bölcsesség, az értelmes munka, s így a kézművesség istennőjének szobra Buda XVIII. századi városházájának sarkán*

2. *Diszkoszvető – Müron, ókori görög szobrász alkotása*

Nézz utána, szerepel-e napjainkban az olimpiai játékokon a diszkoszvetés!

3. *A Nemzeti Múzeum épülete Budapesten egy XIX. századi metszeten. Pollack Mihály tervezte (1837–1847). Az antik hagyományok Magyarországon mint nemzeti stílus jelentek meg.*

Vesd össze a Nemzeti Múzeum épületét a tematikus egységünkben szereplő „A görög építészet szerkezeti és formai elemei” című ábrával (23. oldal)!

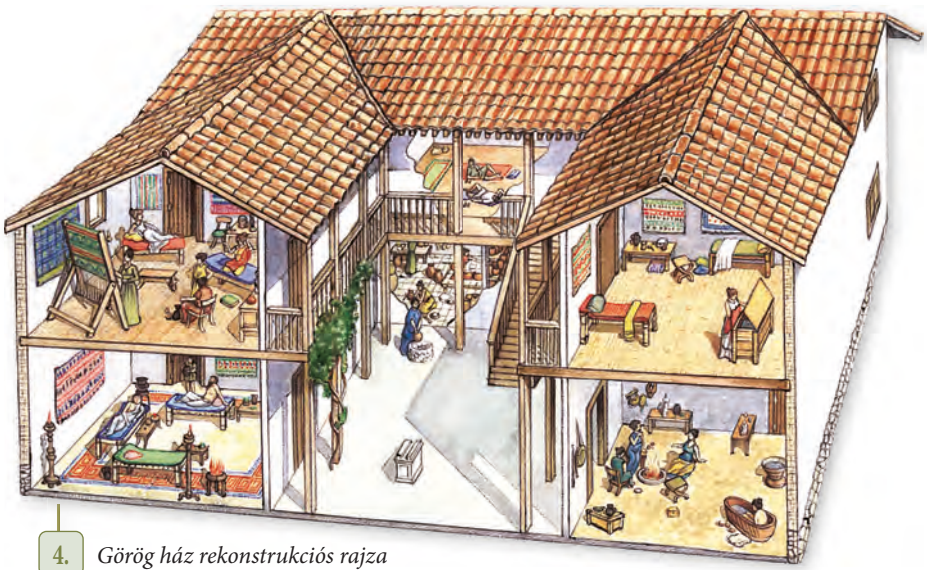

4. *Görög ház rekonstrukciós rajza*

A rekonstrukciós rajz és a vázafestmények alapján kísérelj meg bemutatni, hogyan élt otthonában egy görög polgár! Ítéld meg a ház tulajdonosának vagyoni helyzetét! Állításodat indokold!

A MINDENNAPOK ÉS JELLEMZŐIK A görög ember élete az otthonában és a közterületeken zajlott, de az éghajlat és a politikai berendezkedés révén is az utóbbi volt hangsúlyosabb.

Természetesen a görögségre egységesen jellemző vonások a lehetőségeknek megfelelően társadalmi rétegenként eltérően érvényesültek. Az életmód alapvető vonásai időben is változtak az archaikus kortól a hellenizmusig. (A hellenizmusról e tematikai egységben lesz szó, a 28. oldalon.) A változás az étkezéstől a hajviseleten és a ruházkodáson át a lakhatásig az egyszerűtől, nyugodttól a kifinomult, mozgalmas felé mutat.

▪ A görög polgár háza befelé fordult, vályogtéglából épült falain elvétve akadt csak ablak. A cseréppel fedett, általában egyszintes épületet egy középső udvar köré emelték, mely a világosságot biztosította, helyet adott a házi szentélynek, s ebből nyíltak a nők és férfiak helyiségei.

A görög házban megtalálhatók voltak napjaink berendezési tárgyai (asztal, szék), de jellemzőbbek voltak a kerevetek, melyek nemcsak az éjszakai nyugalmat szolgálták, de ezekre heveredve étkeztek, fogadták barátaikat. A ma használatos szekrények helyett ládák szolgáltak a tárolásra.

A házat a falakon textíliák, a padozaton (járófelületen) gyönyörű mozaikok tették változatosabbá. A használati tárgyak közül kiemelkedtek a művészi kivitelű kerámiák.

5. *Mulatozók egy vörös alakos vázaképen. A vázákat kezdetben geometrikus ábrák díszítették, majd állatok, emberek, a mitológia alakjai és a hétköznapi élet tevékenységei jelentek meg a kerámiákon. A fő színek a vörös (az agyag) és a fekete (égetett máz) voltak.*

Milyen a jellegzetes görög ülőalkalmatosság? A képen látható jelenet miben különbözik korunk szokásaitól?

„Mert bizony azt mondom, hogy nincs is kellemesebb, mint
hogyha egész népet tölt el széltében a jókedv,
s végig a házban a vendégek dalnokra figyelnek,
míg ülnek sorban, mellettük dúsan az asztal
rakva kenyérrel meg hússal, s meregetve a színbort,
körben hordja a töltögető, s poharukba betölti."
(Homérosz: Odüsszeia, Kr. e. VIII. század)

Milyen szerepet tölt be az étkezés a forrásban? Az ókorban a mediterrán konyha mely alapanyagai hiányozhattak még?

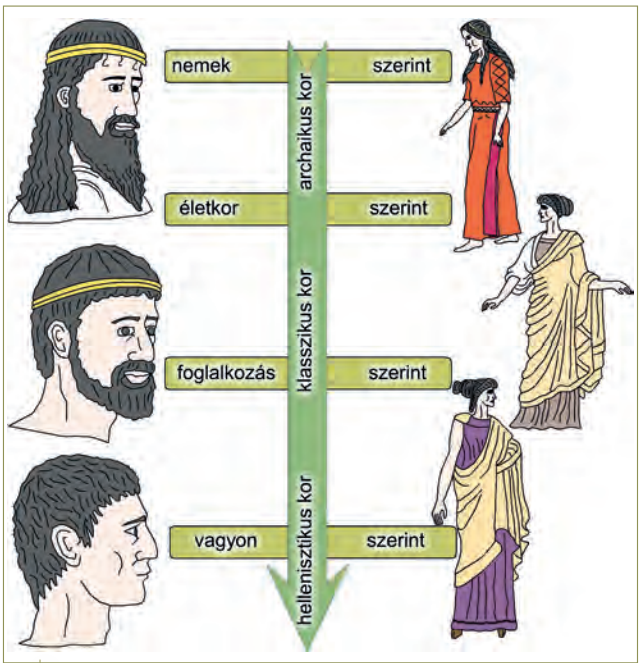

6. *Női és férfiviseletek változása*

Figyeld meg a női ruha sajátosságait! Mi jellemzi a hajviseletet? Milyen tendenciákat tudunk megállapítani a viselet változásában?

A lakosság zöme kásán és kenyéren élt (ami inkább az olcsó árpából, mint a drága búzából készült). Ezt hal, sajt és gyümölcsök (olajbogyó, szőlő) egészítették ki. A módosabbak búzakenyeret fogyasztottak, s több hús (juh, szarvasmarha) került az asztalukra.

Az olajbogyó mellett a görögök jellegzetes terménye volt a szőlő s az abból készített bor. A bort általában nem tisztán, hanem vízzel keverve itták.

A nők és a férfiak viselete nem különbözött alapvetően. A gyengébb nem a khitónt hordta, amelyet négyszögletes szövetdarabból hajtogattak, gombok, tűzők tartottak össze, s egy öv szorított a derékhoz. A férfiak ruházata szintén egy mindkét vállon átvetett szövetdarabból állt. A fiatalabbak rövidebb, az idősebbek hosszabb öltözetet hordtak. Gyakran – elsősorban otthonaikban – mezítláb jártak, de ünnepi alkalmakkor bőrsarut viseltek, míg hosszú utazáshoz vagy lovagláshoz bőrcsizmát húztak.

A görögök hajviseletét is a divat szabta meg. Az átmeneti korban (Kr. e. XVIII--XII. század) a nők egyszerű hosszú hajat viseltek, a klasszikus korban (Kr. e. V–IV. század) a feltűzött, szalagokkal ékesített frizura terjedt el, melyet később a berakott, hullámos viselet váltott fel. A férfiak körében a hosszú hajat és a szakállt a rövid haj és a borotvált áll váltotta fel.

ÉPÍTÉSZET A görögök életének fontos színterét jelentették a közterületek, középületek: itt zajlott az üzleti, a vallási és a politikai élet. A város piaca, az agora egyben a polisz központja volt, itt állt a középületek jelentős része.

Mivel boltozatot nem alkalmaztak, a görög építészet jellegzetes alkotóeleme az oszlop. Ennek megfelelően az egymást követően kialakult három oszloprend (dór, jón, korinthoszi) alapján szokás megkülönböztetni a görög épületeket.

- A görögök nagy építkezők voltak, gondot elsősorban középületeikre (templomok, színházak, stadionok, oszlopsorok [sztoák] stb.) fordítottak, melyeket a Hellászban gyakran előforduló nemes anyagokból (mészkő, márvány) emeltek. Az oszlopok mellett jellegzetes építészeti elemek az áthidaló gerendákat díszítő domborműsorok (frízek), a tetőzetet lezáró háromszög alakú timpanon.

Készítsetek otthon a szüleitek segítségével egy görög ételt! Ha van erre lehetőség, hozzatok az osztályba görög ételeket, öltözzetek be görög viseletekbe és kóstoljátok meg az ételeket!

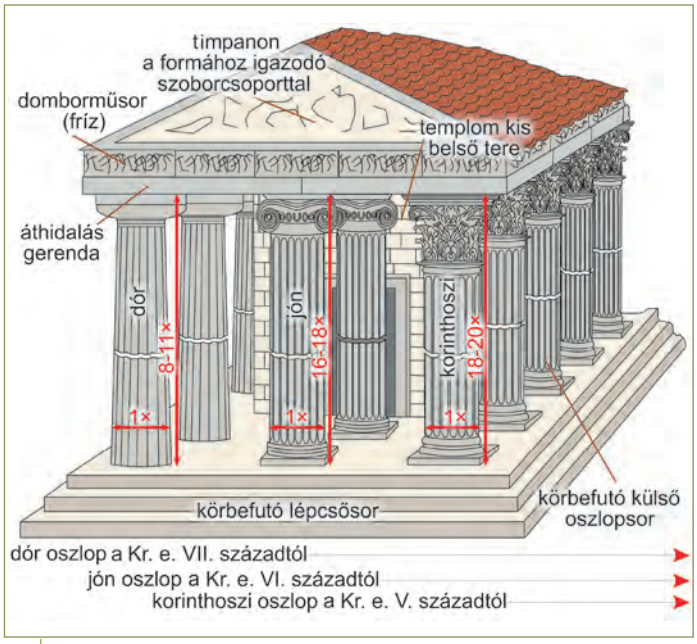

8. *A görög építészet szerkezeti és formai elemei*

Vedd számba az építészeti elemeket, mutasd be formai jellemzőiket! Tárd fel a szerkezet és a funkció közötti összefüggéseket!

7. *Görög templom s az előre kifaragott kőkockákat összefogó vaskapocs*

Mely görög stílusban épült a képen látható templom? Azonosítsd az építészeti elemeket!

9. *Pallasz Athéné szentélye Athénban. Érdekessége, hogy az oszlopokat nőalakok helyettesítik – ezeket kariatidáknak nevezzük.*

10. *Görög szobrok: a korai időszakból származó Borjúvivő (A), a klasszikus korból származó istenszobor (B) és a hellenizmus alkotásai, a beszélgető asszonyok (C) és a Laokoón-szoborcsoport (D)*

Hasonlítsd össze a három korszak műalkotásait a témaválasztás, az emberábrázolás, a valósághűség, kidolgozottság és a mozgások ábrázolása szempontjából!

SZOBRÁSZAT Az épületeket gazdagon díszítették szobrokkal, frízekkel (domborműsor), melyeket gyakran befestettek. Ennek ma már csak nyomai láthatók. A szobrászat azonban nem csak az építészet kiegészítője volt a görögöknél, önmagában is egyik kiemelkedő alkotóeleme művészetüknek.

Alkotásaikat kezdetben (archaikus kor) még merev testtartás jellemezte, de a klasszikus korban (Kr. e. V–IV. század) már mozgalmas, élethű, érzelmeket kifejező csodálatos remekműveket hoztak létre. Számos művészt név szerint ismerünk, mint Müront vagy Pheidiaszt. A görög szobrokat a rómaiaknak köszönhetően – akik számos másolatot készíttettek – ma is megcsodálhatjuk.

SZÍNHÁZ A görög művészet sajátos eleme a színjátszás. A Dionüszosz isten tiszteletére előadott szertartásokból alakult ki, majd önálló művészeti ággá, a görög kulturális élet részévé vált. A színdarabokat fontos politikai és nevelő célzattal adták elő. Rendszeresen rendeztek versenyeket a szerzők részére.

12. *Az athéni fellegvár, az Akropolisz oldalába vágott görög színház és színházi maszk*

Készíts rekonstrukciós rajzot a kép alapján a görög színházról! Hogyan oldhatták meg a kor technikai színvonalán, hogy a tízezres közönség jól hallhassa és láthassa az előadást? Milyen szerepet játszott az előadásban a maszk?

▪ Kezdetben az agorán tartottak előadásokat, majd külön szabadtéri színházakat emeltek. Ezek nézőterét hegyoldalakba vájták (Athénban az Akropolisz oldalába), s kővel burkolták. A nézőtér fél ellipszise és a vele szemben álló épület között helyezkedett el a kitűnő akusztikájú színpad. Színészek csak férfiak lehettek, s a nagy méretek miatt (gyakran tízezer néző) a szereplők karikírozott jelmezekkel adták elő a darabokat.

A drámai versenyek napokon át tartottak, és ezeket a gazdag polgárok finanszírozták. Hogy mennyire fontos politikai eseménynek tartották az előadásokat a görögök, azt jól mutatja, hogy Periklész korában már a színházak látogatására is kiterjesztették a napidíjakat.

A MITOLÓGIÁTÓL A FILOZÓFIÁIG Az emberi gondolkodásnak a mitológiától való elszakadása a Kr. e. VI. században Hellász földjén bontakozott ki. Ebben az időszakban a tudományágak még nem váltak szét, s a bölcselők a természeti jelenségekkel, a politikával, sőt a művészetekkel egyaránt foglalkoztak. A szaktudományok majd csak később válnak le a bölcseletről, a **filozófiáról** (philoszophia = bölcsesség szeretete).

▪ A kezdeti időkben a gondolkodók számára a legfőbb kérdés a világ keletkezése és kialakulása volt. A mitológiai magyarázatok helyett valóságosabb válaszokat próbáltak adni. Egy-egy őselemre (víz, levegő, tűz) vezették vissza a világ eredetét, mint Thalész is. Ezek az új válaszok, mivel főleg gondolati úton születtek, természetesen messze álltak a valóságtól, de újszerűségükkel, okokat, összefüggéseket kereső szemléletükkel a későbbi fejlődés egyik lépcsőfokát képezték.

A poliszokban kialakult demokrácia minden polgár számára biztosította a politikai életben való részvételt. Ehhez azonban műveltségre volt szükség, hiszen a politikai harcok a népgyűlésen, a tanácsban vitákban, a szónoklás fegyverével dőltek el.

▪ A közéletben való érvényesülés hívta életre az első hivatásos értelmiségi réteget, a szofistákat (bölcsek), a bölcselet vándorló tanítóit. Nem adtak egységes világképet, hanem az ellenfél meggyőzésére, saját igazuk elfogadtatására oktatták tanítványaikat. Hogy mi az igaz, mi a jó, abban nem adtak iránymutatást. A szofisták eljutottak odáig, hogy hallgatóságuknak bármilyen állításról be tudták bizonyítani, hogy igaz, és ennek az ellenkezőjét is. Mindent viszonylagosnak ítéltek.

A fenti nézet kialakulásához hozzájárult az is, hogy a görög kereskedelem fejlődésével sok népet ismertek meg hagyományaikkal, vallásukkal együtt. A különböző szokásrendszerek létezésében a szofisták a viszonylagosságról vallott gondolataik megerősítését látták. Rájöttek, hogy a szokások, vallások vidékenként mások, és ami az egyik területen erény, az a másikon bűn.

Az értékek védelme mellett lépett fel a Kr. e. IV. században élt athéni bölcs, Szókratész. Megállapította, hogy vannak örök érvényű értékek, mint igazság, szeretet és mások, amiket nem az egyén határoz meg, hanem ezek önmagukban léteznek. A tapasztalható dolgok megváltozhatnak, de a fogalmak mindig azonosak maradnak önmagukkal. A feladat ezek megismerése, hogy az ember példás életet tudjon élni, ami egyedül biztosíthatja boldogságát.

Platón (Kr. e. V–IV. század) szerint a tapasztalati világ változó, csak a fogalmak (pl. szép, jó) állandóak. Szerinte a fogalmak valóságosan léteznek az ideák világában (innen az idealizmus kifejezés), melynek a mi tapasztalati világunk csak árnyképe, tökéletlen lenyomata. A fogalmi, szellemi világ az igazán létező, szemben a változó, tökéletlen anyagi világgal.

13. *Platón*

14. *Arisztotelész*

Platón tanítványa, **Arisztotelész** (Kr. e. IV. század) véleménye szerint az anyagi és a szellemi világ is valósan létező. Arisztotelész a szellemit tartotta a magasabb rendűnek. Véleménye szerint a világot az „első mozgató", egy istenség tartja fenn.

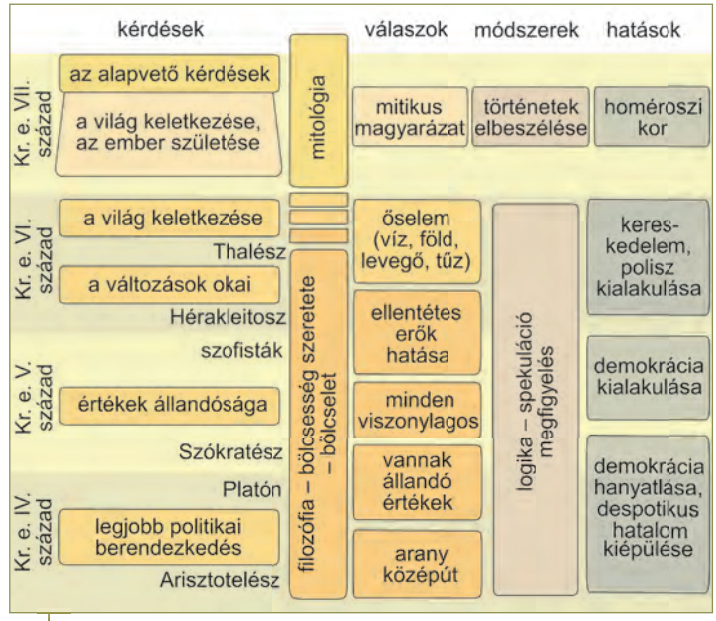

15 *A görög filozófia kialakulása és főbb kérdései*

Mutasd be a filozófia kialakulásának folyamatát! Hogyan változtak a filozófia alapkérdései?

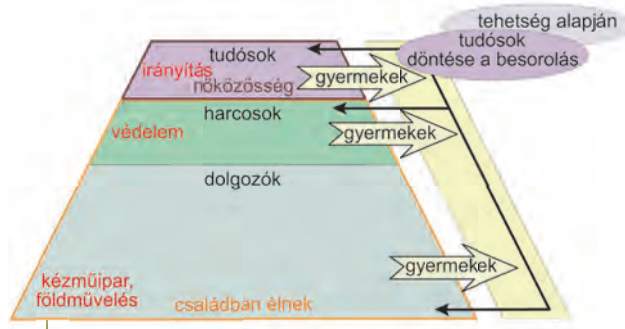

16. *Platón elképzelt államának a felépítése. Úgy vélte, az államot a tudósoknak kell vezetni.*

Mi adja az elképzelésben a társadalmi csoportok hierarchiájának alapját? Milyen problémákat kívánt kiküszöbölni, s ezzel milyen új problémákat teremtett Platón?

„Szóval ti mind, akik az államban éltek, édestestvérek vagytok, így mondjuk majd nekik a mesét; csak éppen hogy a titeket kiformáló isten azokba, akik közületek vezetésre alkalmasak, születésükkor aranyat kevert, ezért kell legyen a legnagyobb tekintélyük: a segéderőkbe pedig ezüstöt, a földművesekbe és a kézművesekbe viszont vasat, illetve bronzot. […] Mármost a vezetőknek elsősorban és legfőbbképpen azt parancsolja az isten, hogy semminek olyan hűséges őrei ne legyenek, és semmit olyan éberen ne figyeljenek, mint az ivadékaikat, hogy a lelkükbe milyen anyagok vannak belekeverve; s ha aztán a saját magzatuk netán bronz- vagy vastartalmú volna, akkor semmi áron sem szabad neki megkegyelmezniük, hanem – a természetének megfelelő szerepet juttatva neki – a kézművesek vagy a földművesek közé kell taszítaniuk; ha viszont az utóbbiak közt valaki arany- vagy ezüsttartalommal jön a világra, akkor őt meg kell becsülni, s az első esetben az őrök, a második esetben a segéderők közé kell fölemelni, mert egy jóslat azt mondja, hogy az állam akkor megy tönkre, ha vas- vagy bronztermészet őrködik fölötte." *(Platón: Állam)*

„Ami régen volt nagy, többnyire kicsivé lett, s ami az én időmben nagy, korábban kicsi volt. Annak tudatában tehát, hogy az emberi boldogság sohasem állandó, mindkettőről egyaránt megemlékezem. Van az emberi dolgoknak egy bizonyos körforgása, mely nem engedi, hogy mindig ugyanazok legyenek boldogok. […]

Amiket eddig elbeszéltem, azok saját megfigyeléseim, következtetéseim és kutatásaim eredményei. Innen kezdve olyasmiket fogok elmondani az egyiptomiakról, amikről csupán hallomásból értesültem, bár egy-két dolgot magam is láttam. […]

Az én feladatom feljegyezni a mondottakat, de nem az, hogy el is higgyek mindent. És ehhez tartom magam egész történeti munkámban.” *(Hérodotosz: A görög–perzsa háború)*

Miben látta Hérodotosz a történetírás és a történetíró feladatát? Milyen módszert követett?

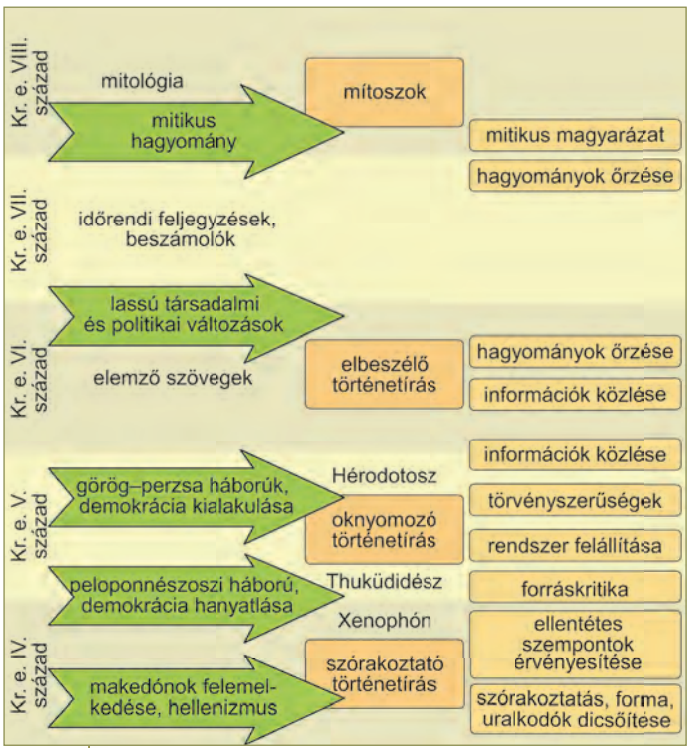

17. *A görög történetírás kialakulása és fejlődése*

Miből fejlődött ki a történetírás? Hogyan változtak a történetírás alapvető céljai és módszerei az évszázadok során?

TÖRTÉNETÍRÁS A történetírás is önálló tudománnyá vált. Kezdetben időrendben haladó leírások születtek, majd egyre inkább teret hódított az eseményeket irányító tényezők feltárása. A szerzők már kísérletet tettek a történések elfogulatlan bemutatására.

Az első olyan történeti munka, mely nem pusztán időrendi sorrendben vagy földrajzi egységenként leírva dolgozta fel az eseményeket, hanem azok mozgatórugóit is kereste, **Hérodotosz** munkája. Hérodotosz, akit „a történetírás atyjának” szoktak nevezni, a Kr. e. V. században élt. Műveit, melyekben feldolgozta a Közel-Kelet népeinek és a görög–perzsa háborúknak a történetét, terjedelmes mennyiségű ismeretre alapozta. Beutazta a Keletet, járt Egyiptomban, Mezopotámiában. Színes leírásaiban szakított a mitologikus magyarázatokkal. Hérodotosz a történelem alapvető törvényszerűségének a virágzó és a hanyatló korszakok váltakozását, körforgását tartotta.

▪ A görögök legnagyobb történetírója Thuküdidész volt. Az Athén és Spárta közötti háború (Kr. e. V. század vége) történetét, Athén hanyatlásának eseményeit dolgozta fel. (Athéni sztratégoszként maga is a háború résztvevője volt.) Az eseményeket összefüggéseikben nézte. A gazdasági, földrajzi, emberi tényezőket éppen úgy figyelembe vette, mint a véletlent, s figyelmen kívül hagyta a természetfölötti erőket. Felismerte, hogy az események szükségszerűen következnek egymásból.

„A háború folyamán történt dolgokat illetőleg nem tartottam magamhoz méltónak a dolgokat leírni úgy, ahogy valakitől véletlenül éppen hallottam, vagy ahogy én gondoltam, hanem csakis azt írtam le, amit a magam szemével láttam, vagy amit másoktól hallottam ugyan, de minden részletre vonatkozólag a lehető legpontosabban ellenőriztem. A valóság felderítése nem ment fáradság nélkül, mivel a szemtanúk is ugyanazt az eseményt nem ugyanúgy adták elő, hanem aszerint, hogy ki melyik félhez húzott, vagy kinek milyen az emlékezőtehetsége.” *(Thuküdidész)*

A történetírás mely alapvető problémáját tárja fel Thuküdidész? Mi ebben az újszerű?

NAGY SÁNDOR ÉS A HELLENIZMUS Hellász északi határán éltek a görögök távoli rokonai, a makedónok, akik fokozatosan átvették a görög kultúra elemeit. Országuk egyre inkább megerősödött, s befolyása alá vonta Hellászt (Kr. e. IV. század). Sikereiket a görög falanx átalakításával létrehozott és a kor legütőképesebb hadseregét biztosító makedón **falanxnak** köszönhették.

Erre a hadseregre és a görögség erejére támaszkodva indított hadjáratot a Perzsa Birodalom ellen az ifjú makedón uralkodó, **Alexandrosz** (**Nagy Sándor**, Kr. e. 336–323). Néhány év alatt több csatában legyőzte a perzsákat, és elfoglalta a hatalmas keleti birodalmat.

Nagy Sándor makedón uralkodó. Kitűnő nevelést kapott, a görög elveknek megfelelően testi és szellemi fejlődésére egyaránt ügyeltek. A tehetséges növendéket kora legkiválóbb tudósa, Arisztotelész tanította. Fiatalon, alig 20 évesen került hatalomra.

18

Mely tulajdonságait ragadja meg a szobor az ifjú Alexandrosznak?

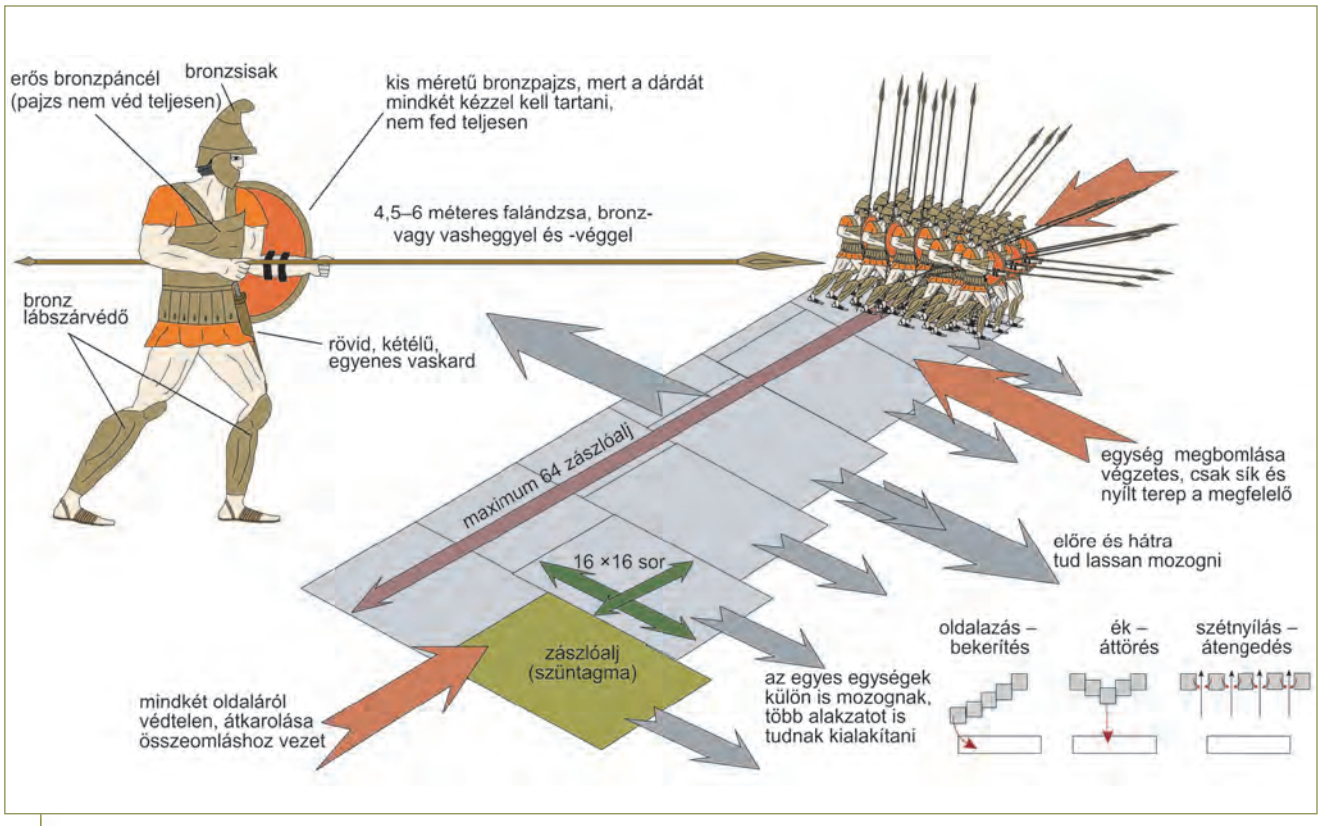

19 *A makedón falanx*

Fogalmazd meg a falanx jellemzőit! Mennyiben növelte a falanx hatékonyságát, hogy az alegységek külön is mozoghattak? A jobb vagy a bal oldal volt a falanx gyenge pontja? Az internet segítségével hasonlítsd össze a görög és a makedón falanxot!

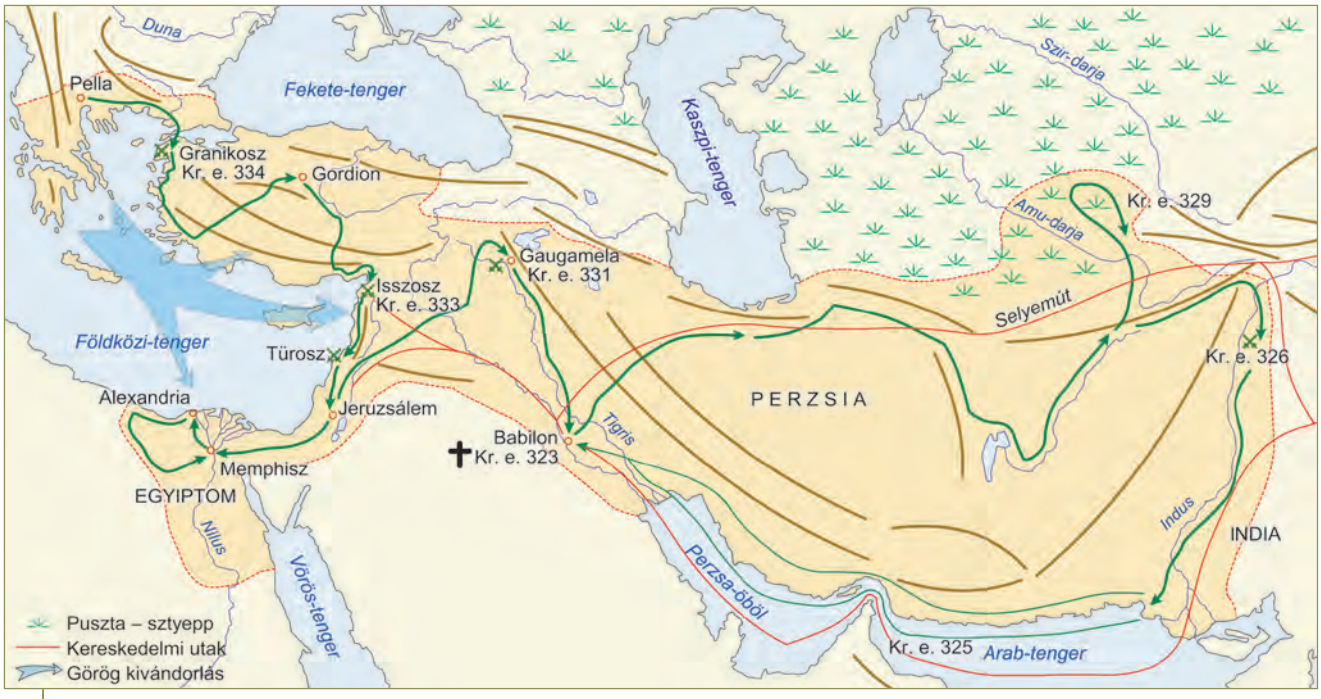

20. *Nagy Sándor hadjárata a Perzsa Birodalom ellen*

Kövesd nyomon Alexandrosz hadjáratát a térképvázlaton! Milyen természetföldrajzi és taktikai szempontok határozhatták meg seregének útvonalát? Mely tényezők szabtak határt a hódításainak? Milyen hatásokat válthatott ki a Közel-Keleten a görögök tömeges bevándorlása?

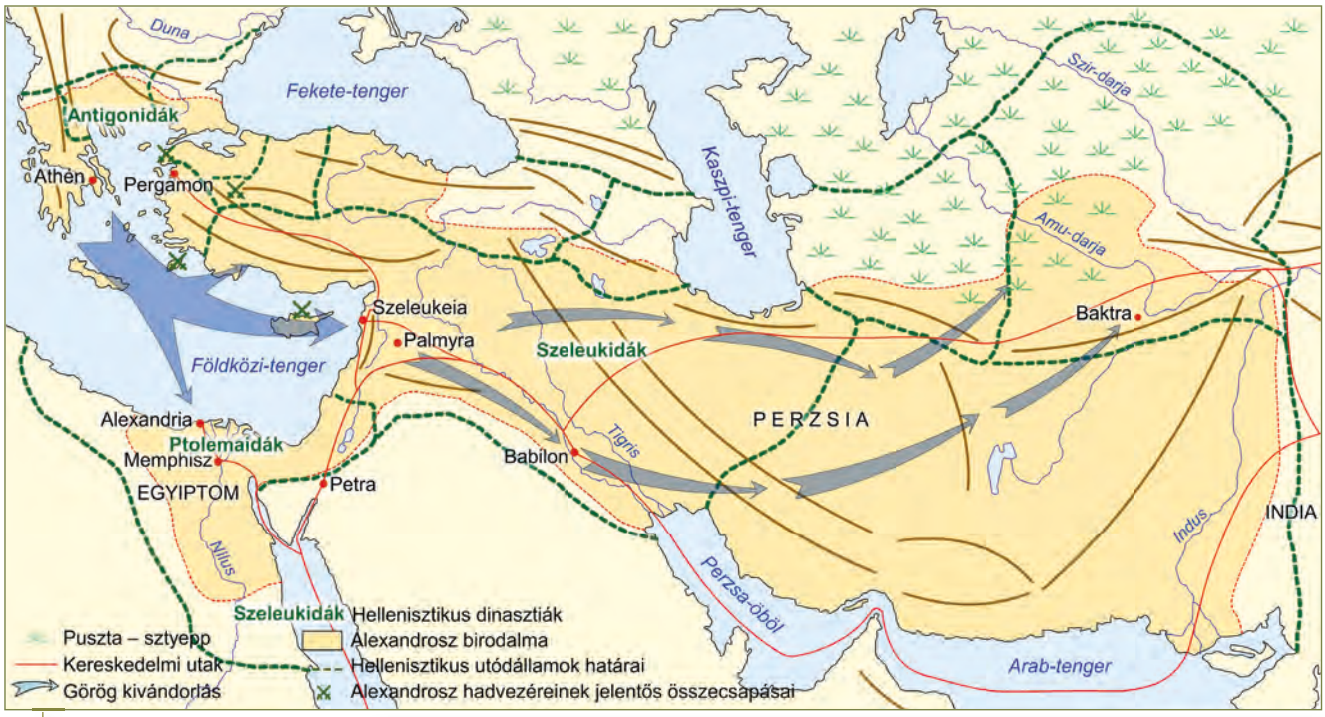

21. *Hellenisztikus államok Nagy Sándor birodalmának romjain*

Melyek voltak a legjelentősebb hellenisztikus birodalmak? Mely tényezők játszhattak szerepet az új államok létrejöttében? Milyen társadalmi, gazdasági és kulturális hatásai lehettek a görögség bevándorlásának a Keletre?

22. *Az ókori világ hét csodájának egyike, az alexandriai világítótorony. Egyiptom hellenisztikus uralkodója építtette. A száz méter magas épület Kr. u. 956-ig jól működött, majd a következő századok földrengései döntötték romba.*

Milyen célok és lehetőségek jellemzik a tornyot építtető hellenisztikus uralkodót?

A Dunától az Indusig terjedő hatalmas birodalmat, a számtalan népet, vallást csak a hadsereg tartotta össze. Alexandrosz – a perzsa hagyományokat követve – együttműködött a helyi vezető réteggel.

A hadjárat során a fontos közlekedési pontokon településeket alapított, melyek közül mind gazdasági, mind kulturális szempontból a későbbiek során az egyiptomi **Alexandria** emelkedett ki.

Alexandrosz meghódította a Keletet, de a Kelet is meghódította őt. Keleti despotává (korlátlan hatalmú egyeduralkodóvá) vált. A hatalmas területet azonban nem lehetett egyben tartani, halála után az szétesett. A görög és a keleti társadalom és műveltség ötvözetéből azonban megszületett a hellenizmus, amely új korszakot, új társadalmi felépítést, s egyben gazdasági és kulturális fellendülést is jelentett Hellászban és az egykori Perzsa Birodalom területén.

A görög és a keleti világ kölcsönhatása a kultúra területén hozta a legnagyobb eredményeket. A görög tudományos gondolkodás megtermékenyítette a Kelet népei által felhalmozott tudást. A hellenizmus korában a műveltség központjai a keleti nagyvárosokba tevődtek át, például Alexandriába. A természettudományok és a technika jelentősen fejlődtek, vívmányaik hozzájárultak a nagyvárosi mindennapok kényelméhez is (vízellátás, tervezett városok stb.).

- A legjelentősebb tudományos műhely a Nagy Sándor alapította egyiptomi Alexandriában jött létre. A hellenisztikus uralkodók támogatásával jött létre a Muszeión, a múzsák szentélye, az ókor legnagyobb ilyen jellegű intézménye. A hatalmas tudományos gyűjtemény, a több mint félmilliós könyvtár (tekercstár), a laboratóriumok a kor szellemi életének legjelentősebb központjává tették a görögök, egyiptomiak és zsidók lakta, görög nyelvű világvárost. A különböző származású és eltérő nézeteket valló gondolkodók egymás fejlődését ösztönözték. A Muszeión vezetői koruk kiemelkedő tudósai voltak (például a sokoldalú tudós, Eratoszthenész).

23. *Eratoszthenész (Kr. e. 276–194) világtérképe. Afrikai születésű görögként Athénban tanult, és III. Ptolemaiosz kinevezte az alexandriai könyvtár élére. Matematikus, csillagász és filozófus is volt. Kiszámította a Föld kerületét (a ma ismert adattól csak kissé eltérő eredménnyel). Ő alkotta az első világtérképet, mely már számításokon alapult.*

Mennyiben állapítható meg a térkép alapján a hellenisztikus kor földrajzi ismereteinek bővülése?

24. *Az ókori Alexandria térképe*

Mely tényezők játszottak szerepet abban, hogy Alexandria az ókor egyik legnagyobb kereskedelmi és kulturális központjává vált?

„A város területének az alakja köpenyforma, amelynek hosszúsági oldalait mintegy 30 stadionnyi átmérővel a tenger hullámai mossák, szélességi oldalai pedig a földszorosok, mindegyik 7 vagy 8 stadion, s ezeket egyik részről a tenger, a másik részről a tó zárja be. Az egész várost lovakkal és szekerekkel járható utak szelik át, a két legszélesebb több mint egy plethron [1 plethron kb. 30 méter] szélességű, s egymást derékszögben vágják kétfelé. A városnak nagyon szép nyilvános terei és királyi palotái vannak, s ezek egész kerületének a negyed- vagy harmadrészét foglalják el. Mert egyrészt pompaszeretetből mindegyik király hozzátett valami ékességet a nyilvános épületekhez, másrészt a meglevő épületekhez a maga számára még külön is épített egyet." *(Sztrabón: Geographika, Kr. e. I. század)*

Ismerkedjünk meg Alexandriával, a kor legjelentősebb földrajztudósa, Sztrabón segítségével! A városfejlődés mely jellegzetességeit figyelhetjük meg a leírásban? Milyen gazdasági és társadalmi hátteret feltételez ez a fejlődés?

4. A RÓMAI KÖZTÁRSASÁG

1. *Itália természeti adottságai és népei*

Hasonlítsd össze Hellász és Itália természeti adottságait (domborzat, éghajlat, tagoltság stb.)! Milyen következményei voltak az eltéréseknek? Mely népmozgások részét képezte a latinok bevándorlása? Olvasd le a térképről, hogy mely kultúrák hatottak Itáliában a latinokra!

„Különválasztotta a származásuk és férfiúi erényük szerint tiszteletre méltó, s az akkori körülményekhez képest vagyonuk szerint is jómódú és egyben gyermekkel is rendelkező férfiakat a nemtelenektől, hitványaktól és szegényektől. Ez utóbbi, kedvezőtlenebb helyzetben levőket plebejusoknak nevezte; ami ugyanazt jelenti, mintha görögül azt mondjuk: „a démoszhoz tartozók". Az előkelőbb helyzetben levőket „atyáknak" (diktáes) nevezte, talán azért, mert általában korosabbak voltak a többieknél, talán gyermekeik miatt, de lehet, hogy nemzetségük előkelő volta vagy mindezen körülmények találkozása miatt. […]

Miután Romulus így különválasztotta a hatalmasakat a hitványaktól, törvényekkel szabályozta mindegyik fél teendőit. A patríciusok az áldozati kultuszt látják el, viselik a tisztségeket, igazságot szolgáltatnak, s a város ügyein őrködvén, vele együtt intézik a közügyeket. A plebejusok mentesek e közös feladatoktól, hiszen nem is értenek hozzá, és szegénységük miatt nincs is idejük a közügyekkel foglalkozni, ehelyett azonban művelik a földet, ellátják a nyájakat és végzik a jövedelemmel bíró ipari teendőket." *(Dionüsziosz Halikarnasszeusz, Kr. e. I. század)*

Mely csoportokra osztotta Romulus a forrás szerint Róma lakóit? Jellemezd e két társadalmi réteget! Nevezd meg e csoportok görög megfelelőit! Mi szolgált a szerző szerint a felosztás alapjául? Értékeld e szempontok forrásértékét! Válaszd külön a valószínű és valószínűtlen elemeket a forrásban!

HÁTTÉROLVASMÁNY

ITÁLIA FÖLDJE Itália a Földközi-tengerbe ékelődő félsziget, mely egy nyugati és egy keleti medencére vágja ketté a Földközi-tengert. Fekvése kedvező, mert az ókor fő közlekedési és kereskedelmi útvonalainak központjában helyezkedik el. Az itt élő népek számára mégis a szárazföld volt a fontosabb. Itália tagolatlan partvidéke ugyanis a görög földnél kevésbé kedvezett a hajózásnak, a félsziget kiterjedt medencéi (pl. Etruria, Latium) viszont jó lehetőséget biztosítottak a földművelésre.

A félsziget nagy medencéiben jól termett a gabona, a dombokon a szőlő és az olajfa. Építőkövekből, például márványból a görögökhöz hasonlóan gazdag lelőhelyekkel rendelkeztek.

RÓMA ALAPÍTÁSA – ETRUSZK ÉS GÖRÖG HATÁS Az indoeurópai nyelvcsaládba tartozó latinok a Kr. e. 2. évezred végi nagy népességmozgások idején érkeztek Itáliába. A Tiberis folyótól délre elterülő Latiumban telepedtek le. A Tiberis menti dombokon a mondai hagyomány szerint Kr. e. 753-ban alapították Rómát.

A mondai hagyomány a Trójából menekült Aeneas leszármazottjaihoz, Romulushoz és Remushoz köti Róma alapítását. A régészet igazolta a mitikus emlékezet által megőrzött időpontot.

Róma fejlődésére a Latiumtól északra, Róma szomszédságában élő etruszkok gyakoroltak jelentősebb hatást. Városállamokat alapítottak, és fejlett városi kultúra jellemezte őket. Róma hét királyából az utolsó három etruszk uralkodó volt (Kr. e. VI. század).

A római hatalmi jelvények jelentős része etruszk eredetű (pl. bíborszegélyű tóga, a bőrszíjjal összefogott vesszőnyaláb a bárddal, a sassal díszített elefántcsont jogar, a trónszék).

Vallási életük is hatott Rómára. Az etruszkok a temetések alkalmával viadalokat tartottak, s később a rómaiak – már vallási tartalom nélkül – ezek mintájára szervezték a gladiátori játékokat.

2.

3. *Etruszk bronzszobor és a Rómát jelképező farkas szobra. Romulus és Remus alakja későbbi kiegészítés.*

Gyűjtsd össze, milyen etruszk hatások érték a római kultúrát!

A KÖZTÁRSASÁG LÉTREJÖTTE ÉS ÁLLAMSZERVEZETE Róma élén a **város alapításától, Kr. e. 753**-tól kezdve királyok álltak. A társadalom vezető rétegét a földbirtokos családok, a **patríciusok** alkották. Soraikból került ki a királyok tanácsadó testülete, a **senatus** (vének tanácsa). A társadalom alsóbb csoportja a politikai jogokkal nem rendelkező, de szabad **plebejusok**ból állt. Többségük kis parcellákon dolgozó paraszt volt, de közéjük tartozott a kisszámú kézműves és kereskedő is.

Az etruszk uralkodók a plebejusokra kívántak támaszkodni a patríciusokkal szemben. Válaszként **Kr. e. 510 körül** a patríciusok elűzték a királyt. Rómában **arisztokratikus köztársaság jött létre.**

A köztársaságot a római polgárok, vagyis a patríciusok által választott tisztségviselők (magistratusok) irányították. A visszaélések elkerülése végett a görögökhöz hasonlóan ugyanazt a tisztséget többen is betöltötték (általában ketten), így egymást ellenőrizhették. A megbízási idő többnyire egy évre korlátozódott. A hivatalnokok nem kaptak fizetést, ezért csak vagyonos emberek vállalhatták a sok kiadással járó feladatot, így megvesztegethetőségük esélye kisebb volt.

Az állam élén két **consul** állt. Békében ők birtokolták a főhatalmat, háborúban pedig a hadsereget vezették. Fontosságukat mutatja, hogy Rómában a consulok neveivel jelölték az éveket. Az ügyeket a senatussal egyetértésben intézték. A senatus létszáma kezdetben 100, majd a köztársaság időszakában 300 fő volt. A testület tagjai a nemzetségfők lehettek. Gyakorlatilag itt születtek a törvények, és a senatusnak döntő befolyása volt a külpolitikára is.

A consulok helyettesei a praetorok. Feladatuk volt a város rendjének fenntartása és az ezzel kapcsolatos bíráskodás.

Nagy veszély esetén **dictatort** választottak. Személyére a senatus tett javaslatot, és a consulok nevezték ki. A dictator óriási hatalommal bírt: minden ügyben egyedül, a saját belátása szerint dönthetett, és mindenki köteles volt ellentmondás nélkül engedelmeskedni neki. A dictatort később nem vonhatták felelősségre azért, amit hivatali ideje alatt tett. Ilyen kivételes hatalmú személyt azonban ritkán és akkor is csak maximum fél év időtartamra választottak.

▪ Minden római polgár (vagyis kezdetben csak patrícius) tagja volt a népgyűlésnek. Ezen nemzetségenként vettek részt és szavaztak, ezért a neve: comitia curiata. (A curia tíz nemzetséget tömörítő egység volt.) A patrícius népgyűlés azonban a senatus mellett jelentős befolyással nem rendelkezett.

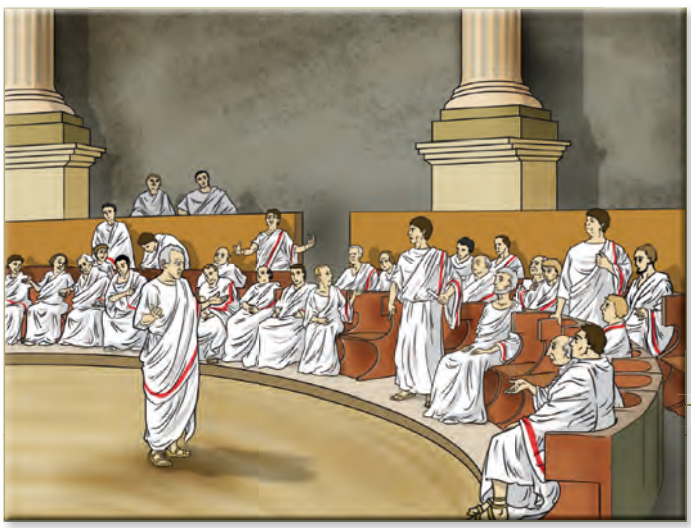

Ülésezik a senatus

6.

Jellemezd a senatus tagjainak öltözetét! Mi jelezte rangjukat?

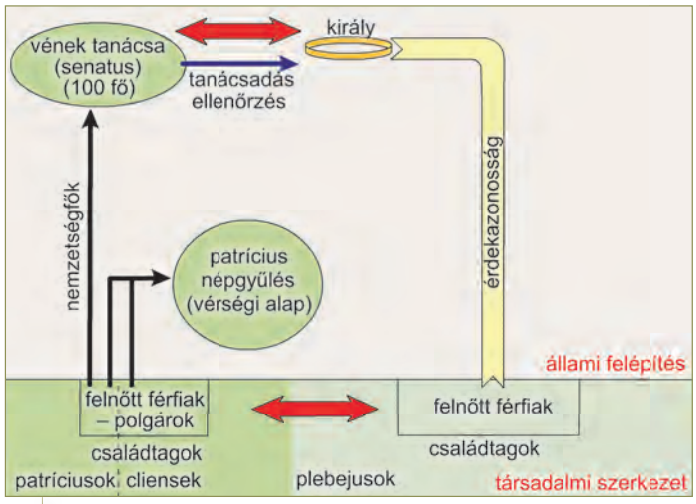

4. *A római társadalom és állam a királyok korában*

Olvasd le az ábráról, mely testületek léteztek! Kik vehettek részt e testületekben, és mi volt a jogkörük? Miért létezhetett érdekazonosság a király és a plebejusok között?

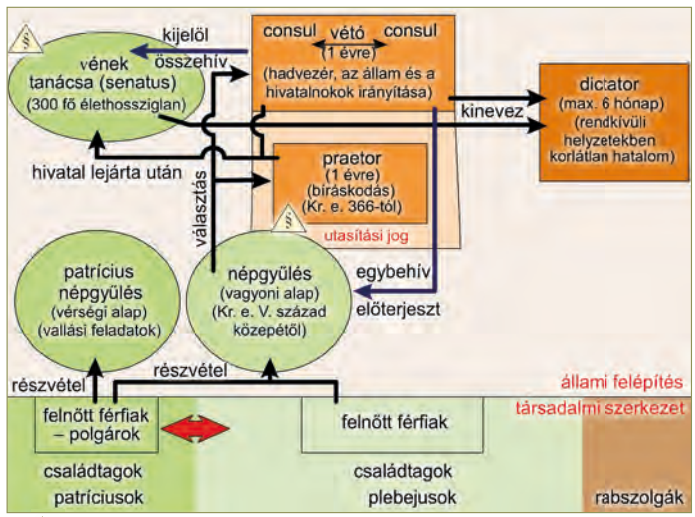

5. *A római társadalom és állam a köztársaság kezdetén. A senatus létszáma a Kr. e. I. század elején 600 főre nőtt, a Kr. e. I. század közepén pedig Julius Caesar a testület létszámát 900 főre bővítette.*

Mi volt az alapja a római társadalom tagozódásának? Melyek voltak az alapvető döntéshozó testületek, kik vehettek bennük részt, s milyen változáson mentek át? Hasonlítsd össze a királyok és a korai köztársaság korának viszonyait! Vesd össze a római és az athéni államszervezet fejlődését! Melyek a hasonlóságok és a különbségek?

Római ezüstpénz, a denarius. A római tisztségviselők hatalmát a bárddal ékesített vesszőnyalábbal (fasces) vonuló liktorok jelezték. A nagyobb hatalmú magistratusnak több liktor járt.

7.

„Miután […] dictator győzelmesen tért vissza a háborúból, első dolgának tartotta, hogy a senatusban az adósok ügyének a tárgyalását indítványozza. Ezt azonban elvetették, mire ő nyomban távozott a curiából [senatus épülete], és letette a dictatori méltóságot. A senatorokat ekkor félelem szállotta meg, hogy ha feloszlatják a sereget, újra összejövetelekre és összeesküvésekre kerül majd sor. […] [Miután a senatus háborúba akarta küldeni a sereget, hogy ne legyen a városban] a consulok parancsa nélkül, kivonult a nép a Szent-hegyre.

Itt minden vezér nélkül sánccal és árokkal megerősítették táborukat, és szép csendben semmi egyebet nem tettek, mint ami az eleségszerzéshez szükséges volt, és pár napig bántatlanul és senkit sem bántva tartózkodtak ott. A városban nagy volt az ijedelem, s kölcsönös félelem miatt általános a nyugtalanság.

Majd tárgyalni kezdtek a kibékülésről, s kölcsönös engedményekkel olyan feltételekben állapodtak meg, hogy legyenek meg a plebejusoknak is a maga tisztviselői, mégpedig sérthetetlenek, s legyen joguk védelmet nyújtani a consulok ellen is. A patríciusoknak ne legyen szabad ezt a hivatalt elnyerni. Így két néptribunust választottak." *(Livius, Kr. e. I. század – Kr. u. I. század eleje)*

Mely társadalmi rétegből került ki a római hadsereg zöme? Milyen kérdést kívánt megoldani a leköszönő diktátor? Milyen eredményt értek el a plebejusok? Minek köszönhették a sikerüket? Milyen jogai voltak a néptribunusoknak?

„III. 1. Aki tartozását elismerte, vagy ügyét eldöntötték, 30 napot kap teljesítésre. 2. Ezután a hitelező ráteheti kezét. A bíró elé kell vezetni. 3. Ha nem tud eleget tenni az ítéletnek, vagy ha senki sem lép helyébe az eljárás folyamán kezesként, vigye magával a felperes [a pert kezdeményező személy], kötözze meg szíjjal […]. 5. Eközben még joga van kiegyezni. Ha nem egyeznek meg, 60 napig marad bilincsbe verve. […] A harmadik vasárnap után halálra ítélik, vagy a Tiberisen túlra, idegeneknek eladják. […]

IV. 2. Ha az apa fiát három ízben eladja rabszolgának, a fiú szabaduljon fel apja hatalma alól. […]

VIII. 2. Ha valaki másnak tagját töri, és az nem egyezik ki vele, hasonló büntetés érje. […] 9. Valamely ekével szántott földből sarjadó termés éjjeli lelegeltetése vagy levágása főbenjáró vétség. Ha a tettes nagykorú, felakasztják. A serdületlent a bíró ítélete szerint megostorozzák, és a kárt kétszeresen kell megtéríteni. […] 14. A tetten ért tolvajok közül a szabadokat megkorbácsolják, és rabszolgának adják ahhoz, akitől lopott. A rabszolgákat megostorozzák, és letaszítják a szikláról. A serdületlen gyermeket a bíró mérlegelése szerint megvesszőzik, és az okozott kárt szüleikkel megtéríttetik." *(Részletek a XII táblás törvényekből)*

Mely kérdéseket szabályozzák az idézett törvények? Milyen jogelveket figyelhetsz meg? Hasonlítsd össze a XII táblás törvényeket Hammurapi törvényeivel!

PATRÍCIUSOK ÉS PLEBEJUSOK ELLENTÉTEI

Az etruszk uralomtól megszabaduló Róma sorozatos háborúkat vívott a város megvédéséért, először a szomszéd népek ellen, később pedig **Itália** meghódításáért. E háborúkban **Róma** jelentős zsákmányt és földterületeket szerzett. A legyőzött népektől elvett földek elvileg a római nép tulajdonába kerültek, ezt jelzi nevük is: közföldek *(ager publicus)*. Valójában ezek állami földek voltak, amelyekből a római polgárok, tehát kezdetben csak a patríciusok bérelhettek, így növelve földbirtokukat.

A háborúkban egyre nőtt a plebejusok szerepe, hiszen ők adták a római hadsereg fő erejét jelentő nehézfegyverzetű gyalogságot. Jelentőségüket felismerve a plebejusok harcot indítottak a számukra hátrányos megkülönböztetés ellen. Legfőbb követelésük a római polgárjog elnyerése volt. Jogi egyenlőséget kívántak, hogy a törvények ne tegyenek különbséget patrícius és plebejus között. A vagyonosabb plebejusok részesedni akartak a közföldekből, a szegényebbek pedig az őket fenyegető adósrabszolgaság eltörlését követelték.

A plebejusok küzdelme több évszázadon át tartott, s mivel a háborúk csak belső egység mellett lehettek sikeresek, a plebejusoknak sikerült fokozatosan elfogadtatniuk követeléseiket. A plebejusok – kihasználva, hogy szükség volt katonai erejükre – a város elhagyásával, új város alapításával fenyegetőztek. Ennek adtak nyomatékot, amikor kivonultak a Róma melletti Szent-hegyre. A senatus meghátrált: a plebejusok saját tisztségviselőket, **néptribunusokat** választhattak (Kr. e. 494). Az új hivatal (magisztrátus) a plebejusok érdekeit képviselte. Az évente választott néptribunusok (kezdetben kettő, majd tíz) különleges jogokkal rendelkeztek: személyük és házuk sérthetetlen volt, és megvétózhatták (érvényteleníthették) a plebejusokat sértő törvényeket és intézkedéseket.

A VAGYONI ALAP MEGJELENÉSE A következő időszakban a plebejusok célja a törvények írásba foglalása volt, hogy a törvények a patríciusokra és a plebejusokra egyaránt vonatkozzanak. Létrehoztak egy patríciusokból és plebejusokból álló bizottságot, mely előbb tíz, majd tizenkét táblán foglalta össze a törvényeket.

A XII táblás törvények (Kr. e. 451) nem tettek különbséget patrícius és plebejus között. Kivéve a házasságkötést, melyet néhány év múlva engedélyeztek a patríciusok és plebejusok között. A származás helyett a vagyoni különbség számított a büntetések kiszabásánál. Másként bírálták el a rabszolgák és a szabadok tetteit is. A törvények szigorúan védték a magántulajdont, annak minden formáját. Az adósrabszolgaság megmaradt.

A nemzetségi társadalom bomlását mutatja, hogy a törvények a nemzetségek helyett már a családot tekintették a római társadalom alapjának. A jog az apának szinte korlátlan hatalmat biztosított családja felett. A rendelkezésekben megtalálhatók az ősi szokásjogra jellemző motívumok is, például a szemet szemért elv (talióelv).

A származás mellett a vagyon is egyre többet számított Rómában. A város lakóit vagyonuk szerint öt csoportra (osztályba) osztották fel, és ez lett az alapja a politikai jogoknak, a katonáskodásnak és a hivatalviselésnek.

A törvényeket érdemben egy újonnan létrehozott népgyűlés tárgyalta meg, amely már a vagyoni beosztás alapján szerveződött. Ezen a népgyűlésen az első vagyoni osztály több csoporttal képviseltette magát, mint a következő négy. Mivel csoportonként szavaztak, az ügyeket a legvagyonosabbak dönthették el. A hadseregben az első vagyoni osz-

tály adta a legjelentősebb erőt képviselő lovasságot és a nehézfegyverzetű gyalogságot.

A politikai életben való részvétel átalakítása újabb tisztséget hozott létre: a censorokét (Kr. e. 443). Időről időre (ötévenként) a censorok végezték a vagyonbecslést és a lakosság öt vagyoni csoportba való besorolását. Ők jelölték ki a senatus tagjait a nemzetségfők közül és a hivatalukat letett főhivatalnokokból. A censorok kivetették az adókat, ellenőrizték a pénzügyeket. A patríciusoknak születési előjogaik elvesztéséért némi kárpótlást jelentett e tisztség megszerzése: a népgyűlés öt év időtartamra két censort választott a patríciusok közül.

▪ A lakosság vagyon alapján történő felosztását a római hagyomány tévesen a jóval korábban (Kr. e. VI. század) élt Servius Tullius királynak tulajdonította, innen származik a neve: tulliusi alkotmány.

A HÓDÍTÁSOK KÖVETKEZMÉNYEI – A KÖZTÁRSASÁG VÁLSÁGA A római köztársaság életerejét mutatja, hogy a belső küzdelmek ellenére újabb és újabb területeket szerzett meg. Itáliát követően az afrikai Karthágóval vívott három háborúban (Kr. e. III–II. század) a Földközi-tenger nyugati medencéjének urává vált, majd kezdte kiterjeszteni befolyását a keleti medencére is. A Karthágó elleni háborúkban szerezte meg Róma az első provinciáját, Szicíliát. Az Itálián kívüli, meghódított területeket nevezték **provinciáknak** (tartományoknak). Lakóik adót fizettek Rómának.

A plebejusok térnyerése folytatódott. Megnyíltak a hivatalok a plebejusok előtt, utolsóként a papi tisztségek (Kr. e. 300). A hódítások révén nagyszámú **rabszolga** áramlott Rómába. Ezáltal lehetővé vált a plebejusok régi követelésének teljesítése: az adósrabszolgaság megszüntetése (Kr. e. 326).

A patrícius-plebejus ellentét oldódását jól mutatja, hogy Kr. e. 287-től a plebejus népgyűlés határozatai kötelezőek az egész római népre, megszűnt azok senatusi jóváhagyása. Ettől fogva a patríciusok is képviseltették magukat ezen

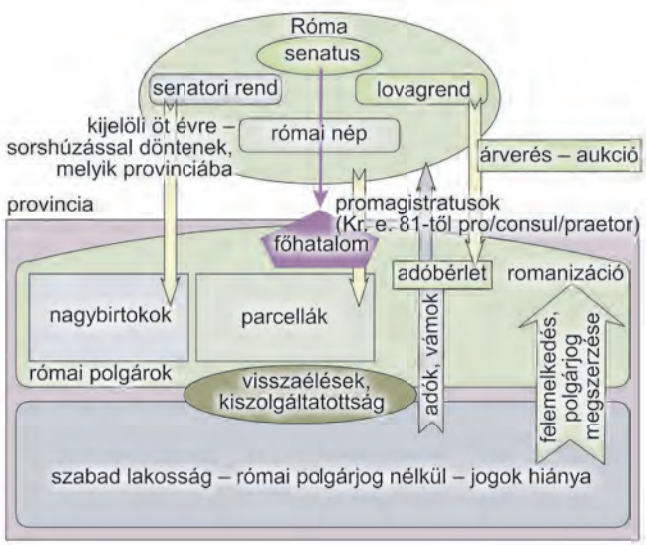

8. *A provinciák helyzete és felépítése. Az Itálián kívül meghódított területeken tartományokat, provinciákat szerveztek, elsőként Szicíliát.*

Hogyan irányították a provinciákat? Milyen szerepet játszottak a provinciák a római politikai vezető réteg életében? Milyen volt a provinciák lakosságának jogi és gazdasági helyzete?

9. *A censorok népszámlálást tartanak. Erre ötévente került sor Rómában.*

Kiket vettek csak számba és milyen célból?

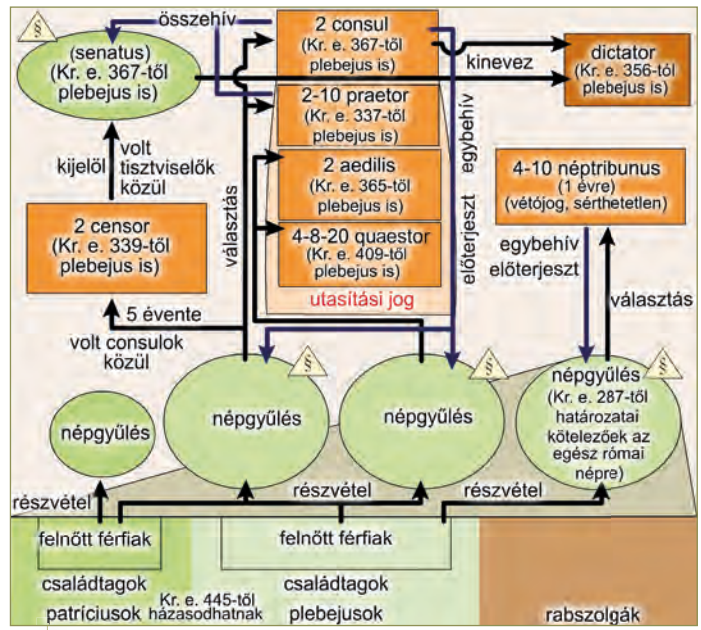

10. *Róma társadalma és állami felépítése a Kr. e. III. században*

Mennyiben alakult át a kezdetekhez képest a hivatalrendszer és a képviselet módja? Fogalmazd meg az átalakulás lényegi vonásait! Gyűjtsd össze az V. századi helyzethez képest bekövetkező változásokat! Igazold ezek alapján, hogy megszűntek a patríciusok és plebejusok közötti különbségek!

„Miután Marius [néppárti vezető] mégis elnyerte a consulságot, katonákat toborzott, de nem az ősi szokás szerint a vagyonos osztályból, hanem mindenkit felvett, akinek kedve volt, sok teljesen vagyontalant is. Egyesek véleménye szerint a népszerűséget hajhászta ezzel. Ugyanis ez a társadalmi osztály tette őt híressé és naggyá. A hatalomra törő embernek éppen a legszegényebbek jöttek kapóra, mert hiszen ezeknek nincsen gondjuk jószágukra, mivel semmivel sem rendelkeznek, és mindent becsületesnek tartanak, ami hasznot hoz nekik…" *(Sallustius: A Jugurtha elleni háború)*

Miben állt Marius hadseregreformja? Hogyan hatott az újítás a hadseregre, s hogyan Róma politikai életére?

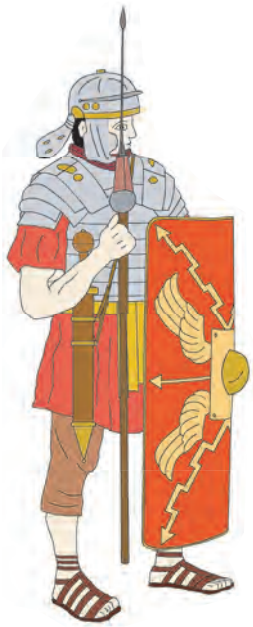

11. *Római zsoldos. Egységes fegyverzet, kiképzés, fegyelem, állandó hadrafoghatóság jellemezte.*

Miért ásta alá a köztársaság rendszerét a hadseregreform?

12. *Julius Caesar (Kr. e. 100–44). Előkelő patríciusnemzetségből származott, de a néppárti politikusokhoz kötődött. Így néppárti elveket hirdetett s használt fel táborának szélesítésére. Számos ünnepi játékot, gladiátori viadalt rendezett. Megnyerte a tömeg rokonszenvét, de eladósodott. Anyagi helyzetét a Rómában szokásos módon rendezte: magas tisztséget szerzett Hispániában, és az ottani lakosság kárára gyarapította vagyonát.*

a területi alapon szerveződő népgyűlésen, s itt tárgyaltak a törvényekről. A jogegyenlőség teljessé válásával kezdetét vette a patríciusok és a vagyonos plebejusok összeolvadása. Két új réteg jött létre, a politikai funkciókat és a nagybirtokokat uraló nemesség és a kereskedelmi ügyleteket bonyolító lovagrend. A két csoport között megkezdődött a politikai harc, melyet a senatori rend (nemesség) és a néppárt (lovagrend) folytatott egymással.

A mezőgazdasági fellendülés előnyeit elsősorban a nagybirtokok élvezték. Annál is inkább, mivel ők tudták kihasználni a hadjáratok nyomán tízezrével beáramló olcsó rabszolgák munkaerejét. A távoli hadszínterek miatt egyre hosszabbá váló hadjáratok viszont a parasztságot sújtották, mivel elvonták a munkaerőt a gazdaságoktól.

A parasztok egy része nem bírta a versenyt s tönkrement, sokan nehézségekkel küzdöttek. Az eladósodott, majd földjüket vesztett parasztok Rómába költöztek, hogy ott keressenek megélhetést. Kialakult egy új társadalmi réteg, az antik proletariátus. Ők a műhelyekben dolgoztak vagy a nagyváros kínálta alkalmi munkákat végezték. Egy részük az ingyenélő tömeget gyarapította, melyet napi kedvezményekkel bárki, bármilyen politikai cél érdekében felhasználhatott. Ha kellett, a szavazatukat is áruba bocsátották.

A gazdasági és társadalmi átalakulás aláásta a köztársaság rendszerét. A politikai harc egyre élesebbé vált az egymással leszámolni kívánó két politikai erő, a senatori rend és néppárt között. A senatori rend a köztársasági hagyományok, míg a néppárt a nép védelmezőjének szerepében próbálta a tömeg támogatását megszerezni. Valójában mindkét irányzat a hatalom megragadására tört. Harcaik során egyre többször áthágták a köztársasági berendezkedés szabályait (pl. több évre töltöttek be hivatalokat), s megjelentek a fegyveres leszámolások, polgárháború alakult ki.

A vezető réteg belső harcai során a parasztság tönkremenetelét nem sikerült megállítani. Miután a római hadsereg zömét az önmagukat felfegyverző parasztok adták, egyre csökkent a hadra foghatók száma, s a társadalmi változások a hadsereg válságát idézték elő. A még magukat felfegyverezni képes katonák sem szívesen vettek részt a hadjáratokban. A hosszú és távoli szolgálatért, amely veszélyeztette otthoni gazdaságaik működését, már nem volt elég kárpótlás a zsákmány. A hadsereg válsága Észak-Afrikában vált nyilvánvalóvá, mikor Róma egy kis csatlós államát a római légiók nem tudták legyőzni, mert az ellenfél megvesztegette a parancsnokokat.

A hadsereg válságát egy néppárti politikus és hadvezér oldotta meg, áthágva a köztársasági szabályokat. Parasztok helyett katonáit a vagyontalan római polgárok soraiból, zsoldért toborozta. A katonák az új rendszer szerint 16 évig szolgáltak, felszerelést, zsoldot, ellátást kaptak. S ami igazán vonzóvá tette a szolgálatot a vagyontalanok számára: a leszerelő katonák (veteránok) földhöz jutottak. Róma új hadseregének egységei, a **légiók** sikeresen folytatni tudták a hódításokat.

CAESAR HATALOMRA KERÜLÉSE ÉS EGYEDURALMA A rossz körülmények és a polgárháború miatti társadalmi bizonytalanság rabszolgafelkelésekhez vezetett. Az ókor legjelentősebb lázadása a Spartacus-féle rabszolgafelkelés volt (Kr. e. 73–71). Spartacus mozgalmát már a zsoldosokból álló légiók verték le. A légiók élén álló hadvezérek, így Crassus és Pompeius befolyása erősödött, ami a köztársaság helyzetét tovább gyöngítette.

A senatus Pompeius sikerei láttán azonban tartani kezdett a hadvezér túlzott hatalmától. Emiatt elbocsátott veteránjainak nem adtak földet. Válaszul Pompeius kapcsolatot

keresett a senatus ellenségeivel. Ez a helyzet teremtett lehetőséget az ifjú **Julius Caesar** számára.

Caesar karrierjének fontos állomását jelentette, hogy kibékítette egymással a birodalom két legbefolyásosabb hadvezérét, Crassust és Pompeiust, majd szövetséget kötött velük a senatus ellen (Kr. e. 60). A titokban tartott egyezséget később triumvirátusnak (három férfiú szövetsége) nevezték. Az egyezség lényege, hogy támogatják egymást a vezető tisztségek megszerzésében. Caesar először consul lett, majd Gallia provincia helytartója, míg Crassus keletre, Syriába, Pompeius pedig nyugatra, Hispániába ment erőt gyűjteni.

▪ Gallia helytartójaként Caesar több hadjáratban hódoltatta meg a még szabad gall törzseket, s kitolta a birodalom határát egészen a mai La Manche-ig (Kr. e. 58–52). Eközben bebizonyosodott róla, hogy nemcsak jó politikus, de kitűnő hadvezér is. A harcok során jól képzett, személyéhez hű hadsereget hozott létre.

A triumvirátus tagjai (a triumvirek) közül Crassus elesett egy hadjáratban. Ezután a Caesar növekvő erejétől tartó Pompeius a senatus oldalára állt. Mikor Caesart a senatus Rómába rendelte (Kr. e. 49), hogy elszakítsák hadseregétől, döntő elhatározásra jutott: katonáival átlépte az Itália határát jelentő Rubicont. („A kocka el van vetve!") Megkezdődött a polgárháború. A senatus rosszul számított: Caesar sorra legyőzte Pompeius légióit, majd a görögországi Pharszalosznál (Kr. e. 48) döntő vereséget mért vetélytársára. Pompeius elmenekült, de rövidesen meggyilkolták.

A megrémült senatus Caesart örökös diktátorrá választotta, aki élve hatalmával, a birodalom egységét erősítő és a belső elégedetlenséget mérséklő reformokat hajtott végre. Letelepítette veteránjait, de földet osztott a nincstelenek egy részének is. Értékálló aranypénzt veretett, sok provinciabelinek polgárjogot adott. Csökkenteni kívánta a senatus tekintélyét: a testület létszámát 900 főre emelte, és tagjai közé provinciabeli előkelőket is meghívott. Naptárreformja vallási jelentőséggel is bírt. Egyiptomi csillagászok segítségével ismét összhangba hozta a naptár és az évszakok rendjét. A kiigazítás tartósságát a szökőévek bevezetésével biztosította. Ma is a julián naptárt használjuk, egy XVI. századi módosítással.

Intézkedései népszerűvé tették a nép (plebs) és a lovagrend körében. Ám a köztársasági hagyományok még erősek voltak, és Caesar erre nem volt tekintettel. Ezt használták ki ellenfelei a senatusban: egy köztársaságpárti összeesküvés során Brutus és Cassius vezetésével **megölték Kr. e. 44-ben.**

OCTAVIANUS (AUGUSTUS) HATALOMRA JUTÁSA A köztársaságpártiak Caesar halála után nem tudták átvenni az események irányítását. A hatalom három, Caesar köréhez tartozó politikus-hadvezér kezébe került. Antonius és Lepidus Caesar parancsnokai voltak, a fiatal, de annál céltudatosabb Octavianus pedig Caesar unokaöccse, a diktátor hivatalos örököse, aki nagybátyja veteránjait megnyerve került a hatalomért vetélkedők közé. Szövetkeztek a hatalom megragadása érdekében: ez volt a második triumvirátus (Kr. e. 43). A következő évben legyőzték a köztársaságpártiakat (Philippi, Kr. e. 42), majd elosztották egymást között a birodalom feletti hatalmat: Octavianus a nyugati, Antonius a keleti területeket, Lepidus pedig Afrikát kapta.

Lepidus hamarosan háttérbe szorult, s ezután Octavianus és Antonius folytatta az egymás elleni harcot az egyeduralomért. Az újabb polgárháborúban Antonius a hellenisztikus Egyiptom utolsó királynőjével, VII. Kleopátrával szövetkezett. Actiumnál került sor a döntő összecsapásra (Kr. e. 31), s a tengeri ütközetben Octavianus győzelmet aratott. Övé lett a hatalom.

„[A gallok] hatvanezer főnyi hadseregükkel hirtelen megtámadták Caesart, mikor katonái a tábor megerősítésével foglalatoskodtak, és nem számítottak rá, hogy csatát kell vívniuk. Az ellenség szétszórta Caesar lovasságát, bekerítette a hetedik és tizenkettedik légiót, és a centuriókat [parancsnokok] megölte. Ha Caesar nem ragad pajzsot, nem hatol előre a harcban álló gyalogság első soraiba, s nem veti magát az ellenségre […] egyetlen római sem menekült volna meg." *(Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok)*

Mivel vált népszerűvé Caesar a katonái körében? Mely tulajdonságai tették alkalmassá az egyeduralom megszerzésére?

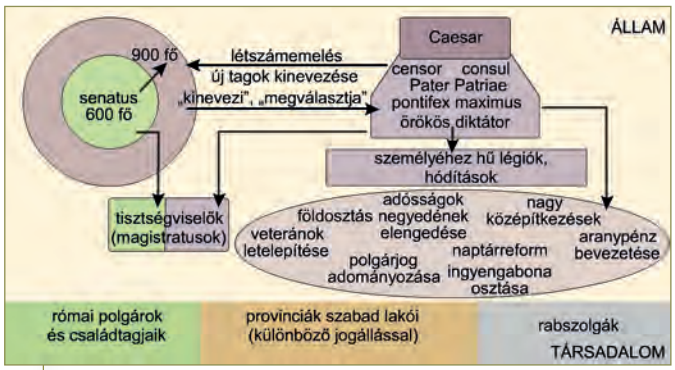

13. *Caesar rendszere és intézkedései*

Hogyan változott Róma társadalma a Kr. e. I. századra? Hogyan változott a senatus létszáma és szerepköre Caesar alatt? Milyen társadalmi és politikai okai voltak e változásoknak? Gyűjtsd össze Caesar intézkedéseit, és csoportosítsd céljaik szerint!

14. *Augustus, a hadvezér. Caesarral ellentétben nem volt tehetséges katona, de jól választotta meg parancsnokait.*

Mely képességeknek köszönhette győzelmét Octavianus a polgárháborúban?

15. *Octavianus harca az egyeduralomért és Augustus birodalma*

Mutasd be a térkép alapján Octavianus hatalomra kerülésének folyamatát! Sorold fel Octavianus (Augustus) hódításait! Határozd meg a térkép alapján a természetes határok fogalmát! Miért törekedhetett Augustus ezek kialakítására? Vizsgáld meg a provinciák irányítását, s ezt vesd össze a légiók elhelyezkedésével! Hogyan függött össze ez a felosztás a hatalomgyakorlás módjával?

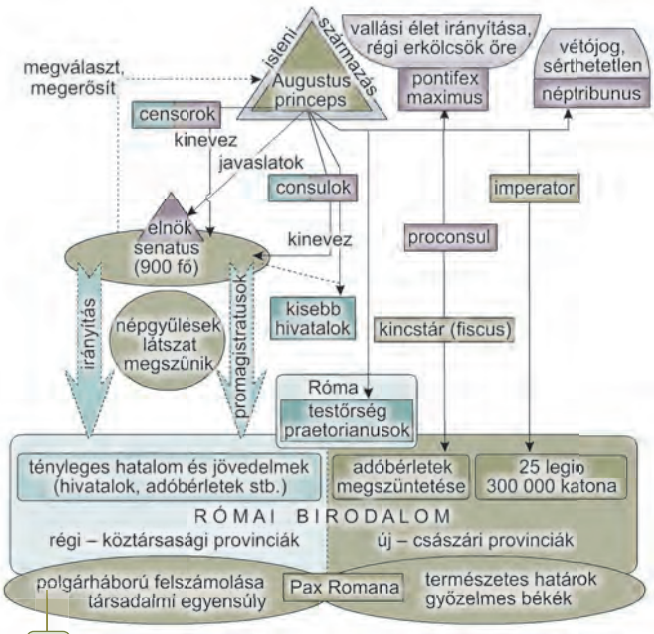

16. *A principátus rendszere*

Mutasd be az ábra alapján a principátus államrendszerének működését! Bizonyítsd be, hogy Augustus valóban egyeduralkodó volt! Gyűjtsd össze, hogy mi mindennel leplezte egyeduralmát! Mely intézkedéseivel tett valóban komoly engedményeket a vezető rétegnek?

AUGUSTUS EGYEDURALMA – A PRINCIPÁTUS Hogy Caesar sorsát elkerülje, Octavianus igyekezett leplezni egyeduralmát, és a köztársaság megmentőjének szerepében tetszelgett. Hatalma az általa irányított hadseregen nyugodott. Kulcsfontosságú köztársasági tisztségeket összpontosított a kezében, és ezeken keresztül érvényesítette akaratát. Consulként a hadsereg és a végrehajtó hatalom vezetője, néptribunusként sérthetetlen volt, s vétójoggal rendelkezett. Censorként a híveit ültethette a senatusba, pontifex maximusként a vallási életet irányíthatta. Látszólag a köztársaság egyik főhivatalnoka volt, de „megtiszteltetésből” olyan címeket fogadott el a senatustól, illetve „a római néptől”, amelyek utaltak kivételes helyzetére: ilyen például az augustus (istentől gyarapított férfiú), melyet később személynévként használt vagy a princeps (első polgár), melyről később rendszere a nevét nyerte.

A diktatúrát azzal is kendőzte, hogy államilag támogatta a korai köztársaság hagyományainak felújítását, a régi erkölcsök és szokások érvényre jutását. Rendszerét, a köztársasági formákkal leplezett egyeduralmat principátusnak nevezzük.

Augustus a római vezető réteg számára kézzelfogható engedményeket is tett. A régi provinciákat – azok jövedelmeivel és jól fizető állásaival együtt – meghagyta a senatus ellenőrzése alatt.

▪ A kortársak tisztában voltak azzal, hogy Augustus egyeduralmat épített ki, de annak elfogadását megkönnyítették számukra a köztársasági formák. Döntő tényezőnek számított az is, hogy Octavianus győzelme véget vetett a nemzedékek óta tartó véres belső küzdelmeknek, pusztulásnak, leszámolásoknak. Augustus folyamatosan ígérte, hogy lemond a hatalomról, de ettől alattvalói inkább megrettentek, hiszen az a hatalmi harc kiújulását jelentette volna. Hozzájárult az egyeduralom elfogadásához Augustus személyisége és életmódja is. A hatalmat szilárdan kézben tartotta, de tartózkodott a túlzásoktól, erkölcsös és puritán életet élt.

Az évszázados polgárháborús állapotok után Augustus uralma nyugalmat, biztonságot hozott a birodalom népeinek. Külpolitikájában a győzelmes békére törekedett (Pax Romana). Igyekezett jól védhető, folyók, hegyek és sivatagok által megerősített, úgynevezett (ún.) természetes határok kialakítására. Keleten lemondott a hódításokról, s a **Római Birodalom** határa az Eufrátesz mentén állandósult. Északon a Duna és a Rajna vonaláig tört előre, ő hódította meg Pannóniát is (Kr. e. 9).

▪ Az Augustus halálát követő császárkor első két századában a gazdaság virágzott, újabb területeket hódított meg Róma, mint például Britanniát vagy a Kárpát-medence keleti térségeit is magába foglaló Daciát.

A császárok kezében rettentő hatalom összpontosult. Jelentős részük (pl. Nero, Caligula) nem bírta a hatalom súlyát, és véreskezű zsarnokokká váltak. Néhányan azonban (pl. Marcus Aurelius) bölcsen, a köz érdekében vezették a hatalmas birodalmat. A császárok önkényeskedései csak a társadalom szűk felső rétegét érintették. A Kr. u. II. században a Római Birodalom virágkorát élte, és elérte legnagyobb kiterjedését. Ám a hódítások lehetősége lezárult, a birodalom védekezésre kényszerült.

A sikeres védekezés Róma tartalékait jelentősen kimerítette. A Kr. u. III. századtól a válságot polgárháborúk és a gazdaság teljesítményének romlása jelezte.

Nézd meg a Római Birodalom területének változásait a történelmi atlasz megfelelő térképein!

17. *A kétarcú Janus a rómaiak legősibb istene volt. Jelképezte a kezdetet és a véget, az elutazást és visszatérést. A rómaiak minden fontos döntésük előtt Janushoz imádkoztak. Temploma egy kapuzat volt, rajta az isten kétarcú domborművével. Ha a római légiók harcban álltak valahol, a kapuk nyitva voltak. A zárt kapuk békés időszakot jeleztek.*

„1. Tizenkilenc éves koromban a magam elhatározásából és a magam költségén hadsereget szerveztem, amelynek segítségével a párturalomtól elnyomott államot felszabadítottam. Ezen a címen a senatus […] engem és a consulokat bízott meg azzal, legyen gondunk rá, hogy az állam semmi kárt ne szenvedjen. A nép pedig ugyanebben az évben, miután a háború során mindkét consul elesett, consullá és triumvirré választott az állam ügyeinek rendbehozatalára. […]

3. Sokszor viseltem hadat szárazon és vízen, belső és külső ellenség ellen az egész földkerekségen, és győzelmeim után minden kegyelmet kérő polgárnak megkegyelmeztem. […]

4. Kétszer vonultam be ovációval, háromszor ünnepélyes diadalmenetben, és huszonegyszer kiáltottak ki imperátorrá. A senatus több diadalmenetet is szavazott meg számomra, de én nem fogadtam el. […] Tizenháromszor voltam consul, mikor ezeket írtam, és harminchétszer nyertem el a tribunusi hatalmat.

5. A dictaturát, amelyet a nép és a senatus mind távol-, mind jelenlétemben megszavazott […] nem fogadtam el. Nem utasítottam azonban vissza a nagy ínség idején a gabonaellátásról való gondoskodást. […] Az akkor egyszer s mindenkorra fölajánlott consulságot szintén nem fogadtam el.

6. […] a senatus és a római nép egyetértőleg azzal bízott meg, hogy korlátlan hatalommal egyedül legyek a törvények és erkölcsök felvigyázója, de én egy olyan tisztséget sem fogadtam el, amelyet őseink szokása ellenére ruháztak rám. Azt, aminek végrehajtására a senatus megkért, tribunusi felhatalmazásom birtokában hajtottam végre. Ebben a hatáskörben magam kértem öt ízben a senatustól hivatali társat, és meg is kaptam.

7. Tíz esztendőn keresztül egyfolytában voltam az államügyek rendbehozatalára kiküldött háromtagú bizottság tagja. A senatus feje voltam addig a napig, amikor ezeket leírtam, negyven éven keresztül. Pontifex maximus, augur [madárjós] […] voltam.

8. Ötödik consulságom évében a nép és a senatus parancsára növeltem a patríciusok számát. A senatust háromszor is újonnan állítottam össze. Az én kezdeményezésemre hozott új törvényekkel őseinknek sok, a mi korunkból már-már kiveszőben példáját elevenítettem fel, és én magam is sok mindenben hagytam követendő példát az utódok számára.

9. […] senatusi határozat alapján […] törvényt hoztak, hogy személyem egyszer s mindenkorra szent és sérthetetlen legyen, és hogy életem fogytáig megillessen a tribunusi hatalom. […]

13. Janus […] kapuját, amelyet őseink akarata szerint csak akkor lehetett zárva tartani, amikor a római nép hatalma alá eső területeken, szárazon és vízen, mindenütt győzelmek árán kivívott béke uralkodik, bár a hagyomány szerint születésem előtt, a város alapításától fogva mindössze kétszer volt zárva, főségem évei alatt a senatus háromszor záratta be. […]

34. Hatodik és hetedik consulságom idején, miután a polgárháborúnak véget vetettem, a legfőbb hatalom közös egyetértéssel rám ruházott birtokában az állam ügyeinek intézését a magam hatalmából a senatus és a római nép kezébe tettem le. Ezért az érdememért senatusi határozat alapján Augustusnak neveztek […]. *(Augustus „önéletrajza". Nem sokkal Augustus halála előtt keletkezett. Eredetileg Augustus Mars-mezőn felállított mauzóleumában volt bronztáblára vésve.)*

Milyen erőt jelöl meg a szerző hatalma forrásául? Mivel bizonyítható, hogy az ezekre való hivatkozás félrevezető? Mely köztársasági hivatalokat szerezte meg Augustus? Ezeket hogyan lehetett elnyerni és gyakorolni a köztársaság korában? Milyen új címeket kapott Augustus? Mekkora hatalom járt ezekkel? Mely módját emeli ki Augustus a feladatok megoldásának? Mi volt a célja ezzel? Melyek az önéletrajz külpolitikára vonatkozó pontjai? Mely erkölcsi értékeket emeli ki a forrás? Miért ezeket?

5. A RÓMAI CIVILIZÁCIÓ

1. *Az etruszk és a latin ábécé. Az etruszk betűk kékkel, a latinok feketével szerepelnek.*

Tárd fel az etruszk hatásokat a római kultúrában!

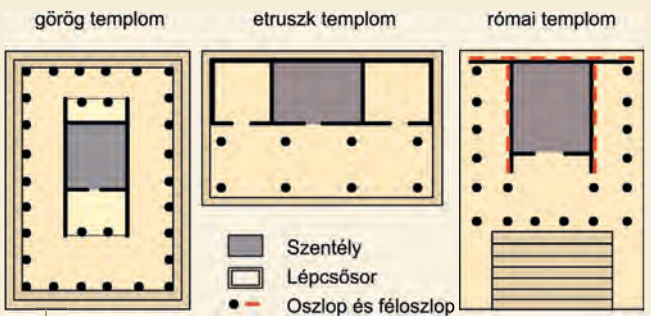

2. *Görög, etruszk és római templom alaprajza*

A görög templom felépítését ismerve készíts rajzokat az etruszk és a római templomokról! Kövesd nyomon a változást! Hasonlíts össze a görög és a római templomot!

HÁTTÉROLVASMÁNY

ETRUSZK HATÁSOK Az államélet mellett az etruszk kultúra jelentős mértékben befolyásolta a római műveltség szinte minden területét. A latin mássalhangzókat is jelölő írás hosszú fejlődés eredménye. A föníciai, még magánhangzókat nem ismerő kommunikációs rendszer hatott a görögre, mely már alkalmazott magánhangzókat. Az etruszkok írására jelentős hatást gyakorolt a két előbbi, a latinok pedig az ő rendszerüket vették át, amely a mai latin ábécénk alapja.

Az etruszkok az építészet mesterei voltak. Ők alkalmazták először nagyobb terek lefedésére a boltozatot, ami a római építészet téráthidalásának is alapja. Az etruszk mérnökök a mocsárlecsapolás és útépítés mesterei is voltak, melyek szintén tovább éltek, és a római kultúra sajátosságaivá váltak.

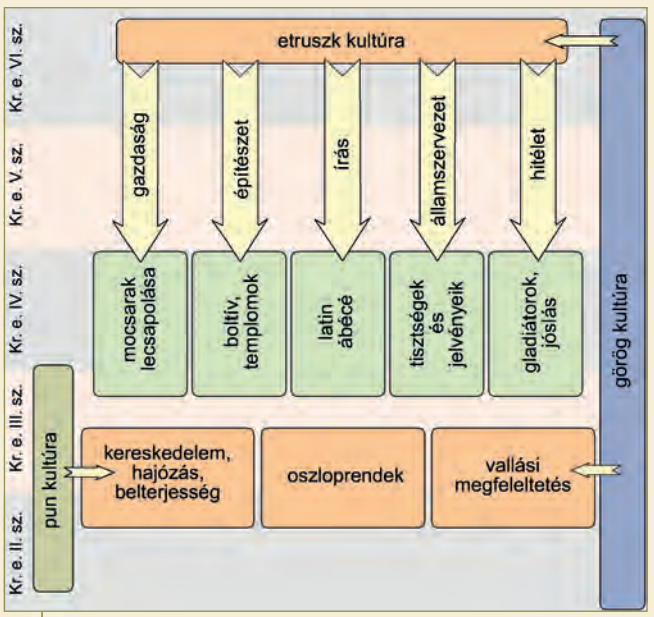

3. *Etruszk és görög hatások Rómára*

Milyen területeken érvényesült az etruszk és a görög befolyás? Az atlasz segítségével határozd meg azt a két korszakot, amikor a görög kultúra szorosan érintkezett a rómaival!

Birkózók küzdelme egy etruszk sírkamra falfestményén. A küzdelem a halotti szertartás része volt. Ide vezethetők vissza a Rómában oly népszerű gladiátori játékok.

4.

A RÓMAI JOG A jog a római állami és mindennapi élet egyik alappillérét alkotta. Az évszázadok alatt kialakult római jog összefoglalására, a jogszabályok egységbe illesztésére a római kor végén került sor, a Keletrómai Birodalomban (Justinianus császár rendeletére). A **császár** elkészíttette a római jog gyűjteményes összefoglalását (Corpus Juris Civilis, 529). A római jog napjainkban is vezérfonálul szolgál a jogi életben, és a jogászképzés egyik alapja. Justinianus jogászainak hatalmas anyagot kellett feldolgozniuk, amely a XII táblás törvényektől a köztársaság és a császárkor rendelkezésein át egészen a saját korukig terjedt. A rómaiak életük minden területét szabályozták, a jog jelentette a mindennapi élet biztonságát, és fontos tényezője volt a birodalom egységének.

Pontosan meghatározták a polgárok jogait, szabadságait és a közösség iránti kötelességeiket. Biztosították a tulajdon szabadságát az öröklléstől a szerződésekig. Számos ma is érvényben lévő jogi alapelvet határoztak meg: ilyen például a tisztességes élet joga és kötelessége, valamint a „nem minden tisztességes, amit szabad” elve és az ártatlanság vélelme. Alapelvük volt, hogy az elkövetett bűnért csak az elkövetőt lehet felelősségre vonni, vagyis a családját nem. Tőlük ered a jog felosztása magánjogra és közjogra. Utóbbi a haza, a közösség elsődlegességét és az intézmények működésének alapelveit határozza meg napjainkig.

5. *A Corpus Juris Civilis részlete*

Elemezd, mi a jelentősége annak, hogy rendszerezték és írásba foglalták a római jogot Justinianus korában!

A LATIN NYELV ÉS ÍRÁSBELISÉG A római jog és a latin írásbeliség szorosan egymáshoz kapcsolódott. Jól mutatja ezt, hogy a köztársaság korában a római gyerekek a XII táblás törvények szövegén keresztül tanultak meg írni és olvasni.

Az indoeurópai latin nyelv ábécéje a korábbi fejlődés eredménye. A római hódítással, a római életvitel és kultúra átvételével párhuzamosan terjedt a latin nyelv is a birodalomban. Ezt a folyamatot nevezzük romanizációnak.

A birodalom alkonyán, a Kr. u. V. század elején a birodalom nyugati felén Britanniától Afrikáig latinul beszéltek. A keleti területeken vált uralkodóvá a görög. Mivel nyugaton a Római Birodalom romjain jöttek létre az új államok, és a katolikus egyház nyelve is a latin volt, a középkorban a latin maradt a műveltség és az egyház nyelve.

6. *Julius Caesar bazilikájának romjai. A bazilikák nagy belső terei adtak helyet a római élet két fontos tevékenységének: a kereskedelemnek és a bíráskodásnak.*

7. *A XII táblás törvények egy újkori rajzon*

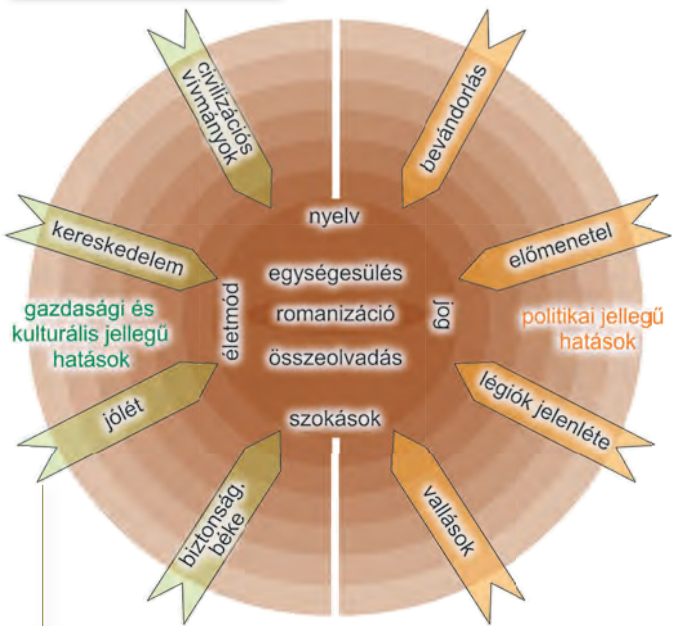

8. *A romanizáció folyamata*

Gyűjtsd össze a folyamat összetevőit! Hogyan rendszerezhetjük a folyamathoz vezető tényezőket? Keress hasonló folyamatokat a történelemben!

9. *Római vízvezeték. A víz ólomból vagy kerámiából készült csövekben folyt, a képen látható építmény a megfelelő lejtést biztosította.*

Milyen építészeti megoldást alkalmaztak a vízvezeték kialakításakor? Mely fizikai törvényszerűségre épültek a vízvezetékek?

A VÁROS ÉS ÉLETE A római civilizáció a kezdeti évszázadokat követően alapvetően városi kultúra volt. A nagy létszámú lakosságnak biztosítani kellett az alapvető higiéniai feltételeket: a vizet és a szennyvíz elvezetését. A tiszta ivóvizet messziről is bevezették a városokba. A módosabbak közvetlenül, a tömeg közkutakból nyerhetett vizet. A tisztálkodást számos nagy közfürdő biztosította. Az esővizet és a szennyvizet csatornák vezették el. A városok több pontján vízöblítéses nyilvános vécék álltak rendelkezésre.

A városi közművek kiépítését (és más középítkezéseket) a köztársaság korában a jómódúak és az állam, a császárság korában az állam finanszírozta.

▪ A vízvezetékek akár több tíz kilométerről juttatták el a vizet a birodalom városaiba. Szerkezetileg a boltozatot alkalmazták, több szinten. A hatalmas méretű építkezés jó szervezést és pontos mérnöki munkát kívánt. A víz megfelelő áramlását a gravitáció biztosította, ez pedig a lejtés pontos kiszámítását igényelte igen nagy távolságokon keresztül.

Minden társadalmi réteg körében nagy népszerűségnek örvendtek a fürdők. A római városképhez hozzátartoztak a hatalmas fürdőépületek. A szükséges vizet a központi vízvezetékek biztosították. A plebs jóindulatának megnyerésére a politikusok és a császárok sok fürdőt építtettek. A rómaiak nem úszni jártak ide, hanem a tisztálkodás mellett elsősorban a társas együttlét és az élvezetek kedvéért. A fürdők nyüzsgő életében a szórakozás sokféle formája fellelhető volt.

10. *Az ókori Róma rekonstrukciós rajza*

A rajz alapján mutasd be a császárkori világváros szerkezetét! Keresd meg a rajzon a tankönyvi képek és az internet segítségével a következő építményeket: Capitolium, Forum Romanum, Colosseum, Circus Maximus, Pompeius színháza, vízvezetékek, Pantheon, fürdők!

„Azokat az előnyöket, amelyekkel a természeti környezet ajándékozta meg Rómát, a lakosok még alkotásaikkal is megtoldották. A görögök úgy vélik, hogy biztos alapokat teremtettek a városalapításhoz, ha biztosították a szép fekvést, a védettséget, a kikötőket és a megfelelő környezetet. A rómaiaknak viszont az volt a legfőbb gondjuk, amire a görögök csak kevés súlyt fektettek: hogy utakat építsenek, bevezessék a vizet, és olyan csatornarendszert hozzanak létre, amely az egész város vizét le tudja vezetni a Tiberisbe. […] A csatornák boltozata egymáshoz simuló kövekből készült: némelyik akkora, hogy egy szénásszekér is közlekedhetne benne. A vízvezetékek meg annyi vizet szállítanak a városba, hogy a városon keresztül és lent a csatornákban valóságos folyók áramlanak: majd minden ház közelében van bővizű tartály, szökőkút és vízcsap. […] Azt mondhatnánk, hogy a régiek nem sokat törődtek Róma küllemével, mert őket még fontosabb és sürgetőbb teendők foglalkoztatták; a későbbi nemzedékek azonban, különösen kortársaink, ezen a téren sem maradtak le, és sok szép alkotással gazdagították a várost." *(Sztrabón görög földrajzi író, Krisztus születése körül)*

Miben különbözik Sztrabón szerint a görög és a római várostervezés? Mit tart a szerző a római város legfontosabb jellegzetességének? Mennyiben határozta meg ez a mindennapokat?

„És most képzelj el magadnak mindenféle zajt, ami csak a fülnek gyűlöletes lehet. Mikor például az edzettebbek tornásznak és kinyomják a vaskos súlyzót, amikor erőlködnek vagy megjátsszák az erőlködőt, én hallom a nyögést, valahányszor meg kieresztik a visszatartott levegőt, a sziszegő és sipító kilégzést. Mikor egy petyhüdt és olcsó bedörzsölésre fanyalodó vendéget küld a sors, hallom a tagjait paskoló kezek csattogását, amelyek hangszíne aszerint változik, hogy feszes-e avagy öblös a lecsapó tenyér. Ha még befut egy labdázó is, és elkezdi hangosan számlálni az ütéseit – az mindennek a teteje!

Vedd aztán a kötekedőt, a tetten ért tolvajt, s azt, aki a fürdőben énekesnek képzeli magát. Vedd aztán azokat, akik hatalmas csobbanással ugranak a medence vizébe. De ezek legalább természetes hangok! Csakhogy gondold még hozzájuk a szőrtelenítőt, aki – hogy felhívja magára a figyelmet – szüntelenül éles, rikácsoló hangot hallat, s legfeljebb addig marad csendben, míg a szőrszálakat tépdesi, vagy ha éppen valaki magához szólítja. Ott van még a lepényárusok tarka zsivaja, a lacikonyhás, a cukrász s a sok szatócs, kocsmai árus, aki mind a maga egészen jellegzetes hanghordozásával kínálja portékáját." *(Seneca, római filozófus a római fürdőéletről, Kr. u. I. század)*

Írd le a korabeli fürdőélet sajátosságait! Vesd össze napjaink hasonló intézményeivel! Milyen funkciókat látott el a római fürdő? Hogyan viszonyul a fürdőélethez a szerző?

11. *Caracalla római császár fürdőjének romjai és rekonstrukciós rajza*

Becsüld meg a létesítmény méretét! Hány embert fogadhatott be? Miért építették a császárok a fürdőket? Mennyiben felel meg az épület szerkezete a korabeli funkcióknak?

12.

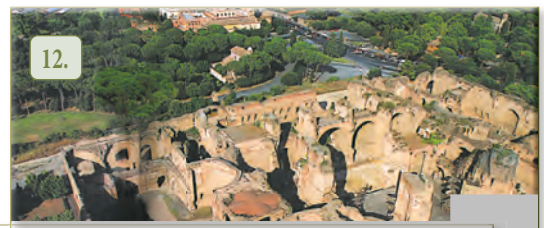

13. *A legnagyobb amfiteátrum, a római Colosseum*

Nézz utána az interneten, hogy honnan kapta a nevét az építmény!

14. *Római színház*

Mi a kapcsolat a teátrum és az amfiteátrum szerkezete között?

A szórakozási lehetőségek közül a tömeg leginkább az ünnepi játékokat, versenyeket kedvelte. Ezek a rendezvények nemcsak a szabadidőt töltötték ki, de levezették a plebs indulatait is: a sokszor több napon át tartó játékokon mindenki kitombolhatta magát. A rómaiaknál a szórakozás csúcspontját a **gladiátorok** viadalai jelentették. A gladiátori játékok számára külön épületeket emeltek: az **amfiteátrumokat** (körszínházakat).

- Az amfiteátrumok olyanok, mint két egymásnak fordított római színház. Ma is álló amfiteátrum a Colosseum Rómában, melynek lelátóin közel 50 000 ember foglalhatott helyet. Többféle véres és kegyetlen látványossággal szórakoztatták itt a népet. Kedvelték az állatviadalokat (az állatok egymás elleni harcát), a „tengeri csatákat", de népszerűek voltak a gladiátorok egymás elleni vagy vadállatokkal vívott küzdelmei is.

A színházakat kevesebben látogatták. Ellentétben a görög színházzal, a nép az egyszerű jeleneteket és a vaskos humort kedvelte. Pompeius építtette Rómában az első állandó színházat a Kr. e. I. században.

Bőven volt része a népnek a cirkuszi játékokban. Az ezeknek helyet adó hatalmas építmények, mint például a római Circus Maximus, óriási tömeget tudtak befogadni. A kocsiverseny számított a legnépszerűbbnek. Már az ókorban is léteztek szurkolótáborok. Egyesek a zöldeket, mások a kékeket vagy a másik négy nagyobb istállót biztatták. Sokszor politikai tartalom is keveredett a szurkolásba: a császárkorban az uralkodó és a tömeg a zöldeket, az arisztokrácia a kékeket támogatta. A versenyek után az ellentétes táborok között időnként tömegverekedés robbant ki. Ez a valódi tét nélküli harc alkalmas volt a politikai indulatok levezetésére.

Míg a jómódúak a kertvárosokban, saját tulajdonú házakban (domus) éltek, s egyre fényűzőbb villákat emeltek, addig a növekvő létszámú városi köznép (a plebs) többemeletes bérházakban lakott. Szigetként emelkedtek ki az őket minden oldalról körülvevő sikátorokból, amit a nevük is tükröz (insula = sziget). A bérházakban alacsony volt a belmagasság, télen a lakások füsttel teltek meg, s csak elvétve akadt folyóvíz és csatorna. A faépítésű részek miatt gyakran pusztítottak tűzvészek.

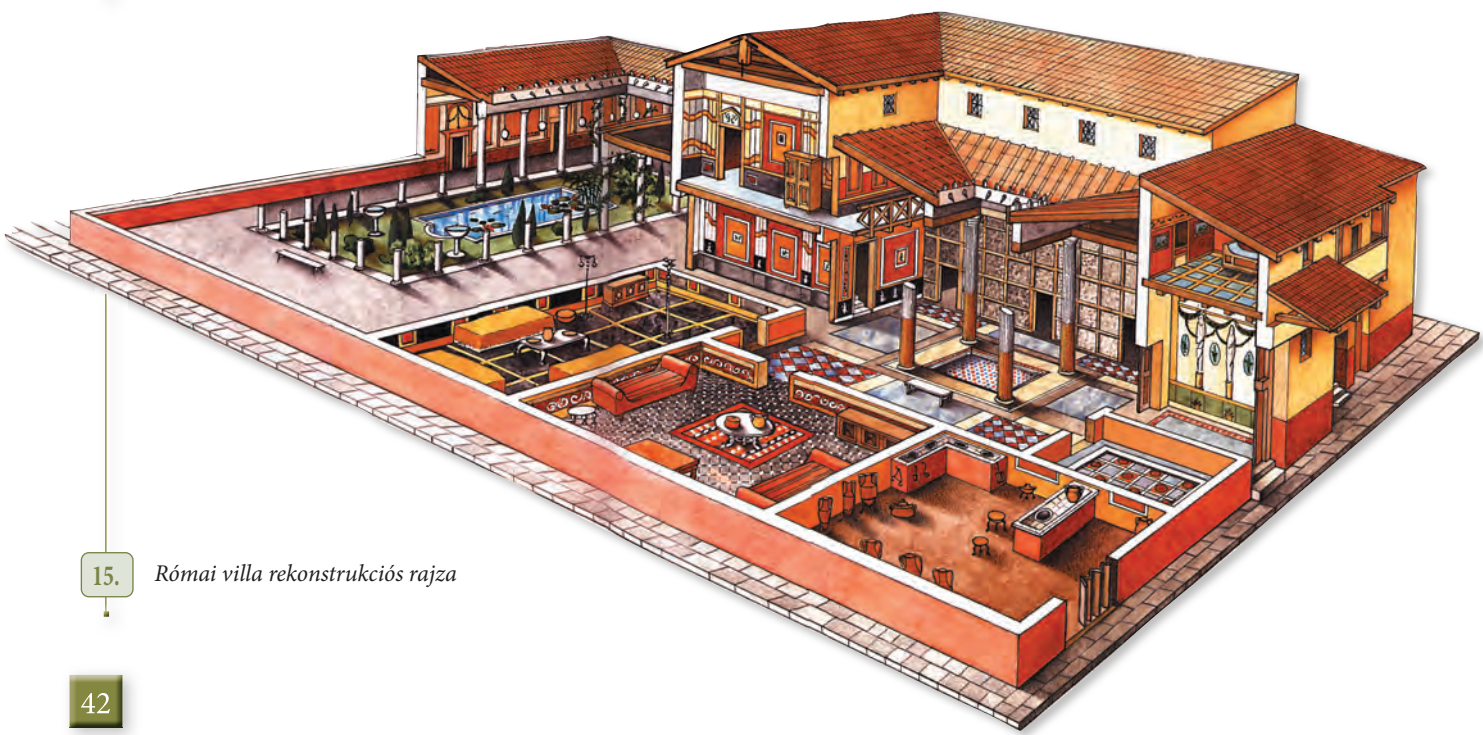

15. *Római villa rekonstrukciós rajza*

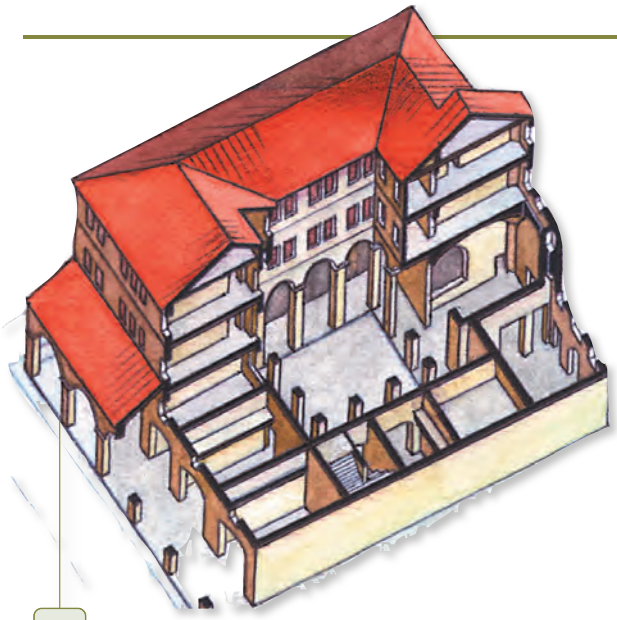

16. *Római bérház rekonstrukciós rajza és egy bérház romjai*

Melyek a hasonlóságok és a különbségek a villa és a bérház között? Hasonlítsd össze a két életmódot!

RÓMA ÉRHÁLÓZATA – AZ UTAK Az ókori Róma fejlett úthálózattal rendelkezett. Az utak biztosították a birodalom egységét: a légiók gyors mozgását, a közigazgatás működését és a kereskedelem lebonyolítását.

Az állami utak mentén római mérföldenként mérföldköveket (milliarium) helyeztek el. Így az utasok követni tudták a megtett út távolságát, s kiszámíthatták, mennyit kell még megtenniük a következő célpontig.

- A jobb tájékozódás érdekében a korszakban mind a szárazföldi, mind a tengeri közlekedés számára segédeszközöket készítettek (a szárazföldi haladást támogatókat itinerariumoknak, a tengeri közlekedést biztosítókat peripusoknak nevezték).

Háromféle itinerarium létezett: 1. az útvonal leírása két pont között a távolságokkal, a szálláshelyek feltüntetésével; 2. az előzőnél bővebb, kiegészítő információkat (pl. esetleges látnivalókat) tartalmazó leírás; 3. az útvonal képi ábrázolása a szálláshelyek, a távolságok és egyes látnivalók feltüntetésével.

Napjainkban pontos megfelelője nem létezik az itinerariumoknak, de több, széles körben használatos segédeszköz hasonlít hozzájuk. A rómaiak a mai értelemben vett, északnak tájolt, pontos arányokkal rendelkező térképeket nem készítettek.

Nézzétek meg az itinerariumot a 44. oldalon! Keressetek megmaradt itinerariumokat az interneten!

18. *A szárazföldi közlekedés egyik eszköze, a fedeles kocsi (carucca)*

Milyen szolgáltatóegységeket feltételez az utak mentén a caruccával történő utazás?

17.

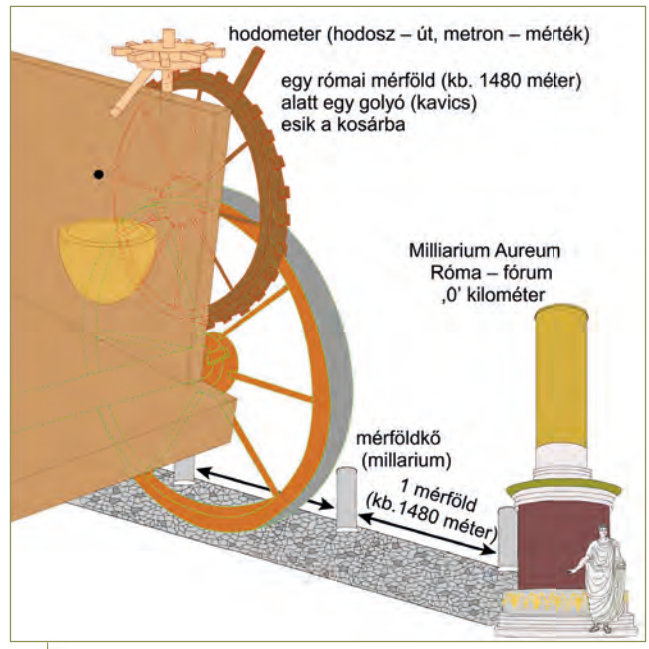

19. *A római „kilométeróra", a hodometer*

Hogyan működött a szerkezet? Mire utal a hodometer léte?

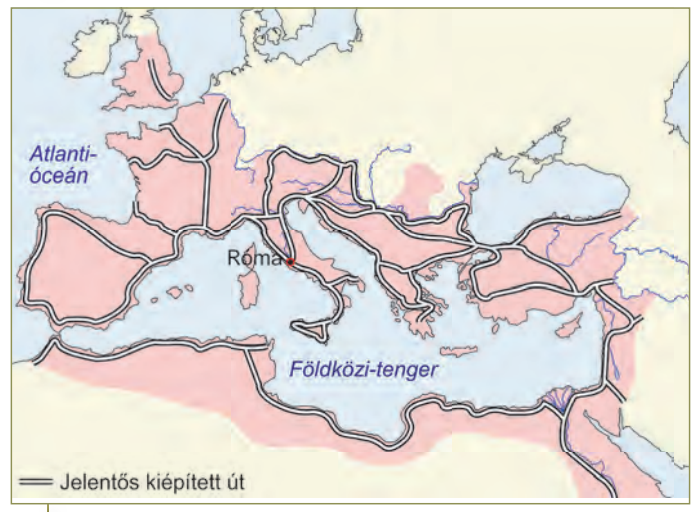

20. *A római úthálózat*

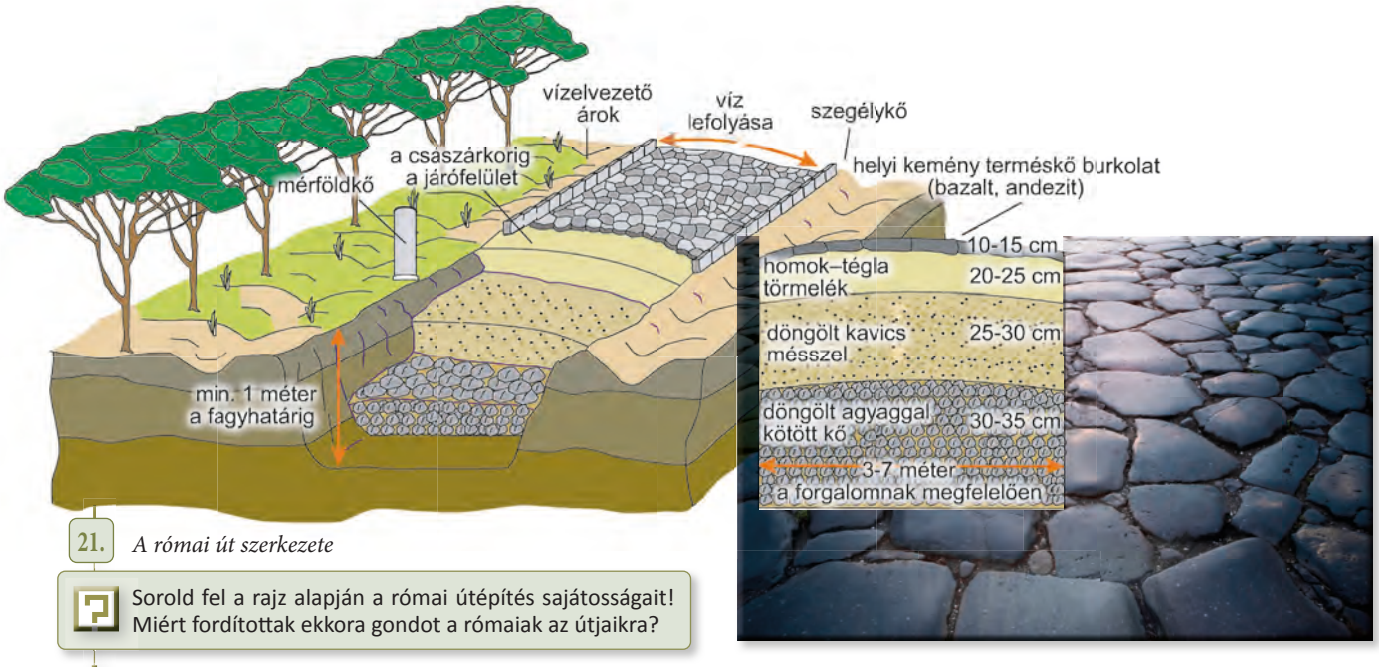

21. *A római út szerkezete*

Sorold fel a rajz alapján a római útépítés sajátosságait! Miért fordítottak ekkora gondot a rómaiak az útjaikra?

22. *Pannónia úthálózata és városai*

Helyezd el Pannóniát a birodalomban! Milyen szerepe volt gazdaságilag, katonailag?

A BIRODALOM ÉS PANNÓNIA A római hódítás idején **Pannónia** lakói kelta törzsek voltak. Nem hoztak létre egységes államot, törzsenként települtek le. A tartomány egészének meghódítása Augustus nevéhez fűződik (Kr. e. 9).

▪ A rómaiak először a Száva vidékét szerezték meg, majd Augustus légiói véres harcokban törték meg a pannon törzsek ellenállását. Pannónia két szempontból volt fontos Róma számára. Egyrészt a Duna vonala északról biztosította Itáliát a váratlan támadásokkal szemben, s a nagy folyam egyben jelentős kereskedelmi útvonalként szolgált. Másrészt Pannónián át húzódott az Itáliát a Balti-tenger vidékével összekötő borostyánút.

„30. A pannóniai törzseket […] legyőztem, a római nép hatalma alá vetettem, és Illyricum határait előbbre vittem egészen a Danuvius folyó partjáig." *(Részlet Augustus önéletrajzából, Kr. u. I. század)*

Mikor és milyen célból keletkezett az önéletrajz? Mit bizonyít, hogy szerepel benne Pannónia? Milyen külpolitikai törekvéssel igazolja a hódítást Augustus?

23. *Sajátos római térkép, az itinerarium. Ezek a térképek egy-egy útvonalat mutattak (vagy annak egy szakaszát). A keskeny és hosszú térképen egyenes vonalban (lineárisan) voltak feltüntetve az út mentén fekvő pihenőállomások, települések és útelágazások és a közöttük levő távolságok. A térképek elsősorban a hadsereg számára készültek.*

24.

25.

26.

27.

28.

Amfiteátrumok Pannóniában: az aquincumi katonai (24. és 25.), az aquincumi polgárvárosi (26.), a carnuntumi (27.) és a gorsiumi (28.) amfiteátrum

Keresd meg a történelmi atlasz térképén a képeken szereplő amfiteátrumok városait! Milyen célokat szolgáltak ezek az épületek, hogyan zajlott bennük az élet? Készíts hasonló tablót az internet segítségével a római élet más pannóniai maradványairól (pl. fürdők, színházak, utak, villák, vízvezetékek)!

Az első városok a borostyánút mentén épültek (Emona – ma Ljubljana, **Savaria** – ma Szombathely, Scarabantia – ma Sopron). Később, a **limes** kiépülésével katonai táborok mellett jöttek létre városok a Duna vonalán (Vindobona – ma Bécs, **Aquincum** – ma Óbuda). Aquincumnál romjaiban is láthatjuk a katonai és a tőle jól elkülönülő polgárvárost. Később a belső területek is fejlődésnek indultak, s újabb jelentős városok jöttek létre (pl. Sopianae – Pécs).

▪ A Duna menti védelmi vonalat a Kr. u. II. században érték az első nagyobb támadások. A betörő germán törzsekkel hosszú és véres harcokat vívtak a rómaiak szerte a Kárpát-medencében. A győzelem után a határ menti germánokat és az Alföld szarmatáit szövetségi rendszerbe illesztve igyekezett Róma féken tartani.

A béke fellendülést hozott. Növelték az itt állomásozó légiók számát, megerősítették a limest, és a Duna túloldalán is erődöket emeltek. Ilyen erőd romjait láthatjuk ma az Erzsébet híd pesti hídfőjénél. Előrehaladt a városiasodás. Az elkészült paloták, amfiteátrumok (pl. Óbuda) általában Róma épületeinek kisebb méretű és egyszerűbb kivitelű másolatai. A tartomány vezető rétege gyorsan romanizálódott, s nőtt a betelepülők száma. A népesség zöme azonban sokáig megőrizte eredeti szokásait. A romanizáció a Kr. u. III. század végére fejeződött be.

„Vespasianus császár […] annak a négy kiszolgált katonának, akik a ravennai hajóhadban szolgáltak Sextus Lucillus Vassus alatt, és 26 évet, vagy annál is többet szolgáltak, majd Pannóniába vezényelték őket, kiknek neve lejjebb található, polgárjogot ad gyermekeiknek és utódaiknak is, továbbá érvényesnek ismeri el házasságukat, ha van feleségük akkor, amikor a polgárjogot megkapják, ha pedig nőtlenek, a később kötendő házasságukat is, de mindegyiknek csak egy házasságát." *(Római felirat Pannóniából)*

Miről számol be a felirat? Milyen folyamatra utal forrásunk? Mit jelez, hogy csak egy házasságukat ismerik el törvényesnek?

29. *Sírkövek Pannóniából*

Milyen öltözetet viselnek a sírkövön levő alakok? Mire utal ez?

▪ A Pannóniában állomásozó nagy létszámú haderő növelte a provincia katonai és így politikai jelentőségét. A császárkori polgárháborúk során az itteni légiók is beleszóltak a küzdelmekbe. Így lett Pannónia helytartójából, Septimius Severusból római császár (Kr. u. 193). A katonák ide is magukkal hozták a keleti istenek tiszteletét: Ízisz- (Szombathely) és Mithrasz-szentélyek épültek. Terjedőben volt a kereszténység (keresztény kápolna Pécsett).

30. *A pécsi ókeresztény sírkamrák részlete. Bizonyítja, hogy Pannóniában is megjelent a kereszténység, és Pécs (Sopianae) jelentős város volt. A sírkamrák 2000 óta az UNESCO világörökség részei.*

GAZDASÁG ÉS MINDENNAPOK Pannónia nem rendelkezett a birodalom szempontjából kiemelkedő gazdasági adottságokkal. A Kr. u. I–II. században a romanizációval párhuzamosan kiépültek a római civilizációra jellemző gazdasági és a római életvitelt biztosító épületek. A Kr. u. III–IV. században Pannónia egy átlagos római provincia képét mutatta, gazdasága kevéssé szorult rá a római ipar termékeire, hiszen azokat már itt is előállították. A városokba több kilométeres vízvezetékek juttatták el a vizet, az emberek kövezett utcákon jártak, látogatták a fürdőket, a színházakat és amfiteátrumokat.

II. VALLÁSOK AZ ÓKORBAN

6. POLITEIZMUS ÉS MONOTEIZMUS

HÁTTÉROLVASMÁNY

1. *Noé bárkája egy XVII. századi francia festő munkáján*

Keresd meg és olvasd el a Bibliában (Ószövetség, Mózes első könyve) az özönvíz történetét!

MÍTOSZOK Minden embert, minden közösséget foglalkoztatnak az élet alapvető kérdései: a születés, a halál, a halál utáni élet. Céltalanul, véletlenszerűen jövünk-e a világra, vagy küldetésünk, feladatunk van a Földön? Honnan ered az emberi nem vagy saját közösségünk? Egyáltalán, mi az élet értelme? E kérdésekre az ember koronként más válaszokat adott.

Már a történelem korai időszakában, az írásbeliség megjelenése előtt megszülettek a fenti kérdésekre az első válaszok. A gyakran versbe szedett, énekelt történetek, az úgynevezett mítoszok nemzedékről nemzedékre szálltak. (A görög eredetű mítosz szavunk magyarul elbeszélést, szóbeli közlést jelent.)

Minden közösségnek, minden népnek vannak mítoszai. Ezek ugyanazokat az alapvető kérdéseket teszik fel, és a kérdésekre adott válaszok lényege is hasonló. Ám minden közösség más formában, más módon adta meg e válaszokat. Így minden nép mítoszai egyediek. Ezért a mitikus hagyományok a közösségi tudat egyik fontos elemévé váltak. Ugyanakkor a különböző népek mítoszai hatottak is egymásra, s e hatások megléte sokat elárul e népek történelméről.

„Ám özönvizet támasztaniuk tetszett akkor az isteneknek […] Lobogószemű Éa isten tanácsot ült fiával, tanácsot ülvén, határoztak. Éa a nádkunyhóba kiáltott: »Surripak férfia, te jámbor! Ubar-tutu bölcs fia! Bontsd le az ékes házat, melyben annyi sok öröm és gond vala részed; bontsd le a házat mindenestül, építs erős hajót helyette, Építs hajót s vesd meg ezentúl – hiszen amúgy is elhagyod majd –, vesd meg a birtoklás hatalmát, mely odakötöz javaidhoz,vesd meg a házat, kertet, földet, ezt a múlandó gazdagságot, s keresd az életet helyette – életet mentesz a hajóval! Gyűjts egy-egy párt az élő fajokból, hogy majd akkor magjuk ne vesszen!«

Mihelyt a reggel fénye feljött, tenni kezdtem Éa parancsát. Az állványokon fáradozóktól nem sajnáltam italt, sem ételt: szomjúságukat szőlővel, sörrel és musttal oltogatták; éhségüket elverni nyárson egészben forgatták a birkát, hízott tulkot, szárnyast s amit kívántak, azt ehettek.

Mézzel-borral folyó menyegző volt fölkelésünk, nyugovásunk: éltünk, mintha örökös ünnep – újesztendő hajnala volna. Kinyitottam a kincset érő kenettel töltött szelencéket, s megengedtem, hogy bárki szolgám kezét beléjük helyezhesse! S bár mulatozva, könnyű kézzel építették, a hajó mégis elkészült rendelt idejére […].

Akkor gondosan összeszedtem arany-ezüst marhámat s minden mozdítható vagyonomat s szolgáimmal rárakattam. Egy-egy párt az élő fajokból rekeszes belsejébe zártam, s én magam is, rokonságommal s nagyszámú kedves emberemmel, szolgákkal és kézművesekkel odaköltöztem a hajóra. Gondom volt rá, hogy egyetlen hasznos ipar ki ne maradjon!

Zsúfolásig terhelve állott a bárka, melyet építettem: a ketrecbe zárt hím oroszlán árnyékában bárányka béget, vadbika horkan, nyála csordul, mellette megkötözött lábú keselyű vergődik, szárnya a hajót csaknem felröpíti!

Hat napon s hat éjen át tombolt a déli szél s a dühöngő ár elmosott mindent, ami élő, elpusztította az országot.

Hetednapra elült az orkán, a tenger vize visszagördült medrébe s nem hullámzott többé – vége szakadt a vízözönnek!

Szárazföldet kutattam később, s a tenger sima szemhatárán a tizenkettedik rovásnál, amint a kapitány lemérte, sziget emelkedett előttünk – Niszir hegyéhez ért a bárka.

Midőn a nap hetedszer szállott Niszir hegye fölé, fölébünk, egy galambot eleresztek, hadd repüljön, amerre tetszik! Elszállott a galamb, kerengélt és nemsokára visszafordult. Sok víz borította a földet – pihenőhelyeket nem talált még!

Midőn a nap nyolcadszor szállott Niszir hegye fölé, fölébünk, egy fecskefiat eleresztek: hadd röpüljön, amerre tetszik! Elszállott a fecske, kerengélt és nemsokára visszafordult. Sok víz borította a földet – pihenőhelyeket nem talált még!

Midőn a nap tizedszer szállott Niszir hegye fölé, fölébünk, egy hollófiat eleresztek, hadd repüljön, amerre tetszik! Elszállott a holló, kerengélt s mind távolabbra tűnt előlünk. Károgott, kapirgált, szemet lelt – nem fordult vissza soha többé!" *(Sumer mítosz)*

Miért büntették az istenek vízözönnel az embereket? Ki lehet az, aki a mítoszban elmeséli a történetet? Hasonlítsd össze a történetet a bibliai vízözön eseményeivel és motívumaival!

MEZOPOTÁMIA VALLÁSI VILÁGA A mezopotámiai kultúra vallási életére jellemző, hogy sok istenben hittek. Az ilyen hitvilágot sokistenhívő, politeista vallásnak nevezzük. Az istenek világa zord, szereplői kiszámíthatatlanok, kegyetlenek és követelőzőek voltak. A mezopotámiai hitvilág jellegzetes vonása volt a **jóslás**.

▪ A hatalmas és félelmetes istenvilághoz rengeteg alak tartozott. A templomi istenjegyzékek 450, sőt van, ahol 3600 földöntúli lényről tanúskodnak. Ennek az a magyarázata, hogy eredetileg minden városnak megvolt a maga mindenható istene, de a kapcsolatok bővülésével az istenek átvétele, cseréje is megkezdődött. A korábban „általános hatalmú" istenek már csak bizonyos szerepköröket láttak el. A papság rendet kívánt tenni a zűrzavarban. Családi kapcsolatokat és istenhármasokat állított fel.

EGYIPTOM HITVILÁGA Az egyiptomiakra is a **politeizmus** (sokistenhit) jellemző: hitvilágukat istenek és egyéb mitikus (különleges tulajdonságokkal rendelkező) lények százai népesítették be. A sokistenhit Egyiptomban úgy jött létre, mint Mezopotámiában: az állam kialakulásakor az egyesülő területek, városok magukkal hozták kultikus lényeiket, amelyek valamennyien a közös hitvilág részei lettek.

A rengeteg isten között az egyiptomi papság is rendet kívánt tenni. Istencsoportokat hoztak létre, és a hasonló szerepkörű, de különböző területekről „származó" istenek összeolvadtak. Jó példa erre főistenük, a napisten, akit több néven is neveztek (pl. Ámon, Ré, Aton).

Az egyiptomi isteneknek is volt szerepkörük (pl. Ámon – napisten; Ozirisz – a túlvilág és a holtak istene), de ezek változtak, és tevékenységük a mezopotámiai isteneknél szélesebb körű. (Ízisz például a varázslás, a termékenység, a víz, a szél, a tengerhajózás és a hűség istennője.)

Az ókori egyiptomiak vallási elképzelése szerint a halál utáni élet csak akkor biztosított, ha az elhunyt teste is megmarad. A lélek ugyanis időnként visszatér a testbe. Emiatt igyekeztek a testet megóvni az enyészettől a halál után is. Kialakították a mumifikálás technikáját. **A fáraók múmiájának** védelmére kezdetben hatalmas piramisokat emeltek. A legnagyobb piramist **Kheopsz** fáraó építtette. Később a fáraók a nehezen megközelíthető sziklasírokban temetkeztek.

▪ A Kr. e. XIV. században nagy hatalomra tett szert a thébai Ámon-papság. Olyannyira, hogy már a fáraók hatalmát veszélyeztette. Az Ámon-papság ellen fellépő IV. Amenhotep fáraó Ámon isten kultusza helyett bevezette Aton napisten (pontosabban a napkorongot jelképező istenség) kizárólagos tiszteletét. Az adományokat ezután Atonnak juttatták. A fáraó még a nevét is Ehnatonra (jelentése: aki üdvös Aton számára) változtatta. A bátor kísérlet azonban az uralkodó halála után megbukott. Utódjának újra meg kellett változtatnia a nevét, Tutanhatonról Tutanhamonra. Az ő sírja elkerülte a sírrablók pusztításait a Királyok völgyében, ahová a fáraók sziklasírjait vésték.

„A legünnepélyesebb balzsamozás a következőképpen történt: először az orrlikakon keresztül görbe vassal kiveszik az agy egy részét, a többit pedig beöntött gyógyszerekkel eltávolítják. Azután egy éles kővel felvágják a lágyékot, és kiveszik az összes beleket. Mikor a hasüreget kitisztították és pálmaborral kimosták, összetört füstölőszerekkel újra kitisztítják, s az altestet összetört és tiszta mürrhával, kasziával és a tömjént kivéve mindenféle füstölőszerrel megtöltve újra bevarrják. Ezután nátronnal bevonják, és hetven napra elrejtik. Tovább nem szabad bevonva hagyni. Ha a hetven nap elmúlt, megmossák a holttestet, az egész testet vászonszalagokkal körültekerik, és gumival bekenik. Ezt az egyiptomiak enyv helyett használják. A rokonok ezután átveszik, ember alakú fakoporsót csináltatnak. Ebbe teszik a holttestet, és bezárva, kincs gyanánt őrzik egy sírkamrában." *(Hérodotosz görög történetíró leírása, Kr. e. V. század)*

Ismertesd a múmiakészítés menetét! Milyen anyagokat használtak az eljárás során? Milyen ismeretek birtokába kerülhettek az egyiptomiak a mumifikálás során?

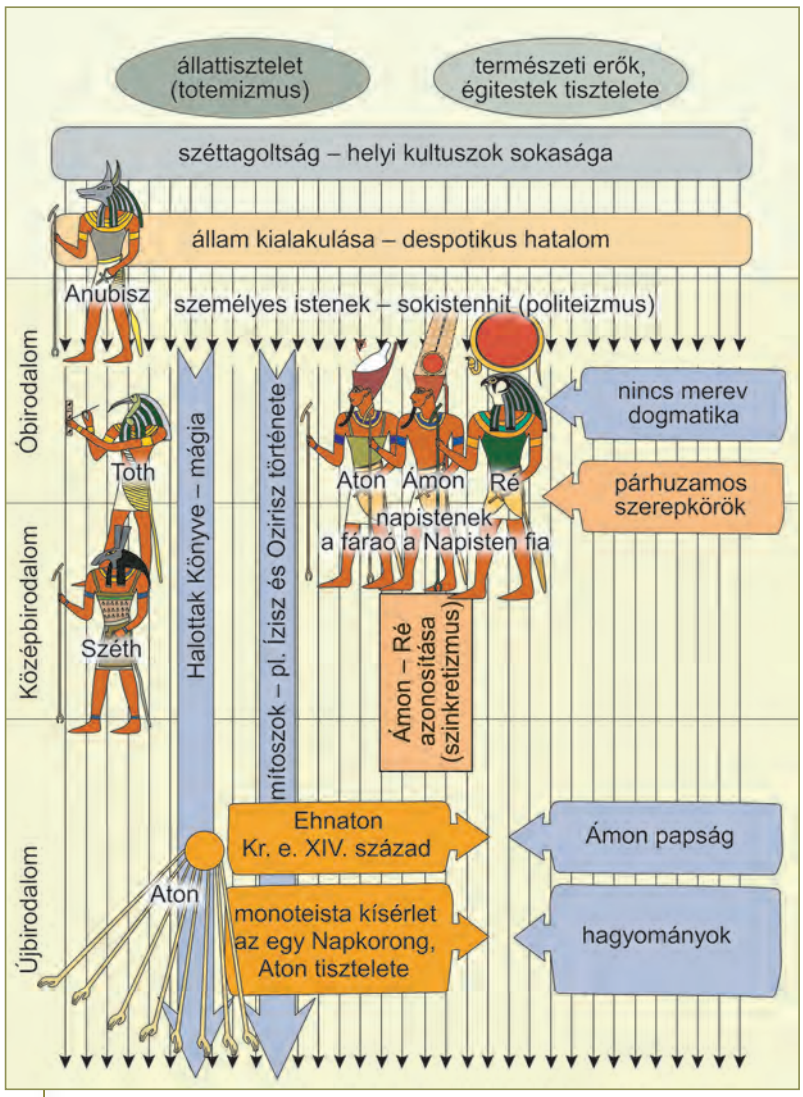

2. *Az egyiptomi hitvilág*

Mutasd be az egyiptomi hitvilág jellemzőit! Kövesd nyomon az évezredek múlásával bekövetkező változásokat, és mutasd be az állandóságot!

3. *Görög vallási központok*

Mire következtethetünk a kultuszhelyek földrajzi elhelyezkedéséből?

„[…] s én a szívemben fontolgatva akartam
elhunyt édesanyám lelkét a karommal ölelni.
Háromszor nekiindultam, vágyódva erősen,
háromszor surrant ki kezemből, mintha csak árnyék
s álom volna. Szívemben az éles fájdalom erre
méginkább megnőtt, s szóltam szárnyas szavaimmal:
»Édesanyám, mért nem vársz rám, ki ölelni akarlak,
hogy Hádész házában is egymás karja öleljen,
s még örömünkre betelhessünk a fagyos zokogással?
Vagy csak egy árnykép ez, mit a fennkölt Perszephoneia
küld hozzám, hogy még keserűbben nyögve zokogjak?«
Szóltam; s édesanyám ezt mondta azonnal, az úrnő:
»Ó, jaj, drága fiam, gyászsorsú, mint soha senki,
nem csal meg téged Zeusz gyermeke, Perszephoneia,
csakhogy a földi halandók sorsa haláluk után ez:
mert az inak nem tartják össze a húst meg a csontot,
mindezeket megemészti a tűz, lobogó erejével,
rögtön amint a fehér csontok közül életük elszáll,
s lelkük, akárcsak az álomkép, röpül erre meg arra.
Rajta, siess igyekezve a fényre; jegyezd meg azonban
mindezeket, hogy majd elmondhasd Pénelopénak.«”
(Homérosz: Odüsszeia, Kr. e. VIII. század)

Mire számíthatott halála után az ember a görög hitvilágban?

A delphoi jósda ábrázolása egy edényen. A földből feltörő gőzök felett háromlábú székén ülő Püthia, akinek révületben mondott szavaiból igyekeztek megfejteni a jövőt.

5.

Keresd meg a tankönyvi térképvázlaton Delphoit!

A GÖRÖG VALLÁS JELLEMZŐI Az ókori görögök is számos istent tiszteltek (politeizmus), melyeket emberi alakkal és tulajdonságokkal ruháztak fel. Harcaik, szerelmeik a görög mítoszokban jelennek meg.

A görög mítoszok nem képeznek lezárt világot, ahogyan a görög vallásnak sincs szigorú teológiája, a mítoszok idővel alakultak, változtak. Isteneikkel sem alakítottak ki bensőséges kapcsolatot, tisztelték őket, templomaikban leróták nekik az áldozatokat, amiért elvárták kéréseik teljesítését.

Görög földön nem volt egységes állam, nem is alakult ki egységes papi testület. A vallás összefonódott a városállammal. Minden városban voltak kiemelt tiszteletet élvező istenek (például Athénban **Pallasz Athéné)**. A szertartásokat a választott állami tisztviselők végezték. Ennek ellenére a görög vallás – a nyelv mellett – a széttagolt hellének összetartozás-tudatának, identitásának alapvető eleme volt. A népes görög istenvilágban kialakult egy – szintén nem merev – rangsor, hierarchia. **Zeusz** volt a főisten, aki az Olümposz hegyén élt, együtt a legelőkelőbb istenekkel.

▪ Az ember alakú (atropomorf) görög istenek a mítoszok tanúsága szerint többféle emberi alakot isölthettek, s rendelkeztek az emberi tulajdonságok teljességével: szerelmesek, irigyek, kapzsik és önfeláldozók is lehettek. Halhatatlanok voltak, ambróziával táplálkoztak és nektárral enyhítették szomjukat, s csodás tetteket hajthattak végre. Ám – az emberekhez hasonlóan – harcaikban sokszor elbuktak, a sorson (Moira) ők sem emelkedhettek felül. Számos isten halandó emberbe lett szerelmes, s az így született gyermekeik nem emelkedhettek az istenek közé.

Az isteneknek és egyéb lényeknek kialakult a feladatköre. Pallasz Athénét szokás a bölcsesség istenének, Árészt a háború istenének nevezni, de a valóságban egy jelenségcsoport köthető hozzájuk. Pallasz Athéné a mesterségek, de az igazságos háború és más e tárgykörbe tartozó területek „felelőseként” is feltűnik.

A mítoszok áttételesen megőrizték a görög vallás kialakulásának folyamatát. Például a korai totemizmus lenyomatát láthatjuk egyes istenek szent állataiban (Pallasz Athéné – bagoly) vagy gyakori megjelenési formáiban (Zeusz – bika).

4. *Athéni pénzérme a Kr. e. V. századból, melyen Pallasz Athéné szent állata, a bagoly látható*

Keress a görög mítoszokban a totemizmusra utaló egyéb emlékeket!

A görögök alapvetően az élet élvezete felé fordultak. Vallásuk nem kecsegtetett a halál után nyugalommal vagy vigasszal, a többségre az alvilágban, Hadész birodalmában nyomasztó sors várt. Csak kevesek, a hősök számára nyílt lehetőség, hogy halálukat követően a napfényes elíziumi mezőkön, örök boldogságban tölthessék napjaikat.

A görögök is megbetegedtek, vágytak az istenek nyújtotta gondoskodásra és szeretetre. Emiatt hoztak létre külön szentélyeket, ahol az erre vágyók megtalálhatták közösségeiket.

A jövőt kutatók a jóshelyeket keresték fel. A leghíresebb Apollón isten delphoi **jósdája** volt, mely kétértelmű jóslatain keresztül a görög poliszok politikai életének egyik komoly tényezőjévé vált. Szövetségek megkötését segítette, békéket közvetített, és háborúkat robbantott ki.

A RÓMAI HITVILÁG A rómaiak hitvilága más ókori népekéhez hasonlóan alakult ki. Az állattisztelet később is megmaradt emléke a Romulus-mondához köthető farkas. A római nemzetségeknél fontos volt az ősök tisztelete, amely később is megmaradt.

Miután Róma szorosabb kapcsolatba került a görögökkel, megkezdődött a római vallás hellenizálódása. Egyrészt átvettek olyan isteneket, akiknek korábban nem volt megfelelőjük a rómaiaknál. Ilyen például Apollón – Apolló (költészet, művészetek), Dionüszosz – Bacchus (bor, mámor). Másrészt megfeleltették egymással a hasonló feladatkörű római és görög isteneket.

A rómaiak az istenekhez való viszonyt is a görögök módján alakították ki: isteneik emberi természetű lények voltak, és nem kellett feltétlenül imádni őket. Az istenekről szóló történeteket, a mitológiát mesének is fel lehetett fogni. A közösséghez, az államhoz való tartozást azonban azzal fejezték ki, hogy részt vettek a szertartásokon.

Az állam és a vallási élet összeforrt. A szertartásokat nagyobbrészt az állami hivatalnokok (magistratusok) végezték, mivel a szertartásokon való részvétel az államhoz való tartozást fejezte ki. Természetesen voltak kifejezetten papi testületek. Ilyen ősi testület a Vesta-szüzeké, akik a tüzet őrizték éjjel-nappal, és bárkinek bármikor szolgáltattak belőle, vagy a különböző jósok, akik közül az etruszkok álltak nagy becsben.

▪ A görög és a római hitvilág összefonódásának egyik kézzelfogható szereplője Aeneas, a római nép ősapja. Görög istenek leszármazottja, hiszen egy halandó, Ankhiszész és Aphrodité, a szerelem istennőjének szerelméből született. Másrészt a trójai királyfi, Hektor unokatestvére, így a görög történelem szereplője is egyben. Aeneas atyját és családját mentve elmenekült az égő Trójából. Hosszú kalandok után eljutott Itáliába, és megalapította Laviniumot. Egy későbbi leszármazottja, Romulus, aki részben szintén isteni eredetű, hiszen a monda szerint az apja Mars (Árész) volt, megalapította Rómát.

AZ ISTENEK SAJÁTOS TISZTELETE: A SPORT

A hellének életében mindig fontos szerepet játszott a testedzés. A szellemileg és testileg egyaránt edzett és kiművelt embert tekintették eszményinek. Ezzel összhangban vallási kultuszuk szerves részét képezték az istenek tiszteletére rendezett játékok, versenyek. A különböző városokban más-más istennek rendezett viadalokon minden szabad görög részt vehetett, s így ezek a játékok erősítették az összetartozásukat is.

A legjelentősebb vallási és egyben sportrendezvény a Zeusz tiszteletére rendezett **olümpiai játékok** voltak. A négyévente megrendezett versenyek kezdete a Kr. e. 1. évezred elejéig nyúlik vissza. Jelentőségét, folytonosságát mutatja, hogy az első feljegyzett **olümpia** éve, **Kr. e. 776** a görög időszámítás kezdete is egyben. A játékok idejére békét hirdettek, hogy még az ellenséges poliszok polgárai is el tudjanak utazni sértetlenül **Olümpiába**.

▪ Az olümpiai játékokat a Peloponnészosz nyugati részén fekvő Élisz polisz területén tartották, Zeusz szent ligetében. Elnevezése is az isten jelzőjéből, az olümposziból ered, mely arra utal, hogy Zeusz a hófedte Olümposz csúcsán lakott.

A versenyek eredete a görög mítoszok homályába vész. Fokozatosan alakultak ki, s folyamatosan változtak a több mint egy évezreden át megtartott viadalok. Kezdetben csak futásból álltak a versenyek, majd bővítették az ötpróbával (stadionfutás, távolugrás, diszkosz- és gerelyhajítás, birkózás). Szerepelt még ökölvívás, pankráció (a birkózás és az ökölvívás keveréke), fegyveres futás, kocsiverseny. A játékok időtartama egy napról öt napra növekedett.

6. *Aeneas a hátán Ankhiszésszel egy ókori görög vázán*

Nézz utána az interneten, mi a címe az Aeneas történetét feldolgozó Vergilius-műnek! Miért kellett cipelni Ankhiszészt?

7. *Aeneas bolyongásai*

Kövesd nyomon Aeneas útját! Miért volt fontos a rómaiak számára Aeneas származása?

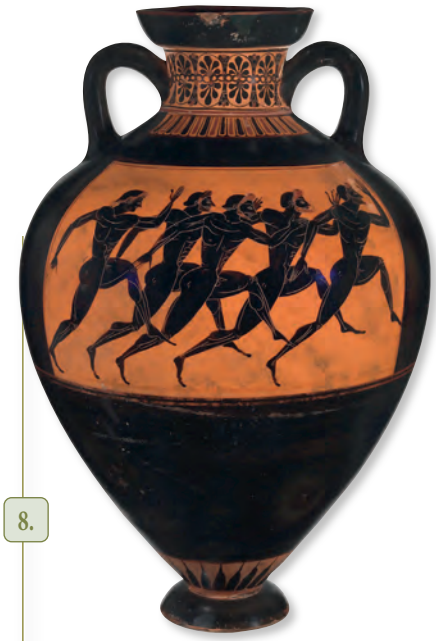

8.

9. *Görög váza kocsiverseny ábrázolásával*

„[…] ésszel kormányozza a gyors bárkát is a borszín
tengeri áron a kormányos, ha szelek dühe tombol;
ésszel ver kocsihajtót is le a jó kocsihajtó.
Míg aki túlontúl bízik kocsiban, paripában,
s velük vaktában száguldozik, erre meg arra,
annak a pályán kóválygó lova, féktelenül fut […]
jó szorosan mellette suhanj szekeren paripákkal:
s dőlj oldalt kissé a remek fonadékú ülésben,
ostorral, rivalogva riaszd s engedd meg a gyeplőt.
És a baloldali ló a cövek közelébe suhanjon,
Hogy már-már súrolja a cél szélét a kerékagy,
arra vigyázz csak, hogy ne akadj bele mégse a kőbe,
mert kocsid összetörik, paripáid megsebesülnek:
ennek a többi örül, téged pedig elfog a szégyen;
hát, kedves fiam, óvatosan s okosan cselekedjél.
Mert miután a cölöpnél fürgén elkanyarodtál,
senki se vágtat elébed a pályán, senki sem ér el.”
(Homérosz: Íliász, Kr. e. VIII. század)

A kép és a szöveg segítségével jellemezd a görög kocsiversenyt! Nézz utána, milyen szerepet játszott a kocsi a hellének életében! Keresd ki a részletet (pl. a Magyar Elektronikus Könyvtárban), s tárd fel, milyen céllal került sor a versenyre!

10. *Stadionfutók (8.) és ökölvívók (10.) görög vázaképeken*

Vesd össze a két sportág ókori és mai jellemzőit! Melyek az egyezések, és melyek a különbségek?

11. *A távolugrás ábrázolása kerámián. A versenyző két nehezéket tartott a kezében, s így nagyobb távolságot tudott elérni.*

▪ Az ókori játékok sok tekintetben emlékeztetnek a maiakra, de számos ponton el is tértek attól. A versenyzők meztelenül, alapvetően minden segédeszköz nélkül küzdöttek (pl. az ökölvívókon nem volt kesztyű, a futók mezítláb teljesítették a távot). A győzelem számított csupán, az adott pillanatban elért első helyezést díjazták (nem jegyezték fel az időt, a súlyt s egyéb eredményeket). Nem alkalmaztak súly- és korcsoportokat a küzdőszámokban sem, nem időre, hanem győzelemig játszották a mérkőzéseket.

Olümpiában a szabad polgárok, és csak a férfiak mérkőztek meg egymással. Csupán az egyének küzdelme folyt, csapatversenyeket nem rendeztek. A győzteseket a szent olajfáról metszett koszorúval koronázták meg. Diadaluk – napjainkhoz hasonlóan – jelentős elismeréssel járt, győzelmüket egész poliszuk a magáénak tekintette. Szobrot állíthattak maguknak Olümpiában, s hazatérésük után a hősöknek kijáró tiszteletet kapták meg szülővárosukban.

A ZSIDÓSÁG TÖRTÉNELMÉNEK KEZDETEI Kánaán a Jordán folyó és a Holt-tenger vonalától a Földközi-tengerig húzódó hegyes vidék. A terület déli részének kivételével az eső mennyisége lehetővé tette az öntözés nélküli földművelést. A hegyekben a legeltető állattartás, a völgyekben a földművelés biztosította a megélhetést.

A Kr. e. XIII. században e területen lépett szövetségre a 12 **zsidó** (héber) törzs. A sémi eredetű zsidó népesség egy keletről már korábban betelepült és egy Egyiptom felől ekkor érkező csoport egybeolvadásával jött létre. Összetartozásukat erősítette, hogy hittek abban, ők az egyik istenség, Jahve kiválasztott népe.

Kánaán történetének legfontosabb forrása a **zsidó vallás** később összeállított szent könyve, az **Ószövetség** (Ótestamentum). Ez **Ábrahám** és **Mózes** történetét egységbe fogva megőrizte a zsidóság kettős eredetét. A keletről érkezők (kb. a Kr. e. XIX. században) emlékét Ábrahámhoz, a nyugatról, Egyiptom felől bevándorlókat (a Kr. e. XIII. század táján) Mózeshez köti.

▪ Ábrahám Mezopotámiában, Ur városában élt családjával. Egy alkalommal elpusztította az ember által készített istenszobrokat, ezért el kellett hagynia szülőföldjét. Az Úr parancsára Kánaán felé indult.

Ábrahám fia volt Izsák. Az ő gyermeke volt Jákob, s az ő 12 fia már a 12 zsidó törzset jelképezi. Az éhínség elől Jákob fiai Egyiptomba vándoroltak. A zsidók békében éltek és sokasodtak Egyiptom földjén. De az egyiptomiak megirigyelték gyarapodásukat, és szembefordultak velük. A fáraó el akarta pusztítani őket. Elrendelték, hogy a zsidó fiúgyermekeket öljék a Nílusba. Az egyik fiúcskát, Mózest vesszőkosárba tették, s úgy eresztették a vízre. Őt a fáraó leánya találta meg, felneveltette, s előkelő férfi lett belőle. Amikor egy konfliktusban zsidó népe mellé állt, menekülnie kellett.

„1. Uradat, Istenedet imádd, és csak neki szolgálj!
2. Isten nevét hiába ne vedd!
3. Az Úr napját szenteld meg!
4. Atyádat és anyádat tiszteld!
5. Ne ölj!
6. Ne paráználkodj!
7. Ne lopj!
8. Ne hazudj, mások becsületében kárt ne tégy!
9. Felebarátod házastársát ne kívánd!
10. Mások tulajdonát ne kívánd!”
(A tízparancsolat, Biblia, az Ószövetség két helyén is)

Nézz utána az interneten, hogy az itt közölt katolikus fordítás mellett mely változatai ismertek az eredeti héber szövegnek! A parancsok közül melyek vonatkoznak a vallási életre, és melyek fogalmaznak meg általános etikai elveket?

„[…] Ha héber szolgát [rabszolga] vásárolsz, hat éven át szolgáljon, de a hetedikben távozzék szabadon, kártérítés nélkül. […]

[…] Ha férfiak veszekszenek, és egy ember megüti társát […], s az nem hal meg, […] gyógyíttassa meg. De ha haláleset történik: élet adassék az életért, szem a szemért, fog a fogért, kéz a kézért, láb a lábért, égési seb az égési sebért, roncsolás a roncsolásért, kék folt a kék foltért.

[…] Ne ölettessenek meg az apák a fiúk helyett, és a fiúk ne ölettessenek meg az apák helyett, csak saját bűneiért ölessenek meg valakit.” *(Mózes törvényeiből)*

Hasonlítsd össze a szöveget Hammurapi törvénygyűjteményével!

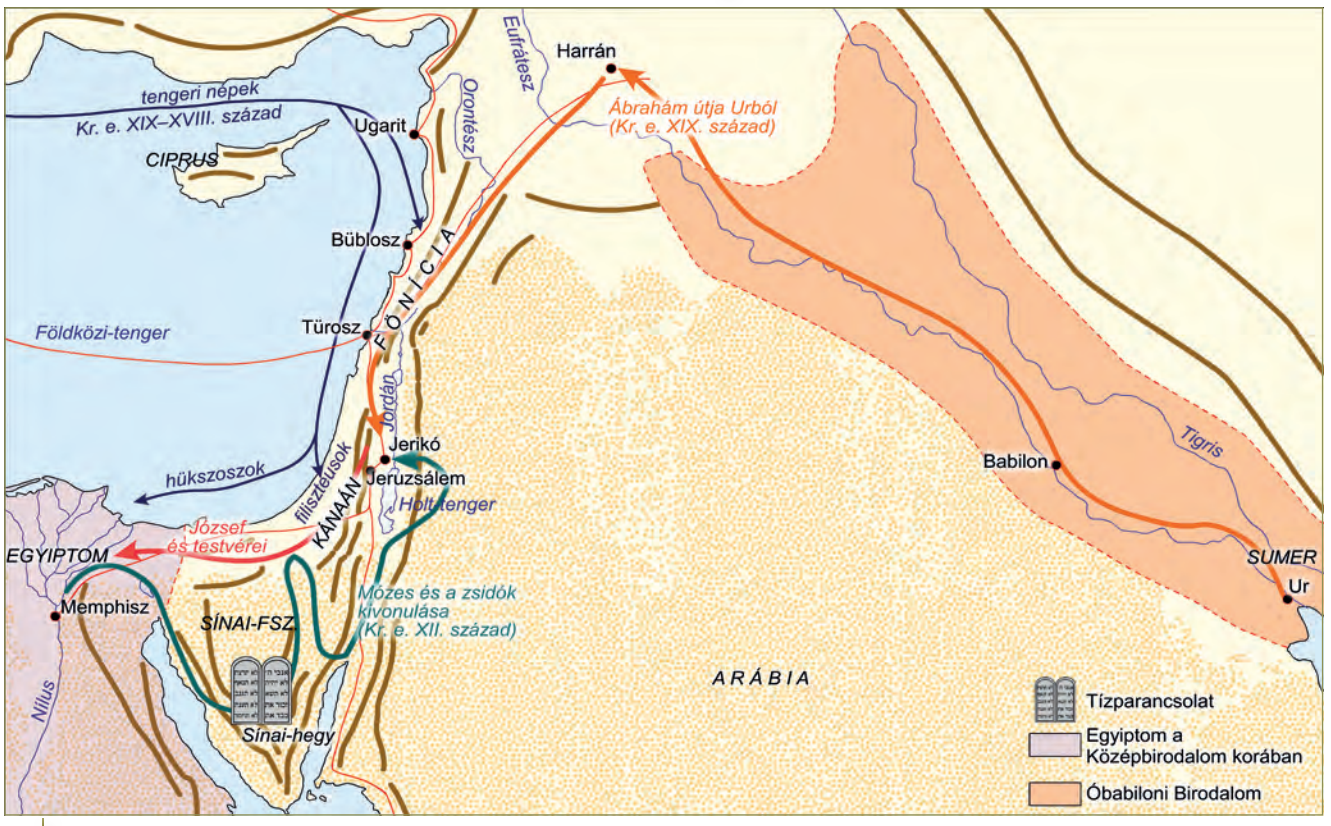

12. *Ábrahám és Mózes vándorlása*

Kövesd nyomon Ábrahám, József és Mózes útját! Mezopotámia és Egyiptom mely korszakaiban került sor a zsidóság vándorlásaira?

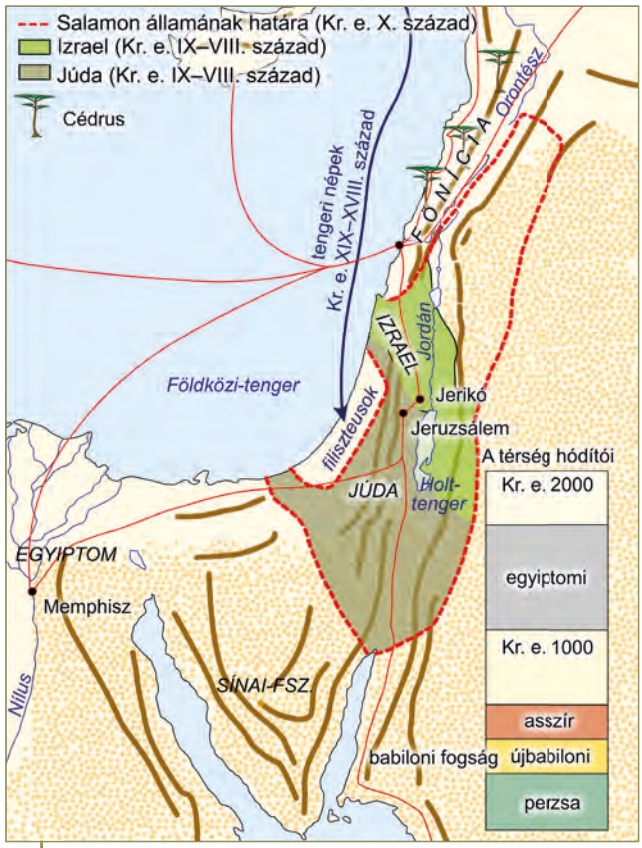

13. *A Biblia földje*

Hol alakult ki a zsidó állam? Kikkel kellett megküzdeniük Kánaán földjéért? Kövesd nyomon, kik hódították meg a térséget! Mi tette értékessé a területet a hódítók számára? (A térkép alapján válaszolj, és legalább két tényezőt említs!)

A Sínai-félszigeten bujdokolt, amikor a zsidók istene, Jahve égő csipkebokor képében megjelent előtte, s felszólította őt, hogy hozza ki a népét Egyiptomból. Mózes teljesítette Jahve parancsát, és nagy nehézségek árán kivezette népét Egyiptomból. A sivatagban az Úr törvényeket adott választott népének: a tízparancsolatot. Kemény harcok árán eljutottak Kánaánba.

A MONOTEIZMUS KIALAKULÁSA A betelepülő zsidó törzsek több évszázados küzdelemben legyőzték **Kánaán** lakosságát, és kemény harcokat vívtak a velük közel egy időben a tengerparti részeket elfoglaló indoeurópai filiszteusokkal. A filiszteusokról nevezték később a rómaiak Kánaánt **Palesztinának**.

A folytonos háborúskodás összekovácsolta a hébereket, s e harcokból nőtt ki a héber állam. A terület teljes egyesítése Dávid uralkodása idején történt meg (Kr. e. X. század). A főváros **Jeruzsálem** lett. Utóda, Salamon despotikus uralkodó volt. Hatalmát az általa építtetett **jeruzsálemi templom** is jelképezte.

Salamon halála után az ország két részre szakadt: az északi **Izraelre** és a déli **Júdára**. A tömegek életkörülményei romlottak, és a más népekkel való kapcsolatok miatt idegen szokások, kultuszok jelentek meg. Látnokok, jósok léptek fel, akik ostorozták a nép kifosztását és az elfordulást Jahvétől. Ezek a **próféták** (a szó jelentése: hírnök, beszélő) maguk köré gyűjtötték a népet, s megjövendölték Isten büntetését az idegen istenek tisztelete miatt.

Jeruzsálem urai változtattak politikájukon: az egység érdekében kiegyeztek a próféták mozgalmával, és könnyítettek a nép sorsán. Szakítottak az idegen kultuszokkal, és Jahvét ismerték el a zsidók egyetlen istenének. Csak az ő jeruzsálemi templomában lehetett tisztelni az Istent.

Az Újbabiloni Birodalom azonban leigázta a térséget. A hódítók lerombolták a jeruzsálemi templomot (Kr. e. VI. század eleje), a lakosság egy részét Mezopotámiába telepítették („babiloni fogság”). Az Újbabiloni Birodalom felbomlása (Kr. e. VI. század vége) után a fogságból hazatérő zsidók újjáépítették a jeruzsálemi templomot.

14. *Az új jeruzsálemi templom rekonstrukciós makettje. A babiloni fogság után emelték Salamon templomának helyén.*

Nézz utána az interneten, milyen szerepet játszott a templom a zsidóság életében!

▪ A babiloni uralom alatt jelentős változás történt a zsidók vallási életében. Istenüket, Jahvét ekkortól a mindenség teremtőjének és a földkerekség egyetlen istenének tekintették. Rajta kívül semmilyen istenséget nem ismertek el. Ezzel a zsidó hit tisztán egyistenhívő, monoteista vallássá vált. Kisebb változtatásoktól eltekintve ebben az időszakban nyerte el végleges formáját az Ószövetség (Ótestamentum).

HELLENISZTIKUS PALESZTINA A Kr. e. I. században a zsidók által lakott terület (amelyet ekkor már Palesztinának neveztek) a Római Birodalom fennhatósága alá került. A rómaiak több királyságot alakítottak ki, amelyeknek uralkodói együttműködtek a római hatalommal. A nép többsége ezt árulásnak tekintette. Az egyistenhívő zsidóság régóta várta a Megváltót, a **Messiást**, aki megszabadítja az országot elnyomóitól és a népet szenvedéseitől. Az Ószövetségben számtalan utalás található, mely megjövendöli eljövetelét.

„Abban az időben Babilon királyának, Nabukodonozornak a szolgái felvonultak Jeruzsálem ellen, és a város ostrom alá került. Aztán Nabukodonozor, Babilon királya maga is hadba vonult a város ellen, melyet közben szolgái ostrom alatt tartottak. Elhurcolta az Úr templomából az összes kincset, ugyanúgy a királyi palota kincseit is, az összes aranyedényt összetörte, amit Salamon, Izrael királya az Úr temploma számára csináltatott úgy, ahogy az Úr előre elmondta. Egész Jeruzsálemet fogságba hurcolta, az összes parancsnokokat és fegyverforgatásra alkalmas férfit, tízezer foglyot, ezenkívül az összes kovácsot és lakatost, nem maradt ott senki, csak a föld egyszerű népe. […] ugyanúgy fogságba hurcolta Jeruzsálemből Bábelbe a király [Júda királya] anyját, a király asszonyait és tisztségviselőit, valamint az ország előkelőit is, ezenkívül az összes tekintélyes embert elvitte fogolynak Babilon királya Bábelbe." *(Ószövetség)*

A társadalom mely rétegeit hurcolták el Nabukodonozor parancsára a zsidók közül? Mi lehetett ennek az oka?

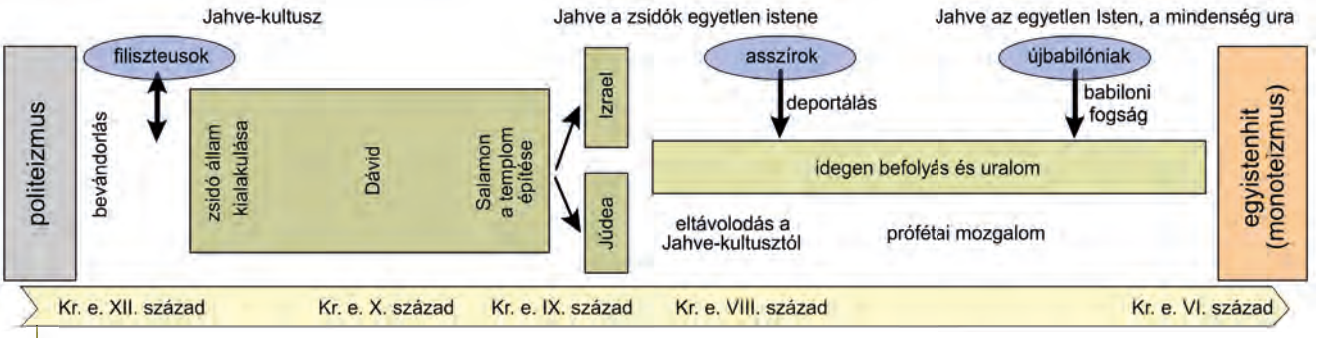

15. *A zsidó hitvilág változásai*

▪ A „hivatalos" zsidó vallási irányzattal szemben állt az esszénusok csoportja, akik a Kumran-magaslat vidékén és annak barlangjaiban éltek. A mozgalomról az 1950-es évekig nem sokat tudtunk. Ekkor egy pásztorfiú elbitangolt állatait keresve a Kumran-hegy barlangjaiban régi iratokra bukkant. Ezek holt-tengeri tekercsek néven váltak világhírűvé. Általuk nyerhetünk betekintést az esszénusok gondolkodásába.

A HELLENIZÁLT ZSIDÓ DIASZPÓRA A zsidók szétszóródása, a **diaszpóra** már a Kr. e. VI. században megkezdődött, és a rómaiak elleni felkelések leverése után öltött nagyobb méreteket. Jelentős létszámú zsidó közösségek jöttek létre szerte a hellenisztikus világ városaiban. A legnagyobb ezek közül az alexandriai volt, ahol több mint százezres zsidó népcsoport élt.

A zsidók, akik megismerkedtek a hellenisztikus filozófiákkal, megőrizték egyistenhitüket, de a Biblia elbeszéléseit már nem szó szerint, hanem jelképesen értelmezték. Eltávolodtak a szigorú vallási előírásoktól (pl. az étkezési tilalmaktól). A Biblia (Ószövetség) görög fordítása révén megismertették a hellenisztikus világgal vallásuk alapvető elgondolásait, elsősorban az egyetlen mindenható Istenről szóló tanítást.

▪ A családi életet előtérbe helyező hellenizált világban élő zsidók nem vették komolyan szent irataik ősi vonásokat őrző tanításait, például a szemet szemért elv vagy a hetedíziglen való bűnhődés parancsát. A hellénséggel együtt élve, a görög nyelvet beszélve, tágabb világban mozogtak, és már nem volt egyértelmű számukra, hogy az üdvözülés csak egyetlen nép (a zsidóság) számára jöhet el, és annak is csak együttesen, az egyén számára pedig zárva az út.

„[…] az esszénusok azt tanítják, hogy mindent rá kell bízni Isten akaratára. Hisznek a lélek halhatatlanságában és a legkívánatosabb jónak az igazságot tartják. Ha fogadalmi ajándékokat küldenek is a templomnak, nem mutatnak be áldozatot, s azzal mentik ki magukat, hogy nekik sokkal szentebb tisztulási eszközeik vannak. Ezért nem is szabad belépniük a közös szentélybe, tehát külön tartják istentiszteleteiket. Egyébként kiválóan erkölcsösek, és csak földműveléssel foglalkoznak. Különösen csodálatra méltó, hogy valamennyien az erényes életre törekszenek, éspedig oly mértékben, ami a görögöknél és a barbároknál teljesen ismeretlen, őket azonban nem rövid ideje, hanem már emberemlékezet óta semmi sem gátolja meg ebben a buzgó törekvésükben; teljes vagyonközösségben élnek és közöttük a gazdag sem élvezhet többet javaiból, mint a szegény. Tanaik szerint több mint négyezer férfi él. Nem házasodnak, nem tartanak rabszolgákat; a rabszolgaságot igazságtalanságnak tartják, a házasságot pedig minden viszálykodás forrásának és így külön-külön élnek és szolgálnak egymásnak. Bevételeik és a földművelésből származó jövedelmeik kezelésére derék embereket választanak, ezek a papok, és az ő feladatuk gondoskodni gabonáról és minden táplálékról." *(Josephus Flavius: A zsidók története, Kr. u. I. század)*

Jellemezd a forrás alapján az esszénusok életét, tanításait! Mi adta e közösségek erejét? Hogyan viszonyulhatott a társadalom az esszénus közösségekhez? Válaszd indokold!

7. A KERESZTÉNYSÉG KEZDETEI

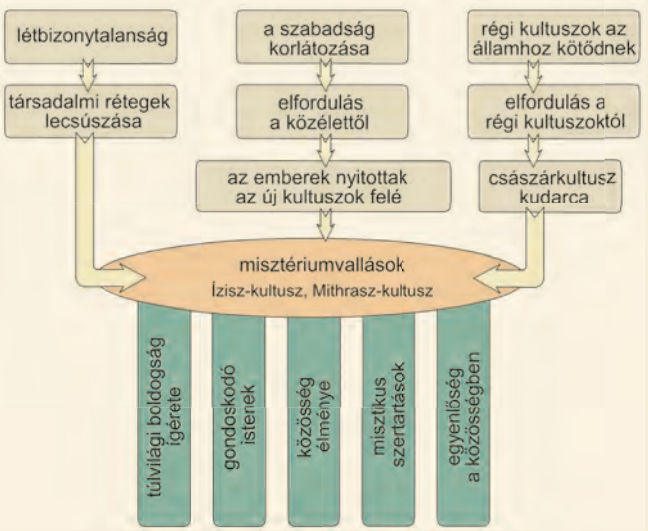

1. *A misztériumvallások*

Mely tényezők tették nyitottá a lakosságot új vallások befogadására? Gyűjtsd össze a misztériumvallások jellemzőit!

2. *Az Iseum, Ízisz istennő szentélye Savariában (a mai Szombathelyen)*

Honnan származik Ízisz istennő kultusza? Hogy került Pannóniába? Milyen folyamatról árulkodik az épület rekonstrukciója?

Mithrasz, a perzsa napisten ledöfi a sötétséget jelképező bikát. A Kr. u. III. században Mithraszt a római napistennel azonosítva az állami kultuszok közé emelték.

3.

HÁTTÉROLVASMÁNY

A görög–római vallás, mely összefonódott az állammal, az egyéntől csak a szertartásokon való részvételt követelte meg, az istenekkel való szoros kapcsolatot és a hitet nem. Baj esetén nem nyújtott vigaszt az embereknek, és nem kínálta a vallásos áhítat élményét. Nem adott biztonságot a földön, s nem ígért boldogságot kárpótlásul a földi szenvedésekért a túlvilágon.

A Kr. u. III–IV. század tengernyi szenvedést hozott a Római Birodalom lakóinak. Az egyszerű ember számára megszűnt a létbiztonság, életkörülményei romlottak. Az állami irányítás diktatórikussá vált, s ez a vezető réteg kiszolgáltatottságához, a jövő iránti aggodalomhoz vezetett. A problémákat tetézte a keletről behurcolt pestis, amely az emberek közötti hagyományos kapcsolatokat tovább rombolta. Megrendültek az alapvető szabályok és értékek, a valláshoz, a hazához való korábbi kötődések. Megkezdődött az erkölcsi züllés.

Emberek tömegei fordultak a keleti kultuszok felé, mert mélyebb vallási élményre és bensőséges közösségre vágytak. A császárkorban elterjedtek a misztériumvallások (Mithrasz, Ízisz, Dionüszosz tisztelete). Vonzerejüket misztikus (titokzatos) beavató szertartásaik (innen az elnevezésük) és a zárt közösségek által nyújtott összetartozás élménye adta. Mithrasz és Ízisz meghaló és feltámadó istenek, akiktől az e világi szenvedésekért a túlvilágon vártak jobb életet.

Sajátos törekvés az állam részéről – szintén keleti hatásra – a császárok istenítése. Kezdetben ez bevált, főleg a keleti tartományokban, de a nép várakozása és az állam, a császárok valóságos szerepe közötti különbségek később kudarcra ítélték ezt a próbálkozást.

4. *Mithrasz fertőrákosi szentélye*

Honnan származik Mithrasz kultusza? Mit gondolsz, hogyan került Pannóniába?

5. *A hegyi beszéd. XIX. századi dán festő, Carl Heinrich Bloch műve.*

A bibliai szöveg (tankönyv 57. és 58. oldal) segítségével fogalmazd meg, mit fejez ki a kép! Milyennek ábrázolja a festmény Jézust, és milyennek a hallgatóságot?

6. *Jézus Krisztus életének és tanításainak helyszínei*

Kövesd nyomon Jézus életének helyszíneit és eseményeit! Értelmezd a térképen feltüntetett csodatételeket! Használd segítségként Máté evangéliumát!

JÉZUS KRISZTUS TEVÉKENYSÉGE Felfokozott messiásváró légkörben született meg a világtörténelem legnagyobb hatású vallása, a **kereszténység**. Igehirdetők léptek fel, például a később szentként tisztelt Keresztelő János. A Megváltó közeli eljöveteléről tanított, és bűnbánatra intette a népet. A megtisztulást jelképezte, hogy követőit megmártotta, **megkeresztelte** a Jordán folyó vizében. A sokaság hallgatott rá, ezért a hatalom számára veszélyessé vált. Ezért az egyik Rómától függő palesztin terület, Galilea uralkodója kivégeztette.

János még csak jövendölte a Megváltót, a názáreti **Jézus** már a megváltást hirdette. Jézus Krisztus (Jézus = Jozsua; Krisztus = Khrisztosz [görög] = Messias [zsidó] = fölkent) életének eseményeit halála után jegyezték le. Ezek az írások az **evangéliumok** (jelentése: örömhír), melyek közül négyet (Márk, Máté, Lukács és János evangéliuma) az egyház később hitelesnek ismert el, s bevett a keresztények szent könyvébe, az **Újszövetségbe**. (Az Ószövetség mellett ez a **Biblia** másik fő része.)

Jézus **Betlehemben** született, és születésének időpontja ma is időszámításunk sarokköve. A születése előtti időszakot **Krisztus előttinek (Kr. e.),** az utána történteket **Krisztus utáninak (Kr. u.)** nevezzük.

Jézus tanítványaival, az **apostolokkal** járta Júdea városait. Hirdette a közelgő végítéletet, amikor Isten dönt arról, hogy elnyerjük-e az örök életet (üdvözülünk-e), vagy kárhozatra jutunk. Jézus szerint nem azért üdvözülünk, mert részt veszünk a szertartásokon és betartjuk a különböző tilalmakat, hanem azért, mert Istenhez méltó életet élünk. Ezzel szembekerült a zsidó főpapokkal. Tanításainak lényege a szeretet Isten és embertársaink iránt. Ostorozta a vagyonszerzést, a kapzsiságot, a gyűlöletet, az erőszakot, a bosszút, hiszen megbocsátás nélkül nincs szeretet. Az üdvözülés reményével éppen azt kínálta, amit a hellenizált világ embere régóta várt.

„5.3. Boldogok a lelki szegények [itt írástudatlanok]: mert övék a mennyeknek országa.
5.4. Boldogok, akik sírnak: mert ők megvigasztaltatnak.
5.5. Boldogok a szelídek: mert ők örökségül bírják a földet…
5.6. Boldogok, akik éhezik és szomjúhozzák az igazságot: mert ők megelégíttetnek.
5.7. Boldogok az irgalmasok: mert ők irgalmasságot nyernek.
5.8. Boldogok, akiknek szívük tiszta: mert ők az Istent meglátják.
5.9. Boldogok a békességre igyekezők: mert ők az Isten fiainak mondatnak." *(Máté evangéliuma, amelyet Jézus a tanítványai előtt mondott el)*

Elsősorban kikhez akart szólni Jézus? Milyen erkölcsi tulajdonságokat tartott követendőnek? Melyek azok az emberi értékek, amelyeket a görög–római felfogás fontosnak tartott, de Jézus tanításaiból hiányoznak?

„5.29. Ha pedig a te jobb szemed megbotránkoztat téged, vájd ki azt és vesd el magadtól, mert jobb néked, hogy egy vesszen el a te tagjaid közül, semhogy egész tested a gyehennára [pokolra] vetessék […]
5.34. Én pedig azt mondom néktek: Teljességgel ne esküdjetek; se az égre, mert az az Istennek királyi széke;
5.35. Se földre, mert az az ő lábainak zsámolya; se Jeruzsálemre, mert az a nagy Királynak városa;
5.36. Se a te fejedre ne esküdjél, mert egyetlen hajszálat sem tehetsz fehérré vagy feketévé. […]
5.38. Hallottátok, hogy megmondatott: Szemet szemért és fogat fogért.
5.39. Én pedig azt mondom néktek: Ne álljatok ellene a gonosznak, hanem aki arczul üt téged jobb felől, fordítsd felé a másik orcádat is.
5.40. És aki törvénykezni akar veled és elvenni a te alsó ruhádat, engedd oda neki a felsőt is.
5.41. És aki téged egy mérföldútra kényszerit, menj el vele kettőre. […]
5.43. Hallottátok, hogy megmondatott: Szeresd felebarátodat és gyűlöld ellenségedet.
5.44. És pedig azt mondom nektek: Szeressétek ellenségeiteket, áldjátok azokat, akik titeket átkoznak, jót tegyetek azokkal akik titeket gyűlölnek, és imádkozzatok azokért, akik háborgatnak és kergetnek titeket;
5.45. Hogy legyetek a ti mennyei Atyátoknak fiai, aki felhozza az ő napját mind a gonoszokra, mind a jókra, és esőt ád mind az igazaknak, mind a hamisaknak.
5.46. Mert ha azokat szeretitek, akik titeket szeretnek, micsoda jutalmát veszitek? Avagy a vámszedők is nem ugyanazt cselekszik-é? […]
6.2. Azért mikor alamizsnát osztogatsz, ne kürtöltess magad előtt, a hogy a képmutatók tesznek a zsinagógában és az utcákon. […]
6.5. És mikor imádkozol, ne légy olyan, mint a képmutatók, akik a gyülekezetben és az utcák szegletein […] szeretnek imádkozni, hogy lássák őket az emberek. […]
7.15. Őrizkedjetek pedig a hamis prófétáktól, akik juhoknak ruhájában jönnek hozzátok, de belől ragadozó farkasok.” *(Részlet a Hegyi beszédből)*

Miért gyűlölték Jézust a zsidó főpapok? Miért követelhették zsidók tömegei Jézus halálát Pontius Pilatustól? Hasonlítsd össze a Hegyi beszéd tartalmát Mózes törvényeivel! Melyek a fontosabb különbségek? Hatalmát tekintve miben különbözik Jézus istene a görög–római istenektől? Hogyan van jelen az emberek mindennapi életében?

„21.12. De mind ezeknek előtte kezeiket reátok vetik, és üldöznek titeket, adván a gyülekezetek elé, és tömlöcökbe és királyok és helytartók elé visznek az én nevemért […] Tökéljétek el ezért a ti szívetekben, hogy nem gondoskodtok előre, hogy mit felelljetek védelmetekre. […]
21.15. Mert én adok néktek szájat és bölcsességet, melynek ellene nem szólhatnak, sem ellene nem állhatnak mind azok, akik magokat ellenetekbe vetik.
21.16. Elárulnak pedig titeket szülők és testvérek is, rokonok és barátok is; és megölnek némelyeket ti közületek.
21.17. És gyülöletesek lesztek mindenki előtt az én nevemért.
21.18. De fejeteknek egy hajszála sem vész el.
21.19. A ti béketűrésetek által nyeritek meg lelketeket.” *(Újszövetség. Lukács evangéliuma)*

Milyen szerepre készíti föl Jézus a tanítványait? Mi adja követőinek erejét Jézus szerint?

„Mert én az Úrtól vettem, amit néktek előtökbe is adtam: hogy az Úr Jézus azon az éjszakán, melyen elárultaték, vette a kenyeret, és hálákat adván, megtörte és ezt mondta: Vegyétek, egyetek! Ez az én testem, mely ti érettetek megtöretik, ezt cselekedjétek az én emlékezetemre. Hasonlóképpen a pohárt is vette, minekutána vacsorált volna, ezt mondván: E pohár amaz új testamentom az én vérem által; ezt cselekedjétek, valamennyiszer isszátok az én emlékezetemre. Mert valamennyiszer eszitek e kenyeret és isszátok e pohárt, az Úrnak halálát hirdessétek, amig eljövend.” *(Pál apostolnak a korinthusbeliekhez írt első leveléből)*

Mire szólítja fel Jézus az apostolokat? Hogyan kapcsolódik az esemény az úrvacsora fogalmához? Mire utal a szövegben az elárultatás?

7. *Az utolsó vacsora Leonardo da Vinci festményén*

Mire utal az elnevezés? Azonosítsatok minél több apostolt a képen az internet segítségével!

Jézus híveinek száma – először a zsidók körében – gyorsan gyarapodott. Nézeteit érthetően, példázatokon keresztül fejtette ki. Életével, földi tényekedésével példát mutatott, megtestesítette, tapasztalhatóvá tette azt az életet és magatartást, melyet Isten követelt az emberektől.

Jézus – Keresztelő Szent Jánoshoz hasonlóan – útjában állt mind a helyi hatalomnak, mind a rómaiaknak. Az elfogatása előtti estén búcsút vett tanítványaitól (utolsó vacsora). A vacsora során mondottakon alapul a keresztény egyházak hitéletében központi szerepet játszó **úrvacsora** (eucharisztia a görög „jó” és „kegyelem” szavakból), melyet a keresztény egyházak mindegyike alapvető szentségnek tekint.

Júdea helytartója, Pontius Pilatus (Kr. u. 26–36) a zsidó főpapok kívánságára keresztre feszíttette. Kereszthalála után tanításai nem haltak el. Követőiből Jeruzsálemben kis közösség alakult ki. Az új hitet vallók – akik majd csak később nevezik magukat kereszténynek (Krisztus-követőknek) – folytatták mesterük munkáját. Kezdetben a kereszténység a zsidó diaszpóra közösségeiben terjedt. A keresztény hit terjesztésében nagy szerepet játszottak Jézus tanítványai, az apostolok. Közülük az első volt **Péter**.

▪ Péter apostolt, aki Jézus jövendölése szerint háromszor tagadta meg tanítómesterét, eredetileg Simonnak nevezték. Jézus azonban Péternek (görögül: kőszikla) nevezte el, szilárd hitéért („te Péter vagy, és ezen a kőszikla építem fel az én anyaszentegyházamat”). Élete végéig hirdette az igét. Rómába ment, s Kr. u. 33-tól egészen haláláig (Kr. u. 67) Róma püspökeként tevékenykedett. A katolikus felfogás szerint a pápák Péter utódai e méltóságban.

A PÁLI FORDULAT Az új vallás megerősödése és elterjedése jelentős részben **Pál apostol** nevéhez fűződik. Pál a diaszpóra zsidóságából származott. Neve eredetileg Saul volt, és a kis-ázsiai Tarsus városában látta meg a napvilágot mint római polgár. Nevelésénél fogva esküdt ellensége volt a keresztényeknek. Ám csodás körülmények között keresztény hitre tért.

Pál azt hirdette, hogy nincs értelme várni a közeli végítéletre, mert a megváltás Krisztus kereszthalálával már megtörtént, így aki hisz Jézusban, az üdvözül. A sorsunkat el kell fogadnunk, hiszen azzal Isten próbára teszi hitünket. El kell fogadnunk a világ rendjét, a hatalom és a gazdagok létezését is. A vagyonosok is üdvözülhetnek, ha Jézus tanításai szerint élnek. Megnyílt az út a felső rétegek számára az új hit felé. A keresztény közösségekben a vagyonközösség gyakorlatát felváltotta a szegények támogatása. Pál másik fontos tanítása, hogy Isten nem csak a zsidóké: a népek mindannyian testvérek a megváltásban, hiszen Krisztus mindenkit megváltott.

Pál működésének köszönhetően az új vallás megbékült kora valóságával, az államhatalom létezésével és a társadalmi különbségekkel. A kereszténység nyitottá lett minden ember számára.

▪ A zsidóság többsége ekkor már úgy gondolta, hogy az új tan nem hozza el népük politikai szabadságát. Jézust nem ismerték el Megváltónak, tovább reménykedtek annak eljövetelében. A zsidó vallás megőrizve korábbi tanait elkülönült a kereszténységtől.

Pál **missziói** (térítőútjai) nyomán sorra jöttek létre a keresztények gyülekezetei Kis-Ázsiában, Egyiptomban, Szíriában. A szíriai Antiochia városában nevezték először magukat a gyülekezet tagjai Krisztus-követőknek, kereszténynek.

8. *Keresztre feszítés. Andrea Montagne, XV. századi olasz reneszánsz festő alkotása. Minden korban sok alkotás született Jézus Krisztus kereszthalálárol. A keresztre feszítés Rómában a legmegalázóbb kivégzési módnak számított, leginkább a rabszolgákat büntették így.*

9. *Pál apostol El Greco festményén (XVI. század), amit a budapesti Szépművészeti Múzeumban tekinthetünk meg*

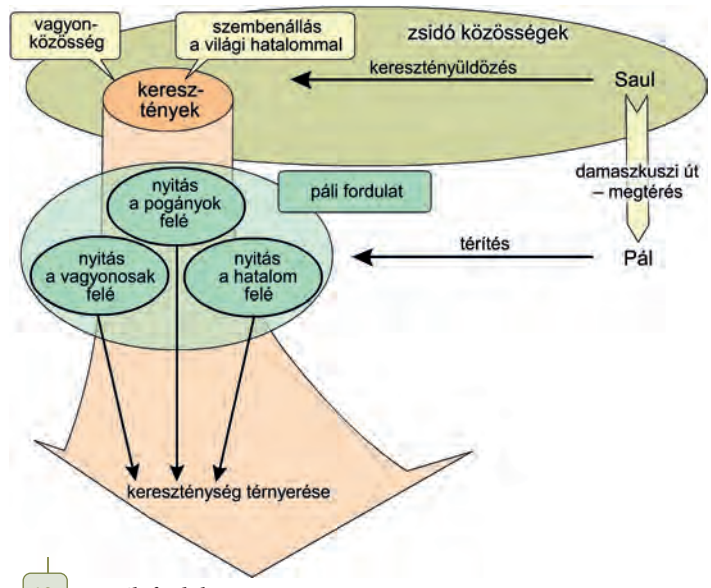

10. *A páli fordulat*

Milyen alapvető kérdésekben változtatta meg Pál a keresztény tanításokat? Honnét kapott „felhatalmazást” e változtatásokra? Hogyan hatottak a változások a kereszténység terjedésére?

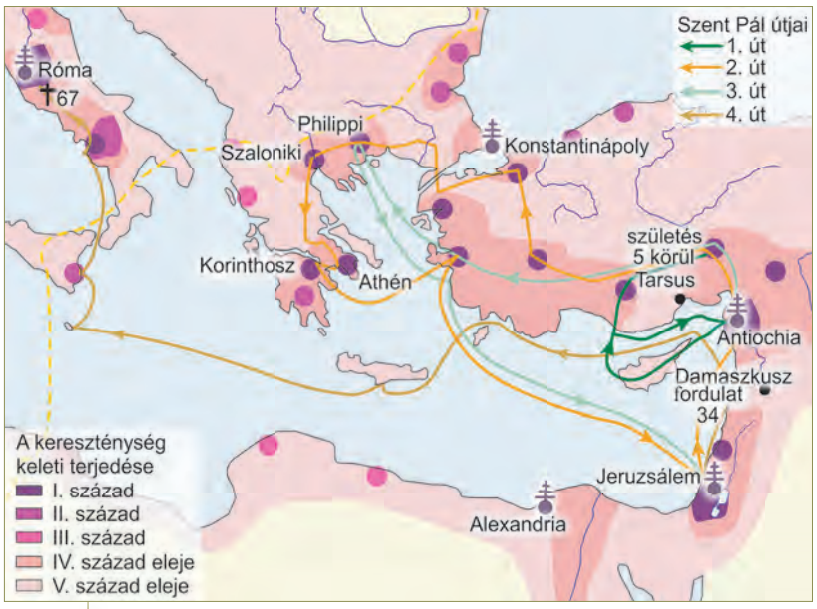

11. *Pál apostol térítőútjai*

Kövesd nyomon az apostol útjait! Melyek tényezők határozták meg a térítőutak irányát? Milyen eredménye volt az utaknak?

„Saul még mindig lihegett a dühtől, és halállal fenyegette az Úr tanítványait. Elment a főpaphoz, s arra kérte, adjon neki ajánlólevelet a damaszkuszi zsinagógához, hogy ha talál ott embereket, férfiakat és nőket, akik ezt a tanítást [ti. Jézusét] követik, megkötözve Jeruzsálembe hurcolhassa őket. Már Damaszkusz közelében járt, amikor az égből egyszerre nagy fényesség vette körül. Földre hullott és hallotta, hogy egy hang így szól hozzá: »Saul, Saul, miért üldözöl?« Erre megkérdezte: »Ki vagy, Uram?« Az folytatta: »Jézus vagyok, akit üldözöl. De állj fel és menj a városba, ott majd megmondják neked, mit kell tenned.«

Útitársainak elakadt a szavuk, mert hallották a hangot, de látni nem láttak semmit. Saul feltápászkodott a földről, kinyitotta a szemét, de nem látott. Úgy vezették be Damaszkuszba kézen fogva. Három napig nem látott, nem evett és nem ivott.

Élt akkor Damaszkuszban egy Ananiás nevű tanítvány. Az Úr egy látomásban megszólította: »Ananiás!« »Itt vagyok Uram!« – felelte. S az Úr folytatta. »Fogd magad, és siess az Egyenes utcába. Keresd meg Júdás házában a tarszuszi Sault: nézd imádkozik.« »Uram, sokaktól hallottam, hogy ez az ember mennyit ártott szentjeidnek Jeruzsálemben. Itt pedig megbízatása van a főpapoktól, hogy bilincsbe verjen mindenkit […] aki segítségül hívja nevedet.« Az Úr azt válaszolta: »Menj csak, mert eszközömül választottam, hogy megismertesse nevemet a pogány népekkel, a királyokkal és Izrael fiaival. Megmutatom majd neki, mennyit kell értem szenvednie.«" *(Biblia: Az apostolok cselekedetei)*

Mondd el saját szavaiddal Saul megtérésének történetét! Milyen feladatot adott az Úr Saulnak? Milyen hatással lehetett ez a kereszténység terjedésére?

„13.1. Ha embereknek vagy angyaloknak nyelvén szólok is, szeretet pedig nincsen bennem, olyanná lettem, mint a zengő érc vagy a pengő cimbalom.

13.2. És ha jövendőt tudok is mondani, és minden titkot és minden tudományt ismerek is; és ha egész hitem van is, ugyannyira, hogy hegyeket mozdíthatok ki helyökről, szeretet pedig nincsen bennem, semmi vagyok.

13.3. És ha vagyonomat mind felélettem is, és ha testemet tűzre adom is, szeretet pedig nincsen én bennem, semmi hasznom abból.

13.4. A szeretet hosszútűrő, kegyes; a szeretet nem irigykedik, a szeretet nem kérkedik, nem fuvalkodik fel.

13.5. Nem cselekszik éktelenül, nem keresi a maga hasznát, nem gerjed haragra, nem rója fel a gonoszt,

13.6. Nem örül a hamisságnak, de együtt örül az igazsággal.

13.7. Mindent elfedez, mindent hiszen [elhisz], mindent remél, mindent eltűr.

13.8. A szeretet soha el nem fogy; de legyenek bár jövendőmondások, eltöröltetnek; vagy akár nyelvek, megszűnnek; vagy akár ismeret, eltöröltetik.

13.9. Mert rész szerint van bennünk az ismeret, rész szerint a prófétálás:

13.10. De mikor eljő a teljesség, a rész szerint való eltöröltetik.

13.11. Mikor gyermek valék, úgy szóltam, mint gyermek, úgy gondolkodtam, mint gyermek, úgy éreztem, mint gyermek: minekutána pedig férfiúvá lettem, elhagytam a gyermekhez illő dolgokat.

13.12. Mert most tükör által homályosan látunk, akkor pedig színről színre; most rész szerint van bennem az ismeret, akkor pedig úgy ismerek majd, amint én is megismertettem.

13.13. Most azért megmarad a hit, remény, szeretet, e három; ezek között pedig legnagyobb a szeretet." *(Pál apostol első levele a korinthusbeliekhez)*

Mit tart a kereszténység legfontosabb parancsának Pál? Van-e társadalmi üzenete a szeretet parancsának? Érthető-e földi életében az ember a szeretet lényegét?

„2.24. Mert az Istennek neve miattatok káromoltatik a pogányok között amint meg van írva.

2.25. Mert használ ugyan a körülmetélkedés [zsidó hagyomány], ha a törvényt megtartod, de ha a törvényt áthágod, a te körülmetélésed körülmetéletlenséggé lett. […]

3.28. Azt tartják tehát, hogy az ember a hit által igazul meg, a törvény cselekedetei nélkül [a zsidók ősi törvényeiről van szó].

3.29. Avagy Isten csak a zsidóké-e? Avagy nem a pogányoké is? Bizony a pogányoké is. […]

13.1. Minden lélek engedelmeskedjék a felső hatalmasságoknak; mert nincsen hatalmasság, hanem csak Istentől: és amely hatalmasságok vannak, az Istentől rendeltettek.

13.2. Azért, aki ellene támad a hatalmasságnak, az Isten rendelésének támad ellene. […]

13.7. Adjátok meg azért mindenkinek, amivel tartoztok: akinek az adóval, az adót; akinek a vámmal, a vámot; akinek a félelemmel, a félelmet, akinek a tisztességgel, a tisztességet.

13.8. Senkinek semmivel ne tartozzatok, hanem csak azzal, hogy egymást szeressétek: mert aki szereti felebarátját [embertársait], a törvényt betöltötte." *(Pál apostol levele a rómabeliekhez)*

Hogyan viszonyul Pál a zsidó hagyományokhoz? Milyen magatartásra inti híveit Pál a hatalommal szemben? Mi a jelentősége állásfoglalásának?

KERESZTÉNYÜLDÖZÉSEK Az államhatalom kezdetben nem szállt szembe a kereszténységgel, ahogyan türelmes volt a Római Birodalom népeinek többi vallásával szemben is addig, amíg azok nem sértették a hatalom érdekeit. A keresztények azonban csak saját istenüket tisztelhették. Emiatt a Krisztus-hívők körében heves ellenállásba ütközött a császár istenítése.

Az első nagy állami szintű keresztényüldözésre – a Nero szeszélyéből megparancsolt gyilkos akcióktól eltekintve – a Kr. u. III. században került sor. A keresztényüldözések során több ezer ember halt meg hitéért. Őket vértanúknak (mártíroknak) nevezzük.

Az állami üldözés, a kegyetlen bánásmód (keresztre feszítés, megégetés, vadállatok elé vetés az amfiteátrumban), az áldozatok (vértanúk) helytállása megváltoztatta a „pogány" lakosság viszonyát a kereszténységhez: az ellenszenv, a gyűlölet részvétbe és rokonszenvbe fordult át.

12. *A római katakombák egyike. Az üldözött keresztények ilyen föld alatti üregekben, folyosókon tartották szertartásaikat, s ide temetkeztek.*

CONSTANTINUS A keresztényüldözés értelmetlen volt, hiszen a kereszténység már jelen volt a római társadalom minden rétegében. A vallás elfogadta a világi hatalom létezését és a társadalmi különbségeket.

Ezért **Constantinus** császár (Kr. u. 306–337) igyekezett megbékíteni a birodalom lakosságának jelentős részét kitevő keresztényeket. **Kr. u. 313-ban, Milánóban** kiadott **rendeletével** (edictumával) a keresztényeknek is biztosította a szabad vallásgyakorlatot, és visszaadta elkobzott javaikat. Constantinus lépése a császári hatalom megerősítését szolgálta. A kereszténység mindinkább a birodalom legfőbb összekötő kapocsává vált.

13. *Constantinus, aki felismerte, hogy a kereszténység a császári hatalom támasza, a birodalom összekötő kapocsa lehet*

A KERESZTÉNY EGYHÁZ KIALAKULÁSA Pál apostol reformjait követően minden társadalmi réteg és minden nép csatlakozhatott a kereszténységhez. A kis, elzárt városi közösségek helyébe népes gyülekezetek léptek, s a kereszténység vidéken is elterjedt. A csatlakozó hívek vagyonuk egy részét a közösségeknek adták át, amelyek ebből támogatták az elesetteket, s fenntartották a templomokat, amelyekben a szertartásokat végezték.

A gyülekezetek irányítását, a közösség vagyonának felhasználását a felügyelők végezték, akiket **püspöknek** neveztek, a görög episzkoposz (felügyelő) szóból. Ezek idővel állandó tisztségviselői lettek közösségüknek. Minden város gyülekezetének élén a püspök állt, akit kezdetben a gyülekezet tagjai választottak, a többi püspök jóváhagyásával. Segítőtársaikból, a presbiterekből (idősebbek) alakult ki a papság (klérus). Ezek a tisztségviselők fokozatosan elkülönültek a világiaktól (laikusok), s ezzel megszületett a keresztény egyházi szervezet. A keresztény egyház belső felépítése, a hierarchia (szent uralom) a magasabb tisztségűek feltétlen tiszteletén alapult. Állandósultak a szertartások, például a mise (amelyen felidézik és magyarázzák a Biblia részleteit), az áldozás (amely a Krisztussal való egyesülést jelképezi) és a keresztelés (amelylyel az egyén a keresztény egyház tagja lesz). Kialakultak a keresztény ünnepek, elsőként a vasárnap, majd a húsvét, a pünkösd és a karácsony. Mindez segítette az egyház megerősödését.

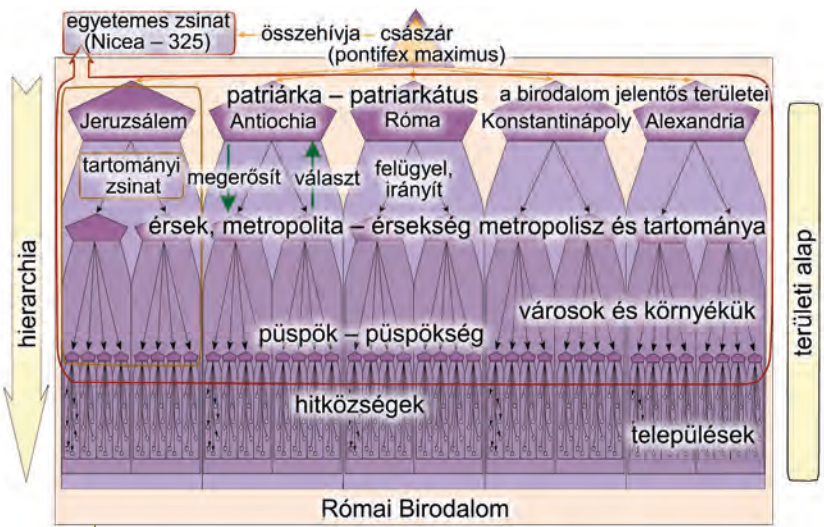

14. *Az egyházi hierarchia*

Határozd meg az ábra segítségével a hierarchia fogalmát! Mi az alapja, és hány szintje volt az egyházi hierarchiának? Nevezd meg ezeket! Ki állt az egyházi hierarchia élén?

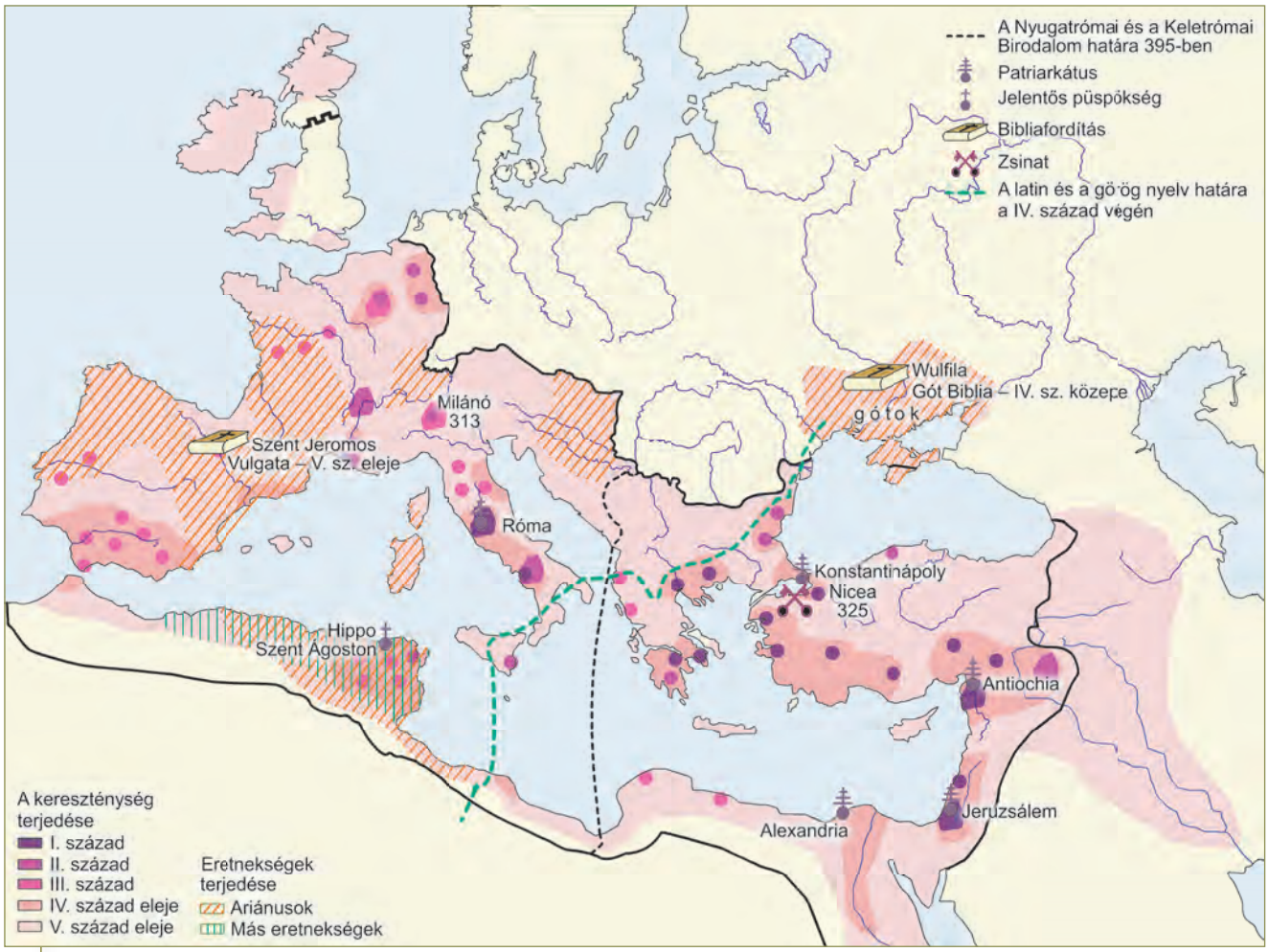

15. *A kereszténység terjedése a Kr. u. V. század elejéig*

Milyen jellemzői voltak a kereszténység terjedésének? Milyen földrajzi vonatkozásai vannak e folyamatnak, s milyen tényezőkkel magyarázhatók ezek? Hol jelentek meg eretnekmozgalmak?

16. *A niceai zsinat ábrázolása egy későbbi szentképen. A középen ülő alak Constantinus császár.*

A szervezettséget növelte, hogy a provinciák püspökei összejöveteleket, **zsinatokat** tartottak, ahol a hit kérdéseiről, a szent iratok értelmezéséről tanácskoztak. A terület legnagyobb városának (metropolisz) püspöke vált a tartomány egyházi vezetőjévé (metropolita). A Kr. u. II. század lassú gyülekezetépítése után a Kr. u. III. században, a birodalom nagy válsága alatt gyorsan terjedt a kereszténység. Egyre jelentősebb tényezővé vált, melylyel a birodalom vezetőinek számolniuk kellett.

A HITELVEK (DOGMÁK) TISZTÁZÁSA A keresztény vallás tanítói és közösségei között a szertartások és a hitelvek (dogmák) kérdésében sokszor támadtak éles viták. Ezeket a zsinatokon tisztázták. Például a Jézus Krisztus életét és tanításait bemutató evangéliumok közül négyet (Máté, Márk, Lukács és János) az egyház elfogadott, míg a többit nem fogadta el hitelesnek.

A hitelvek értelmezését is egységesíteni kellett. A számos hitvita közül kiemelkedett a Szentháromság (Atya, Fiú és Szentlélek) értelmezése.

▪ Ez lényegében attól függött, hogy Jézust (a Fiút) kinek tekintették. Athanasius alexandriai főpap (patriarcha) az egylényegűséget vallotta, vagyis hogy a Szentháromság azonos istennel, így az Atya, a Fiú és a Szentlélek egyazon Isten három különböző megnyilvánulási formája. Míg Arius alexandriai presbiter és hívei, az ariánusok elismerték ugyan, hogy Jézus a legmagasabb rendű teremtmény, de csak teremtménynek, vagyis nem istennek tartották.

„Ekkor [a niceai zsinaton] a püspökök jobb oldaláról az első állott fel és nem túlságosan hosszú beszédet tartott, amelyben az uralkodóhoz fordulva hálaadó himnuszt zengett érette a mindenható Istennek. Amikor ez is leült, csend lett, mindenki feszült figyelemmel nézett a császárra, az pedig csillogó szemmel, derűs nyugalommal a gyülekezetre tekintvén, összeszedte a gondolatait, majd higgadt és kegyes hangon a következőképpen szólt:

»Barátaim! Az volt legfőbb óhajtásom, hogy társaságtoknak örvendezhessek, és most, mikor ezt elértem, nyilvánosan adok hálát a mindenség urának, hogy nekem minden egyéb [adománya] betetőzéséül ezt a minden jónál különb látványt megengedte. Arra gondolok, hogy titeket itt összegyűlve talállak és mindannyiótok közös, egyetértő vélekedésének lehetek tanúja. Tehát senki irigy ellenség ne zavarja meg boldogságunkat […]. Mert én minden háborúnál és félelmetes harcnál súlyosabbnak ítélem az Isten gyülekezetének belső meghasonlását és ezt a külső háborúskodásnál is gyalázatosabbnak látom. Amikor ellenségeimen a hatalmasabb akaratából és segítségével győzedelmeskedtem, azt hittem, nincs más hátra, mint hogy hálát adjak Istennek és együtt örvendjek azokkal, akiket ő szabadított meg általunk. Amikor pedig várakozásom ellenére a ti meghasonlásotokról hallottam, a hírt nem tartottam másodrendű fontosságúnak, hanem óhajtván, hogy közreműködésem révén ez is orvoslásra találjon, haladéktalanul összehívtalak benneteket. Örvendek, mikor gyülekezeteteket látom, de óhajtásaimat csak akkor mondhatom teljesültnek, ha meggyőződöm róla, hogy lélekben egyesülve, valamennyien azt a közös, békés egyetértést gyakoroljátok, amelyet nektek, mint Isten papjainak, illő volna mások számára is megszereznetek. Ne habozzatok tehát, Istennek kedvelt hívei, és valamennyiünk urának és megváltójának hűséges szolgái, és a köztetek dúló viszálykodás okát most mindjárt adjátok elő, hogy ezáltal a viszály kötelékeit a béke törvényével feloldhassátok. Mert így cselekednétek kedvére a mindenek fölött álló Istennek, és így adnátok bőségesen hálát nekem is, a ti szolgatársatoknak.«" *(Eusebios: Constantinus élete, Kr. u. IV. század)*

Milyen helyet töltött be a császár az egyházi hierarchiában? Mit akart elérni az uralkodó? Milyen érdekek állnak e cél mögött? Milyen módszerekkel igyekezett elérni a célját? Miben különbözött a principátus és Constantinus korának felfogása a császári hatalomról?

A császárnak a birodalom kormányozhatósága érdekében egységre volt szüksége. Mivel mindkét értelmezés hívei makacsul ragaszkodtak álláspontjukhoz, Constantinus **Kr. u. 325-ben** összehívta az első egyetemes zsinatot, melyen a kereszténység minden közösségéből összegyűltek a püspökök. A kis-ázsiai **Niceában**, több száz püspök részvételével megtartott tanácskozáson érvényesült a császár akarata: mindenkire kötelező hitelvnek (dogmának) fogadták el, hogy az Atya, a Fiú és a Szentlélek is azonos Istennel. (Jézus tehát isteni személy.) A zsinat rendelkezéseit megtagadókat **eretneknek** nyilvánították, és az államhatalom erejével is igyekeztek őket visszaszorítani.

A KERESZTÉNYSÉG GYŐZELME Constantinust követően a kereszténység nemcsak egyenlővé vált a többi kultusszal, hanem élvezte az állam támogatását is. Más vallások követői azonban egy ideig még gyakorolhatták hitüket.

Kr. u. 391-ben az egységes Római Birodalom utolsó császára, Theodosius (Kr. u. 379–395) államvallássá tette a kereszténységet. Minden más vallást üldözendőnek nyilvánított. Bezárták a „pogány" szentélyeket, vagyonukat elkobozták. Megkezdődött a görög–római hitvilághoz kötődő rendezvények betiltása és az ilyen kulturális intézmények felszámolása. Erre a sorsra jutottak az olümpiai játékok (Kr. u. 393) és később az athéni Akadémia is (Kr. u. 529).

▪ A császárok maguknak követelték a főhatalmat egyházi kérdésekben is. Constantinus például elnökölt a niceai zsinaton. Ám az egyház vezetői is jelentős hatalmi tényezőkké váltak. Szent Ambrus (Ambrosius), Milánó püspöke, amikor értesült róla, hogy a császár Thesszalonikében egy lázadás megtorlásaként sok embert kivégeztetett, addig nem engedte a templomba belépni, amíg nem tartott bűnbocsánatot. A császár engedni kényszerült.

„Megparancsoljuk, hogy mindazok a népek, amelyek kegyelmes kormányzatunk uralma alatt állnak, abban a vallásban éljenek, amelyet a hagyomány szerint szent Péter apostol adott át Róma népének. […] Tehát: mindenkinek hinnie kell az apostoli hitvallást és az evangéliumi tanítás értelmében az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek egységesen isteni voltát, egyenrangú méltóságát és szent hármasságát. Meghagyjuk, hogy akik ezt a hitvallást követik, a »katolikus keresztény« nevét viselhetik, a többiek azonban, akiket esztelenéknek és őrülteknek ítélünk, az eretnek hitvallásuknak megfelelő gyalázatos nevet viseljék, […] és egyelőre az isteni bosszúnak adjuk őket, de majd, amidőn isteni sugallatból erre utasítást kapunk, magunk is gondoskodunk megbüntetésükről. […]

Amennyiben valaki is áldozat bemutatása céljából állatot merészelne levágni, vagy az állatok beleit tanulmányozná, a felségsértési perek eljárásához hasonló módon bárkinek a bejelentése alapján vád alá helyezhető, és megkapja méltó büntetését." *(Theodosius törvényeiből)*

Mit tartalmaz Theodosius rendelete? Hasonlítsd össze Constantinus milánói rendeletével! Nevezd meg, milyen eretnekségre céloz a rendelet! A pogányokkal vagy az eretnek nézeteket valló keresztényekkel szemben volt türelmetlenebb a császár? Mi lehetett a különbség oka?

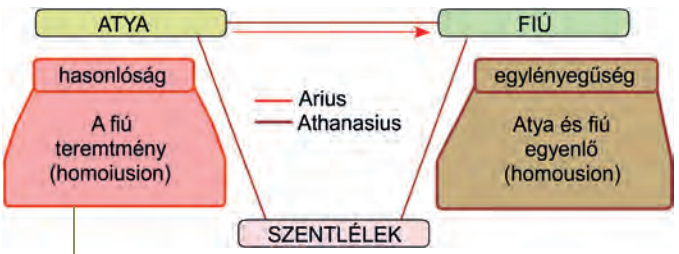

17. *A Szentháromság kétféle felfogása*

Mi volt a különbség Arius és Athanasius felfogása között? Mit értünk egylényegűségen? Nézz utána, hogyan ír a kérdésről Madách Imre Az ember tragédiájában!

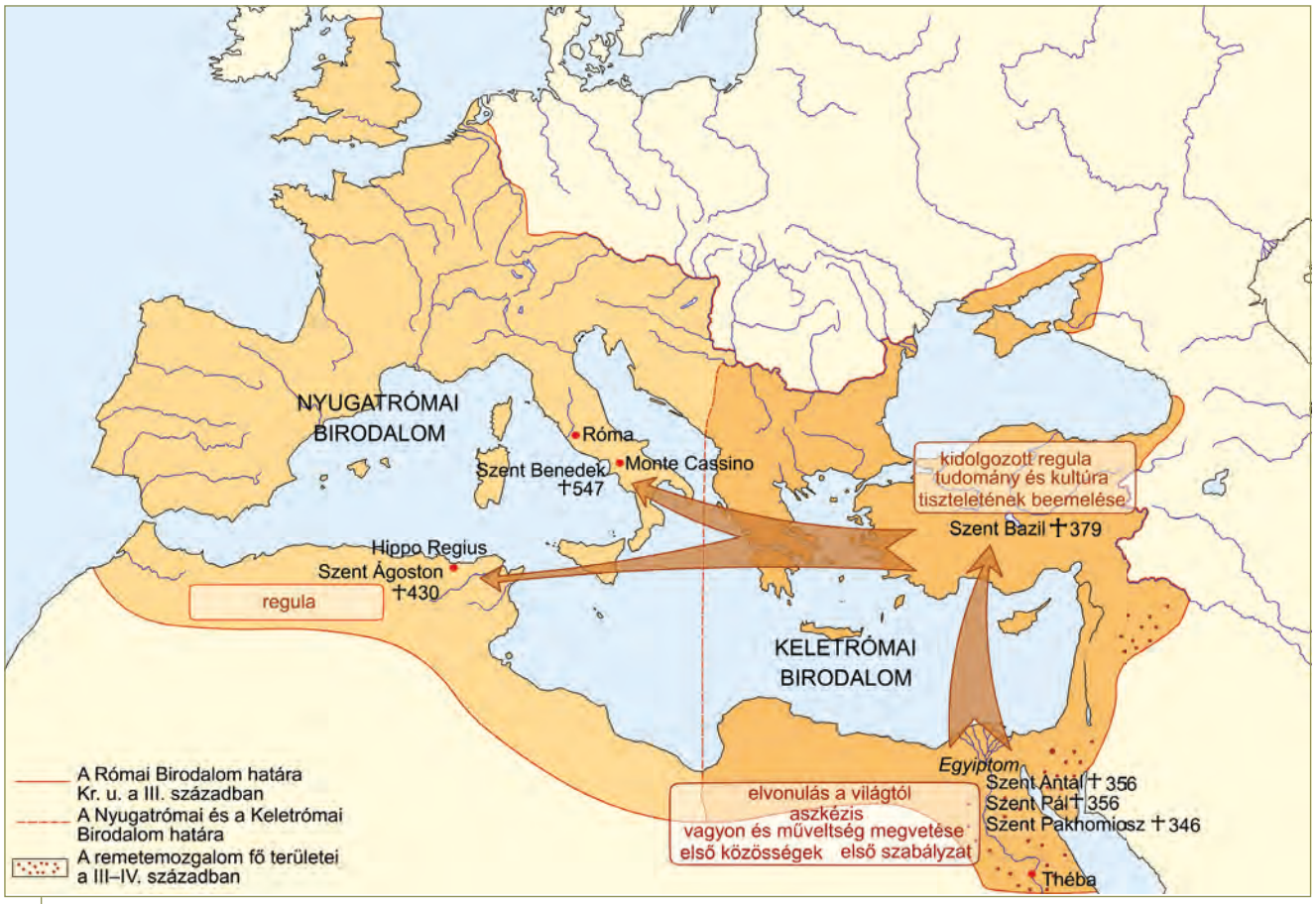

18. *A szerzetesi mozgalom a Kr. u. IV–V. században*

Kövesd nyomon a szerzetesi mozgalom terjedését! Hogyan változott a mozgalom a térnyerés folyamán? Határozd meg a regula fogalmát!

Szent Antal meglátogatja Szent Pált (Velázquez, XVII. századi spanyol festő műve). A világtól elvonult remetéknek egy holló visz cipót.

19

A SZERZETESI MOZGALOM KIALAKULÁSA

A Kr. u. IV. századra az egyház intézménnyé vált. A hívek körében azonban igény támadt az őskeresztényi elvek és életmód gyakorlása iránt. A világi élettől megcsömörlők és azzal szembefordulók az egyiptomi sivatagba vonultak ki. Remete Szent Pál és Szent Antal magányosan, teljes elvonultságban éltek. Szent Antal remetesége követőkre talált, kis remeteközösség alakult ki körülötte.

- Az első szerzetesi szabályzat (regula) Egyiptomban született (Szent Pakhomiosz) a Kr. u. IV. században. Ez még a világi életvitel egészét elutasította, benne a kor műveltségét is. A szerzetesi mozgalom rövidesen elterjedt Kis-Ázsiában is, ahol Szent Bazil kidolgozta a későbbi regulák alapvonásait. Ebben a hitélet ápolása mellett már a keresztény művelődés elfogadása is szerepel.

Nézz utána az interneten Remete Szent Pál és Remete Szent Antal életének! Miért vonultak sivatagba a remeték?

III. HÓDÍTÓ BIRODALMAK

8. EGY EURÁZSIAI BIRODALOM: A HUNOK

A denarius ezüsttartalmának változása

1.

Kövesd nyomon a denarius ezüsttartalmának változását! Milyen tendencia olvasható le az ábráról? Milyen folyamatok következménye az észlelt jelenség?

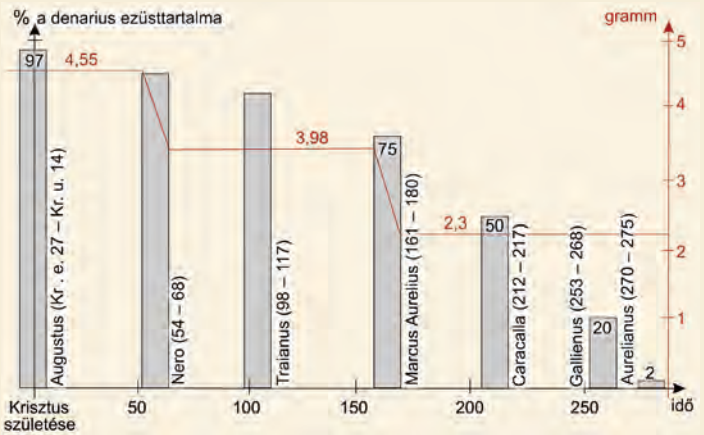

HÁTTÉROLVASMÁNY

A RÓMAI BIRODALOM HANYATLÁSA A Kr. u. III. századtól a Római Birodalomban számos folyamat bontakozott ki, melyek együttesen a gazdaság hanyatlásához vezettek. A népszaporulat csökkenni kezdett. A jelenség számos okra vezethető vissza: a rómaiak értékrendjében csökkent a gyermekek jelentősége, s az életvitel nem kedvezett a gyermeknevelésnek. Talán szerepet játszott a folyamatban az is, hogy a rómaiak által kedvelt ón- és ólomedények károsíthatták a férfiak termékenységét.

Csökkent a gabonatermelés, s a korszak végére egyre nehezebben tudták a városokat élelemmel ellátni. A hódító hadjáratok megszűnésével kevesebb rabszolga érkezett a birodalomba, így az áruk nőtt. A nagy jövedelmeket termelő minőségi munkára a rabszolgák kevésbé voltak alkalmazhatók. Ezért a nagybirtokok (latifundiumok) központjától távol eső birtokrészeket terményhányad fejében szabad bérlőknek, colonusoknak adták ki, kis parcellánként.

A szabad bérlők alkalmazása enyhítette ugyan a munkaerőhiányt, de mivel a colonus és családja jóval többet fogyasztott, mint a rabszolga, a piacra kerülő áruk mennyisége ezzel is csökkent, ami szintén nehezítette a városok élelemellátását.

A külkereskedelemre továbbra is elsősorban a luxuscikkek behozatala volt jellemző. Ilyen árucikkek például a borostyán (Borostyán-út), a selyem (Selyemút), a tömjén (Tömjénút). Ezekért az árukért Róma nem tudott hasonló értékes termékekkel fizetni, így arannyal egyenlítették ki a szállításokat. Ezért a nemesfém folyamatosan elhagyta a birodalom gazdasági vérkeringését.

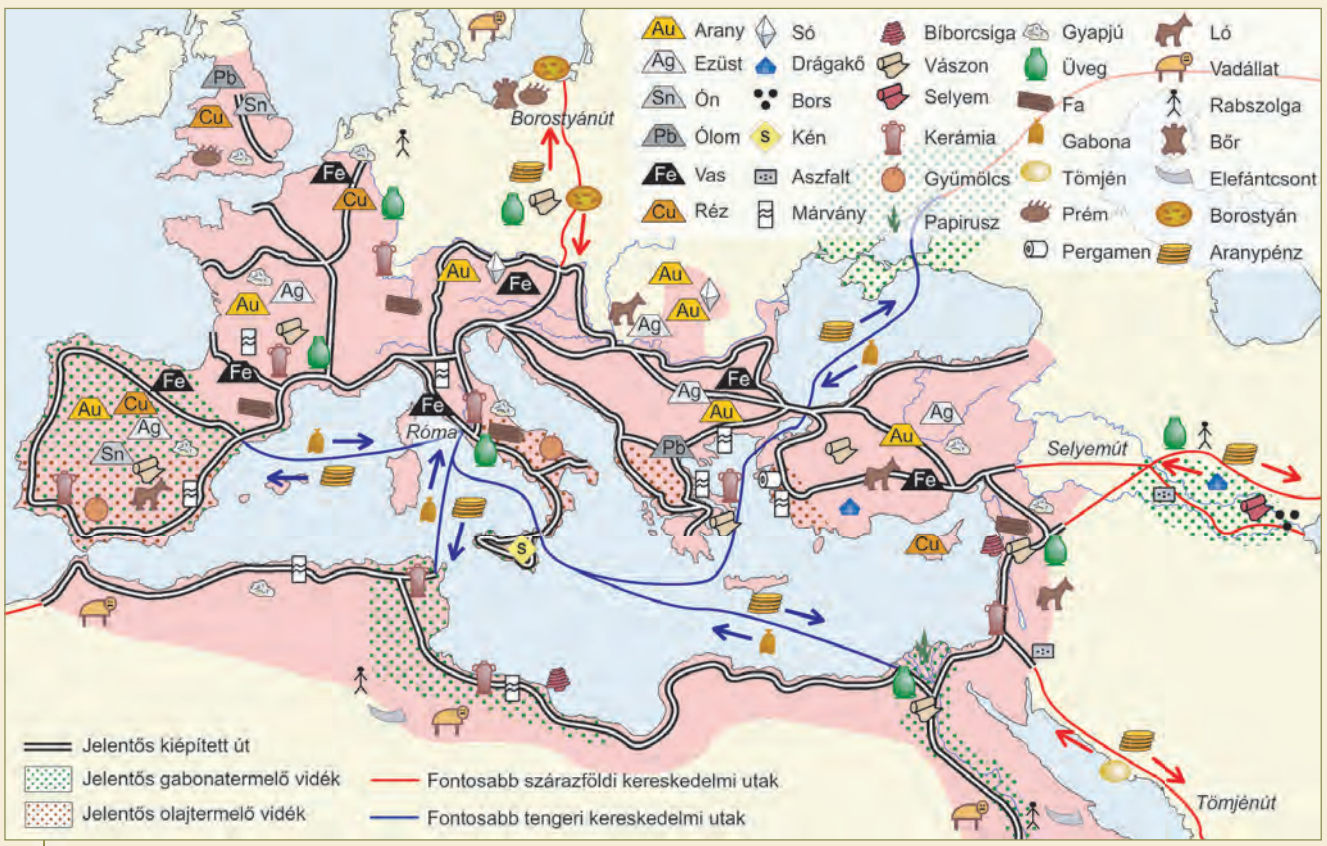

2. *A Római Birodalom gazdasága*

Jellemezd a birodalom gazdaságát a gazdaság egyes területei (mezőgazdaság, ipar, kereskedelem) szerint! Mutasd be a birodalom külkereskedelmét!

A NOMÁDOK Az eddig megismert, javarészt földművelő kultúrák országaitól északra, Eurázsián át Kínától a Kárpát-medencéig húzódott a füves puszta, a sztyepp övezete. Délről magashegységek és melegebb éghajlatú vidékek, északról nagy erdőségek határolták.

Az itt élő közösségek nagyrészt nagyállattenyésztéssel (ló, szarvasmarha) foglalkoztak. Nem letelepült életmódot folytattak, hanem legelőről legelőre hajtották állataikat. A gulyák, ménesek vándorlását szekereken követte az egész nép, öregek, asszonyok, gyerekek. Ez a tevékenység szabályszerű volt, vagyis évente azonos rend szerint történt. A szabályos legelőváltáson alapuló nagyállattartó pásztorkodást nevezzük nomadizmusnak. A nagyállattartás túlsúlya nem jelentett kizárólagosságot, mert a szabályos legelőterület-váltás lehetőséget adott a földművelésre is.

A mozgékonyságon (mobilitáson) alapuló gazdaság nagyon sérülékeny volt, mert az állatállományt esetenként megritkító szárazság vagy járvány teljes társadalmi összeomlással is fenyegetett. Ezért a nomádok rá voltak utalva a környező, letelepült életmódot folytató társadalmakra. Ugyanakkor a letelepült életmód szerint élő országok, birodalmak uralkodói olykor rá voltak utalva a nomádokra, mert ők fegyelmezett, jó harcosok voltak, akiket zsoldjukba fogadhattak, és így hatékonyan tudtak megküzdeni belső és külső ellenségeikkel.

A nomád népek létfenntartáshoz, életmódhoz kötődő szellemi és tárgyi kultúráját a hagyományok határozták meg, így azok hosszú időszak alatt is csak alig változtak. Csak olyan megoldásokhoz ragaszkodtak, amelyek jól beváltak évezredes múltjuk során. (Értelemszerű, hiszen túl kockázatos lett volna kísérletezni.)

Már az ókori hiung-nuk (ázsiai hunok) is rendelkeztek államisággal, vagyis egy terület lakosságát egy központosított hatalom fogta össze, amely nem függött más államoktól, és képes volt elérni saját politikai céljait.

▪ A pusztaövezet keleti szegélyén, Kínától északra, a Góbi sivatag térségében éltek a hunok. A róluk szóló források hiányosak, mint minden nomád nép esetében. Nem lévén írásbeliségük, csak a velük kapcsolatba kerülő letelepült népek beszámolóira vagyunk utalva. Így kapunk híreket a hunokról a kínai szövegekből. A kínaiak a hunok elleni védekezés céljából építették ki a történelem legnagyobb védelmi rendszerét, a kínai nagy falat.

A sztyeppövezet nyugati felén éltek a szkíták, a Fekete-tengertől és a Kaukázustól északra elterülő pusztákon, a Duna torkolatától a Don és a Volga vidékéig. Róluk a régészek által feltárt tárgyakon kívül elsősorban a görög írásos forrásokból nyerhetünk ismereteket. A szkíták betöréseikkel zaklatták a Perzsa Birodalmat. I. Dareiosz óriási sereggel tört rájuk (Kr. e. 512), de a szkíták a felégetett föld taktikáját alkalmazva erejét felmorzsolták, s a perzsa hódítási kísérlet eredménytelen maradt.

Nézz utána, hogy mit jelent ez a katonai kifejezés: felégetett (felperzselt) föld taktikája!

„Minden férfi ért az íjfeszítéshez, és páncélos lovas harcos lesz. Békés időkben nyájaikat, csordáikat legeltetik, élelmüket vadászattal szerzik meg. De veszély idején gyakorlatoznak, hogy készek legyenek a hódító hadjáratokra. Ez velükszületett tulajdonságuk.

Távoli harchoz az íjat és nyilat, míg közelharchoz a rövid dárdát és a kardot használják. Ha a harcban sikereik vannak, előrenyomulnak, de ha nem, visszahúzódnak. Nem tartják szégyennek a megfutamodást. […]

A fiatal férfiak kapják a legjobb és legtáplálóbb ételeket, míg az öregek csak a maradékot eszik, mert kedves számukra a fiatal, erős ember. Általában megvetik az öregeket és a gyengéket.

Szokás szerint az apa halála után a fiú feleségül veszi a mostohaanyját. Ha egy fivér elhal, fivérei nőül veszik az özvegy sógornőket.

Mikor Modu [Mao-tun, Bátor – ázsiai hun uralkodó, Kr. e. 209–174.] hatalomra került, akkor érték el a hiung-nuk a hatalom és a nagyság tetőfokát, minden más törzset leigáztak északon, és délnek fordulva a han [kínai] birodalom ellen indultak, mint olyan nép, aki erőben már egyenrangú vele. […]

A sanjü [hun uralkodó] alatt állnak rangban a Jobb és a Bal Bölcs fejedelmek […] a többi vezér között, kezdve a bölcs fejedelmektől lefelé, a legfontosabbak tízezer lovasnak parancsolnak. Egy kevésbé rangos vezér csak pár ezer lovas parancsnoka. Összesen huszonnégy vezér van, de mindegyiket tízezer lovas urának szólítják. A magas tanácsi és miniszteri hivatalok nemzedékről nemzedékre öröklődnek. […]

Az év első havában a különböző vezérek kisebb gyűléseket tartanak a sanjü sátrában, és áldozatokat mutatnak be. Az ötödik hónapban nagygyűlést tartanak Longchengben [„Sárkányváros" a mai Külső-Mongóliában, az Orhon-folyó nyugati részén], ahol ugyancsak áldozatot mutatnak be a hiung-nu ősöknek, égnek és földnek, az isteneknek és szellemeknek. Ősszel, mikor a lovak kövérek, ismét nagy gyülekezetet tartanak. Ekkor szertartásosan körülnyargalnak egy erdőt és újabb áldozatokat mutatnak be. A nép- és állatszámlálás is ekkor történik.

A hiung-nu törvények szerint, aki békés időben több mint fél singre [1 sing = 60 cm] kihúzza a kardját a hüvelyből, halálra ítélik. Akit lopásért ítélnek el, annak összes vagyonát elkobozzák. […]

Hajnalban az uralkodó, azaz a sanjü elhagyja a tábort, és a felkelő nap előtt arcra borul. Este a hold előtt borul arcra […]

A hiung-nuk kettős koporsóba – egy belsőbe és egy külsőbe – temetik a halottat, arany-, ezüst-, ruha- és szőrmemellékletekkel, de nem emelnek sírdombot, nem ültetnek fát a sírra, s gyászruhát sem öltenek. Mikor egy uralkodó meghal, gyakran tucatnyira, de néha száznál is többre rúg a fejedelmi kegyben részesült tanácsadók és ágyasok száma, akik követik őt a halálba.

Ha valamibe belefognak, először megfigyelik a holdat és a csillagokat. Telihold idején támadnak, és holdfogyatkozáskor visszaparancsolják a sereget."

(Sima-Qian Kr. e. 145/135–86 között élt kínai történetíró az ázsiai hunokról)

3. *Türk fejedelem emlékoszlopa türk rovásjelekkel a sztyeppén (Kr. u. VIII. század)*

Jellemezd a nomád népek műveltségét! Nézz utána, hogy a türk rovásírás az írásfejlődés melyik szintjén állt!

Milyen értékek szerint éltek és szerveződtek a hunok? Melyek a Hun Birodalom legfőbb erősségei egy letelepült birodalom történetírója szerint? Mennyire egyedi a harcmodoruk? Vesd össze a hunokról írottakat a szkítákról és – később – a magyarokról szóló forrásokkal!

4. *A mongol sztyepp jurtával*

Vessétek össze a tájat és a lakhelyet a nomádokról tanultakkal!

„Sem városokat, sem várakat nem alapítottak, valamennyien sátrakban laknak, és lovas íjászok, nem földművelésből, hanem marhatenyésztésből élnek. […] Nincsenek házaik, hanem kocsikon élnek, amelyek közül a kisebbek négykerekűek, de vannak hatkerekűek is; ezeket nemezlapokkal borítják be, és – mint a házakat, több – hol két, hol három helyiségre osztják. Nem hatol át rajtuk sem eső, sem a hó, de még csak a szél sem. E szekerek elé két vagy három pár szarv nélküli ökröt fognak be. Ilyen szekereken élnek az asszonyok, míg a férfiak lóháton járnak.” *(Hérodotosz a szkítákról)*

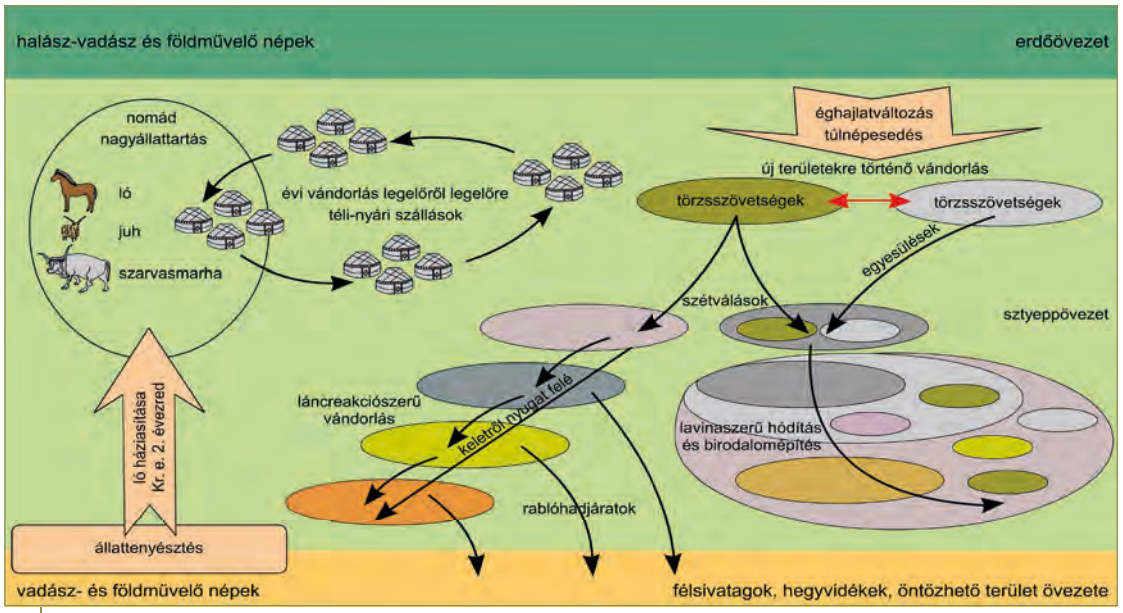

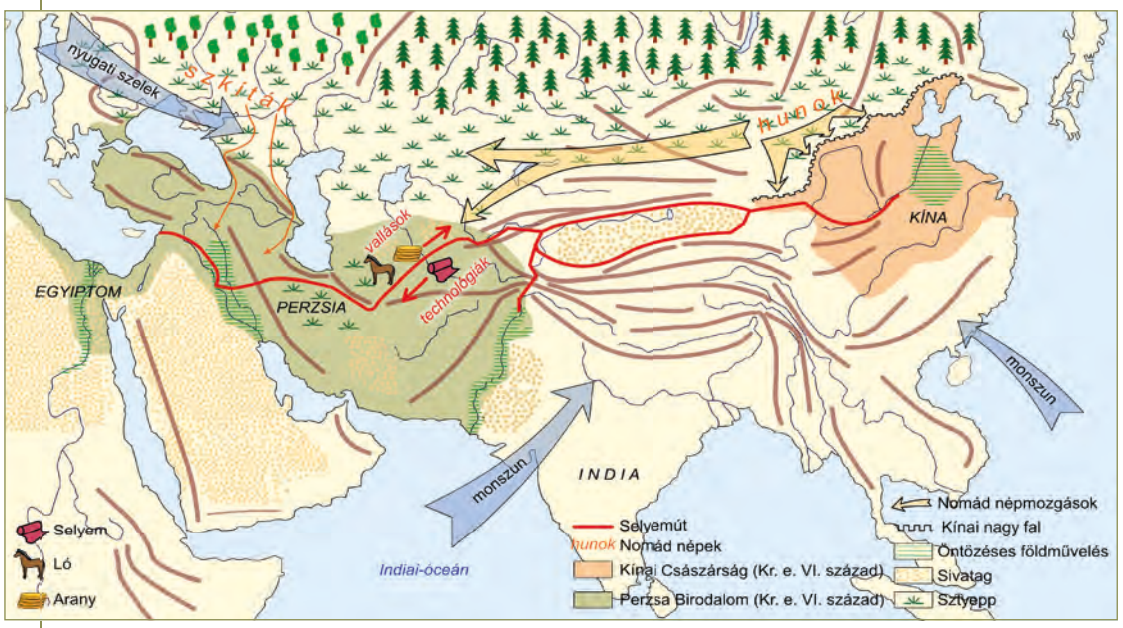

5. *A nomád népek mozgásai ábrán és térképen*

Hányféle mozgást végeztek a nomád népek? Tárd fel e mozgások okait és következményeit! Mit értünk a nomád népek lavinaszerű birodalomépítésén? Kövesd nyomon a térkép segítségével, hogyan váltották egymást a sztyeppén a nomád népek!

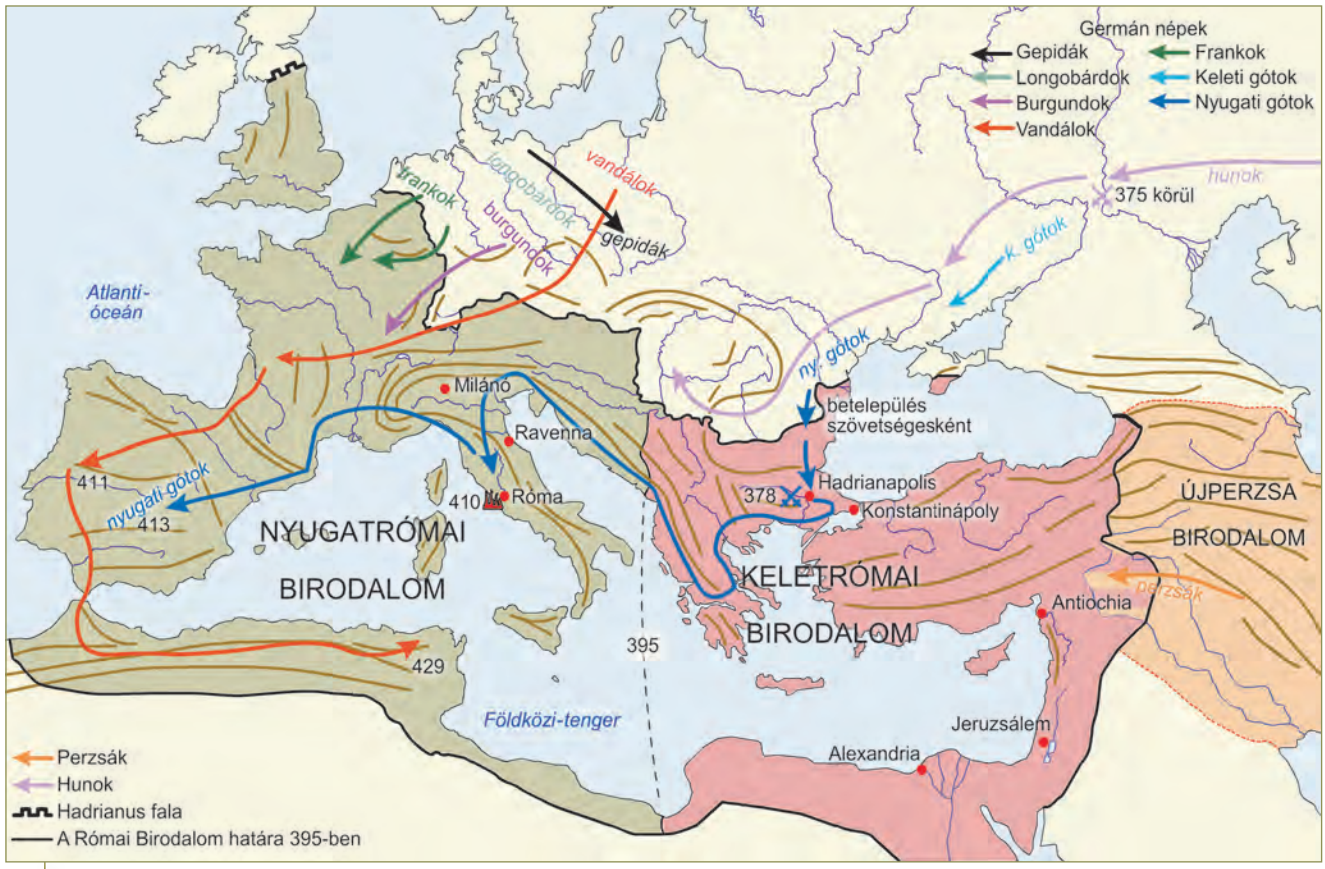

6. *A népvándorlás megindulása*

Kövesd nyomon a népmozgásokat! Készíts táblázatot, amelyben időrendben és tájegységenként szerepelnek a népek mozgásai! Jellemezd a Római Birodalom keleti és nyugati felének Kr. u. IV. század végi – V. század eleji helyzetét!

NÉPVÁNDORLÁS MEGINDULÁSA A Kr. u. II. és III. század folyamán a germánok fokozatosan keleti irányba húzódtak, és be-betörtek a Római Birodalomba. Ekkor azonban Róma még vissza tudta verni a támadásokat.

Kr. u. 375 táján azonban messze a limestől, a Volga vidékén jelentős események történtek. A kelet felé vonuló keleti gótok (germán nép) szembetalálták magukat az előretörő hunokkal, akiktől vereséget szenvedtek. A nyugat felé menekülő gótok indították el a népvándorlás áradatát.

A **hunok** nomád nagyállattartó törzsei Belső-Ázsia pusztái felől érkeztek. Mivel Kínába nem tudtak betörni, sőt feltehetőleg ellencsapás is érte őket, nyugati irányba haladtak a füves puszták országútján, a sztyepp övezetében, maguk előtt hajtva a nomád népek egész sorát.

▪ A Római Birodalomban a gazdaság, a kereskedelem hanyatlása nem egyformán érintett minden vidéket. A birodalom nyugati felében egyre erőteljesebben, míg a keleti területeken jóval kevésbé érvényesült ez a jelenség. Így az amúgy is fejlettebb Kelet mögött a Nyugat mindinkább elmaradt. A folyamatot követve Constantinus császár Róma helyett új fővárost építtetett magának a Kelet egyik kapujában, a Boszporusz partján, a görög alapítású Büzantion helyén, melyet önmagáról Constantinopolisnak nevezett el (Konstantinápoly).

A növekvő létszámú hadsereg és az új főváros építkezései rengeteg pénzt igényeltek: a császár emelte az adókat. Az adók behajtása érdekében Constantinus helyhez és foglalkozáshoz kötötte a colonusokat és a kézműveseket. Az adózás elkerülése és a császári hivatalnokok zaklatásai miatt a szabad kisbirtokosok a környékükön élő nagybirtokos védelme alá helyezkedtek, így ők is függőségbe kerültek. A helyhez kötött colonusokkal együtt új alávetett réteg volt kialakulóban, amelyet terményszolgáltatásra köteleztek.

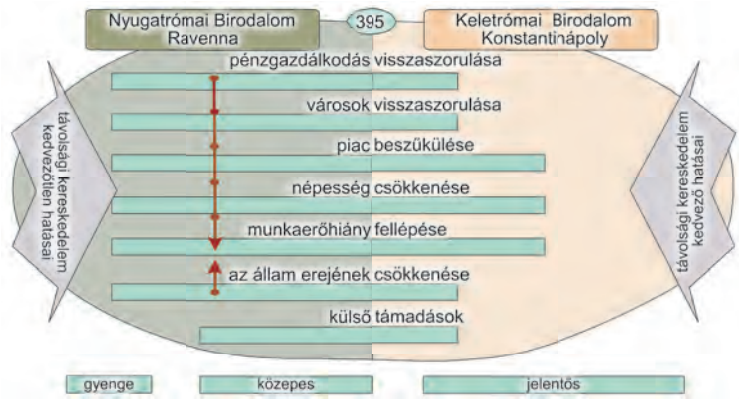

7. *A Római Birodalom nyugati és keleti területeit ért hatások*

Hasonlítsátok össze a két területet ért hatásokat, és elemezzétek a helyzetet a birodalom fennmaradása szempontjából!

8. *Hun áldozati üst és az üstök lelőhelyei. A fémből készült üstök mutatják a hunok jelenlétét.*

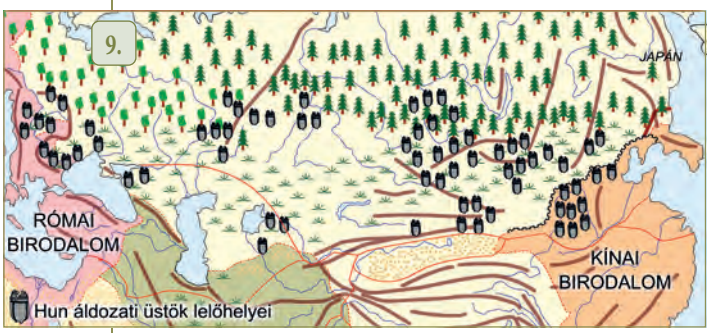

9.

Azonosítsd az üstök előfordulási területeit! Mely tényezők kötik össze ezeket a tájakat?

„[…] a hunok római módra Etelét tették meg királlyá maguk fölött, ő azután Budát, a fivérét tette meg uralkodóvá és bíróvá egészen a Tisza folyótól a Donig a különböző népek fölött. Ő pedig alattvalóival a hunok királyának, a világ félelmének, Isten ostorának hívatta magát." *(Kézai Simon: A magyarok cselekedetei, 1282–1285 között)*

Vesd össze a XIII. századi leírást a XIV. századi képpel!

10. *Attila ábrázolása a Képes Krónikában (XIV. század)*

Theodosius császár kiegyezett a gótokkal, és elismerte őket szövetségesnek. Ez nem kevesebbet jelentett, mint hogy letelepedhettek a birodalom területén, és ott saját királyuk vezetésével szinte függetlenül élhettek, államot képezve az államban.

A hatékonyabb védekezés érdekében **Kr. u. 395-ben** Theodosius szentesítette a keleti és nyugati tartományok gyakorlatilag már megtörtént szétválását: felosztotta két fia között a birodalmat. A két új állam külön-külön, sőt sokszor egymás rovására próbálta átvészelni a népvándorlás viharait.

▪ A gótok betelepülésével germán népek egész sora indult meg, elsősorban a nyugati birodalom területére. A keleti részek nem estek a népvándorlás fő irányába. A fejlettebb gazdaság és az erősebb államhatalom miatt a Keletrómai Birodalom ellenállóbb volt a nyugatinál. A keletrómai császárok aranyai és ügyes diplomáciája megtette hatását: a támadók nyugat felé fordultak.

A HUN BIRODALOM Az Ázsia felől érkező hunok a Kr. u. IV. századra már uralták a Volgától keletre eső területeket. Balambér vezetésével Kr. u. 375 táján átkeltek a Volgán, s uralmuk alá vonták Kelet-Európát. Az itt élő népek behódoltak, s a hunok segédnépeivé váltak. Egyes népek, például a gótok egy része elmenekült, más csoportjaik hun uralom alá kerültek.

A hunok már ekkor szerepet játszottak az európai történelemben. Ruga hun uralkodó idején menekült a Nyugatrómai Birodalomból a hunok közé a rómaiak későbbi kiváló hadvezére, Aëtius, majd a hunok segítségével tért vissza a birodalomba, és szerzett fontos tisztségeket. Ruga, majd unokaöccsei, Bleda és testvére már a Kárpát-medencébe helyezték át a Hun Birodalom központját. Bleda halála után vette át a vezetést **Attila** (Kr. u. 434–453).

▪ A magyar hagyományok ezer szállal kötődnek a hun történethez. Már Árpád-kori krónikaírónk, Kézai Simon (XIII. század vége) munkájában olvasható a hun–magyar rokonság. E hagyomány egyes elemeit a Kézai előtt alkotó XI–XII. századi magyar krónikások is lejegyezték. (Elveszett munkáik nyomai jól kiütköznek a ma ismert szövegeken.) Kézai tehát az ő hagyatékukra is építve dolgozta ki a hun történetet, amelyet XIV–XV. századi krónikáink átvettek tőle. Nyomában a XIX. században csodálatos alkotások

Illusztráció Gárdonyi Géza Láthatatlan ember című regényének 1943-as kiadásából. Gárdonyi – mint többi történelmi regénye esetében – alaposan áttekintette kora történetírásának az adott korról alkotott műveit és a korszak fellelhető forrásait. Így tette ezt a hun történet esetében is. Műve az apró részletekig követi Priszkosz rétor, a görög történetíró, s egyben diplomata beszámolóját az Attila udvarában történő követjárásáról.

11.

Nézz utána, hogyan foglal állást Gárdonyi a hun–magyar rokonság kérdésében!

születtek, melyek szervesen beépültek népünk mai tudatába. Mindenki ismeri Arany János eredetmondánkat feldolgozó művét (Rege a csodaszarvasról) vagy Gárdonyi Géza Láthatatlan ember című regényét.

Attila, „Isten ostora” a Tisza mellékéről, birodalmának feltételezett központjából, először Konstantinápolyt kényszerítette adófizetésre, majd nyugatnak fordult. Róma és főleg újdonsült szövetségesei, akiket ugyanúgy veszélyeztetett a hunok támadása, ellenálltak. Kr. u. 451-ben a Galliába betörő Attila hatalmas seregével szemben Catalaunumnál hasonló erejű római–germán haderő sorakozott fel. A rendkívül véres csata döntetlenül végződött. Attila visszavonult, de a következő évben Itáliára támadt rá. Hadai bevették Aquileia, majd Milánó városát, ám Róma kapuinál váratlanul visszafordultak. A hagyomány szerint csoda történt: I. Leó pápa szavai és az égi jel mentette meg az Örök Várost.

12. *I. Leó pápa a hunok elé vonul (Raffaello XVI. századi freskója). A hagyomány szerint a pápa, amikor menekülésre szólították fel, egy hun karperecet felemelve azt mondta, hogy az a nép, amely ilyen alkotásokat hoz létre, nem csak pusztításra képes.*

Mi lehetett a kortársak vélekedése arról, hogy amíg a császár Ravenna falai mögé húzódott, a pápa nem hagyta el híveit, és a hunok elé vonult? Hogyan értékelitek ti ezt a cselekedetet?

„Midőn mindnyájan megfelelő rendben leültünk, jött a pohárnok és borral telt fakupát nyújtott Attilának. Attila átvette és rangelső szomszédját köszöntötte, aki a köszöntéstől megtisztelve fölállt és nem ülhetett le addig, amíg Attila megízlelvén vagy kiürítvén a serleget, a pohárnoknak vissza nem adta. Miután a vendég helyet foglalt, a jelenlévők ugyanilyen módon köszöntötték, átvették a kupát és a köszöntés után megízlelték. Mindenkinek egy-egy pohárnok állt a szolgálatára, és ezeknek akkor kellett sorban előállniuk, miután Attiláé távozott. Ezután a másodikat és sorban a többieket is megtisztelte Attila, majd ránk került a sor, bennünket is ugyanilyen módon üdvözölt székeink sorrendje szerint. Amikor már mindnyájunkat megtisztelt köszöntésével, a pohárnokok félrevonultak. Ekkor asztalokat raktak előbb Attila elé, aztán elébünk, három-négy vagy esetleg több emberre is számítva egyet-egyet. Mindenki vehetett az asztalra rakott eledelekből, de anélkül, hogy a helyét elhagyta volna. Először Attila szolgája jött be hússal teli tállal, utána azok, akik minket szolgáltak ki, kenyeret és főtt ételeket tettek asztalainkra, de míg a többi barbárnak és nekünk ezüsttálcákra raktak finom ételeket, Attilának csak húst hoztak fatálon, semmi egyebet. Mértékletes volt minden egyéb tekintetben is, a vendégeknek ugyanis arany- meg ezüstserlegeket adtak, míg ő fapoharat használt. Egyszerű volt a ruhája is, csupán csak tisztaságban volt különb a többiekénél, sem az oldalán lévő kard, sem barbár csizmájának szíjcsatjai, sem lovának zablája nem volt olyan, mint a többi skythaé, azaz nem volt rajta sem arany, sem drágakő, sem bármi más drágaság.” *(Attila lakomája Priszkosz rhetor leírásában)*

Hasonlítsátok össze a korabeli leírást a XIX. századi festménnyel (Attila lakomája)!

13. *Attila lakomája, Than Mór XIX. századi festménye*

Keress Attiláról készült festményeket, és vesd össze azokat! Mire következtethetsz az uralkodót körülvevő emberek öltözetéből?

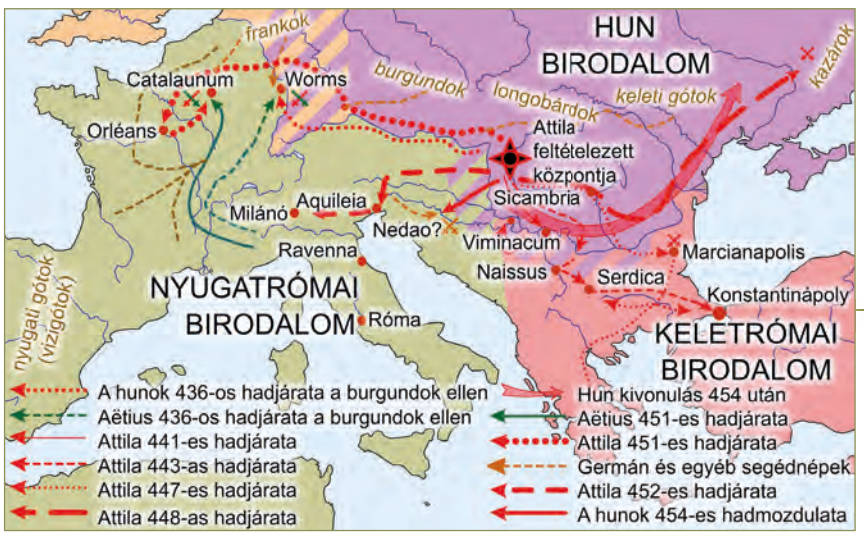

Az európai Hun Birodalom

14.

Hol helyezkedett el a Hun Birodalom központja Attila korában? Mely területeket vont Attila a közvetlen fennhatósága alá? Kövesd nyomon Attila hadjáratait! Hogyan módosultak a támadások célpontjai? Milyen politikai elgondolások állhattak emögött?

15. *A nagyszéksói kincslelet néhány darabja. A Szeged környékén a XX. században, több részletben megtalált kincslelet kb. 200 darabból áll, és a hunokhoz köthető.*

Emlékszel, mit mondott I. Leó pápa egy hun karperecről?

Egy év múlva Attila meghalt, s fiai között testvérháború robbant ki a hatalomért, ami birodalma szétéséséhez vezetett. A hunok maradékai kelet felé húzódtak vissza a korábban leigázott s most fellázadt népek elől.

A NYUGATRÓMAI BIRODALOM BUKÁSA – ÚJ KIRÁLYSÁGOK A birodalom névleg még létezett, de területeit már új germán királyságok uralták. Róma sem kerülte el a csapásokat, a várost többször kifosztották. A császári hatalom névlegesen még fennmaradt, bár már csak Itáliára terjedt ki. **Kr. u. 476-ban** ennek is vége szakadt. Odoaker germán vezér egyszerűen **letette trónjáról az utolsó nyugatrómai császárt**. A történetírás ehhez az eseményhez köti az ókor végét. A Nyugatrómai Birodalom romjain létrejött királyságok már a középkor történetéhez kapcsolódnak.

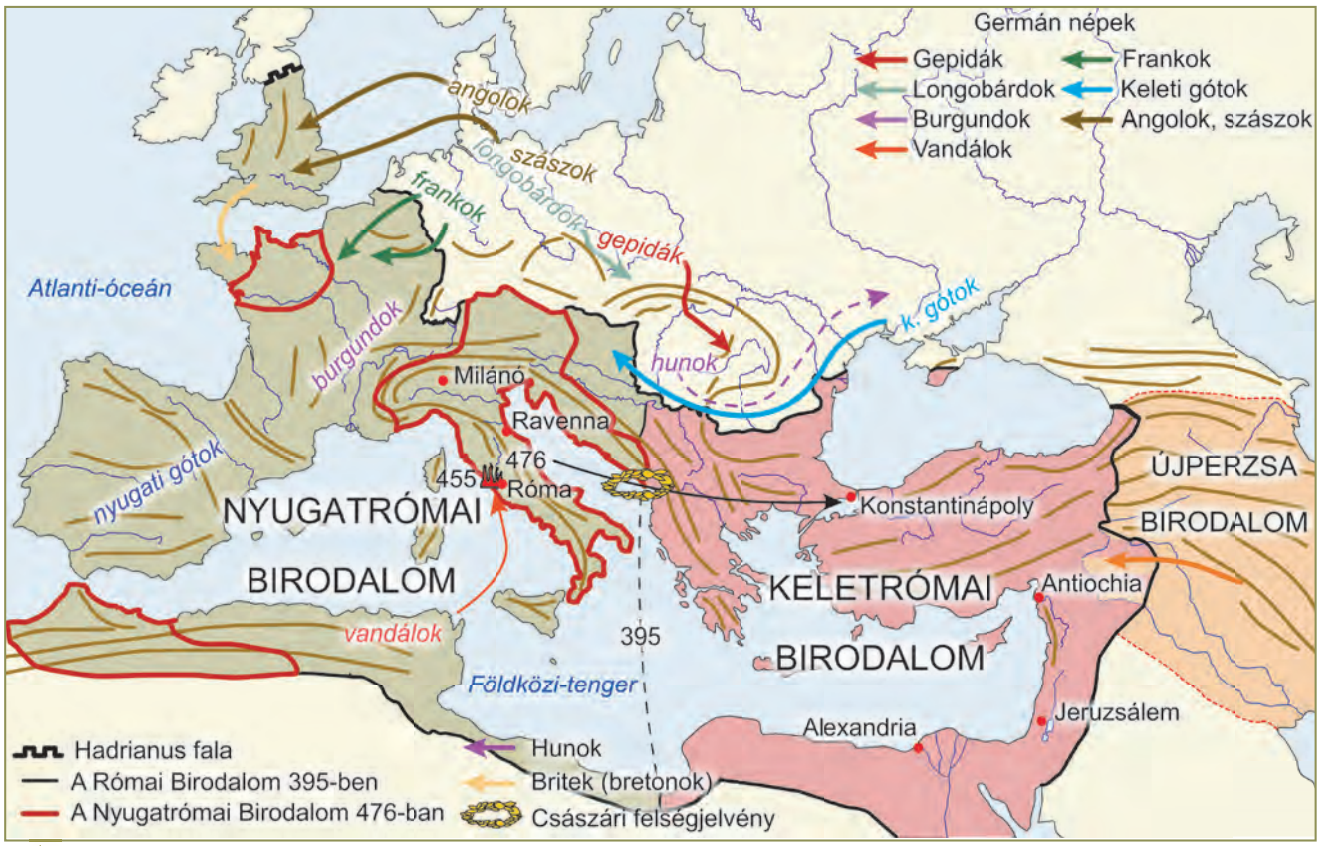

16. *A Nyugatrómai Birodalom bukása*

Mely tényezők vezettek a birodalom összeomlásához? Kövesd nyomon a bukás területi vonatkozásait!

9. AZ ARAB BIRODALOM ÉS AZ ISZLÁM. NAGY KÁROLY BIRODALMA

HÁTTÉROLVASMÁNY

A KÖZEL-KELET GAZDASÁGA Míg Nyugat-Európa visszaesett gazdasági és kulturális tekintetben egyaránt, addig a Keletrómai Birodalom és Perzsia megőrizte ókori fejlettségi szintjét. A nyugati és a keleti térség között erősödtek az ókor végén kibontakozó különbségek. Így a világ gazdasági, művészeti és tudományos központja korszakunkban, a VI–X. században, ismét a keleti térség lett.

Minek köszönhette talpon maradását a Kelet? Milyen tényezők tették ezt lehetővé? A Közel-Keleten e századokban is fennmaradt a pénzgazdálkodás: a népesség zömét alkotó földművesek termékeiket a virágzó városokban adták el. Erre rákényszerültek, mert az állam rendkívül keményen megadóztatta őket. Így a parasztok nem vásároltak a pénzükért, hanem azt adók formájában az államnak fizették be. A hatalom a befolyó jövedelmekből fenntartotta a hadsereget, a hivatalnokréteget, s ezzel vásárlóerőt biztosított a városi kézművesek számára. A városlakók pénzhez jutottak, és megvásárolták a parasztoktól a termékeket.

Ez a körforgás lehetővé tette, hogy a gazdasági nehézségekből szinte „saját hajánál fogva” húzza ki magát a térség. A pénzgazdálkodás azonban nem tudott volna működni a virágzó kereskedelem nélkül. A térségen haladt át továbbra is a Kelet és Nyugat, Észak és Dél közötti kereskedelem. Az állam a kereskedelmi vámokból, a városi kereskedők a közvetítés hasznából, a kézművesek áruik eladása révén jutottak külső pénzforráshoz.

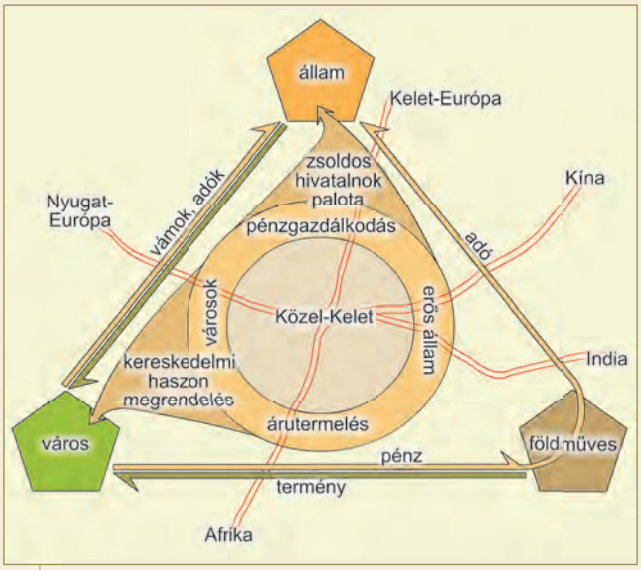

1. *A Közel-Kelet gazdaságának működése és a távolsági kereskedelem*

Elemezd az ábrát! Indulj el a korszak három meghatározó elemének (állam, város, paraszt) egyikétől, és kövesd nyomon a folyamatokat! Mennyiben volt különleges helyzetben a Közel-Kelet?

2. *A görögtűz alkalmazása tengeri ütközetben*

Nézz utána a görögtűz eredetének! Mit jelentett a fegyver alkalmazása a bizánciak számára?

A KELETRÓMAI BIRODALOMBÓL BIZÁNCI BIRODALOM **Justinianus** császár (527–565) még hatékonyabbá tette a központi hivatalokat, és növelte az állami bevételeket. Erős zsoldosseregére támaszkodva megkísérelte az egységes Római Birodalom feltámasztását, és jelentős nyugati területeket szerzett vissza. Azonban az új-régi tartományok megszerzése, és még inkább megtartása felemésztette a birodalom erőforrásait. A császár halála után hódításai újra elvesztek.

Justinianus volt az utolsó a császárok között, akinek az udvarában még a latin nyelvet használták. Utódai idején már a térségben döntő görög vált a hivatalos nyelvvé, **Konstantinápolyt** egyre inkább **Bizáncként** emlegették.

A **Bizánci Birodalom** és a térség másik nagyhatalma, az Újperzsa Birodalom egymás elleni háborújukban meggyengültek. A térség lakosságát a harcok és a magas adók a végletekig kimerítették, s így a VII. században nem hódítóként, hanem szinte felszabadítókként fogadták az új hódítókat, az iszlám harcosait.

3. *Justinianus császár és udvara egy ravennai mozaikképen*

Nézd meg a történelmi atlasz térképén, hol található Ravenna! Miért készült ebben a városban mozaikkép a bizánci császárról?

4. *Gábriel arkangyal Mohamed prófétának tollba mondja a Koránt, az iszlám szent könyvét*

Milyen eredetű az iszlám felfogása szerint a Korán? Nézz utána, miért Perzsiában született a próféta képi ábrázolása!

5. *Mohamed elhelyezi a Kába követ Mekkában. A meteorit eredetű kő már Mohamed fellépése előtt is különleges tiszteletnek örvendett Mekkában*

Milyen szerepet játszhatott a Kába kő Mekka életében? Hogyan befolyásolta a mekkaiak viszonyát az új valláshoz, hogy Mohamed elfogadta a Kába kő tiszteletét?

6. *Mohamed próféta arc nélküli ábrázolása. A hittudósok és a művészettörténészek ma is vitatkoznak azon, hogy a Koránban szerepel-e a próféta ábrázolásának tilalma.*

AZ ISZLÁM KIALAKULÁSA Az Arab-félsziget jelentős részét nomád arabok (beduinok) lakták. A beduin törzsek a száraz, sivatagos területeken egymás ellen harcoltak az életet adó vízért, az oázisok legelőiért és az állatállományért. A Tömjénút mentén virágzó kereskedővárosok jöttek létre. Közülük a legjelentősebb **Mekka**, amely egy új vallás, az **iszlám** bölcsőjévé vált. A város ősi zarándokhely volt: itt őrizték egy kocka alakú épületben (Kába) a Fekete Követ. Ez egy meteoritdarab, amelynek a pogány arabok isteni erőt tulajdonítottak.

▪ Mekkában élt a tevehajcsárból házassága révén kereskedővé vált Mohamed (kb. 570–632), aki látomásai hatására új tanokkal lépett fel. Azt hirdette, hogy Isten (Allah), Gábriel arkangyal útján kinyilatkoztatta számára igazságait, parancsait. Elgondolásai az arab hagyományok mellett jelentős részben az utazásai során megismert zsidó és keresztény vallásra épültek.

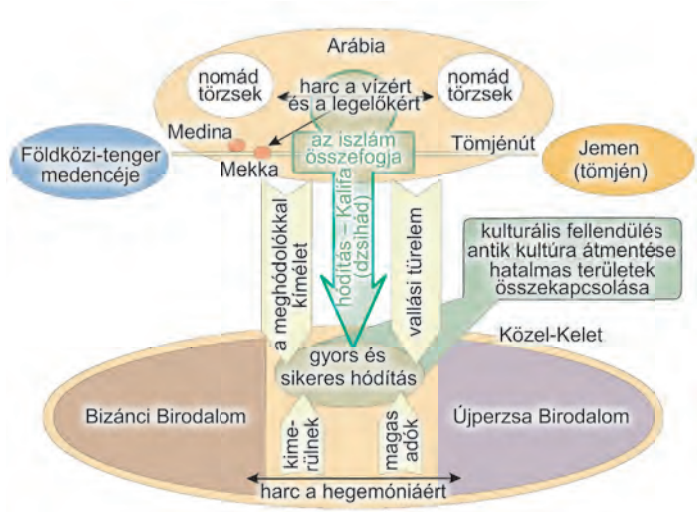

7. *Az iszlám kialakulása*

Milyen földrajzi környezetben alakult ki az iszlám? Mennyiben határozza meg a vallás tanait a földrajzi környezet? Mennyiben segítették a politikai és társadalmi tényezők az iszlám térhódítását?

Az új hit prófétája, **Mohamed** az egyetlen Isten (Allah) hatalmáról tanított. (Az iszlám jelentése: teljes meghódolás, engedelmesség Istennek.) Ostorozta a kapzsi kereskedőket, az uzsorát, és isteni parancsként hirdette az elesettek megsegítését. Tanításában központi szerepet kap az egység gondolata: az egy istenben való hit közössége fontosabb a vérségi kötelékeknél, ezért a törzsi ellentéteket be kell szüntetni. Mohamedet a szegények követték, a kereskedők azonban elűzték Mekkából. Egy közeli városban, melyet később Medinának (Medinat-al-Nabi = a próféta városa) neveztek el, menedékre és támogatókra talált. A **Mekkából való kivonulás**, a hidzsra **622-ben** történt. Ez az év vált a mohamedán időszámítás kezdetévé.

Medinában megerősödött az új hit. Mohamed rövidesen kiegyezett a mekkai kereskedőkkel, és miután vallási előírássá tette a Kába tiszteletét (ez a világ közepe, első szent helye) és a mekkai zarándoklatot, visszatérhetett a városba.

TANOK Az iszlám hittételei szent könyvében, a **Koránban** (hirdetés, zsolozsmázás) kerültek kifejtésre. Szövegét Mohamed tanítványai közvetlenül mesterük halála után jegyezték le. Az iszlám lényege a szigorú monoteizmus. Isten-

képe egyszerűbb, mint a kereszténységé: nincs Szentháromság. (Ugyanakkor Jézust, Mária fiát, a próféták egyikének ismeri el.) A Korán alapján a hívő muszlimnak a következő öt parancsolatot kell betartania:

1. Hit Allahban, az egyetlen istenben, és prófétájában, Mohamedben.

2. Napi ötszöri ima a szent város, Mekka felé fordulva. Ezt rituális mosakodás előzi meg.

3. Kötelező alamizsnaosztás a szegények támogatására.

4. A ramadán havi böjt betartása, mikor napkeltétől napnyugtáig tilos enni és inni.

5. Minden igazhitű életében legalább egyszer zarándokoljon el a szent városba, Mekkába.

▪ Az iszlám még számos, a mindennapi életet szabályozó előírást tartalmaz: ilyen például a sertéshús és a szeszes italok fogyasztásának tilalma, a többnejűség korlátozása (csak négy feleséget engedélyez). Fontos előírás a hit terjesztése minden eszközzel, így erőszakkal is. Ez a szent háború, a dzsihád. A harcosokat lelkesítette, hogy a dzsihád során elesettek azonnal a Paradicsomba (a túlvilág, a végső és tökéletes boldogság helyszíne) kerülnek.

Figyeljétek a híreket! Hogyan jelenik meg mai világunkban a dzsihád?

Az iszlámnak nem alakult ki bonyolult hittana. Ezért a papságnak nincs olyan kitüntetett szerepe a vallási életben, mint például a keresztényeknél. A pap (imám) nem közvetít Isten és az emberek között, csupán vezeti a közös imát. Ugyanakkor a muszlim világban az élet szinte minden megnyilvánulását szabályozta a vallás. Az iszlám összeolvadt az államhatalommal is: Mohamed utódai, a **kalifák** (jelentése: helyettes) egy személyben vallási és állami vezetők. Nem voltak külön világi törvények, a bírók (kádik) a Korán alapján ítélkeztek.

8.

9. *Részlet a Koránból*

Milyen jellegű motívumokat látsz a díszes kiadáson? Nézz utána, ez mennyiben függ össze az iszlám előírásaival!

„És Allah ezt mondta: »Ne vegyetek magatoknak két istent! Ő csupán egyetlen isten. Én vagyok az, akitől félnetek kell.«

Övé mindaz, ami az egekben és a földön van, és őt illeti meg a vallás[i tisztelet] mindörökké. Vajon Allah helyett mást féltek?

Bármi kegyben van részetek, az Allahtól való."

Allah az egyetlen örök élő isten. Nem nemz, és nem nemzették, és egyetlen lény sem hasonló hozzá. […]

Végezzétek el az istentiszteletet és adjátok oda a zakátot [alamizsna]. […]

Ti hívők! Előíratott nektek a böjtölés, amiként előíratott azoknak, akik előttetek éltek. Talán istenfélők lesztek.

[Böjtöljetek] bizonyos számú napig! Ha valaki közületek beteg, vagy úton van, akkor [azonos] számú napig [kell böjtölnie]! Akik pedig képesek lennének [böjtölni, de nem teszik], azok megváltással tartoznak, [s ez] egy szegénynek a tápláléka. Aki pedig önkéntesen valami [nagyobb] jót cselekszik, az javára válik. Jobb nektek az, hogy böjtöljetek, ha különbséget tudtok tenni.

[A böjt ideje] a ramadán hónap, amikor a Korán mint útmutatás [első ízben] küldetett le az emberek számára, s [nyilatkoztatott ki] az útmutatás és a megkülönböztetés nyilvánvaló bizonyítékai gyanánt.

Végezzétek el a zarándoklatot és az umrát [kis zarándoklat] Allahnak! Ha akadályozva lennétek, akkor [engesztelésképpen ajánljanak föl] áldozati állatot, ami könnyen előteremthető nektek! […]" *(Részletek a Koránból)*

Gyűjtsétek ki a szövegből az iszlám hitelveit! Válasszátok ki az erkölcsi-etikai jellegű és a gyakorlatias (a mindennapi életre vonatkozó) előírásokat! Vitassátok meg, hogy könnyen vagy nehezen teljesíthetők-e ezek az előírások! Milyen hatások mutathatók ki az iszlám alapvető tanaiban?

10. *Mekka korabeli ábrázolása akvarellen. A mecset udvarán középen helyezték el a Kába követ, melynek többszöri megkerülése a mekkai zarándoklat csúcspontját jelenti.*

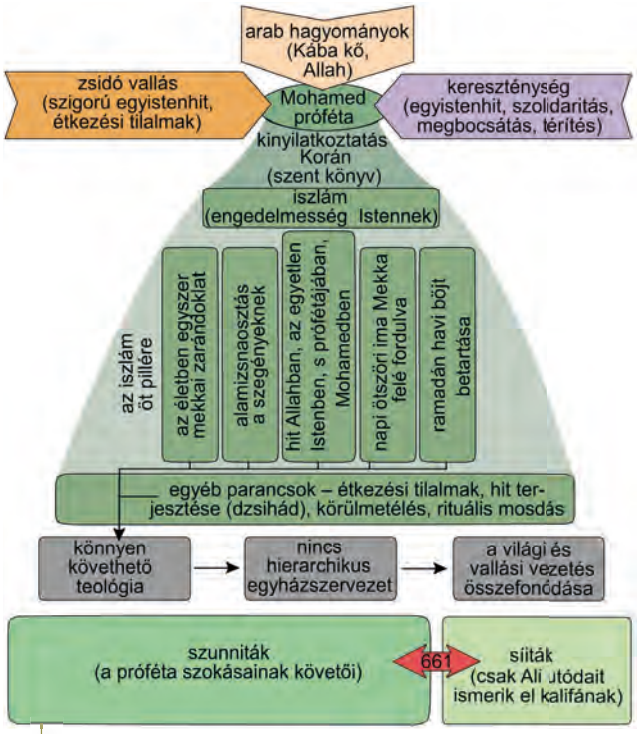

11. *Az iszlám tanai*

Mutasd be az arab világ helyzetét Mohamed próféta fellépésének korában! Mely vallások hatottak az iszlám kialakulására? Mely tényezők segítették az iszlám gyors terjedését?

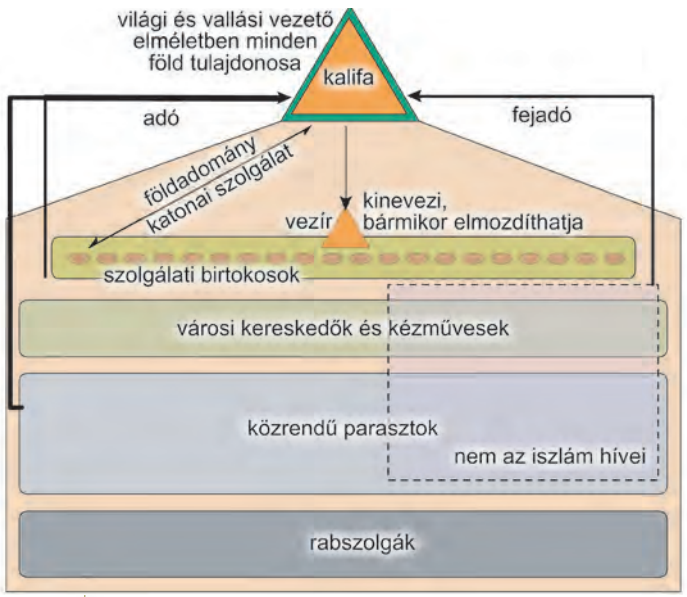

12. *Az Arab Birodalom felépítése*

Mutasd be az arab társadalom felépítését! Jellemezd az uralkodó hatalmát! Milyen viszony állt fenn az uralkodó és a vezető réteg között?

13. *Damaszkuszi acélszablya a XIV. századból. A damaszkuszi acél egyszerre volt kemény, rugalmas és önélező*

Nézz utána az interneten, mi volt a híres fegyver századokig titkolt elkészítési módja!

AZ ARAB BIRODALOM Az iszlám egyesítette a korábban egymással harcoló arab törzseket. Így óriási erőt szabadított fel, mely a dzsihád nevében a Közel-Keletre rontott, és rövid idő alatt elfoglalta. A sikerhez hozzájárult az is, hogy a térség két nagyhatalma, Bizánc és az Újperzsa Birodalom a VI. század első felének egymás elleni harcaiban kimerült. A terület érett gyümölcsként hullott az arabok kezébe. Gyors térhódításukat elősegítette az agyonadóztatott tömegek elégedetlensége, ők szinte szabadítónak tekintették az arabokat, és a városok önként nyitották meg kapuikat. Alig egy évszázad alatt létrejött a Hispániától Indiáig terjedő Arab Birodalom.

A VII. század végére az arabok hadai keleten már az Indus völgyében jártak. Közép-Ázsiában behódolt Szamarkand, a Selyemút menti gazdag kereskedőváros. Nyugaton Tarik vezér 711-ben átkelt a Gibraltári-szoroson (Gebel al Tarik = Tarik sziklája), és Hispánia nagy része az arabok fennhatósága alá került. Az arab előretörést nyugaton a frankok, **732-ben Poitiers-nél**, keleten Bizánc (740) állította meg, megmentve ezzel a keresztény Európát.

A kalifák despotikus uralkodókká váltak. Az arab katonai vezető réteg földbirtokos arisztokráciává alakult. Igaz, a kalifák elvben minden föld birtokosai voltak, s így akár el is vehették az arisztokraták birtokait. A szolgálati birtokok rendszere biztosította a központi hatalom erejét. A földeket szabadok és részben rabszolgák művelték meg. A városok fennmaradtak, sőt virágzásnak indultak, miután a közvetítő kereskedelem jelentős része az arabok kezébe került.

▪ A VIII. század közepétől virágzó korszak kezdődött. A hatalmas birodalomban fellendült a kereskedelem, a Kelet városai ismét mesés gazdagságukkal kápráztatták el az idegeneket. Rendkívül fejlett volt a kézműipar, egy-egy város sajátos termékei messzi vidékekre eljutottak (pl. Damaszkusz: damaszkuszi acél, Córdoba: kordováncsizma, Moszul: muszlin szövet).

14. *Kordováncsizma*

Honnan ered a következő kézműipari termékek neve: kordován, damaszt, muszlin?

A jeruzsálemi sziklamecset, melyet az Omajjád-uralkodók építtettek a VII–VIII. században

15.

Nézz utána az interneten, hogy Mohamed életének melyik eseményét köti az iszlám Jeruzsálemhez!

„Harcoljatok Allah ösvényén azzal, aki harcol veletek; csak ne lépjétek túl az előírást úgy, hogy ti kezditek elsőnek a harcot; láthatjátok: Allah nem szereti a túllépőket. És öljétek őket, ahol csak rájuk találtok, és űzzétek őket onnan, ahonnan ők elűznek benneteket. A szent mecsetnél mégse harcoljatok, hacsak ők nem harcolnak benne veletek, üssétek őket agyon, ez a hitetlenek jutalma.

Ha azonban abbahagyták, akkor látjátok, Allah megbocsátó és irgalmas. […]

Allah útján harcolnia kell annak, aki földi életét adja a túlvilágért. Aki Allah útján küzdve elesik vagy győz, annak valóban roppant jutalmat adunk." *(Részletek a Koránból)*

Mire biztatja az iszlám híveit a fenti részlet? Mennyiben korlátozza a harcot? Milyen jutalmat ígér az igaz hit harcosainak?

16.

Az arab terjeszkedés és Al-Id-riszi világtérképe (XII. század)

17.

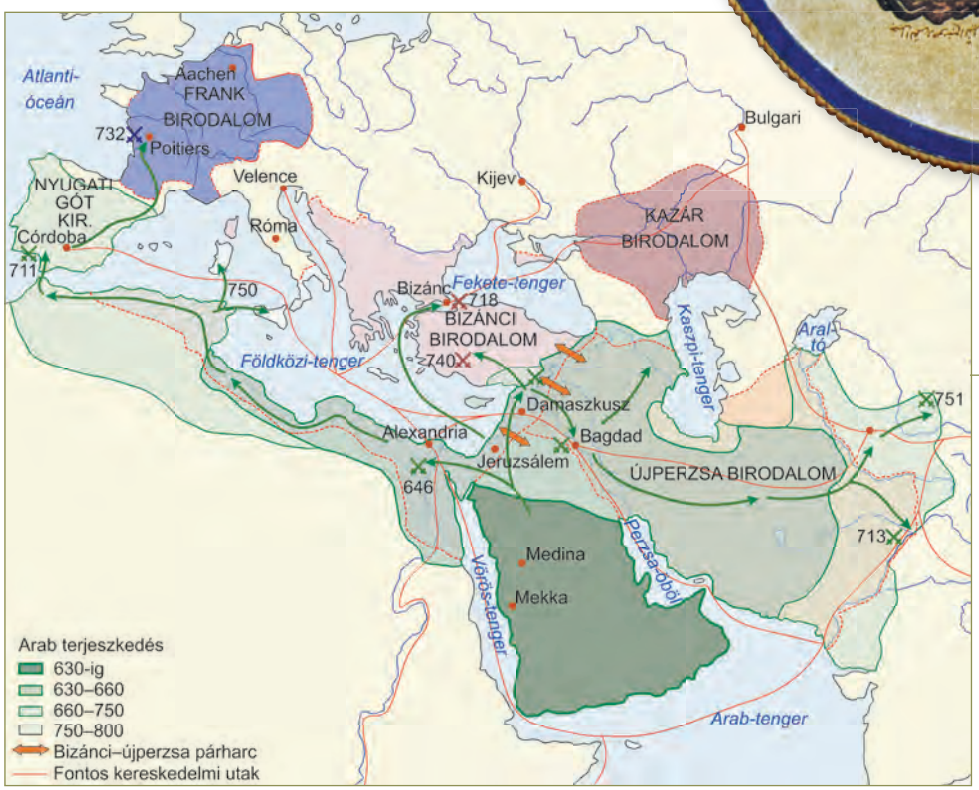

Gyűjtsd össze, mely tényezők határozták meg az arab hódítás irányait és határait! A térkép alapján állapítsd meg, mi éltette az arab gazdaságot és kultúrát! Hogyan viszonyul egymáshoz az Arab Birodalom és az iszlám világ határa? Mely területeket ábrázolja viszonylag pontosan a XII. századi arab világtérkép? Mi lehet ennek az oka?

18. *XI. századi arab asztrolábium, amely a helymeghatározás eszköze volt*

Nézz utána az asztrolábium működésének!

Avicenna, a híres X–XI. századi filozófus és orvos

19.

„Tudd meg, hogy a Vénusz és a Merkúr szférája tekintetében nézeteltérés van a matematikusok idősebbjei között, hogy vajon a Nap felett, vagy a Nap alatt vannak-e? Mert nem létezik bizonyíték, mely a két gömb rendjére nézve bennünket útba igazítana. Valamennyi idősebb nézete az volt, hogy a Vénusz és a Merkúr gömbjei a Napon felül vannak. […] Aztán jött Ptolemaiosz, aki azon nézet felé hajolt, hogy lent vannak, és azt mondá, hogy természetszerűbb, miszerint a Nap a középen legyen, három csillag pedig nálánál feljebb, három pedig alant. Erre jöttek aztán később emberek, Andalusiából […] s azt fejtegették, Ptolemaiosz előzményei alapján, hogy a Vénusz és a Merkúr a Napon felül vannak." *(Maimonidész, másképpen Móse ben vagy Mózes, XII. századi córdobai tudós A tévelygők útmutatója című művéből)*

Milyen kérdéseket fejteget a szerző? Mire következtethetünk a témaválasztásból? Kikre hivatkozik a szerző, s mire utal ez? Nézz utána az interneten a szerző származásának és vallásának! Hogyan kapcsolható ez a korabeli iszlámról tanultakhoz?

AZ ARAB KULTÚRA Az iszlám türelmes volt más kultúrákkal szemben. Arab fordítás készült az ókori görög–római (antik), a zsidó és más keleti kultúrák alkotásaiból. Ezek hatására fellendült az arab tudományosság, különösen a csillagászatban, a kémiában (alkímia, elixír) és a matematikában (algebra). Az arab kultúra megőrizte az antik műveltséget, és később közvetíthette az ismét felemelkedő Európa felé.

A hatalmas birodalom kereskedői bejárták a világot Kínától Afrika közepéig. Néhányan feljegyzéseket készítettek, jelentősen gyarapítva ezzel a földrajzi ismereteket. Így válhattak az arab tudósok művei a magyar őstörténet forrásaivá is.

- A kiemelkedő arab gondolkodók egyszerre voltak filozófusok és természettudósok. Fejlett volt az orvostudomány. A híres muszlim orvosok közül is kiemelkedett Ibn Szína, aki a keresztény Nyugaton a latinosított Avicenna néven vált ismertté.

Avicenna a X–XI. században Közép-Ázsiában élt. A híres és virágzó kereskedőváros, Buhara közelében született. Uralkodója meggyógyításával szerzett hírnevet, s ezután élete végéig vándorolt udvarról udvarra, gyógyított, de egyben diplomáciai megbízatásokat is végzett, s könyvek százait írta meg. Orvosi tárgyú könyveiben foglalkozott az emberi test leírásával, a betegségekkel és a megelőzés lehetőségeivel (étrend, mozgás, lelki egyensúly). Tapasztalati úton számos területen zseniális megsejtései voltak. Így gombatenyészetekkel gyógyította a gennyes sebeket, ami az antibiotikumok egy korai, nem tudatos alkalmazása volt. Legismertebb művét, a Kánont lefordították latinra, s tankönyvként meghatározó szerepet játszott a középkori európai gyógyászatban.

20. *A damaszkuszi nagymecset udvarának egy részlete*

Melyik kulturális folyamatot érhetjük tetten a képen? Hogyan kapcsolódik a kép az arab hódítás folyamatához?

NAGY KÁROLY A VIII. században Európa nyugati részén is létrejött egy erős birodalom: a **Frank Birodalom**. Az arabokat legyőző frank hadvezér unokája, **Nagy Károly** (768–814) a frank lovasságra támaszkodva terjeszkedni kezdett. Fő törekvése a Rajnától keletre élő germán törzsek, a szászok és a bajorok meghódítása volt. A még pogány törzsek hódoltatását a katolikus egyház térítő munkával támogatta.

Nagy Károly délen, a betörő arabok ellen harcolva átkelt a Pireneusokon, és meghódította a félsziget északi részét. Keleten, a Kárpát-medencét lakó avarokat több hadjáratban legyőzte, így azok birodalma szétesett. Szállásterületük nyugati részét, az egykori Pannónia területét is birodalmához csatolta. Tekintélyét és jó kapcsolatát az egyházzal jelzi, hogy 800-ban a pápa Rómában császárrá koronázta. A Római Birodalom örökségén ismét két császárság osztozott.

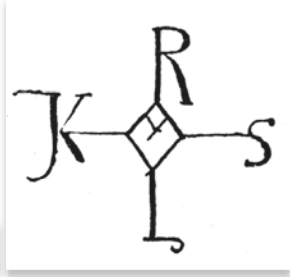

21. 22. *Nagy Károly koronás portréja és aláírása*

Mely uralkodói vonásokat emeli ki a szobor? Az írásbeliség mely szintjére utal a király kézjegye? Milyen szerepet játszott a korszakban az írásbeliség?

23. *Nagy Károly lovas katonái. A kép mutatja, hogy már használták a kengyelt.*

Figyeld meg a lovasok támadó- és védőfegyvereit! Miért volt fontos a kengyel használata?

24. *Nagy Károly birodalma*

Hasonlítsd össze Nagy Károly birodalmának kiterjedését az egykori Nyugatrómai Birodalom területével! Mely területek képezték mindkét birodalom részét, és melyek azok, amelyek csak az egyik birodalomhoz tartoztak? Mely törzseket hódította meg Nagy Károly? Mely folyamatokat gyorsíthatta fel ezeken a területeken a frank hódítás?

„És akkor feltűnt maga a vasércből való Károly, fején vassisakkal, karján vaspántokkal, vaspáncélban, amely befedte vasércből való mellét és széles vállát, baljában magasra emelt vaslándzsa, mert jobbját mindig győzhetetlen kardján nyugtatta, vaspikkelyek oltalmazták combja külső oldalát, amely másoknál, hogy könnyebben szállhassanak lóra, páncél nélkül maradt. Szóljak-e még vas lábvértjéről, amelyek az egész seregben vasból készültek? Pajzsán a vason kívül semmi nem volt látható. Paripájának heves vére és színe úgyszintén a vasra emlékeztetett. Hasonló volt a fegyverzetük mindazoknak, akik előtte haladtak, mindenkinek, aki két oldalról körülvette, és mindnek, aki követte, és az egész sereg a lehető legjobban hasonlított hozzá." *(Notker krónikája, 774)*

Milyen volt a longobárdok ellen vonuló Nagy Károly fegyverzete? Miből állt a sereg felszerelése? Milyen hatást váltottak ki a frankok fegyverei a szerzőből? Mi lehet ennek az oka?

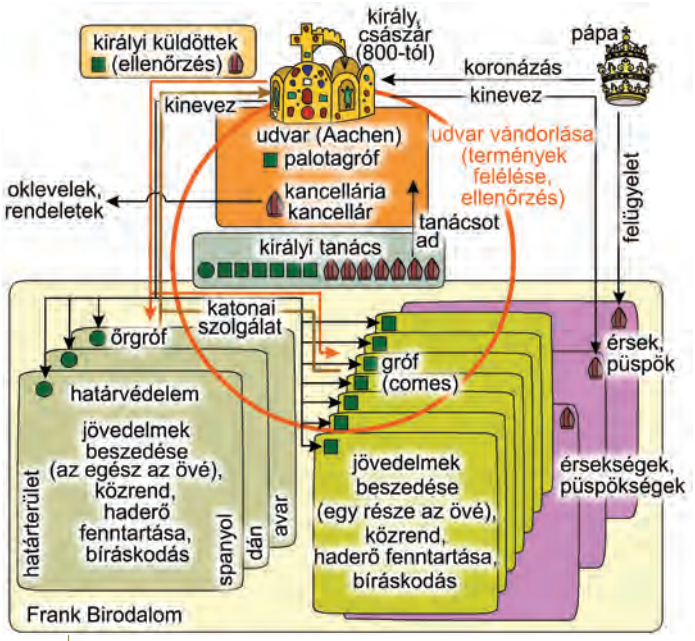

25. *Nagy Károly birodalmának felépítése*

Mely központi hivatalok jöttek létre? Melyek voltak a közigazgatási egységek, kik álltak az élükön, s milyen feladatokat láttak el? Hogyan ellenőrizte az uralkodó a közigazgatást? Mi jellemezte az állam és az egyház viszonyát?

A FRANK ÁLLAMSZERVEZET A hódítások 800 után leálltak, s ennek elsősorban társadalmi okai voltak. A szabad harcosok a nagyobb birtokosok függőségébe kerültek, nem katonáskodtak, így meggyengült Károly katonai ereje. A legnagyobb problémát már nem a terjeszkedés, hanem a meglévő területek összefogása és irányítása jelentette. Ez nem kis feladatnak számított, hiszen ebben az időszakban Európa nyugati területei gazdaságilag elszigetelődtek egymástól, minden birtokon igyekeztek mindent megtermelni (önellátó gazdálkodás – lásd a 10. témát). A pénzforgalom csekély volt, a lakosság terményekkel adózott. A természetbeni jövedelmeket nem lehetett összpontosítani. Károly szinte folyamatosan járta az országot, udvartartásával felélte a királyi birtokok készleteit, igazságot szolgáltatott, s egyben érzékeltette hatalmát alattvalói körében.

Az írásbeli teendők ellátására, az oklevelek kiadására Nagy Károly létrehozta a kancelláriát. Itt írástudó emberekre volt szüksége, ezért összegyűjtötte kora kiemelkedő műveltségű férfiúit. A tudósok közül Alkuin jelentős szerepet játszott egy új betűtípus kifejlesztésében, amellyel gyorsabban lehetett írni, és könnyebb volt az elolvasása is.

Károly grófságokra osztotta birodalmát. Ezek élén a gróf (comes) állt, aki a király nevében és a bevételek harmada fejében irányította a rábízott tartományt. A különösen veszélyeztetett területeken őrgrófságokat hozott létre. Az őrgrófok tartományuk összes királyi jövedelmének birtokában a birodalom katonai védelmét látták el (Hispániában, Pannóniában).

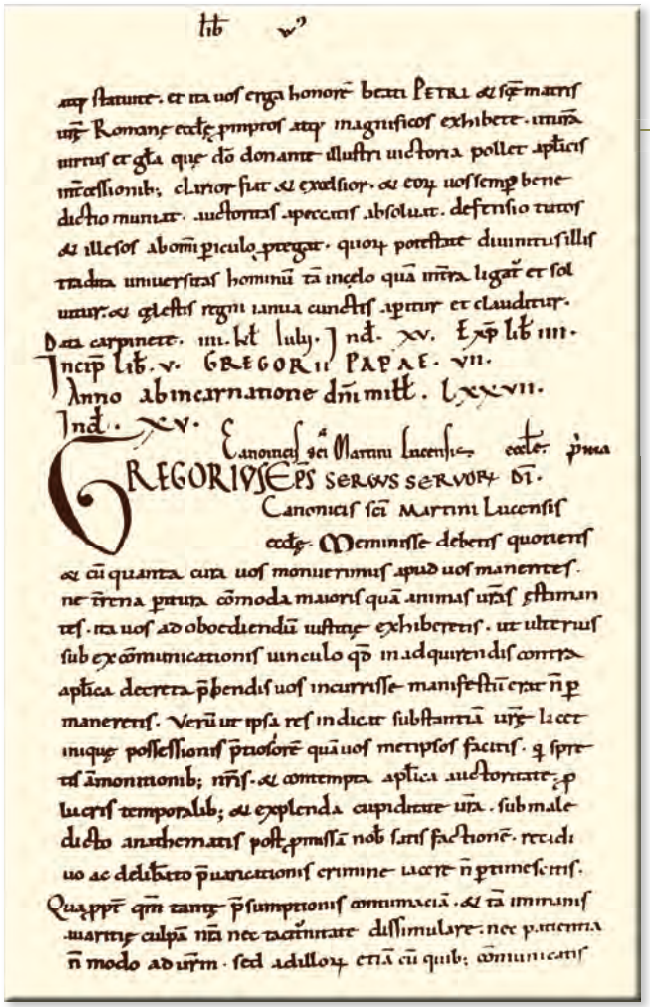

A Nagy Károly kancelláriáján létrehozott új betűtípus (Karoling-minuszkula). Ezzel a betűtípussal a rómaiaktól örökölt latin írásnál gyorsabban lehetett írni, és könnyebb volt az elolvasása is.

26.

IV. A KÖZÉPKORI EURÓPA (476–1492)

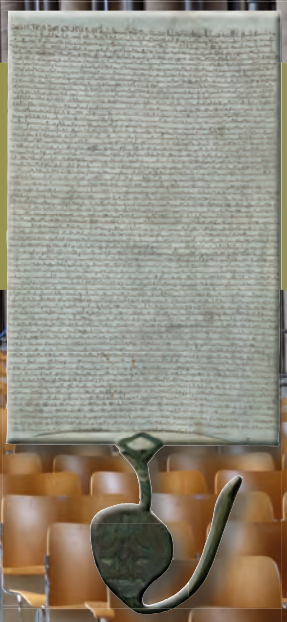

10. A PARASZTSÁG VILÁGA

1. *Az Angyalvár. Hadrianus császár egykori síremléke a középkorban díszeit elveszítve a római pápák mentsvárává, erődjévé vált.*

Milyen folyamatra utal az Angyalvár funkciójának változása? Vitassuk meg, mennyire kötődnek egymáshoz az utókor által meghatározott történelmi korszakok!

2. *A középkor és korszakai*

Melyek a középkor kezdő- és végpontjai? Milyen alapon és szempontok alapján határozták meg ezeket a végpontokat? Hogyan osztották fel a középkort? Mely területekre igaz az ábrán látható korbeosztás?

HÁTTÉROLVASMÁNY

A KÖZÉPKOR ÉS KORSZAKAI A középkor elnevezést a középkori emberek nem ismerték. Történelmünk három nagy korszakra történő felosztása a XV. század végén az itáliai humanisták levelezésében jelent meg. Az antikvitás korát ókornak, míg saját korukat újkornak nevezték el. A kettő közötti időszak kapta a középkor elnevezést, amely aztán a történetírásban is elterjedt.

A történetírásban egy történelmi kor nem pusztán elnevezés kérdése. Az azonos korhoz tartozó évszázadoknak több szempontból (politikatörténet, társadalom, gazdaság, kultúra) hasonló, a megelőző és az azt követő századoktól eltérő sajátosságokkal kell rendelkeznie.

Mivel a történelmi folyamatok legtöbbször nem egyik pillanatról a másikra zajlanak le, és mindennek vannak előzményei és következményei, nem könnyű egy történelmi kor kezdetét és végét meghatározni. Természetesen a kijelölt végpontok – éppen a folyamatok összetettsége miatt – csak hozzávetőlegesek. Mindig elképzelhető olyan megközelítés, amely szerint a határpontok túl koraiak vagy éppen későiek.

A középkor esetében is az elmúlt századokban több kezdő- és végpont szerepelt. A középkor kezdetének ma a Nyugatrómai Birodalom bukását (467) tartjuk. De volt már korábban határpont a milánói ediktum (313) is.

A középkor végét ma ahhoz kötjük, hogy Kolumbusz Kristóf felfedezte Amerikát (1492), de határkő volt már Bizánc eleste (1453) és Luther Márton fellépésének kezdete (1517), illetve az angol polgári forradalom kezdete (1640) is. Az egyes időpontok mögött eltérő értékrendeket és megközelítéseket, a korszakokat meghatározó tényezők más fontossági sorrendjét találjuk.

A nagy időszakot átfogó történelmi korokon belül kisebb időszakokat, korszakokat különböztet meg a történetírás. A középkor esetében beszélünk a kora vagy korai középkorról (476 – kb. 1000), az érett vagy virágzó középkorról (kb. a XI–XIII. század) és a késő vagy hanyatló középkorról (kb. XIV–XV. század). Az elnevezések – mint látható – nemcsak az időrendiségre utalnak, de bizonyos mértékben értékítéletet is tartalmaznak.

SÖTÉT-E A KÖZÉPKOR? A középkor az ókorhoz képest nemcsak középen helyezkedett el a humanisták számára, de egyúttal ezt az időszakot a görög–római világhoz képest a hanyatlás koraként látták. Már Petrarcánál (XIV. század) megjelenik a „sötét” jelző is, ennek nyomatékosításaként. A humanisták, s nyomukban a felvilágosodás gondolkodói a középkort a barbárság, a babonák, a műveletlenség, a vakhit és a kiszolgáltatottság korának tekintették, és így is mutatták be.

A felsorolt tényezők valójában csak az egyik oldalát jelentik a középkornak. De nem csak ezek jellemzik az időszakot! A középkorban terjedt el Európa egészében a kereszténység. Az egyház eljuttatta az írásbeliséget és a latin kultúrát Észak- és Közép-Európa vidékére. Megszűnt a rabszolgaság. Megszülettek az egyetemek, a városok, az égbe nyúló katedrálisok.

A Gyalog galopp című film egy részlete. A film sok más mellett a középkor abszurditásait mutatja be, miközben a nézők kiválóan szórakoznak. A képen az a jelenet látható, amikor egy fiatal nőről kívánják megállapítani, hogy boszorkány vagy sem.

3.

A JOBBÁGYSÁG KIALAKULÁSA A középkorban a gazdaság legjelentősebb ágazata a mezőgazdaság volt. A termelést végző parasztok jogállása a kora középkor végére kezdett kialakulni (X–XI. század). A folyamat nemcsak hosszú volt, de területenként eltérő módon valósult meg. Leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a **jobbágyság** a korábbi rabszolgák, a colonusok és a szabad germán parasztok összeolvadásával alakult ki.

A szolgáltatások kényszerű vállalása a germán fegyveres szabadok számára lesüllyedést jelentett. A szabad parasztok, akik egyben harcosok is voltak, katonai szolgálattal tartoztak királyuknak. Ez egyre terhesebbé vált számukra, mert háború esetén maguknak kellett ellátásukról és fegyverzetükről gondoskodniuk. Miután az új, drága fegyverzetet nem tudták előteremteni, inkább a szabadságukról mondtak le. Elszegődtek egy-egy földbirtokos szolgálatába, s ezzel földjük is uruk tulajdonába került.

A jobbágy csak birtokosa (használója) volt földjének, a jobbágyteleknek. (Telkét viszont örökíthette, eladhatta.) Emiatt földje nagyságának arányában szolgáltatásokkal tartozott a föld tulajdonosának. Ez lehetett munkajáradék, vagyis **robot**, lehetett terményjáradék, vagyis a jobbágytelken megtermeltek (pl. gabonafélék, juhok) egy részének átadása, ami később, a pénzgazdálkodás kibontakozásakor pénzjáradékká változott.

A robot elsősorban a **földesúr** saját kezelésű földjeinek, a **majorságnak** (allódium) a megművelését jelentette, de lehetett szállítás, építkezésen való részvétel stb. A robotot a jobbágy a saját szerszámaival és állataival végezte.

A jobbágy személyileg is függött a földesúrtól, aki bíráskodott felette, és fennhatósága – területenként változó módon – az élet más területeire is kiterjedt (pl. előfordult, hogy a jobbágy csak földesúri engedéllyel házasodhatott). Azt viszont nem akadályozhatta meg a földesúr, hogy a jobbágy elköltözzön egy másik birtokra. A szabad költözési jog védelmet jelentett a jobbágynak az esetleges földesúri túlkapásokkal szemben.

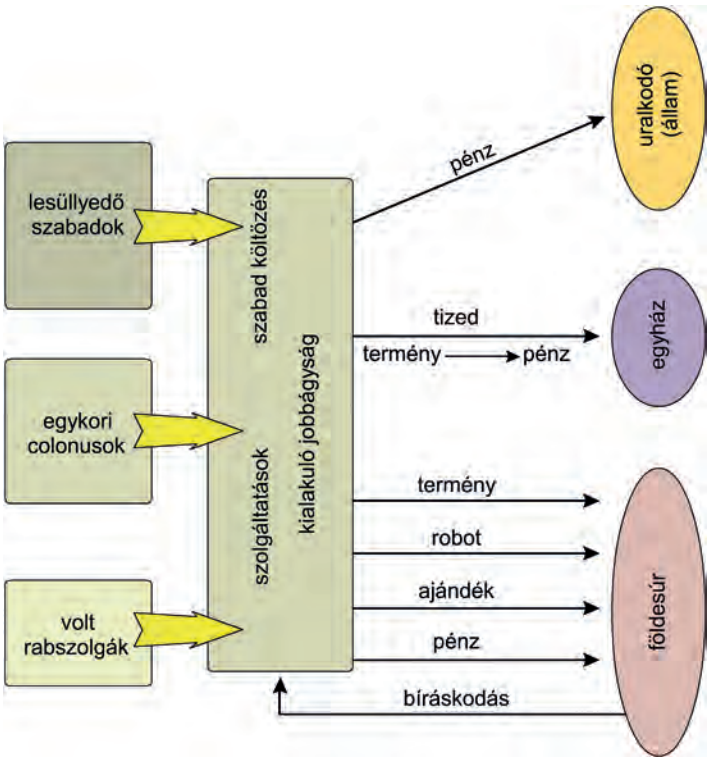

4. *A jobbágyság kialakulásának sematikus ábrája*

„Ebben az időben Klodvig [frank király] serege számos egyházat kifosztott, mivel ő maga még pogány tévelygéseknek volt a rabja. Tehát valamelyik templomból egy csodálatosan nagy és szép kelyhet ragadott el az ellenség az egyházi szolgálat egyéb ékességeivel együtt. Ennek az egyháznak püspöke pedig a királyhoz küld, és azt kéri, hogy ha már mást nem kaphat vissza a szent edényekből, legalább azt a kelyhet kaphassa vissza az egyház. […] Ezután mikor megérkeztek Soissons-ba [szoászon] és az egész zsákmányt halomba rakták, a király így szólt: »Kérlek titeket, vitéz harcosaim, ne utasítsatok el, és részemen kívül legalább ezt az edényt engedjétek nekem.« Szavaival az előbb említett kehelyre célzott. […] egy könnyelmű, gyűlölködő és hirtelen haragú ember hangos kiáltással magasba emelte harci bárdját, belevágta a kehelybe, és így szólt: »Ebből ugyan nem kapsz, csak amit igaz úton kisorsolunk!« Erre mindenki elámult, de a király szelíd türéssel magába fojtotta sértődöttségét. Fogta a kelyhet, visszaadta az egyházi küldöttnek, de lelke mélyén nem feledkezett meg a sértésről.

Egy év elteltével megparancsolta, hogy egész serege teljes fegyverzetben vonuljon fel, és a márciusi mezőn [tavaszi seregszemlén] mutassa meg fegyvereinek csillogását. Miközben végigjárta a sorokat, és odaért a kehely széthasítójához, így szólt hozzá: »Senki sem hanyagolta el fegyvereit úgy, mint te. Nem is jó a dárdád, kardod meg a bárdod semmire!« Ezzel kikapta kezéből harci bárdját, és a földhöz vágta. Mikor az egy kissé lehajolt, hogy felvegye, a király magasba lendítette karját, és csatabárdjával széthasította fejét. »Ezt tetted te is Soissons-ban azzal a kehellyel« – mondotta." *(Tours-i Gergely krónikájából)*

Milyen társadalmi és politikai folyamatról ad híradást a krónika? (Milyen sors várt a fegyveres szabadokra?) Milyen szabályokat vett figyelembe az uralkodó – igaz, csak formálisan – az eljárása során?

„Az én örökös uramnak X.-nek Y. Minthogy naponként szükséget szenvedtem, és ide-oda vándoroltam, hogy valami megélhetést keressek, és egyáltalán nem találtam, végül is uraságod kegyes jóindulatához folyamodtam, kérvén, hogy nekem Z. nevű helységben precariusi [írásban rögzített földbirtoklási] jogon művelésre földet adass; kérésemet uraságod helybenhagyta és eredményre is juttatta úgy, hogy az említett helyen annyi modiusra [űrmérték] való földet, amint kértem, […] nekem adni méltóztatott. Ezért ezen oklevél szavaival fogadom, […] hogy minden tekintetben a ti hasznotokat munkálom és a nekem nyújtott védelmet szolgálataimmal viszonozni fogom. A dézsmákat pedig ígérem, hogy pénzben, vagy természetben, mint a colonusok szokták, évenként beszállítom. Ha pedig erről megfeledkezném és a jelen oklevélben foglaltakat akár teljes egészükben, akár csak kis részben is meg merném szegni, megesküszöm, […] hogy neked korlátlan hatalmat engedek, hogy engem az említett földekről elűzz, és jogod szerint, mint illik, azokat másnak add." *(VII. századi oklevélminta)*

Milyen eseményt rögzít az oklevél? Milyen társadalmi átalakulást jelez? Mire következtethetünk abból, hogy nem konkrét oklevélről, hanem egy „formanyomtatványról" van szó?

Mely rétegek összeolvadásából alakult ki a jobbágyság? Vedd számba a jobbágyi szolgáltatásokat!

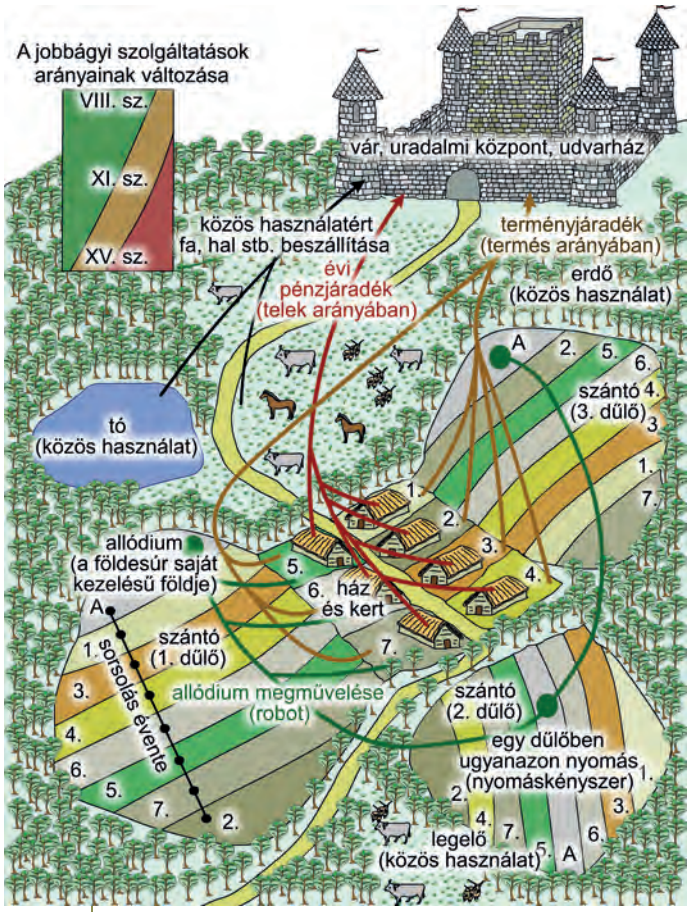

5. *Az uradalom felépítése. A birtok nem egybefüggő terület volt: a szántók szétszórtan helyezkedtek el.*

Gyűjtsd össze a jobbágyi szolgáltatásokat, s mutasd be ezek változásait! Magyarázd meg az ábra segítségével a nyomáskényszer fogalmát! Mit tekintettek a korszakban közös földeknek, és hogyan használták ezeket?

A jobbágyi termelés és lét kereteit az X. századtól az **uradalmak** adták. Az uradalom a földesúr birtokának nagyobb egysége: része a majorság, a jobbágyok földjei és falvai, a földesúr lakóhelye (vár, udvarház) és a közös használatú területek. A jobbágyok birtokolta föld a jobbágytelek, ami három részből állt: a ház, a kert és a szántó.

▪ A telekhez tartozó szántók a dűlőkben helyezkedtek el. Csak arányuk volt rögzítve, évente újra sorsolták a falu jobbágyai között. Éppen ezért az egyes dűlőkben minden jobbágy a termelésnek csak ugyanazt a szakaszát végezhette egy adott évben: vagy szántott (vetésterület) vagy ugaroltatott. Ezt nevezzük nyomáskényszernek.

Az erdőket, nádasokat, legelőket közösen, elkülönítetlenül használták a jobbágyok. A földbirtokosnak a használatért különböző járadékokkal (fakivágás stb.) tartoztak.

„Asnapium királyi birtokon kőből kitűnően megépített királyi házat találtunk. Van benne három szoba, és az egész ház erkéllyel van körülvéve, van továbbá még tizenegy kisebb szoba (nők számára) és munkahelyek, alul egy pince, fönt pedig két tornác. A gazdasági udvarban tizenhét más házat találtunk fából, ugyanannyi hozzájuk tartozó raktárhelyiségekkel és egyéb melléképületekkel, mindezek jól voltak megépítve; egy istállót, egy konyhaépületet, egy sütőházat, két magtárat, három csűrt; egy sövénnyel jól körülkerített udvart kő kapuházzal, melyen erkély is volt, ahonnét a kiosztások történtek. Egy kis udvar hasonlóképpen sövénnyel van bekerítve, szabályosan elrendezve, különféle fákkal beültetve.

Ruhanemű: egy ágykészlet, egy asztalra terítő, egy padterítő.

Eszközök: két tál, két korsó, két rézüst, egy vasüst, egy nagy lábas, egy sulykolófa, egy vasrúd, egy lámpás, két fejsze, egy fűrész, két vasék, egy balta, egy kádárgyalu, egy nagy és egy kis gyalu, két kasza, két sarló, két vasból készült ásó. Faeszközök a szükségletnek megfelelő módon." *(Nagy Károly korabeli leírás egy birtokközpontról)*

Jellemezd a forrás alapján a korabeli birtokközpontokat! Milyen tevékenységekre utalnak a birtokon levő eszközök és épületek? Kik végezhették a munkát?

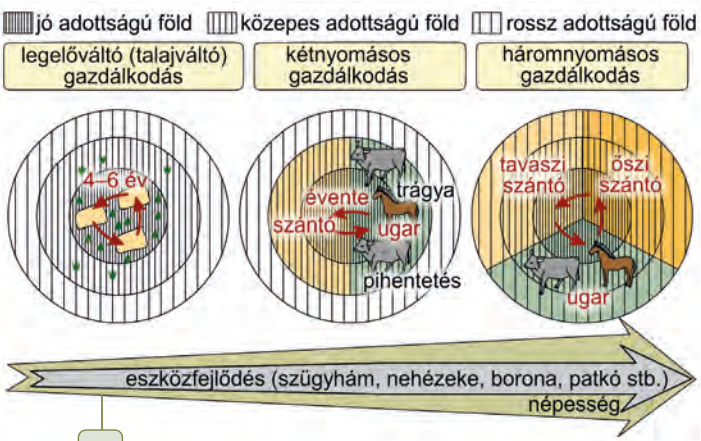

6. *A művelési módok fejlődése*

Értelmezd a szántó és az ugar fogalmát! Készíts táblázatot az ábrán bemutatott művelési módok jellemzőiről (terület, hatékonyság stb.), s ez alapján vesd össze a három művelési módot! Mely területeken látsz fejlődést? Milyen veszélyei, hátrányai lehettek az új művelési módoknak? Mit fejeznek ki az ábrán az egyes termelési rendszerek egyre növekvő körei?

MEZŐGAZDASÁG – MŰVELÉSI MÓDOK A Nyugatrómai Birodalom bukásával a gazdaság korábbi rendszere is felbomlott. Európában mindennapossá váltak az éhínségek és a belső háborúskodás. Elpusztultak a városok, visszaszorult az árutermelés. A földeket legelőváltó (más néven mezőfüves vagy talajváltó) rendszerben művelték, vagyis egy területet a talaj kimerüléséig használtak. 4-6 év után új földet fogtak termőre, a régit pedig legelőként hasznosították.

▪ A földterületnek mindig csak egy kis részét vették igénybe, és ugyanazon földdarab művelésbe vonására vidéktől függően kb. 10–30 évente került sor. Ezzel a módszerrel azonban csak alacsony terméshozamot tudtak elérni, s az évek múlásával ez tovább romlott, mert a föld termőereje kimerült. Az új földek feltörése aránytalanul sok munkát igényelt (erdő irtása, műveletlen föld feltörése stb.).

Ez a kezdetleges gazdálkodás egységnyi területen csak kevés ember eltartását biztosította. A korszakban alacsony volt a népsűrűség. Fölösleg alig képződött a mezőgazdaságban. A pénz használata visszaszorult. Arra törekedtek, hogy mindent megtermeljenek, amire szükségük volt. A gazdálkodásnak ezt a szintjét önellátó gazdálkodásnak nevezzük.

A VIII. századtól Nyugat-Európában a jobb életfeltételek keresése, a nomádoktól átvett technikai újítások (lásd az „Eszközfejlődés” című fejezetet) és a kolostorokban kibontakozó gazdálkodás nyomán a termelési módszerek és a munkaeszközök fejlődni kezdtek. Új művelési (földhasznosítási) mód alakult ki: a kétnyomásos gazdálkodás. Ennek lényege, hogy a termőföld felét bevetették, a másik felét pihentették, ugarnak hagyták, ahol az állatok legelhettek és trágyájukkal megújították a föld termőerejét. Az egységek évente cserélődtek.

A háromnyomásos gazdálkodásnál tovább csökkent az ugar, s már a terület kétharmadát bevetették, részben őszi, részben tavaszi vetésű növényekkel.

▪ A háromnyomásos gazdálkodás a kétnyomásosnál termelékenyebb volt, de a kisebb arányú ugar miatt csökkent a kimerült föld termőerejének utánpótlási lehetősége. Így ezt a rendszert csak a jobb minőségű földeken lehetett biztonsággal kialakítani.

ESZKÖZFEJLŐDÉS A föld ilyen mértékű folyamatos kihasználása a régi eszközökkel nem volt lehetséges. Döntő változást hozott a csoroszlyás, kormánylemezes nehézeke alkalmazása. Ez szántáskor mélyen feltörte a földet, és meg is fordította: kicserélte az alsó pihent és a felső kimerült talajszintet. A nehézekével a keményebb (kötöttebb) talajokat is felszánthatták, így nőhetett a termőterület nagysága.

Növelte a termést a borona megjelenése, mely a szántás után fellazította a földet. Az új eszközök nagyobb vonóerőt igényeltek. A nehézeke csak a fogatolás új módjával, a szügyhámmal együtt terjedhetett el. A nomádoktól átvett újítás lényege, hogy a hámot az állatok nyakáról a szügyére helyezték, így az igaerő jelentősen megnőtt.

Az új módszerek az ezredfordulót követően Európa egyre nagyobb térségeire terjedtek ki. A folyamatot segítette az éghajlat melegebbé válása, mely az északabbi tájakon is javította a termelés feltételeit. A növekvő hozamok következtében gyorsan nőtt a kontinens népessége (a XI. századi 38 millióról a XIII. század végére 75 millióra). Az új gazdálkodási módszerek elterjesztésében jelentős szerepet játszottak a túlnépesedő fejlettebb területekről a ritkán lakott vidékekre vándorló telepesek, a hospesek (vendégek).

Nem szabad megfeledkeznünk a szerzetesi közösségekről sem. A nyugati szerzetesrendek maguk gondoskodtak ellátásukról, és ezek a tanult emberek nyitottak voltak az új eljárásokra. Másrészt az újonnan alakított monostorokba a betelepülő szerzetesek magukkal hozták a fejlettebb mezőgazdasági kultúrát.

ÉHÍNSÉGEK ÉS JÁRVÁNYOK A XIV. század első felében Nyugat-Európa fejlődése megtorpant, majd átmenetileg visszaesett. Időnként éhínségek jelentkeztek. A népesség gyorsabban nőtt, mint a mezőgazdasági termelés, így viszonylagos túlnépesedés lépett fel (a mezőgazdaság nem tudta eltartani a növekvő számú lakosságot). Rontotta a helyzetet, hogy korábban a termelés növelése érdekében gyenge minőségű földeket is feltörtek, amelyek azonban rövidesen kimerültek. Az is szerepet játszott a válságban, hogy a mezőgazdaság fejlődése lelassult, nem jelentek meg újabb eljárások, eszközök vagy növényfajták. Ráadásul az időjárás is egyre hidegebbre fordult („kis jégkorszak”), s ehhez a mezőgazdaság csak lassan tudott alkalmazkodni.

Az alultáplált emberek tömegeit ragadta el a **pestis**. A gyógyíthatatlan fertőző betegséget **1347**-ben genovai hajósok hurcolták be keletről, a Fekete-tenger térségéből Európába. A kor orvosai minden lehetséges megoldást bevetettek

7. *A középkori mezőgazdasági munkák*

Mely munkafolyamatokat tudsz azonosítani a képen? Vedd számba a képen látható eszközöket! Hasonlítsd össze a képet és az uradalmat bemutató ábrát!

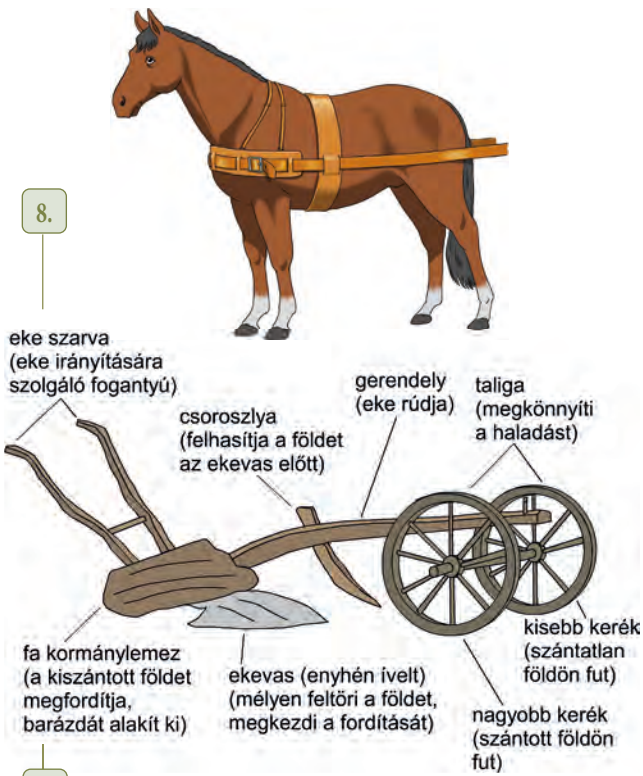

8. 9. *A szügyhám és a nehézeke*

Tanulmányozd a két eszköz felépítését! Hogyan működtek ezek? Mi volt a korszakalkotó jelentőségű megjelenésükben? Mi a kapcsolat a nehézeke és a szügyhám között? Nézz utána a borona szó jelentésének! Miért vált szükségessé a borona alkalmazása?

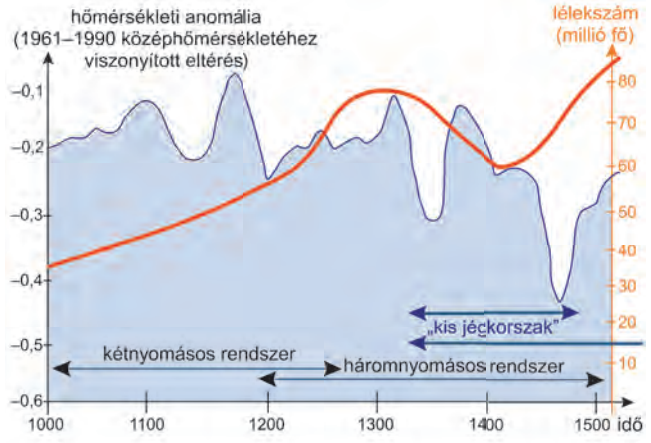

10. *Európa éghajlatának és népességének változása*

Kövesd nyomon a népesség változását! Vesd össze az éghajlat változásával! Keress más tényezőket, amelyek befolyásolhatták a népességszám alakulását!

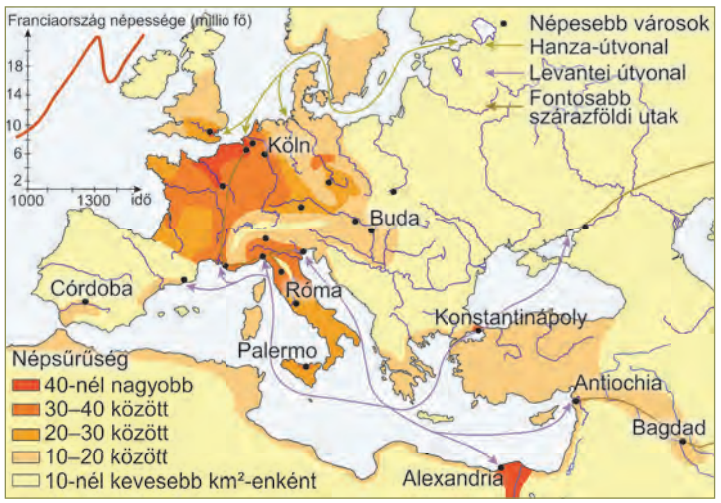

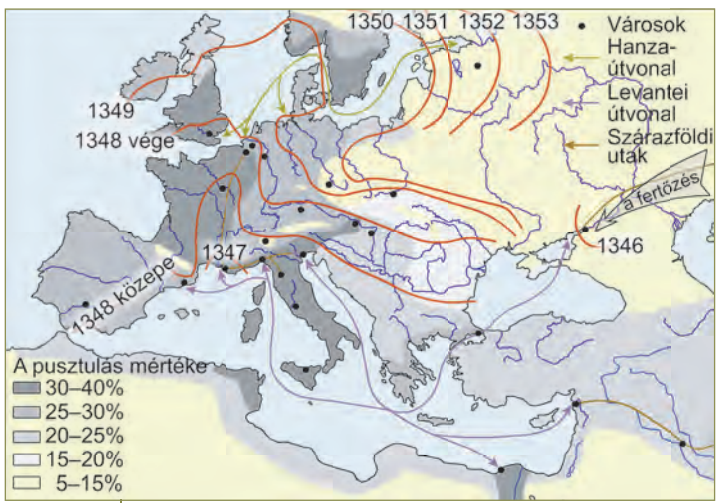

11. *Európa népsűrűsége és a pestis pusztításai*

Melyek voltak Európa sűrűn lakott területei? Hogyan terjedt a pestis? Mely tényezők hatottak a folyamatra? Hol volt nagyobb a pusztulás mértéke? Nézz utána (pl. az interneten), hogyan élték meg a korabeli emberek a tömeges pusztulást!

„[…] korábban a régiót dús erdőség borította, a hegyi patakok és folyók nem voltak nagyok, mint most, mert a fák gyökerei a hó és az eső okozta nedvességet hosszú ideig megtartották a hegyekben." *(Colmari domonkos szerzetes, 1300 körül)*

Milyen összefüggésre világít rá a forrás?

a gyógyítás érdekében, de teljesen eredménytelenül. A pestis a gazdasági válsághoz hasonlóan elsősorban Dél- és Nyugat-Európát sújtotta, míg Közép- és Kelet-Európában kisebbek voltak a veszteségek. Európa népessége a XIV. században 75-80 millióról 55-60 millióra csökkent.

▪ A Fekete-tenger északkeleti partvidékén volt a genovaiak egyik kereskedelmi lerakata. A várost megostromolták a tatárok. Miután nem bírtak vele, az Ázsiából magukkal hurcolt betegségben meghaltakat katapultokkal belőtték a falak mögé. A genovaiak hajókon menekültek el az ostromlott városból. Nem tudhatták, hogy a hajóikon élő patkányok magukkal hozták a pestis kórokozójával fertőzött bolhákat. Az Európába került gyilkos kór azután a kereskedelmi utak mentén gyorsan továbbterjedt. Mivel a pestis a VI. század óta nem jelentkezett Európában, a lakosság már elvesztette ellenálló képességét (immunitását), így óriási volt a pusztítás.

Az egyetlen menekülést a betegség elől való elzárkózás jelentette. Érdekes példa Milánó esete, ahol a szokásos 50-60%-os halálozási arányt képesek voltak 15%-ra csökkenteni úgy, hogy azt a házat, ahol a betegség felütötte a fejét, összes lakójával együtt vesztegzár alá vonták: az ajtókat, ablakokat bedeszkázták, s a bentiekkel – a még egészségesekkel is – megszüntettek minden kapcsolatot.

A pestis ettől kezdve évszázadokig rendszeresen felütötte fejét, de az áldozatok száma egyre csökkent, mert a népesség mind nagyobb hányada szerzett immunitást a betegséggel szemben.

Hasonlítsátok össze a középkori pestisjárványok és a napjaink járványai során keletkező problémákat, reakciókat és a járvány elleni lehetséges intézkedéseket!

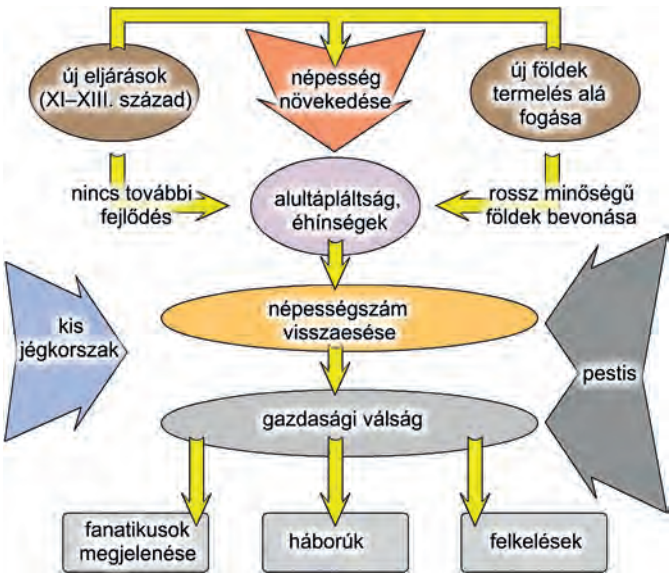

12. *A válság okai és következményei*

Keresd meg az összefüggéseket az egyes tényezők között! Melyek az emberi tevékenység következtében fellépő és melyek az attól független okok?

13. *Pestisdoktor jellegzetes öltözékében. A csőrbe fűszereket, illatszereket tettek védelmül a fertőzés ellen.*

Nézz utána, védelmet nyújtott-e ez az öltözék a viselőjének!

„Az Úr 1348. évében majd az egész föld területén olyan nagy halálozás pusztított, amelyhez hasonlót alig ismerünk. Az életben maradottak alig voltak elegendők ahhoz, hogy eltemessék a halottakat, vagy irtózattal elkerüljék őket. Oly nagy rettegés kerítette hatalmába az egész világot, hogy amint valakin egy fekély vagy daganat keletkezett, általában a hónaljon vagy az ágyékon, az áldozatot minden segítségtől megfosztva elhagyták, még rokonai is. Az apa elhagyta betegágyon levő fiát, és fiú az apját. Senki sem csodálkozott ezen, mert midőn egy házban valakit ez a betegség sújtott és belehalt, igen gyakran bekövetkezett, hogy az összes többi lakó megfertőződött és ugyanolyan gyorsan meghalt; sőt borzasztó dolog még hallani is, a kutyák, a macskák, kakasok, tyúkok és az összes háziállatok ugyanerre a sorsra jutottak. Akik egészségesek voltak, a félelemtől fejvesztetten menekültek. Így számosan haltak meg gondatlanságból, akik lehet, egyébként megmenekülhettek volna. Sokat, akiket a betegség megtámadott, s azt hitték róluk, bizonyosan hamar meghalnak, a legkisebb megkülönböztetés nélkül az árokba vittek, hogy elföldeljék, s nagyszámban kerültek így élve a föld alá. […] És a járvány a mondott éven túl meghosszabbodott, és tovább tartott a következő két éven át, s azokon a vidékeken is elterjedt, ahol korábban nem dühöngött. […]" *(Az avignoni pápák életéről)*

A pestis mely tüneteit írja le a forrás? Hogyan védekeztek a betegség ellen? Miben látta a lakosság a betegség okát? Milyen következményei lettek ennek? Hogyan vélekedik a szerző az emberek viselkedéséről?

Az ínségtől szenvedő, járványtól rettegő lakosság félelme gyakran agresszióba torkollt, melynek rendszerint a kisebbségek, például a zsidóság váltak áldozatává. Az ismeretlen erőknek való kiszolgáltatottság érzése tág teret adott a fanatizmusnak: önsanyargató, testüket ostorozó flagellánsok (a latin flagellare jelentése: ostorozni) járták Európa városait.

PARASZTFELKELÉSEK A középkor folyamán az alávetett jobbágyok alapvetően elfogadták helyüket a társadalomban, élték mindennapi életüket. Helyzetükön általában egyénileg kívántak javítani, így elsősorban éltek a szabad költözés jogával, és új lakhelyükön kedvezőbb körülményeket biztosítottak maguknak.

Nagyobb felkelésekre ritkán került sor. Ezek akkor következtek be, mikor számos tényező együttesen jelentkezett, és így a széttagoltan élő jobbágyok szervezetten, egyszerre és agresszívan léptek fel. Minden felkelés más, de kitörésükben jelentős szerepet játszottak a természeti csapások, az életkörülmények gyors romlása, a járványok, a túlnépesedés vagy a háborúk. Igazán jelentős jobbágyfelkelés akkor bontakozott ki, ha ez a helyzet együtt járt a vezető réteg belső harcaival vagy vakbuzgó vallási mozgalmak elterjedésével.

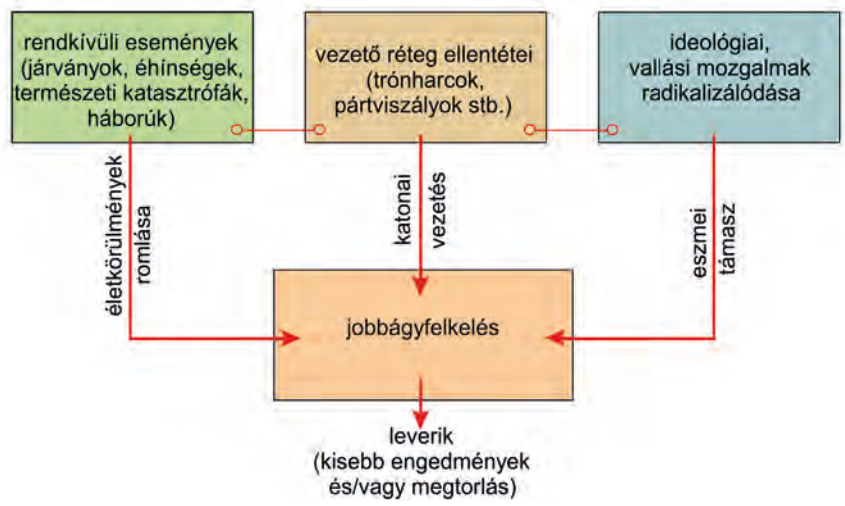

14. *A középkori jobbágyfelkelések sematikus ábrája*

Mely tényezők összjátéka vezethetett jobbágyfelkeléshez? Mi követte rendszerint a felkeléseket? Gyűjtsd össze a téma további részében bemutatott jobbágyfelkelések általános és sajátos vonásait!

15. *Watt Tyler halála. A felkelők vezérét tárgyalás közben London polgármestere leszúrta.*

„1. Elhatároztuk, hogy minden kegyelem nélkül, mindenütt meg kell ölni, és ki kell irtani az összes kapitányokat, századosokat, tizedeseket és a parasztság kolomposait, valamint a nemesek nyilvánvaló gyilkosait, továbbá azokat, kik szüzeken, asszonyokon erőszakot vettek.

2. A többi parasztok azonban térítsék meg a fenti károkat, fizessék a vérdíjat, azután maradjanak személyükben sértetlenek.

3. Mégis, hogy árulásuk emléke fennmaradjon és tartós büntetése maradékaikra átszálljon, s tudják meg minden nemzedékek, mily nagy bűn fölkelni az urak ellen, ezért azután az országban bárhol lakó összes parasztok hűtlenségük vétke miatt veszítsék el arra való szabadságukat, hogy egy helyről másra költözzenek, legyenek uraiknak feltétlen és örök szolgaságra vetve, kivéve a szabad és fallal kerített városokat, melyek a királyi felséghez hívek maradtak […].

15. Továbbá a nős parasztok: telkesek, házbirtokosok, zsellérek [szegényparasztok, akiknek nagyon kicsi jobbágytelkük van] egyaránt, minden évben fejenként egy aranyforintot kitevő száz dénárt tartoznak fizetni földesuraiknak […].

16. Kötelesek továbbá uraiknak hetenként egy egész napot szolgálni.” *(Az 1514-es törvényekből)*

Gyűjtsd össze, milyen megszorításokat alkalmaznak a törvények! Állapítsd meg, mi jelenik meg benne hangsúlyozottan, a megtorlás, a megbékélés vagy a gazdasági érdek!

16. *Dózsa György kivégzése (XVI. századi metszet). Izzó vaskoronát tettek a fejére, amely a király ellen lázadó hűbéresek büntetése volt a korabeli Európában. Az csupán legenda, hogy izzó vastrónra ültették. Dózsát valójában egy faszékhez kötözték.*

▪ **FELKELÉSEK FRANCIAORSZÁGBAN** A zsoldosok garázdálkodása és a pestis elviselhetetlenné tette a városi és falusi szegénység helyzetét. 1358-ban parasztfelkelés robbant ki, a jacquerie. (Az elnevezés a francia parasztok gúnynevéből [Jacques Bonhomme = Együgyű Jakab] származik). A felkeléshez Párizs népe is csatlakozott.

▪ **FELKELÉS ANGLIÁBAN** A XIV. századra a jobbágyok helyzete javult Angliában, sokan közülük bérlővé váltak, vagyis nem szolgáltatásokat (termény, robot), hanem pénzt fizettek a földesúrnak a földhasználatért. A pestist követően növelték az állami adókat, és sok helyen igyekeztek a bérlői viszonyt ismét jobbágyi függéssé alakítani. A megemelt adók és a szigorítások elégedetlenséghez vezettek, elsősorban a királyi hivatalnokokkal és az egyházzal szemben. Prédikátorok léptek fel (pl. John Ball), akik az emberek egyenlőségét hirdették (mindenki Ádámtól és Évától származik). 1381-ben Délkelet-Anglia parasztjai fellázadtak. A mozgalom vezetőjével, Watt Tylerrel (aki a franciák elleni háborúkban szerzett katonai jártasságot) tárgyalásba kezdtek, azonban eközben London polgármestere leszúrta Watt Tylert. A vezérüket vesztett parasztok szétszéledtek. A magas adókat azonban visszavonták, és a munkaerő hiányának hatására a bérlői viszony egyre inkább meghatározóvá vált Angliában.

▪ **A DÓZSA-FÉLE PARASZTHÁBORÚ, 1514** A XVI. század elején Európában és Magyarországon is emelkedtek az élelmiszerárak, egyre jövedelmezőbb volt az élelmiszerek eladása. A piacra termelő parasztoknál így a földhasználatért járó adó megfizetése után több pénz maradt.

A kedvező piaci helyzetet a magyar nemesek is igyekeztek kihasználni. Megszigorították a parasztok adózását, és arra törekedtek, hogy majorságaikban több árut termeljenek, amelyet azután ők adtak el. Ez a robotterhek (pl. a földesúr terményeinek a fuvarozása) növekedésével járt. Ráadásul a törvény szerint a nemesek adómentesen kereskedhettek, míg a parasztok nem.

Mátyás király halála után a királyi hatalom nem tudta megakadályozni a nemesek hatalmaskodását. Előfordult, hogy az egymás elleni harc során feldúlták az ellenfél birtokait, aminek leginkább a parasztok látták kárát. A parasztok számára hátrányos törvényeket hoztak: például megtiltották nekik a vadászatot és a halászatot, kísérletet tettek a szabad költözés korlátozására.

A XVI. század elején a magyar jobbágyság életkörülményei is jelentősen romlottak. Ebben a helyzetben hirdette meg a török elleni keresztes hadjáratát Bakócz Tamás esztergomi **érsek**. A nemesség többsége ellenezte a tervet, mert féltek a parasztság felfegyverzésétől, másrészt nem látták időszerűnek ilyen erőkkel a török megtámadását. A köztük levő ellentétek miatt azonban nem tudták megakadályozni a szervezést.

Az ország több pontján összegyűlő keresztesek döntő többségét parasztok alkották. Miután a nagybirtokos nemesek vezérséget sem vállaltak, egy egyszerű végvári katona, **Dózsa György** lett a had parancsnoka. Így maguk a nemesek szerveztek katonai erőt az elégedetlen jobbágyokból. Amikor ettől megrettenve le akarták állítani a toborzást, már késő volt. A keresztes hadból az uraik ellen forduló jobbágysereg lett. Több nemest megkínoztak, megöltek, udvarházaikat feldúlták. Végül Temesvárnál a paraszthadat leverték, majd a vezetőket kínhalálra ítélték. Megtorló törvényeket is alkottak: elvették a jobbágyok szabad költözését, fegyverviselési jogát, s törvénybe foglalták a robotterhek növelését (heti egy nap robotot írtak elő).

11. AZ EGYHÁZI REND

HÁTTÉROLVASMÁNY

AZ EGYHÁZ KELETEN ÉS NYUGATON A Római Birodalomban a kereszténység államvallássá vált, és az egyház felett a római császárok hatalma érvényesült. Több jelentős egyházi központ alakult ki (Alexandria, Konstantinápoly, Antiochia, Jeruzsálem és Róma), melyek püspökeit megkülönböztetésül pátriárkáknak nevezték.

A Római Birodalom kettéválásakor Keleten az egyház helyzete változatlan maradt. A Keletrómai Birodalom területén a császárok egyház feletti fennhatósága töretlenül érvényesült. Nyugaton a birodalom szétesésével megszűnt a világi hatalom egyházra gyakorolt befolyása. A nyugati egyházi hierarchia lassan a keleti császárságtól is függetlenítette magát. Az egyetlen Nyugathoz tartozó jelentős egyházi központ, Róma püspökeit egyre gyakrabban pápának (pápa = atya) nevezték. Az elnevezés korábban minden püspököt megilletett, idővel azonban a római püspökök különleges tekintélyének kifejezője lett.

Jelentősen megerősödött a pápa helyzete, amikor a frank uralkodó (Kis Pippin) királyi hatalmának szentesítéséért (a pápa 751-ben megkoronázta) cserébe megvédte Rómát a longobárdokkal szemben, és a Rómától Ravennáig terjedő vidéket a pápaságnak adományozta. A területet az egyházfők világi uralkodóként birtokolták. Létrejött az Egyházi Állam (756). Igaz, ezzel nőtt a frank uralkodók befolyása a nyugati egyházra, de az korántsem volt olyan széles körű, mint a bizánci császáré keleten.

„16.18. De én is mondom néked, hogy te Péter vagy és én ezen a kősziklán építem fel az én anyaszentegyházamat, és a pokol kapui sem vesznek rajta diadalt.

16.19. És neked adom a mennyek országának kulcsait, és a mit megkötsz a földön, a mennyekben is kötés lészen, és a mit megoldasz a földön, a mennyekben is oldva lészen." *(Máté evangéliumából, Károli Gáspár fordítása alapján)*

„Dicsőséges császár, két olyan intézmény van, amely elsősorban kormányozza ezt a világot: az egyik a legfőbb papok megszentelt tekintélye, a másik pedig a királyi hatalom. A papok viselte teher annyiban nehezebb, amennyiben az Isten ítélőszéke előtt az embereken uralkodó királyokért is nekik kell számot adniuk." *(I. Gelasius pápa levele a bizánci császárhoz, V–VI. század fordulója)*

Értékeld a szövegeket a pápaság szempontjából!

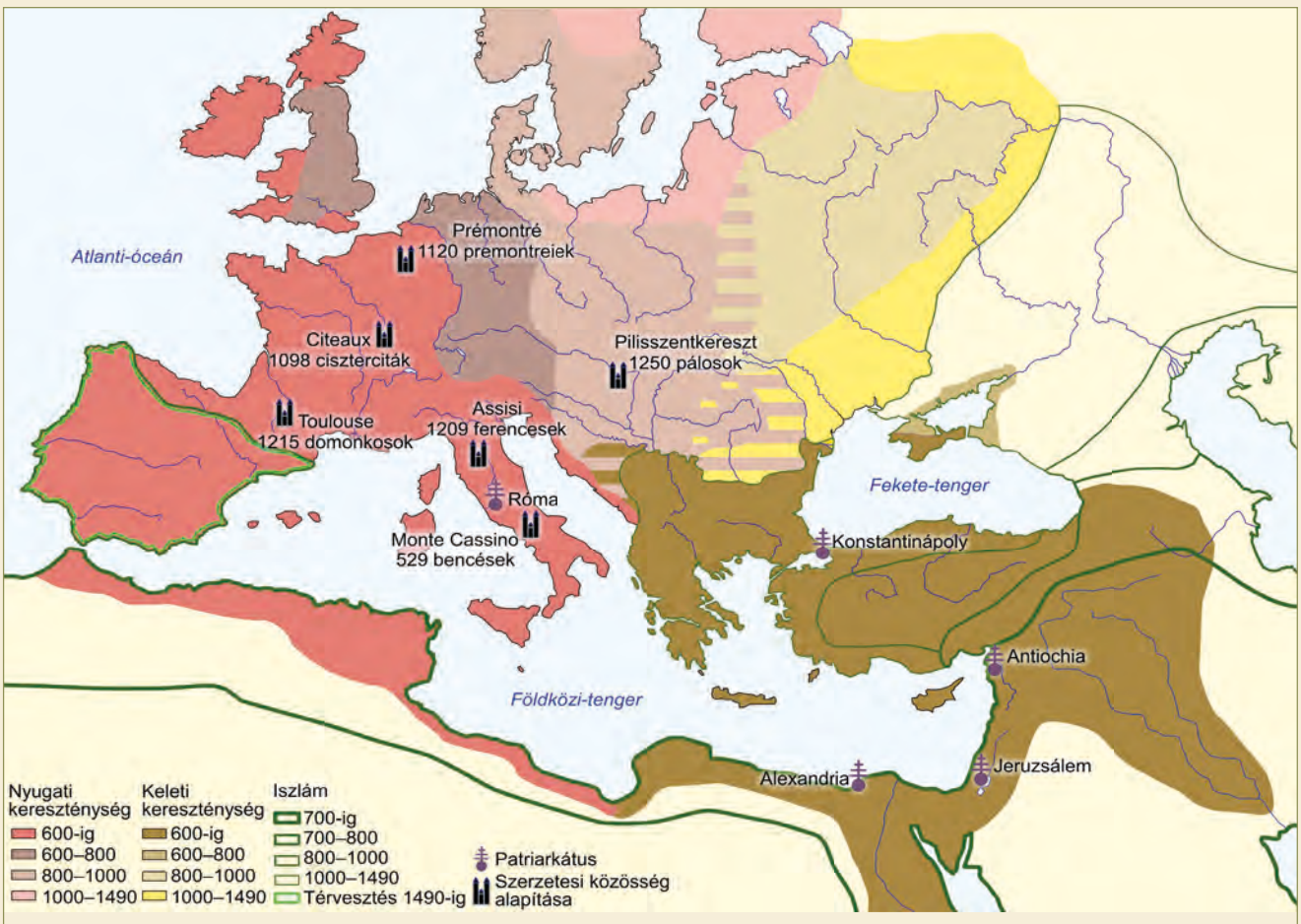

1. *A kereszténység terjedése a VI–XV. század között*

Kövesd nyomon a kereszténység földrajzi kiterjedésének változásait! Hasonlítsd össze a nyugati és a keleti kereszténység helyzetét! Hol tört előre, és hol húzódott vissza az iszlám?

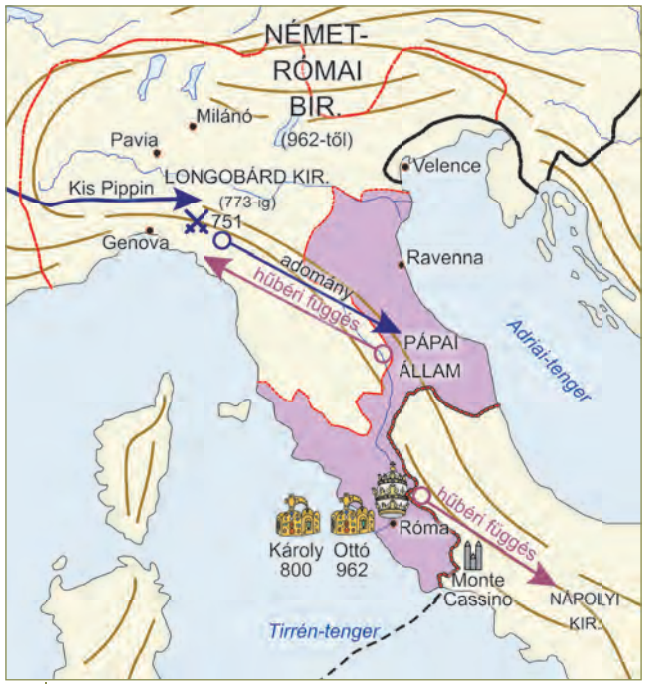

2. *A Pápai Állam létrejötte*

Hogyan alakult ki a Pápai Állam? Milyen szerepet játszott a katolicizmus történetében?

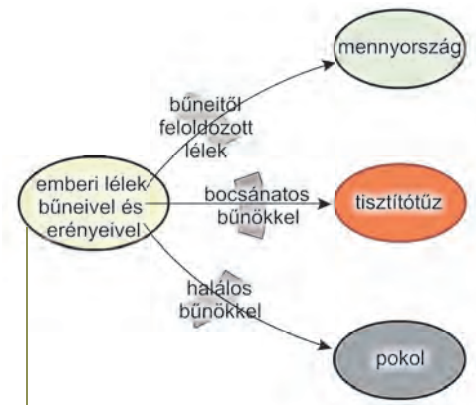

3. *Az ember halál utáni sorsa (üdvözülésének kérdése). A tisztítótűz szerepét csak a nyugati egyház vallja.*

Értelmezd az ábra alapján a tisztítótűz (purgatórium) szerepét a hitéletben!

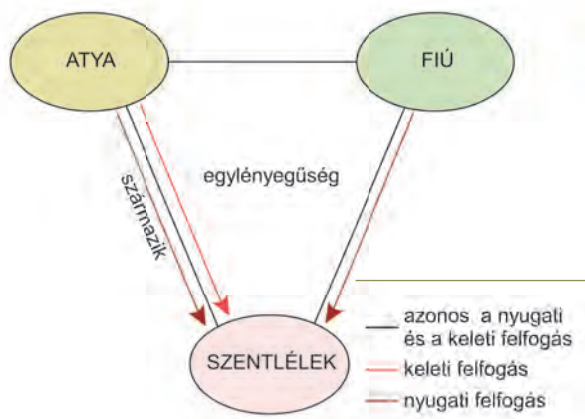

AZ EGYHÁZSZAKADÁS Nyugat-Európában a világi és az egyházi hatalom nem egymásnak alárendelten, hanem egymás mellett létezett. A független egyház volt az első szervezet, amely ellenőrzést gyakorolhatott a világi hatalom felett. A hatalom szervezett ellenőrzése a későbbiekben az európai fejlődés alapvető sajátosságává, fejlődésének egyik motorjává vált.

A katolikus egyház, s így a pápaság helyzetét erősítette, hogy az arab előretörés következtében a VII. századtól a kereszténység súlypontja nyugat felé tolódott el: Jeruzsálem, Antiochia és Alexandria muzulmán kézre került. Tovább növelte Róma tekintélyét a germánok, majd a dánok, a csehek, a lengyelek és a magyarok csatlakozása a kereszténységhez, s ezen belül a nyugati katolikus egyházhoz.

A kora középkorban fokozatosan eltávolodott egymástól a nyugati és a keleti kereszténység. A nyugati egyház nyelve a latin, a keletié a görög lett. A nyelvi különbségen túl egyre inkább eltértek a szertartások (liturgia) és a hittételek. Másként értelmezték nyugaton és keleten a Szentlélek és a Fiú kapcsolatát. Keleten nem, míg nyugaton hittek a tisztítótűz, a purgatórium létében. Az áldozásnál keleten kovászos, nyugaton kovásztalan kenyeret használtak.

Az **Egyházi Államot** vezető (tehát világi hatalommal is rendelkező) pápák megerősödése tovább élezte az ellentétet Konstantinápollyal. **1054-ben a pápa** és a konstantinápolyi pátriárka kölcsönösen kiközösítették egymást és híveiket az egyházból. A kereszténység hivatalosan is kettészakadt a Róma vezette **katolikus** (egyetemes) és a Konstantinápoly irányítása alatt álló **ortodox** (görögkeleti) egyházra.

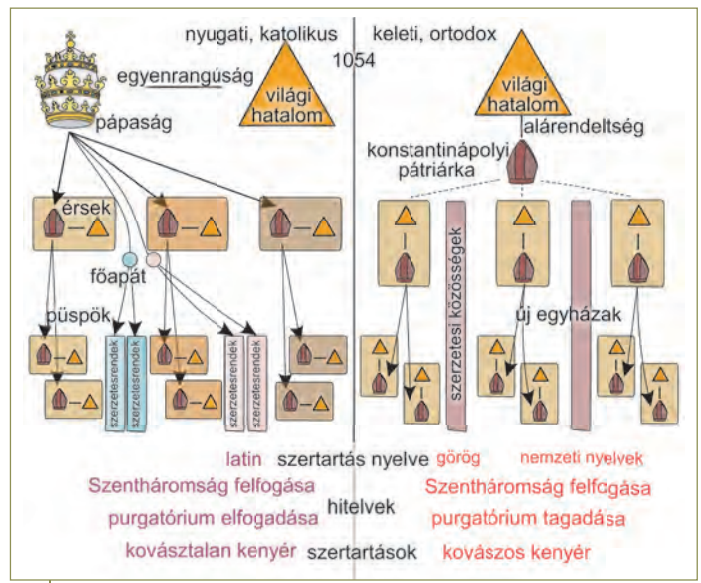

4. *A keleti és a nyugati kereszténység szétválása*

Milyen jellegű különbségek alakultak ki a két keresztény felekezet között?

Az ún. filioque-vita a Szentlélek eredetéről. A nyugati egyház azt vallotta és vallja ma is, hogy a Szentlélek az Atyától és a Fiútól származik. A keleti felfogás szerint viszont a Fiú és a Szentlélek is az Atyától van.

5.

Értelmezd a nyugati és a keleti felfogást a bonyolult teológiai kérdésről a sematikus ábra segítségével! Mikor találkoztunk már a Szentlélek kérdésével tanulmányaink során?

A SZERZETESI MOZGALOM A szerzetesi mozgalom alapja, mint láttuk az egyház kialakulásánál (7. téma), hogy a hívek körében igény támadt az őskereszténységre jellemző közvetlenebb vallási közösségre és bensőségesebb hitéletre. Az első **szerzetesi** közösségek Keleten alakultak ki.

A VI. századtól Nyugaton is létrejöttek a keletihez hasonló szerzetesi közösségek. A világtól elzártan, **kolostorokban** (monostorokban) laktak, szigorú belső előírások (regulák) szabályozták életüket. A Krisztus által ajánlott szegénység, erkölcsi tisztaság (szüzesség) és engedelmesség (a vezetőknek) megtartásával akartak közelebb jutni Istenhez. A szerzetesi közösséghez csatlakozók e három ajánlás megtartására fogadalmat is tettek.

A keleti szerzetesek elsősorban a hit elvont kérdéseivel foglalatoskodtak. Nyugaton a szerzetesség gyakorlatiasabb formája terjedt el. A **Szent Benedek** által alapított **bencés rend** (Monte Cassino, 529) regulája a hitélet mellett a munka szerepét is kiemelte. (A bencések jelmondata: „Imádkozzál és dolgozzál!") A szerzetesek (barátok) földet műveltek, **kódexeket** másoltak, hozzájárulva a latin írásbeliség átmentéséhez. A kora középkorban jelentős részt vállaltak a térítő munkából. Nagyrészt nekik köszönhető, hogy Közép-Európa a nyugati (latin) kereszténységhez csatlakozott.

Kolostoraik behálózták az egész katolikus világot, s terjesztették a fejlett régiók kultúráját (pl. új gazdasági módszerek, építészeti stílusok) a Nyugattól távolabbi, kevésbé fejlett területek (a perifériák) felé. A XI–XII. században újabb szerzetesrendek alakultak.

„Melyek a jó cselekedetek eszközei? Először is: szeresd az Úristent, teljes szívből, teljes lélekből és teljes erődből! […] Tagadd meg magadat, vagy kövessed Krisztust! Testedet sanyargasd! Élvezeteknek ne add magad! Szeresd a böjtöt! Új erőre segítsd a szegényeket! […] Tartsd távol magad a világ cselekedeteitől! […] A szent olvasmányokat örömmel olvasd! Gyakran borulj le az imádság alatt! Múltad bűneit könnyek és fohászkodások közt minden nap valld meg imádságaidban Istennek! […] Gyűlöld saját akaratodat! Az apát parancsainak mindenben engedelmeskedj! […] Az a műhely pedig, ahol mindezt szorgosan gyakorolhatjuk, a monostor zártsága és az állhatatos megmaradás a közösségben. […]

Lehet-e a szerzeteseknek tulajdonuk? Kiváltképpen ezt a bűnt kell gyökerestül kiirtani a monostorból. Senki se merészeljen az apát rendelése nélkül bármit is adni vagy elfogadni, vagy bármit is sajátjaként bírni; egyáltalán semmit sem: se könyvet, se írótáblát, se íróvesszőt, tehát igazán semmit se! […] A tétlenség a lélek ellensége. Ezért a testvérek a megállapított időben foglalkozzanak testi munkával, más órákban pedig szent olvasmányokkal!" *(Szent Benedek regulájából)*

Gyűjtsd össze a szerzetesek életét meghatározó szabályokat! Hogyan jelennek meg a regulában „Krisztus ajánlásai"? Társíts mindhárom ajánláshoz egy-egy mondatot a regulából! Milyen életmódot tart ideálisnak a szerzetesek számára Szent Benedek? Mit jelöl meg a forrás a szerzetesek alapvető feladatául?

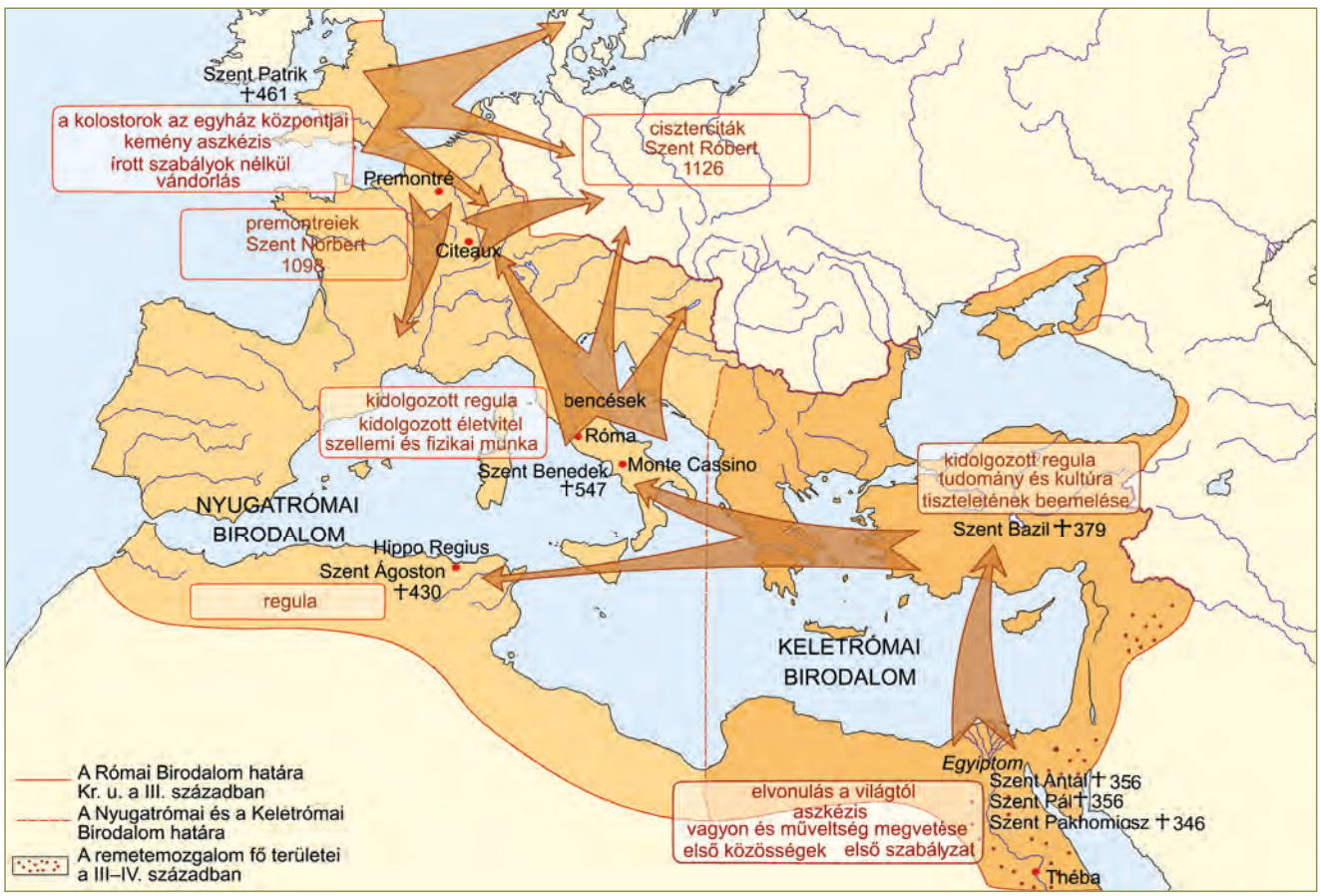

6. *A szerzetesi mozgalom terjedése. Európa keresztény kultúrájának formálásában a bencések mellett más szerzetesrendeknek is jelentős szerepe volt.*

Kövesd nyomon a szerzetesség földrajzi elterjedését és a közben lezajló szemléleti változásokat!

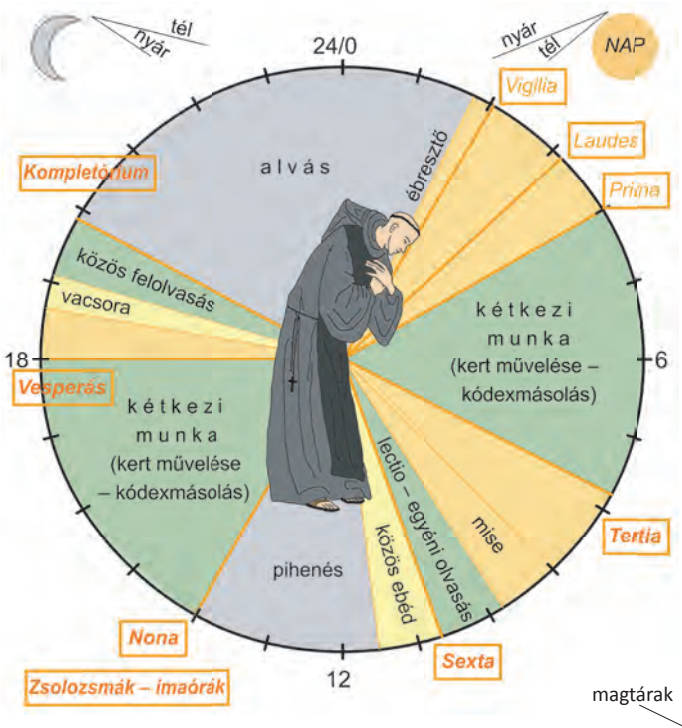

▪ A szerzetesrendek zöme Szent Benedek reguláját vette alapul, megújítva, megváltoztatva azt. Ilyen volt például a ciszterciták rendje (1098) és számos későbbi nyugati szerzetesrend.

A szerzetesrendek másik ága Szent Ágoston reguláját követte, mely kisebb hangsúlyt helyezett a kolostori életre. Ezek a kanonokrendek (pl. premontreiek, 1120), amelyek a hívek körében végzett munkát (pl. szertartások, lelki gondozás, a világi papok segítése) helyezték előtérbe. Európa keresztény kultúrájának formálásában jelentős szerepe volt a Szent Patrik által alapított ír szerzetességnek is.

8.

9. *A kolostori élet és annak színtere, a kolostor*

Kövesd nyomon a szerzetes napirendjét, és azonosítsd a különböző tevékenységek helyszíneit! Készíts alaprajzot a kolostorról, és tüntesd fel rajta az egyes helyiségek funkcióit!

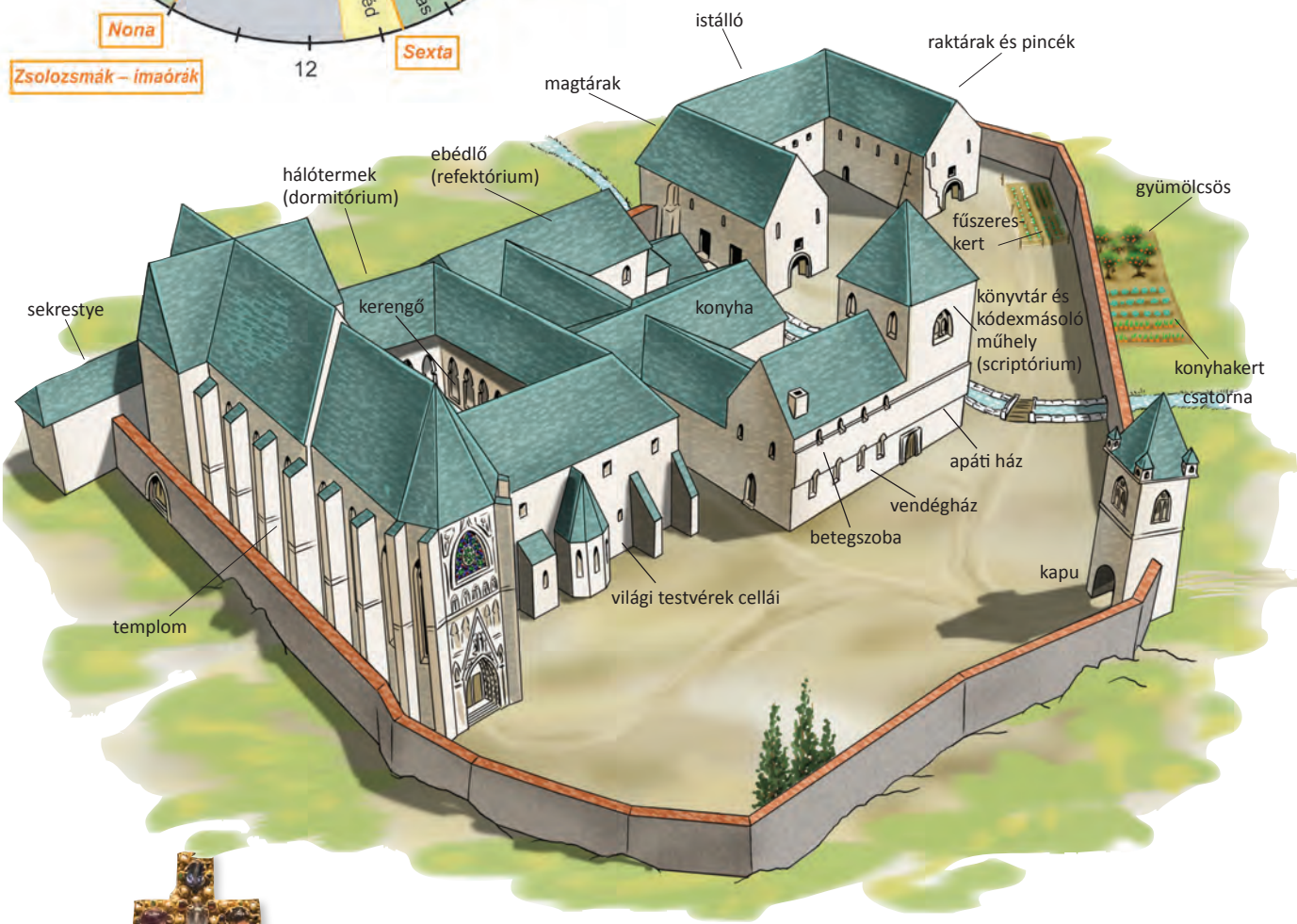

7. *A német-római császári korona*

AZ EGYHÁZI REFORM A X. századra az egyház tekintélye csökkent. A pápák a megerősödő Német-római Birodalom császárainak befolyása alá kerültek. A császárok jogot formáltak az egyházi méltóságok (püspökök) kinevezésére, az invesztitúrára. Így a birodalom főpapjai a császár hűbéresei lettek. A meggazdagodó főpapok hasonlóan viselkedtek, mint a világi hűbérurak, de a papok és a szerzetesek is a világi dolgok felé fordultak (világi tisztségeket szereztek, vagyonukat gyarapították, az élvezeteknek éltek).

Az egyháziak és a hívek jelentős része elégedetlen volt ezzel és változást akart. A megújulást célzó reformok az ezredfordulón a franciaországi Cluny bencés kolostorából indultak ki. Az újítás hívei helyreállították a kolostorokban a fegyelmet, a szerzetesek figyelmét ismét a hitélet felé fordították. Elvetették az egyházi méltóságok megvásárlásának gyakorlatát (szimónia), és követelték a világi papok (akik nem szerzetesrendek tagjai) nőtlenségének, a **cölibátusnak** a bevezetését.

A Frank Birodalom romjain létrejövő új államok közül az **I. Ottó** által 962-ben megalapított **Német-római Császárság** rövidesen szembekerült a pápasággal. Ennek alapvető oka a birodalom felépítésében található meg. A tartományokból felépülő császárságban a helyi vezetőknek nagy volt a befolyása. Ezekkel szemben az uralkodók az általuk kinevezett főpapokra tudtak támaszkodni. A katolikus egyháznak a birodalomban is óriási földbirtokai voltak. A főpapokat (püspökök) a császár nevezte ki, és ő erősítette meg őket birtokaikban. Ez biztosította a főpapok hűségét, és a főpapság vált a császári hatalom egyik legfőbb támaszává.

A császárság és a pápaság között kibontakozó, több szakaszban zajló (XI–XIII. század) összecsapást a fő kérdés, az egyházi méltóságok beiktatásának joga miatt a történetírás invesztitúraküzdelmeknek nevezi. A harcot az egykori clunyi szerzetes, **VII. Gergely** pápa (1073–1085) indította el. VII. Gergely nemcsak az egyházat kívánta megerősíteni, hanem az egyházon belül a pápák hatalmát is. Ezért kinyilvánította, hogy a püspökök kinevezési joga, az invesztitúra egyedül a pápát illeti meg.

A hosszú küzdelem tétje nagy volt. Nem elsősorban a Német-római Birodalom vagy a pápaság hatalmi törekvései, hanem az európai fejlődés szempontjából bírt nagy jelentőséggel. Az invesztitúraharc ugyanis arról szólt, hogy az egyház megőrzi-e függetlenségét a világi hatalommal szemben, vagy a Kelethez hasonlóan alárendelődik annak.

A pápaság és a császárság küzdelmének eredményeként a katolikus Európában a pápaság és az egyház megőrizte függetlenségét a világi hatalommal szemben. Önálló hatalmi tényező maradt, mintát adva ezzel a későbbiekben ahhoz, hogy más társadalmi csoportok (nemesség, polgárság) is önálló hatalmi tényezővé szerveződjenek, amellyel az uralkodóknak meg kell egyezni. A császári hatalom viszont végletesen meggyengült a XIII. század második felére.

KOLDULÓRENDEK ÉS ERETNEKMOZGALMAK

A pápaság világi hatalma, befolyása a XIII. század elején, III. Ince főpapsága idején (1198–1216) teljesedett ki. A pápáknak azonban szembe kellett nézniük az egyház világi hatalma, gazdagsága ellen fellépő mozgalmakkal.

Azokat a mozgalmakat, amelyek készek voltak együttműködni az egyházzal a hit megújításában, a pápa felkarolta. A XIII. század elején Róma támogatásával megalakultak a krisztusi szegénységet hirdető koldulórendek: az **Assisi Szent Ferenc** által alapított **ferences rend** és a Szent Domonkos nevéhez fűződő Domonkos-rend. A ferencesek és a domonkosok a nép között, a városokban éltek, prédikáltak, tanítottak, és – mivel nem volt földbirtokuk – valóban koldulásból, adományokból tartották fönn magukat.

Az egyház hierarchiáját és a fennálló társadalmi viszonyokat – az őskereszténységre hivatkozva – tagadó mozgalmakat **eretneknek** nyilvánították. Az eretnek csoportok (albigensek, valdensek, bogumilok) követelései között megjelent a társadalom alapértékeinek, a családnak, a tulajdonnak a tagadása is. A mozgalmak fanatikusai ezért nem számíthattak széles körű támogatásra.

„1. Egyedül a római egyházat alapította maga az Úr.
2. Egyedül a római pápát mondják joggal egyetemesnek [általánosnak].
3. Püspököket egyedül ő tehet le és helyezhet székükbe vissza.
4. Követe a zsinaton minden püspököt megelőz, még ha ő maga alacsonyabb rendű is; ugyancsak a püspökök elmozdítására ítéletet is hozhat. […]
7. Egyedül neki szabad a korszükségletnek megfelelően új törvényeket hozni, új püspökségeket alapítani, káptalant apátsággá alakítani, és fordítva, gazdag püspökségeket felosztani és szegényeket egyesíteni.
8. Egyedül ő használhat császári jelvényeket. […]
11. Az egész világon csak őt illeti meg a pápa név.
12. Jogában áll császárokat letenni.
13. Jogában áll, ha a szükség úgy kívánja, püspököket az egyik püspöki székből a másikba áthelyezni.
14. Bármely egyház [itt gyülekezet] klerikusát tetszése szerint felszentelheti egy másik részére. […]
16. Rendelete nélkül nem lehet egyetemes zsinatot összehívni.
17. Tekintélyének támogatása nélkül […] semmiféle könyv nem tekinthető kánoninak. […]
19. Senki fölötte nem ítélkezhet. […]
22. A római egyház még soha nem tévedett, az írás tanúsága szerint örökké tévedhetetlen lesz. […]
25. Püspököket zsinat egybehívása nélkül is letehet vagy visszahelyezhet." *(VII. Gergely jegyzéke, a Dictatus Papae, 1075)*

Készíts táblázatot a pápa követeléseiről a szöveg alapján! Állapítsd meg, hogy a szövegben szereplő pontok közül melyik sérti a császár jogait! Magyarázd meg, miért!

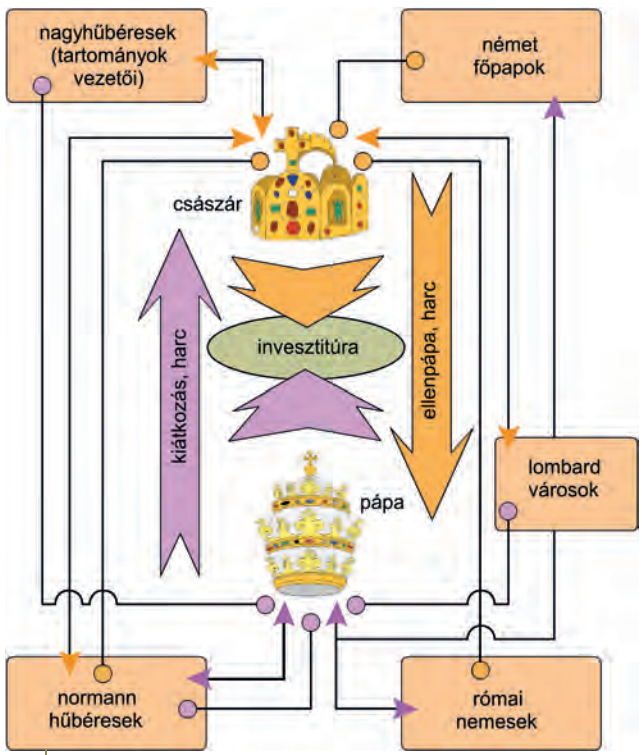

10. *Az invesztitúraharc hatalmi háttere*

Mi az alapvető politikai ellentét az invesztitúra kérdésében? Milyen volt a császári hatalom kapcsolata a nagyhűbéresekkel, és milyen a német főpapokkal?

11. *III. Ince és Szent Ferenc találkozása. A pápa a teljes szegénységet hirdető Ferenc mozgalmát szerzetesrendként ismerte el.*

Milyen választási lehetősége volt III. Incének Ferenc tevékenységének megítélésében? Gondold végig a pápa lehetséges döntéseinek következményeit! Nézd meg Franco Zeffirelli Napfivér, Holdnővér című filmjét, és vesd össze a tanultakkal!

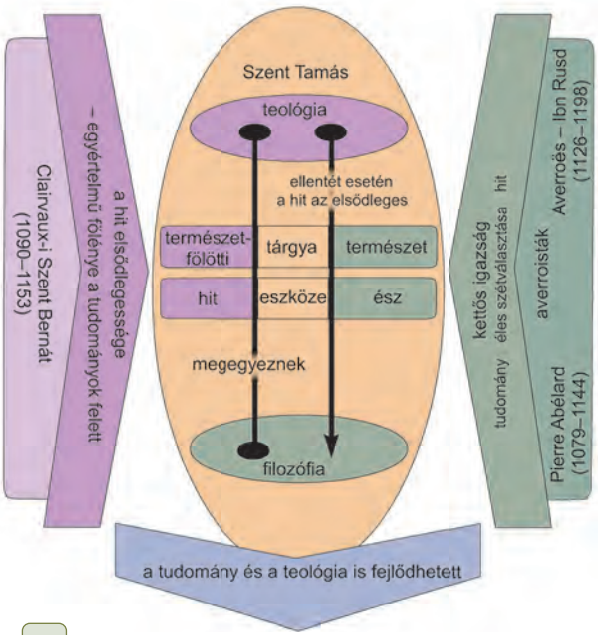

12. *Aquinói Szent Tamás és a tudományok*

Mely irányzatok álltak egymással szemben? Jellemezd röviden elgondolásaikat! Milyen megoldást talált a problémára Szent Tamás? Mit eredményezett a tevékenysége?

„2. Ahogyan mármost a szent tudomány a hit világosságán alapul, úgy a filozófia az ész természetes világosságán; ezért lehetetlen, hogy azok az állítások, amelyek a filozófiához tartoznak, ellentétesek legyenek a hittételekkel. […] Ha pedig a filozófusok állításai között olyat találunk, ami ellentétes a hittel, az nem filozófia, hanem a filozófiának az ész hiányosságából fakadó hibás használata." *(Aquinói Szent Tamás, XIII. század)*

Mi jellemzi a hit és a tudomány viszonyát Szent Tamás szerint? Hasonlítsd össze a forrást és az ábrát! Mennyiben egészítik ki egymást?

Az eretnekek felkutatására és elítélésére a pápa létrehozta az **inkvizíciót** (IV. lateráni zsinat, 1215). Az inkvizítorok – a korszak bizonyítási gyakorlatának megfelelően – kínvallatást is alkalmaztak. A római jogfelfogással szemben állt, hogy a gyanúsítottnak kellett bizonyítania ártatlanságát, és nem a vádlónak a gyanúsított bűnösségét.

A TUDOMÁNYOK A katolikus egyház Nyugaton fenntartotta a latin nyelv használatát. A Szent Jeromos (347–420) által összeállított latin bibliafordítás, a később Vulgátának nevezett Biblia (vulgata = elterjedt) szövege sokat romlott. Emiatt a IX. században, Nagy Károly udvarában, tudós egyházi személyek a szöveget átfésülték, a szövegromlások jelentős részét kijavították. A clunyi mozgalom újabb ösztönzést adott a szellemi életnek. Élénkítően hatott a középkori szellemi életre, hogy az antik kultúra egyre több elemét ismerték meg.

Elsősorban Arisztotelész gondolatai hatottak termékenyítőleg a középkori tudományokra. Sokat merített az ókori filozófiából a középkori keresztény filozófia, a skolasztika. E filozófia célja a hitelvek tudományos bizonyítása, a világról szerzett tapasztalatok beillesztése a keresztény vallási rendszerbe. Az elnevezés onnan ered, hogy kezdetben a hit kérdéseivel a kolostori iskolákban (scholákban) foglalkoztak. A hit és a tudomány összeegyeztetése nem volt könnyű. Sokan a tudományos vizsgálódást a hit megkérdőjelezésének tartották.

Aquinói Szent Tamás (1225–1274) Domonkos-rendi szerzetes, kiváló teológus (hittudós) áthidalta a problémát: a hittel foglalkozó tudományt, a teológiát elválasztotta a többi tudománytól. Míg a tudományok a természettel foglalkoznak és eszközük a logikus gondolkodás, addig a teológia a természetfölötti kérdéseket vizsgálja, melyeknél a végső magyarázatot csak a hit adhatja meg. Tamás az elsőbbséget a hittudománynak tartotta fenn. Ezzel megvédte a tudományokat a vallási indíttatású támadásoktól, és biztosította a fejlődésüket.

▪ Szent Tamást, mint minden kompromisszumot, megegyezést, a kibontakozást kereső embert, heves támadások érték mindkét irányzat szélsőségeseitől. Akik az új megközelítésekben a hit halálát látták, azok a hit árulójának tekintették, míg az új tanok radikálisai a tudományos fejlődés megakasztójának. Az újítók ugyanis a „kettős igazság" álláspontjára helyezkedve a hit és a tudomány teljes elválasztását vallották, az utóbbi teljes függetlenségével. (Kettős igazság: ami a tudományban igaz, nem biztos, hogy igaz a teológiában.)

Aquinói Szent Tamás a domonkos szerzetesek öltözetében (XV. századi ábrázolás)

13.

Mit tart a kezében Szent Tamás? Mit gondolsz, miért így ábrázolták?

AZ OKTATÁS – AZ EGYETEMEK A középkor évszázadaiban – az ókorhoz hasonlóan – nagyon kevesen vettek részt rendszeres oktatásban. Az első színvonalas iskolákat a székesegyházak mellett működő káptalanok és a kolostorok működtették. A városok kialakulását követően megjelentek a városi iskolák is. Az egyházi és világi (állam-) ügyek intézése egyre több szakembert igényelt. Az igények kielégítésére jelentek meg a XII. században az egyetemek.

▪ Elsőként Itáliában, Bolognában, majd Párizsban, Oxfordban jöttek létre egyetemek. A XIII. században azután sorra alakultak Cambridge-ben, Padovában és másutt is, a XIV. századra pedig az egyetemek már behálózták Nyugat-Európát, és megjelentek Közép-Európában is (Prága, Bécs, Krakkó, Pécs). Minden egyetem (universitas) önkormányzattal rendelkezett, melyet a tanárok által választott rektor vezetett. A középkori egyetemek egyházi szervezetként működtek, alapításukat a pápa engedélyezte. Kemény küzdelemben vívták ki önállóságukat a helyi egyházi és világi hatalommal szemben a pápaságra vagy a királyi hatalomra támaszkodva. Az egyetem polgárai, a tanárok és a diákok egyaránt az egyetem törvényszéke alá tartoztak.

Az egyetemeken egységes tananyagot oktattak, mely a tudomány közös nyelve (latin) mellett hozzájárult a középkori Nyugat- és Közép-Európa szellemi egységéhez. A teljes egyetemet négy fakultás (egyetemi kar) alkotta: a szabad művészetek, a teológia, az orvosi és a jogi kar. Az első fakultás az alapozást szolgálta, elvégzése mesteri (magisteri) címet adott. Az alapok elsajátítása után lehetett a teológiai, az orvosi vagy a jogi fakultáson továbbtanulni és doktori címet szerezni. A korszak tudományosságára még a tekintélytisztelet volt jellemző. A vitákat a különböző nagy tekintélyű szerzők műveinek megállapításai döntötték el. A tudósok a tapasztalatra, az egyéni megfigyelésre csak elvétve alapoztak.

Az alapozást jelentő „hét szabad (szabad emberhez méltó) művészet” két részből állt. A trivium tárgyai a grammatika (latin nyelvtan és ókori latin írók olvasása), a retorika (latin beszéd és fogalmazás) és a dialektika (a vitatkozás, érvelés művészete), a quadriviumé az aritmetika (számtani alapműveletek), a geometria (szerkesztések), az asztronómia (csillagászat, egyházi ünnepek idejének meghatározása, földrajzi ismeretek) és a muzsika (egyházi énekek).

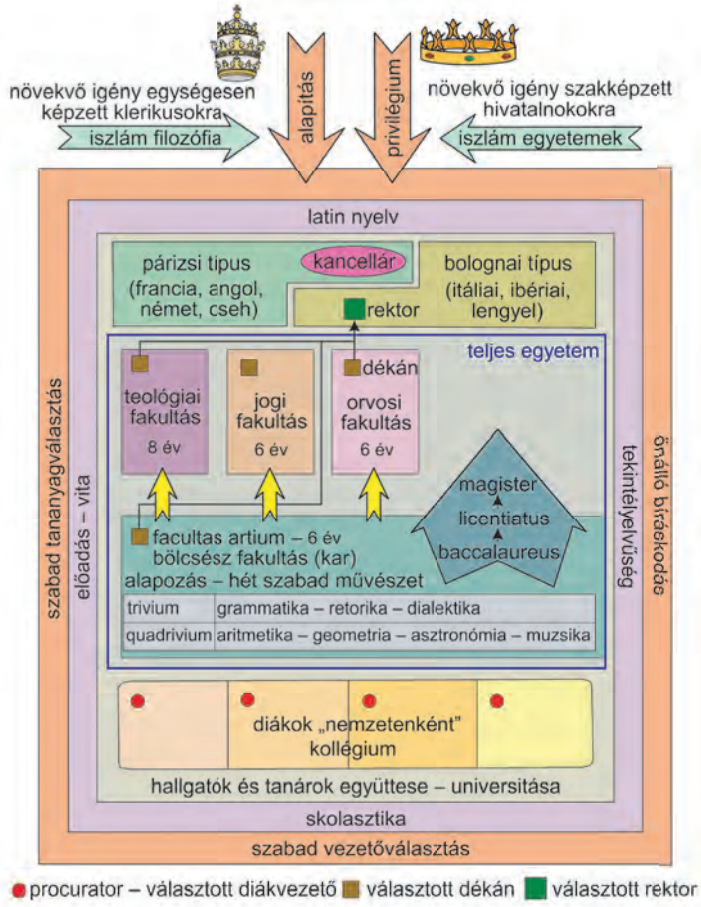

15. *A középkori egyetemek felépítése*

Határozd meg az egyetem kiváltságait! Mutasd be az egyetem társadalmát! Hogyan épült fel az oktatás rendszere?

Előadás a párizsi egyetemen. A hallgatók a saját könyvükben követik a tanár előadását. Az oktatás nyelve a latin volt.

14.

Kik tanultak a középkori egyetemeken? Milyen „tantárgyaik” voltak?

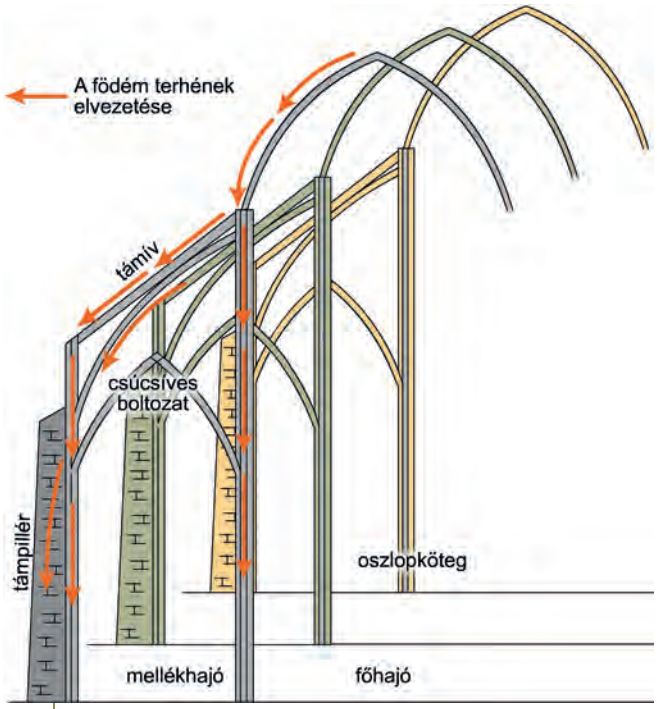

16. *A gótikus építészet szerkezeti elemei*

A rajz alapján magyarázd meg a támív és a támpillér szerepét! Magyarázd meg, miért tudtak az ég felé törni a gótikus katedrálisok, és hogyan sikerült a falakat légiessé tenni a hatalmas ablakokkal!

A ROMÁN ÉS A GÓTIKUS STÍLUSÚ ÉPÍTÉSZET

A XI–XII. században bontakozott ki Nyugat- és Közép-Európában a **román stílus**. Neve a római hagyományok követésére utal. A román építészet a római minta nyomán a félkörív dongaboltozatot alkalmazta. A templomokat, várakat vaskos falak, kis lőrésszerű ablakok jellemezték. A templomok szerkezete a római bazilikákat követte: középen kiemelkedő főhajó, oldalt a két alacsonyabb mellékhajó volt.

A XII. század végétől új stílus jelent meg: a **gótika**. Az elnevezés a következő stílusirányzat, a reneszánsz idején született, amely a középkort az ókorhoz képest visszaesésnek, művészetét **barbár**nak tekintette, Itáliában pedig a barbárságot a gótokkal azonosították.

▪ A gótikus épületeknél a födém és a tetőzet terhét már nem az egész falfelület, hanem csupán az épület vázát adó pillérek és az azokat oldalról erősítő támpillérek tartották. Ezáltal a falakon hatalmas ablakokat nyithattak. A gótika a kerek boltozat helyett a csúcsíves boltozatot részesítette előnyben. A homlokzaton kedvelték a román stílustól örökölt rózsaablakot, melynek kör alakú felületét kőküllők osztják fel. Az épületek felületét igyekeztek faragásokkal díszíteni és színezni. A hatalmas ablakokba színes ólomüvegek (a különböző színű apró üvegdarabokat ólomkeret fogta össze) kerültek, melyek a napfényben csodálatos („mennyei”) színhatást eredményeztek. A gótikus épületeket könnyed, kecses szobrok is díszítették.

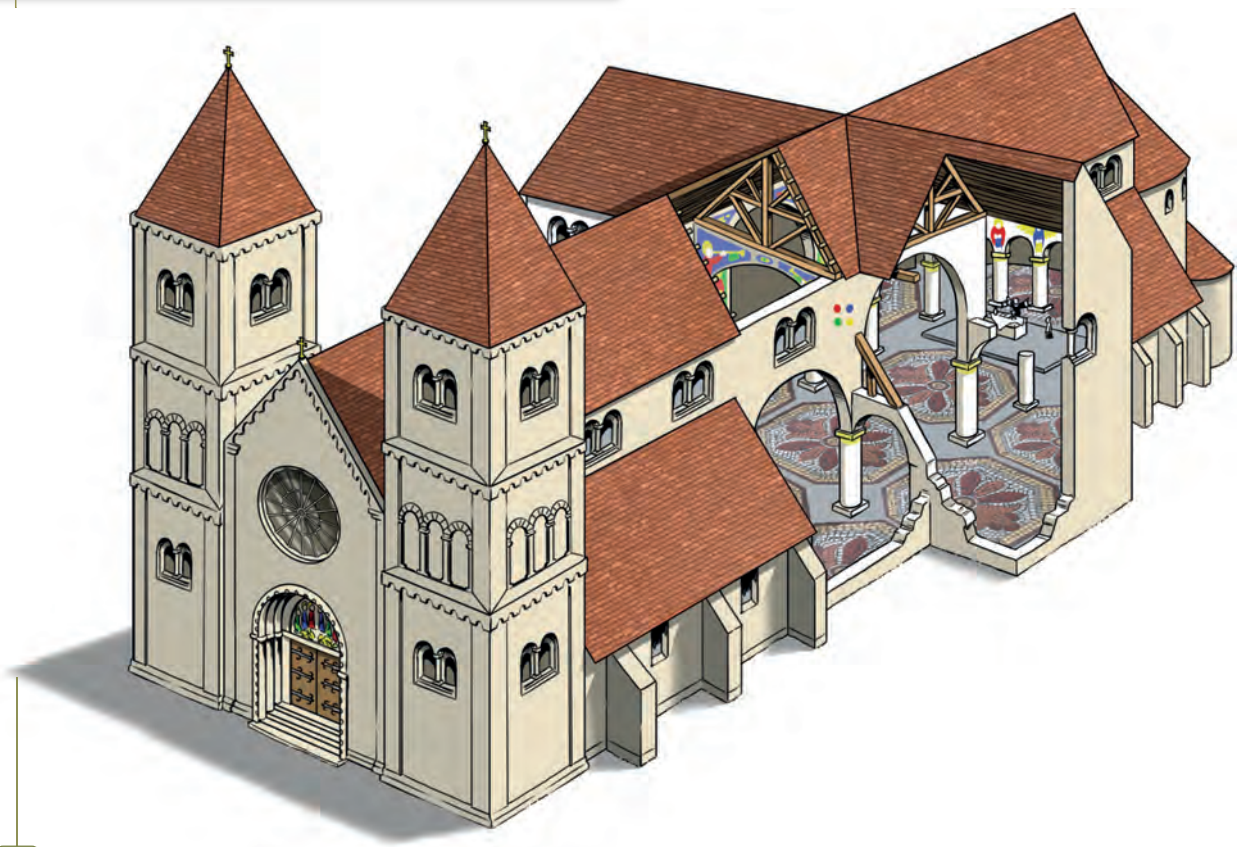

17. *Egy román stílusú bazilika rekonstrukciós rajza*

Alaprajzuk szerint melyik csoportba sorolhatók a képen látható bazilikák (17. és 18. kép)? Emeld ki a két stílus szerkezeti és formai jellemzőit! Keress az interneten a két stílushoz tartozó épületeket!

18. *Egy gótikus stílusú bazilika rekonstrukciós rajza*

Van-e közös építészeti elem a román és a gótikus stílusú templomoknál? Ha igen, mi az?

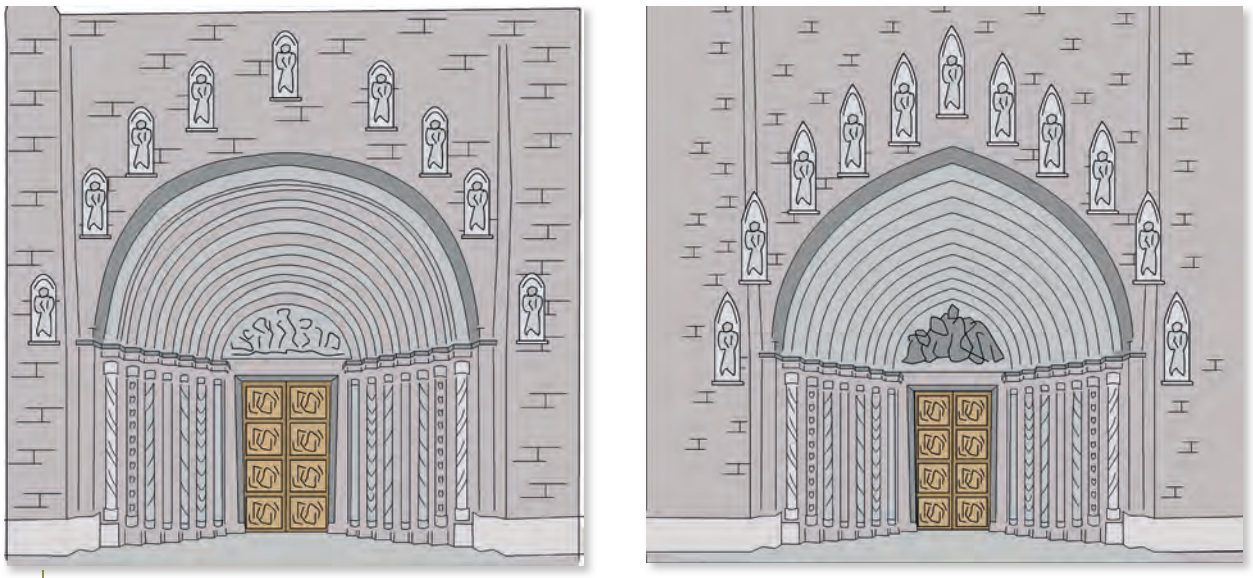

19. *Román stílusú és gótikus bélletes kapu rajza. A bélletes kaput fokozatosan szűkülő, egységesen díszített kapunyílások alkotják.*

A román és a gótikus stílus mely jellemző szerkezeti elemei láthatóak a rajzokon? Hasonlítsátok össze a román és a gótikus kaput!

12. A NEMESI REND

1. *A feudalizmus fogalmának áttekintő ábrája*

Mutasd be az ábra alapján a fogalom jelentéstartalmait! Hogyan változik a fogalom tartalma térben és időben?

HÁTTÉROLVASMÁNY

A KÖZÉPKOR ÉS A FEUDALIMUS FOGALMA

Az európai középkorral kapcsolatban gyakran használják az egész korszakra a feudalizmus kifejezést. A fogalomnak azonban több jelentése, többféle értelmezése is van, amelyeket érdemes áttekinteni.

A feudalizmust szó szerint hűbériségnek fordíthatjuk (feudum = hűbérbirtok). Így azonban a fogalom csak Nyugat-Európa egy korszakára lenne használható, hiszen hűbériség már Közép-Európában és Magyarországon sem volt. A kifejezést azonban tágabb értelemben is használják az európai középkor társadalmának leírására (feudális társadalom). A feudalizmusban a földbirtok a meghatározó tulajdon, a társadalom pedig különböző kiváltságokkal rendelkező rétegekből áll, és az emberek jogilag nem egyenlők. A legtágabb értelmezés szerint minden olyan társadalom feudális, amelyben kiváltságokkal rendelkező földesurak és a jobbágyokhoz hasonló alávetett rétegek élnek. A fogalom használatának eszmei és politikai hátterével a következő években fogunk megismerkedni.

Vedd számba az ábrán szereplő régiókat! Mely tényezők alapján lehet egy térséget régiónak nevezni? Határozd meg az ábrán elkülönített régiók alapvető jellemzőit! Milyen kapcsolat figyelhető meg az európai régiók között? Milyen szempontokat vennél még figyelembe egy régió kijelölésekor?

2. *Európa régiói a VI–XIII. században*

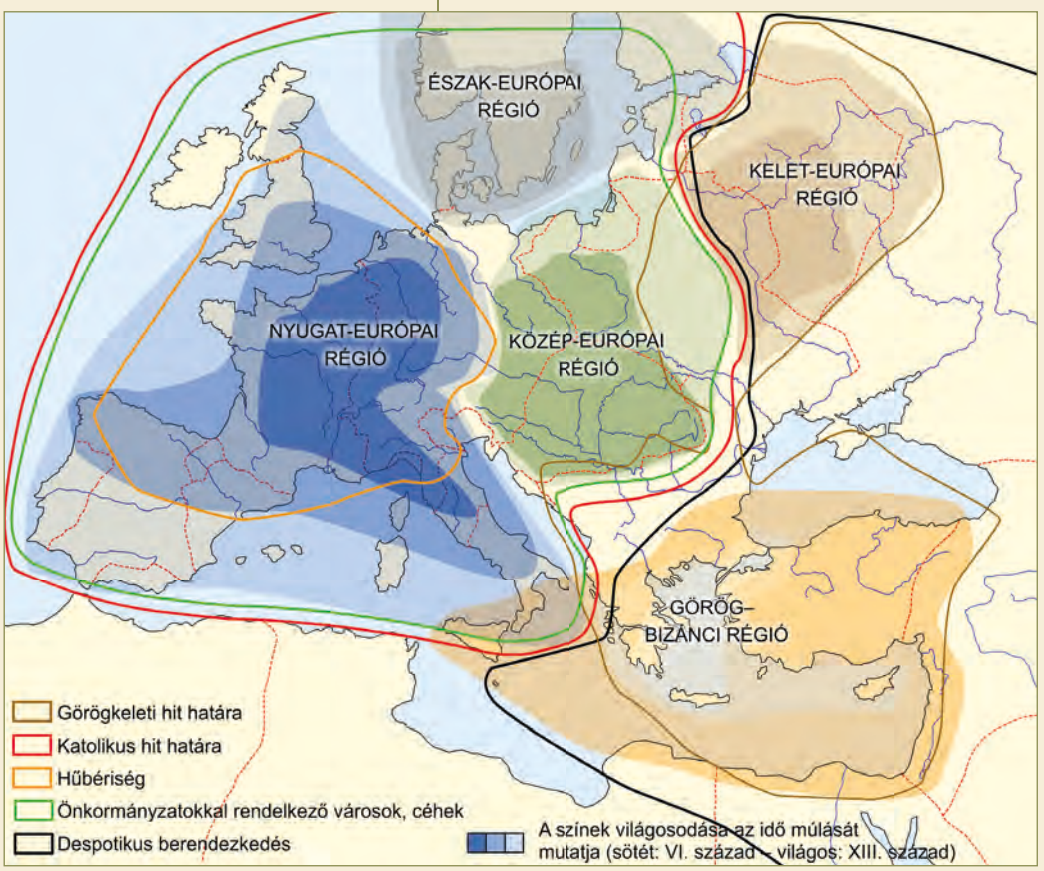

A HŰBÉRISÉG KIALAKULÁSA NYUGAT-EURÓPÁBAN A középkorban a megélhetés és a hatalom alapja a földbirtok volt. A kora középkorban a törzsi rendszert felszámoló és a földek jelentős részét megszerző újdonsült **királyok** hatalma is azon alapult, hogy országukban ők voltak a legnagyobb birtokosok. Azonban csak úgy tudtak kormányozni, ha a frissen megszerzett földek jelentős részét híveiknek adományozták. A király a különböző szolgálatokért (katonáskodás, hivatalok betöltése stb.) adományozott **kiváltságokat** és földeket, amit **hűbérbirtoknak** nevezünk.

Az önellátás szintjén ugyanis kevés felesleg keletkezett, és ezt sem lehetett pénzzé tenni. Ezért az uralkodók pénzjövedelme csekély volt, abból fizetett hadsereget vagy hivatalszervezetet nem lehetett fenntartani. A hűbérbirtok kezdetben a megadományozott halálával, vagy akkor, ha nem teljesítette kötelességét, visszakerült az adományozóhoz (beneficium). Később örökölhetővé, sőt továbbadhatóvá vált (feudum), innen a korszak elnevezése is: **feudalizmus**.

A király nagyhűbéresei maguk is adományoztak birtokokat, hogy biztosítsák fegyveres kíséretük hűségét. Így a királytól a kishűbéresekig (tehát csak az uralkodó réteg tagjai között) kialakult egy sajátos alá-fölé rendeltségi viszony (hierarchikus rend), a hűbéri lánc. A Karoling-korra általánossá vált a hűbéri eskü. Ebben az adományozó hűbérúr (senior) és a megadományozott hűbéres (vazallus) kölcsönösen fogadalmat tettek a hűségre és kötelességeik teljesítésére.

Az állam a hűbéri láncon keresztül működött: a király akaratát hűbéresei hajtották végre a saját hűbéreseik segítségével. A rendszer csak akkor erősítette a király hatalmát, ha a hűbéresei (vazallusai) megtartották esküjüket. A korszak keresztény felfogása az eskü megszegését elítélte, ami bizonyos fokig fékezte a hűtlenséget, de az mégis napirenden volt.

A hűbériség ábrázolása a szász krónikában (XIII. század)

3. Gyűjtsd ki a hűbéri kapcsolatot ábrázoló részeket! Hogyan érzékelteti a rajzoló, hogy a hűbéri rend öröktől fogva létezik?

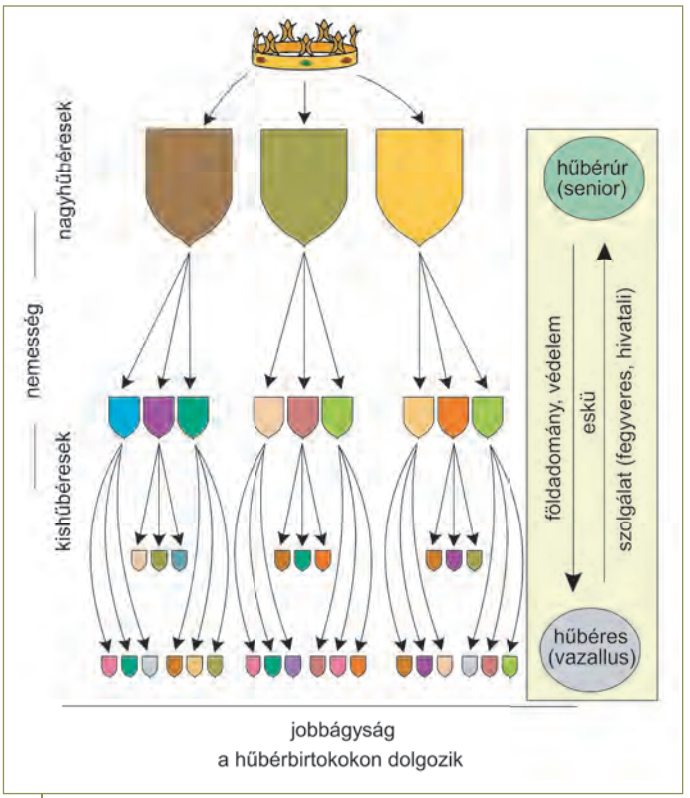

4. *A hűbéri lánc*

Hogyan épül fel a hűbéri lánc? Hogyan lehet ugyanaz a személy hűbérúr és hűbéres? Tagjai-e a hűbéri láncnak a földeken dolgozó jobbágyok?

„A jelen órától kezdve én, Rajmond, Hercend fia, Bernard algrófot, Reinhard fiát csalárdul el nem hagyom sem abban, ami életére vonatkozik, sem abban, ami testének tagjaira vonatkozik, nem fosztom meg őt életétől, fogságba nem ejtem, és egyetlen férfi, sem pedig egyetlen nő ilyet az én tanácsomra el nem követ ellene. Nem veszem el sem városaidat, sem váraidat, sem hűbérbirtokaidat, amelyeket most bírsz és a jövőben segítségemmel megszerzel […] és ha bármely férfi vagy asszony azt tenné, én Rajmond, becsületesen és álnokság nélkül segítőd leszek […].” *(XI. századi hűbéri eskü)*

„Annak, aki urának hűséget esküszik, a következő […] dolgot kell mindig emlékezetében tartania: […] Megbízhatóság, azaz hogy a rábízott titokkal vagy azokkal az intézkedésekkel kapcsolatban, amelyek ura biztonságát szolgálják, hiba ne legyen. Becsületesség, hogy az igazságszolgáltatás terén vagy más ügyekben, melyek becsületét érintik, kára ne essék. Hasznosság, hogy birtokain kár ne érje. […] Méltányos legyen, hogy az, aki hűbéres, ezeket az ártó dolgokat elkerülje, de ezért még nem érdemelné meg a hűbérbirtokot: mert nem elegendő a rossztól tartózkodni, ha nem teszünk jót is. […] A hűbérúr pedig szintén tartozik mindezeket megtenni hűbéresével szemben. Mert ha valaki ezt nem teszi, joggal tekintik hűtlennek és esküszegőnek.” *(Fulbert, Chartres püspökének leveléből, 1020)*

Sorold fel és jellemezd a hűbéres kötelességeit! Mi minden kötötte egymáshoz a hűbérest és a hűbérurat?

5. *Roland hűbéri esküt tesz Nagy Károlynak*

Miért volt szükség a hűbéri viszony esküvel történő megerősítésére? A hűbéri szertartás mely részét örökíti meg a kép? Nézz utána Roland történetének!

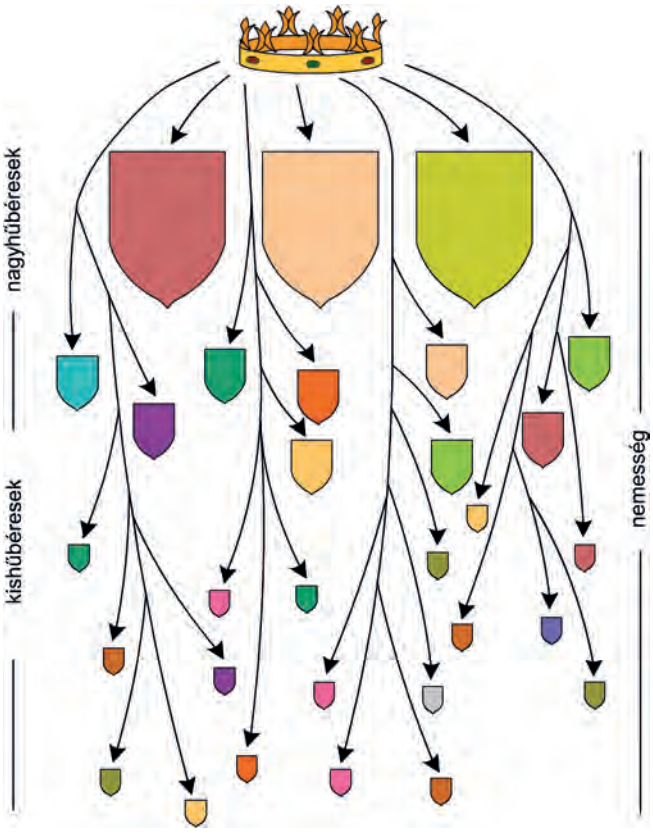

6. *Az angol hűbéri felépítés*

Mennyiben tér el az angol modell a klasszikus nyugati felépítéstől? Mennyiben módosítja ez a királyi hatalom mozgásterét?

▪ A hűbériség korában (VIII–XIII. század) elvileg a király hatalmát csak a szokásjog és az egyház által meghatározott erkölcsi parancsok korlátozták. A törvényeket a király saját akaratából hozta és hirdette ki, legfeljebb meghallgatta főemberei tanácsát. Ő volt a legfőbb bíró is. Ennek ellenére a valóságban csak néhány rátermett uralkodó tudta országát egyben tartani és a belső békét biztosítani. A hűbéresek egymás elleni fellépése napirenden volt, amit a korszakban hatalmaskodásnak neveztek.

AZ ANGOL RENDISÉG KIALAKULÁSA A római hódítást követően angolok és szászok hoztak létre királyságokat **Angliában**. Normandia hercege, I. (Hódító) Vilmos (1066–1087) francia lovagjai élén átkelt Britanniába. 1066-ban Hastingsnél legyőzte az angolszász uralkodót, majd hűbéri államot alapított.

▪ Vilmos Anglia délnyugati részén szállt partra, és fokozatosan hódította meg az egész országot. Az elfoglalt földek egy részét a király lovagjainak adományozta. Minden lovag közvetlenül a királytól kapta birtokait, s neki tartozott hűséggel. Így Angliában nem alakult ki a nyugati típusú hűbéri lánc. A hűbéresek (vazallusok) kötelességeit az uralkodó pontosan előírta. Angliában erős királyi hatalom jött létre.

Vilmos családjának kihalását követően ismét francia dinasztia (Anjou-Plantagenet) került az angol trónra. Ezáltal az angol uralkodók, mint Anjou grófjai a francia király hűbéresei lettek, így belesodródtak a franciaországi belharcokba. A harcok során Földnélküli János (1199–1216) – aki Robin Hood történetéből közismert – elveszítette franciaországi birtokait. A vereségek a nemesség elégedetlenségéhez vezettek. A főnemesség 1215-ben a Magna Charta Libertatum (Nagy szabadságlevél) kiadására kényszerítette az uralkodót.

A Magna Charta a főnemesség, a lordok számára beleszólást biztosított a hatalomba, s felruházta őket az ellenállás jogával. A király ezután nem vethetett ki adót a királyi tanács beleegyezése nélkül, és a **nemeseket** bírói ítélet nélkül nem fogathatta el.

Amikor a király – megsértve a Chartát – önkényesen adót vetett ki, a főnemesség fellázadt (1264), és közösen lépett fel az uralkodóval szemben. Összehívták a parlamentet, amely eredetileg kis létszámú tanácskozó testület volt a király mellett. Most azonban valamennyi főnemes, valamint a lovagok és a polgárok választott képviselői is meghívót kaptak. Tehát mindazok képviseltették magukat, akik valamilyen kiváltsággal rendelkeztek.

▪ A főnemesség lázadása elbukott, de a XIII. század végére megerősödött a királyi hatalom korlátozásának a gondolata. Ebben fölfedezhető az invesztitúraharc és a keresztes hadjáratok hatása is. Az új felfogás szerint az ország ügyei valamennyi „országlakosra” tartoznak. „Országlakoson” a kiváltságokkal rendelkezőket (főpapok, főurak, majd később lovagok és polgárok) értették.

Az érdekeiket érvényesíteni képes, azonos jogú, azonos érdekű társadalmi csoportokat **rendeknek** nevezzük. Angliában a papság és a főnemesség (lordok) mellett a lovagok (nemesség), a városok megerősödését követően pedig a polgárság is érvényesíteni tudta politikai érdekeit, tehát ők alkották a rendeket.

Amikor az Arany János balladájából ismert I. Edwardnak (1272–1307), Wales és Skócia meghódítójának pénzre volt szüksége háborúihoz, összehívta a parlamentet (1295). Ettől kezdve az uralkodó a rendekkel együtt irányította Angliát: kialakult a **rendi monarchia**.

„12. Hadmegváltási és más adót csakis királyságunk közös tanácsával lehet kivetni […].

13. London városának legyen meg minden ősi szabadsága és szabad szokása, mind a többi város, mezőváros, község és kikötő éljen összes szabadságával és szabad szokásával.

14. Ha nem az említett három adóról van szó, hanem más adó kéréséről vagy a hadmegváltási adó kivetéséről, úgy a királyság közös tanácsának megtartása végett pecsétes meghívólevelünket fogjuk küldeni az érsekekhez, püspökökhöz, apátokhoz, grófokhoz és a nagy bárókhoz. […] meghívásuk meghatározott napra, mégpedig legalább negyvennapos határidőre és meghatározott helyre szóljon. Mindezekben a meghívólevelekben a meghívás okát meg fogjuk jelölni. Ha ilyen formán megtörténik a meghívás, a kitűzött napon kerüljön az ügy tárgyalásra a megjelentek tanácsával, még akkor is, ha nem mindegyik jön el. […]

16. Senkit sem lehet arra szorítani, hogy a lovagi hűbér, avagy más szabad hűbér után nagyobb szolgálatot teljesítsen, mint amennyivel az előbbiek alapján tartozik. […]

35. Az egész királyság területén csak egyféle mértéke legyen a bornak, a sörnek, a gabonának, mégpedig a londoni fertály. […]

39. Egyetlen szabad embert se fogjanak el, vessenek tömlöcbe, fosszanak meg javaitól, helyezzenek törvényen kívül vagy száműzzenek […] törvényes ítélet nélkül, melyet a vele egyenlők hoztak hazája törvényei alapján.

40. Igazságot és bírói ítéletet senkinek eladni, senkitől megtagadni vagy senki számára elnapolni nem fogunk. […]

52. Akit mi megfosztunk birtokaitól, váraitól, kiváltságaitól vagy jussától a vele egyenlők törvényes ítélete nélkül, annak mindazt tüstént vissza fogjuk juttatni. […]

61. Mindezeket az elmondottakat megengedtük Isten kedvéért, királyságunk megjavítása céljából, […] az alább leírt biztonságot engedélyezzük nekik. Ti. azt, hogy a bárók válasszanak tetszésük szerint huszonöt bárót az országból, akik saját erejükhöz képest tartoznak őrizni, megtartani s őriztetni a békét és a szabadságokat, amelyeket nekik adtunk és jelen oklevelünkkel megerősítettünk. És ha mi […] nem orvosolnánk a sérelmet, […] Ezek huszonöten pedig az egész ország közösségével nyugtalanítsanak és sanyargassanak bennünket minden módon, ahogyan csak bírják: vegyék be váraink, foglalják el földjeinket, birtokainkat, amíg véleményük szerint az orvoslás meg nem történt.” *(A Magna Charta Libertatumból, 1215)*

Gyűjtsd össze az oklevél kiadásához vezető sérelmeket! Állapítsd meg, mely társadalmi csoportokat érintenek ezek! Határozd meg, hogy a dokumentum mely ügyekben korlátozza az uralkodót! Magyarázd meg, hogy miért tartják e dokumentumot az angol rendi kormányzáshoz vezető út első állomásának!

A FRANCIA RENDISÉG KIALAKULÁSA A Karolingok kihalása után (987) a Capeting-dinasztia szervezte újjá az egykori nyugati frank területeken a királyi hatalmat. Uralmuk ténylegesen csak Párizs környékére (Île-de-France) terjedt ki. Az ország jelentős részét alkotó tartományokat a nagyhűbéresek önállóan igazgatták. Bonyolította a helyzetet, hogy az angol királyok francia tartományokat is uraltak. Amikor a francia királyok harcot kezdtek **Franciaország** egységéért és a királyi hatalom növeléséért (központosítás), szembekerültek az angol uralkodókkal is.

A háborúkhoz a francia uralkodóknak rengeteg pénzre volt szükségük. IV. (Szép) Fülöp (1285–1314) ezért a posztóipara révén gazdag Flandriát is meg akarta hódítani. A flandriai városok zsoldosai azonban legyőzték Fülöp lovagjait (1302).

Az uralkodó mást is kitalált jövedelmei növelése érdekében: megadóztatta a francia egyházat. Emiatt szembekerült

„[…] Minthogy tanácskozást és értekezést kívánunk tartani a grófokkal, bárókkal és királyságunk egyéb főuraival, hogy intézkedéseket foganatosítsunk azon veszedelmek ellen, amelyek ezekben a napokban fenyegetik a királyságot, ez okból meghagyom nekik, hogy a Szent Márton téli ünnepe utáni legközelebbi vasárnapon jelenjenek meg előttünk a Westminsterben, hogy megvitassuk, elrendeljük és végrehajtsuk azt, aminek segítségével elháríthatjuk ezen veszedelmet. Neked is szigorú utasítással meghagyom, haladéktalanul rendeld el, hogy a nevezett grófságból két lovagot, ugyanazon grófság minden városából két városi polgárt, minden mezővárosból két lakost, olyanokat, akik legalkalmasabbak a feladatra, válasszanak ki, és a jelzett napra és helyre küldjenek el, úgy, hogy a nevezett lovagok a maguk és a nevezett grófság közössége nevében, és a nevezett polgárok és lakosok a maguk és a nevezett városok és mezővárosok közössége nevében, azoktól távol teljes és elegendő hatalommal rendelkezzenek, hogy mindazt megtehessék, amiről előbb szó volt, olyan módon, hogy a nevezett felhatalmazás hiánya miatt a megnevezett ügy semmiképpen se szenvedjen halasztást.” *(Angol oklevél, XIII. század)*

Állapítsd meg, miről rendelkezik a király! Gyűjtsd össze, mely társadalmi csoportokat hívott meg, és ezek hogyan képviseltették magukat! Magyarázd meg az esemény jelentőségét!

7. *A francia rendi tagozódás korabeli ábrázolása*

Ismertesd Franciaország rendjeit! Mire utal a király elhelyezkedése az illusztráción?

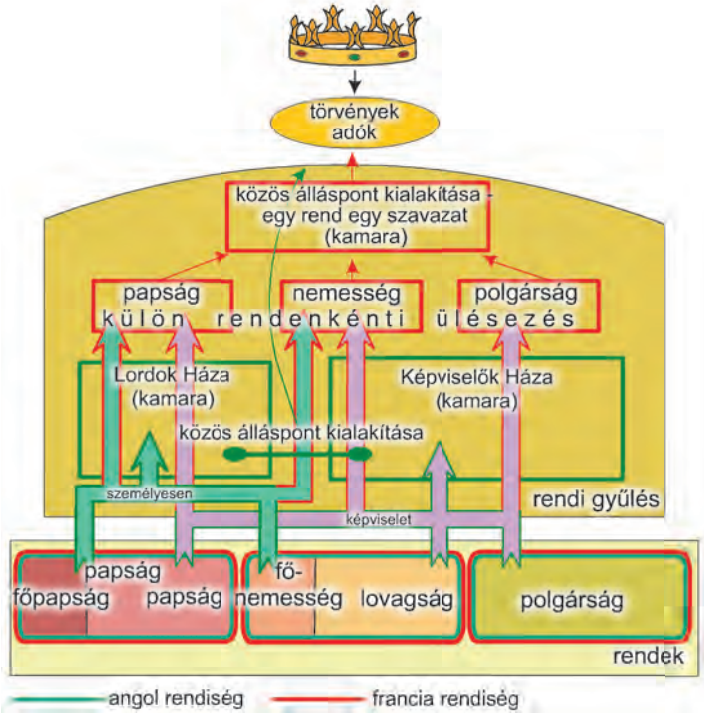

8. *Az angol és a francia rendi gyűlés*

Hogyan szerveződött rendekbe az angol, illetve a francia vezető réteg? Hogyan képviseltették magukat a rendi gyűlésben?

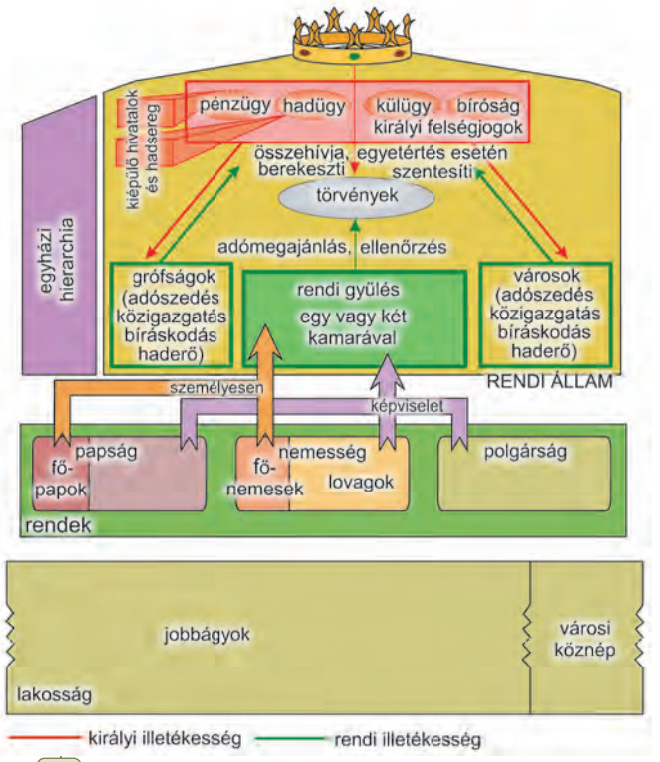

10. *A rendi dualizmus felépítése*

Milyen módon képviseltethették magukat a rendi gyűlésen a rendek? Milyen szervezeti keretek között működhetett a rendi gyűlés? Milyen jogkörökkel rendelkezett a rendi gyűlés? Melyek voltak a királyi felségjogok? Hogyan tudták ezeket befolyásolni a rendek? Kinek a kezében volt a középszintű közigazgatás?

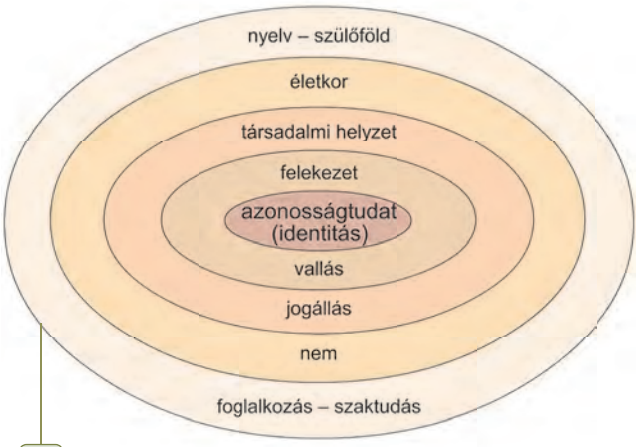

9. *A középkori ember önmeghatározása*

Milyen sorrendet állít fel az ábra a középkori ember azonosságtudatát meghatározó tényezők között? A tanultak alapján gondold át, változhatott-e a korszakban ez a sorrend! Vitassátok meg, vajon minden társadalmi rétegre azonos sorrendet állapíthatunk-e meg, vagy vannak különbségek!

a pápasággal. Szorult helyzetében a király összehívta a korábban már tartományi szinten működő **rendi gyűlést**. Angliától eltérően itt a papság külön rendet alkotott a nemesség és a polgárság mellett. A rendi kormányzás a királyi hatalom megerősödését eredményezte. Franciaország a XIV. századra Európa nagyhatalmai közé emelkedett.

A RENDISÉG LÉNYEGE A rendi kormányzás során a hatalom megoszlott a király és rendek között (rendi dualizmus). A rendi kormányzás legfőbb szerve a rendi országgyűlés (Angliában parlament), amelyet a király hívott össze. Itt a király és rendek együtt hozták a törvényeket. A rendek legfőbb joga, hogy ők döntöttek az adókról. Ezzel erősen korlátozhatták az uralkodó mozgásszabadságát.

A törvények végrehajtása, a külügyek, a hadsereg és pénzügyek felségjogot képeztek, vagyis a király irányítása alatt álltak. A király ezt a tőle függő hivatalnokok közreműködésével végezte. Helyi szinten viszont a rendek kezében volt a közigazgatás, ők hajtották végre a törvényeket.

A KÖZÉPKORI EMBER A középkor embere számára önmeghatározásában, azonosságtudatában (identitás) alapvető volt az egyházához való tartozás. Születését, munkáját, ünnepeit és halálát is meghatározta a vallásos hit, a vallási előírások. A vallás mellett az embereket jogállásuk különböztette meg egymástól: másképpen élt a főúr, a lovag, a polgár vagy a jobbágy. A vagyon szerinti megkülönböztetés, az anyanyelv vagy a szülőföldhöz való kötődés csak ezek után következett.

A képet árnyalja, hogy a tárgyalt időszak majdnem ezer évet ölel át. Bár a gazdasági fejlődés nem gyors ütemű, mégis egészen más körülményeket biztosított a VIII., a XI. vagy a XV. század. Tudnunk kell azt is, hogy Európa egyes területei (régiói) között a hasonlóságok mellett jelentős eltérések mutatkoztak.

- Az emberek életkörülményei – miként korunkban is – nem egyformák, és számos tényező befolyásolja azokat (pl. vagyoni helyzet, életkor, egészségi állapot, lakóhely). Emiatt nehéz bemutatni egy korszak életmódját, hiszen az egyének szerint nagyon különböző lehet.

A LOVAGI ÉLETVITEL A páncélos **lovagi** hadviselés a kora középkorban (VIII. század) alakult ki, és a keresztes háborúk korában élte virágkorát. A XIV–XV. században a tűzfegyverek és a zsoldos hadviselés kiszorította.

A lovaggá válás hosszú tanulási folyamat eredménye volt. A nemes ifjak gyermekként apródnak álltak egy nagyúr udvarába, ahol elsajátították a fegyverek használatát és a lovagi élet szabályait. A fegyverhordozó kamasz már elkísérhette urát a csatába. A lovaggá avatás ünnepélyes szertartásán a jelölt urától megkapta fegyvereit, és esküt tett a lovagi szabályok betartására. A lovag egész élete a harc gyakorlásával telt: a háborúk szüneteiben vadászatok és lovagi tornák szolgálták ezt a célt.

A nyugat-európai nagyúri udvarokban alakult ki a lovagi életideál. A fő erények a harchoz és a hűbéri kötelékhez kapcsolódtak: erő, bátorság, ügyesség és hűség. Az egyház hatására ezek magasztosabb eszmékkel is kiegészültek, például a gyengék, a nők (Mária-kultusz), az elesettek védelmével. A lovagias viselkedés szabályai a hétköznapokban csak ritkán érvényesültek, mégis előrelépést jelentettek a nyers erő kultuszához képest. A lovagi ideálok jelentek meg a lovagi költészetben, melynek témái a hősi önfeláldozás, az eszményi hölgy szépségének, jóságának és erényességének a dicsérete.

„A lovagságot régebben a nemesek gyülekezetének hívták, amelynek feladata az ország védelme volt. […] Spanyolországban azonban nemcsak azért nevezték lovagságnak, mert lovon lovagoltak, hanem inkább azért, mert nagyobb tisztességnek tartották lovon, mint valami egyéb állaton ülni, úgyhogy azok, akiket mint lovasokat kiválogattak, több becsületet élveztek, mint a többi harcos. És a lovasság nevéből vezették le a lovag nevet. […]

Erénynek azokat a jó tulajdonságokat nevezik, amelyek az embereknek természettől adottak. Latinul virtusnak hívják, és minden erény közül négy főerény van: bölcsesség, bátorság (szilárdság), mértéktartás (becsület) és igazság." *(Bölcs Alfonz kasztíliai király, XIII. század)*

Fogalmazd meg röviden a korszak lovagideálját!

11. *Lovagi torna a XII–XIII. században*

Mutasd be a rajz alapján a lovagi torna menetét és a lovagi fegyverzetet!

„Mivel, ó Isten fiai, a szokottnál is férfiasabban ígértétek meg Istennek, hogy egymás között a békét, az egyháznak pedig jogait megőrzitek, érdemesnek látszik, hogy […] egy másik, Istennel közös ügyetekre fordítsátok javulástokból fakadó erőtöket. Szükséges ugyanis, hogy Keleten lakozó testvéreiteknek […] sietve segélyt vigyetek. Elözönlötték ugyanis őket a turkok és az arabok […]. Mindazok pedig, akik oda elmennek és akár szárazföldi, akár tengeri útjukban, akár a pogányok ellen harcolva életüket vesztik, bűneik bocsánatát elnyerik: Istentől ekkora hatalommal felruházva, ezt engedélyezem az útra készülőknek. […] Akik akárhányszor meg nem engedett módon a hívők ellen szoktak harcba szállni, induljanak most a hitetlenek ellen olyan harcba, melyet méltó elkezdeni, és amelyet győzelem koronáz. Legyenek most lovagok azok, akik eddig rablók voltak. Most joggal harcolnak a barbárok ellen azok, akik azelőtt testvéreik és rokonaik ellen küzdöttek. Most örök jutalmat nyernek azok, akik eddig kevés pénzért csak zsoldosok voltak. Kettős bérért dolgozzanak azok, akik testük és lelkük kárára vesződtek eddig. Sőt, akik itt szomorúak és szegények, ott mindenben bővelkedők, itt az Úr ellenségei, ott barátai lesznek." *(II. Orbán pápa a keresztes hadjáratról a clermont-i zsinaton. Foucher de Chartres: Gesta Francorum, 1209)*

Gyűjtsd össze a forrás alapján a hadra kelés indokait! Határozd meg, mely problémák megoldását remélte a pápa a hadjárattól! Fogalmazd meg, milyen nyereséggel kecsegtette a pápa a harcba indulókat!

KERESZTES HADJÁRATOK A középkorra jellemző vallási buzgalom a hit terjesztésének igényében és a zarándoklatokban, a szent helyek felkeresésében nyilvánult meg. Elterjedt a **szentek** és ereklyéik tisztelete. Egyre többen zarándokoltak el Krisztus sírjához **Jeruzsálem**be. A középkori lovagság legjelentősebb vállalkozása ehhez a vallási buzgalomhoz köthető. Az utat ugyanis nehezítette, hogy a város és a **Szentföld** (az a terület, ahol Krisztus életének helyszínei vannak) már évszázadok óta muzulmán kézben volt. A nyugati kereszténység feje, II. Orbán pápa 1095-ben **keresztes hadjárat**ot hirdetett a Szentföld felszabadításáért, és a résztvevőknek bűnbocsánatot ígért.

▪ A keresztes hadjáratok alkalmasnak látszottak arra, hogy mérsékeljék a hűbériség és a nyugat-európai öröklési rend miatt bekövetkező folytonos hatalmi küzdelmet, a nyugodt életvitelt már szinte lehetetlenné tevő fosztogatásokat. Nyugaton ugyanis csak az elsőszülött fiúk örökölték a birtokokat. A másod- és harmadszülött lovagok egyre nagyobb számban kerestek megélhetést a nagyhűbéresek fegyveres kíséretében, de uraik csak egymás jobbágyainak kifosztásából tudták eltartani őket. Az egyház is

13. *II. András magyar király lovagjaival a Szentföldön*

12. *A keresztes hadjáratok*

Azonosítsd a hadjáratok útvonalát, céljait! Mely ország területén hirdette meg a pápa az első hadjáratot? Nézz utána, milyen eredménnyel jártak a térképen feltüntetett csaták! Milyen kulturális és gazdasági hatásai lehettek a hadjáratoknak?

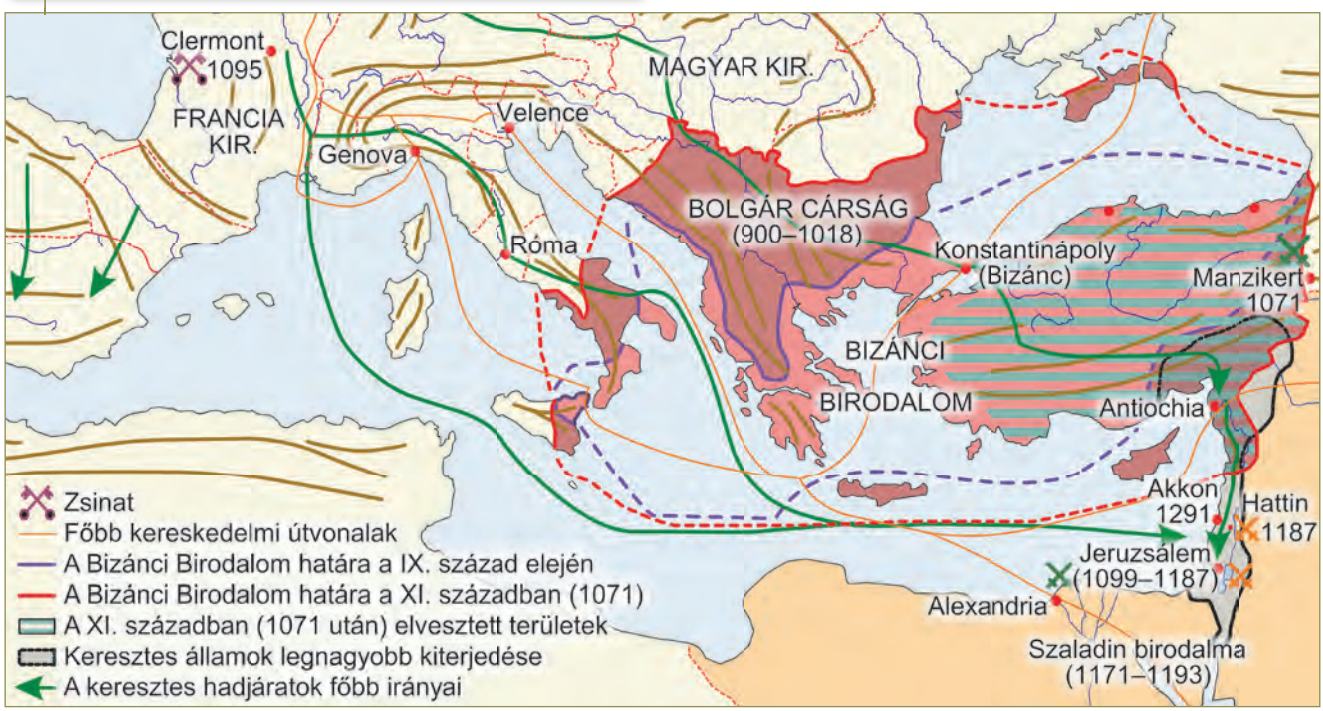

14. *Antiochia ostroma*

Jellemezd és hasonlítsd össze a keresztesek és a muzulmánok fegyverzetét! Mi biztosított előnyt a keresztesek számára? Nézz meg történelmi filmet a hadjáratokról (pl. A mennyei királyság, 2005), és alkoss képet a korszak hadviseléséről!

sikertelenül próbált gátat vetni a folyamatos háborúskodásnak azzal, hogy a hét bizonyos napjain tiltotta a hadakozást (Treuga Dei – Isten békéje). A keresztes hadjáratok ezt a fegyveres réteget kelet felé terelték.

A pápa szavára megmozdult egész Nyugat-Európa. A keresztes lovagi seregek egyrészt szárazföldön, másrészt a tengeren hajózva nyomultak kelet felé. Már az első hadjárat eredményre vezetett. A muzulmán könnyűlovasok nem tudtak ellenállni a nyugat-európai páncélos lovagoknak. A keresztesek elfoglalták Jeruzsálemet (1099), és megszerezték a Közel-Kelet keskeny part menti sávját (a Szentföld). Ezen a területen hűbéri felépítésű államokat hoztak létre.

A XIII. században a pápaság ösztönzésére még indultak keresztes hadjáratok, de ezek sem tudták megszilárdítani a keresztes államok helyzetét. A kudarc elfordította a lovagokat a küzdelemtől, s Európa uralkodóit is hatalmi harcok kötötték le. A keresztesek szövetséget kötöttek az Iránt és Mezopotámiát elözönlő mongolokkal, de már ez sem segített. A lovagok nem tudták tartani magukat az iszlám erőivel szemben, s rövidesen elesett az utolsó keresztény erőd is (Akkon, 1291).

Keresztes lovagok. A keresztes hadjáratokkal a Szentföldre érkező lovagok több szervezetet, ún. lovagrendet alkottak. A képen a templomos lovagrend tagjai láthatók.

15.

Beszélj a kép alapján a lovagok öltözetéről, fegyverzetéről! Készítsetek rövid beszámolót az internet segítségével a templomos lovagrend történetéről! Nézzetek utána, milyen más lovagrendek léteztek még!

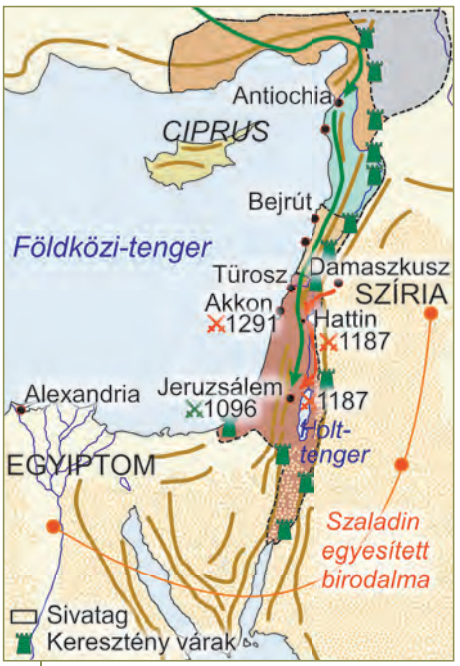

16. *A Szentföld a keresztes hadjáratok korában*

Mely földrajzi tényezők játszottak szerepet a keresztes államok határainak kialakulásában?

13. A POLGÁROK VILÁGA

HÁTTÉROLVASMÁNY

A középkorra úgy gondolunk, mintha a korszak embere nem törekedett volna az újításokra, nem vágyott az ismeretlen felkutatására. Ez az egyoldalú kép a reneszánsz kor emberének öröksége.

Jó példa a fenti állítás cáfolatára a velencei Marco Polo élete. Marco Polo (1254–1324) velencei kereskedő azokhoz a középkori utazókhoz tartozik, akik bejárták a távoli Keletet. (A közvélekedéssel szemben ezek az utazók nincsenek kevesen!) Kereskedő édesapjával üzleti ügyben Perzsián keresztül, a Selyemúton jutott el egészen Kináig. Kubiláj kán udvarában állami szolgálatba lépett. Évtizedeket töltött Kínában, és megismerhette annak kultúráját. Sok kalandot és veszélyhelyzetet élt át. Visszatérve Európába a velenceiekkel harcban álló genovaiak fogságába esett. Börtönében tollba mondta élményeit, amelyek A világ leírása, vagy Marco Polo utazásai címen jelentek meg és váltak ismertté. Kortársai nem adtak hitelt művének, és a tudósok ma is vitatkoznak arról, valóban járt-e Keleten, vagy leírások alapján állította össze művét. A könyv ennek ellenére sikeres lett, gyarapította az európaiak ismereteit a Keletről, és évszázadokon át ösztönzést adott a Keletre menő felfedezőutaknak.

1. *Marco Polo karaván jának ábrázolása*

Melyek voltak a fő közlekedési eszközök a Nyugat és a Kelet közötti úton?

2. *Marco Polo (1254–1324) a velencei kereskedő és utazó*

Nézz utána az interneten, kik jártak a középkorban a Távol-Keleten! A kereskedők mellett mely hivatás képviselői vehettek részt ezeken az utakon?

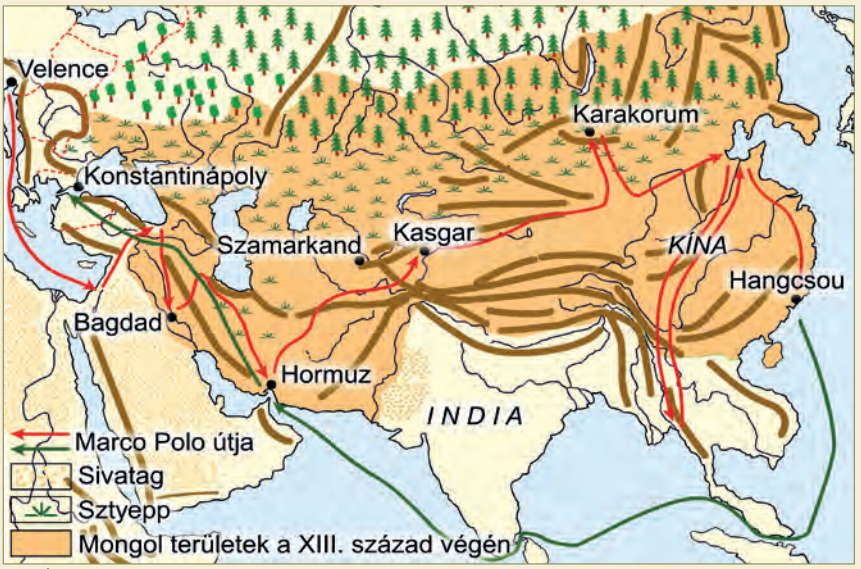

3. *Marco Polo útja*

Kövesd nyomon Marco Polo utazását a térképen! Melyik útvonalat követte Marco Polo? Miért nem hitték el kortársai a leírásait?

VISSZAESÉS A KORA KÖZÉPKORBAN A Római Birodalomban már a Kr. u. III. századtól megindult a gazdaság hanyatlása. A colonusrendszer, a terményhányadért dolgozó parasztok tömegei az árutermelés és a pénzgazdálkodás visszaszorulását idézték elő.

A külkereskedelem továbbra is elsősorban a luxuscikkek: borostyán (Borostyánút), selyem (Selyemút), tömjén (Tömjénút) behozatalára szorítkozott. Ezekért az árukért a birodalom nem tudott hasonlóan értékes termékekkel fizetni. Arannyal egyenlítették ki a szállításokat, ezért a nemesfém folyamatosan kiáramlott a birodalomból. Ezáltal a piac tovább szűkült, a városok hanyatlásnak indultak. A gazdasági változások miatt kisebb lett az adóalap: kevesebben adóztak, és csökkentek a megadóztatható jövedelmek. A császárok az adók emelésével csak tovább rontották a gazdaság helyzetét. A népvándorlás viharai Nyugat- és Dél-Európaszerte a városok eltűnéséhez vezettek.

A távolsági kereskedelem azonban a kora középkorban (VI–X. század) is fennmaradt. A vezető rétegek vásárlóereje nem csökkent, s a Közel-Keletnek továbbra is szüksége volt számos európai termékre. Elsősorban a Földközi-tenger arab és bizánci területeiről hoztak be luxuscikkeket Európa nyugati részére a vezető réteg számára. Európából Keletre főként rabszolgákat vittek, akiket a szláv területekről hurcoltak el.

„Mindazok, akik aratás vagy szüret idején kapzsiságból vásárolnak fel gabonát vagy bort, például ha valaki 2 dénárért vesz egy modius [korabeli űrmérték] gabonát, s azt elteszi, míg lehetősége lesz eladni 4 vagy 6 dénárért vagy még drágábban, akkor hamis haszonra tett szert." *(Részlet Nagy Károly rendeletéből, VIII. század)*

„A kereskedő ember alig, vagy sohasem lehet Istennek tetszésére." *(Középkori mondás)*

Mondd el a két forrás alapján, milyen volt a kereskedők megítélése a kora középkorban!

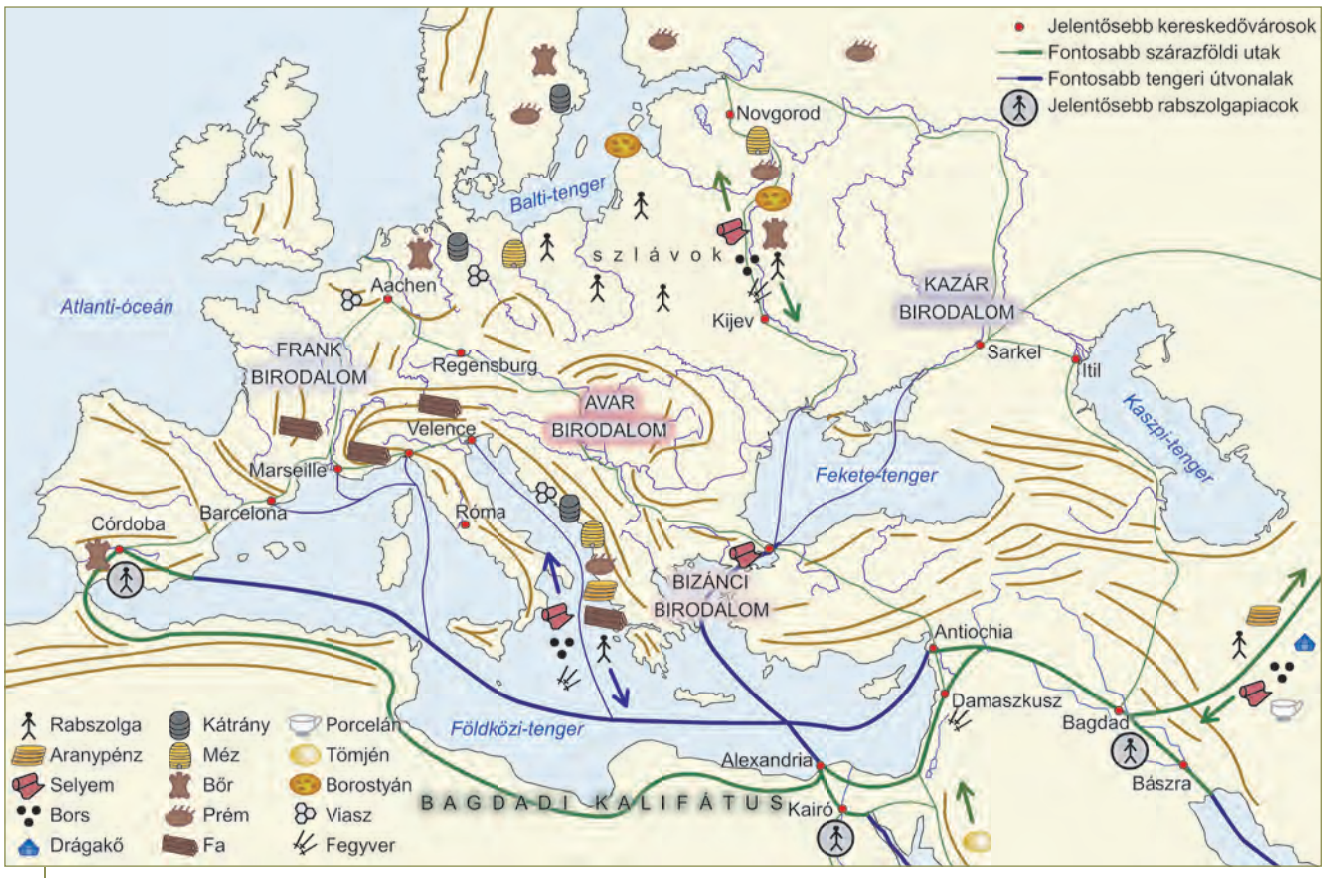

4. *Kereskedelem és gazdaság a kora középkorban (VI–X. század)*

Kövesd nyomon a kereskedelmi útvonalakat! Gyűjtsd ki, mely termékekkel kereskedtek az egyes útvonalakon! Mennyiben függ össze a kereskedelem az egyes területek gazdasági fejlettségével? Hasonlítsd össze a korszak kereskedelmét az ókori viszonyokkal!

Árpád-házi Szent Erzsébet fonalat fon a szegényeknek egy rokkán

5.

Nézz utána Szent Erzsébet életének! Készíts rajzot a rokka működéséről! Nézz utána, hogyan készítettek fonalat a rokka felfedezése előtt! Mennyivel volt hatékonyabb a rokka a korábbi fonási eljárásoknál?

A KÖZÉPKOR TECHNIKAI FORRADALMA A mezőgazdaság fejlődése életre hívta az árutermelést és a pénzgazdálkodást. (Több lett a termény, amelynek egy részét pénzért adták el a piacokon. – Lásd a 10. témát!) Ez ösztönzést adott az iparnak is. A XI–XII. században valóságos „technikai forradalom” bontakozott ki. Széles körben elterjedtek a vízimalmok, új, hatékonyabb eszközök tették termelékenyebbé a fonást (rokka) és a szövést (lábítós szövőszék).

▪ A vízimalmot nemcsak a gabona őrlésére használták, hanem az ipar számos területén: a kohászatban a magasabb hőfokot biztosító fújtatókat, az érceket összezúzó kalapácsokat hajtották vele, a textiliparban pedig a posztó tömörítését úgynevezett kallómalmok végezték. Ehhez a forgó mozgást át kellett alakítani egyenes vonalú (függőleges vagy vízszintes irányú) mozgássá. Nagyon egyszerű mechanikus szerkezetekről (pl. bütykös tengely) volt szó – az erőátvitel e módjai ma már minden kerékpárt használó ember számára nyilvánvalóak –, de a munka hatékonyságát jelentősen emelték. A vízimalmok mindenütt elterjedtek, ahol rendelkezésre állt a víz. Európát vízimalmok ezrei hálózták be.

A lábítós (lábbal hajtott) vízszintes síkú szövőszék és a rokka hasonló elven alapult, és az eredmény is hasonló volt: nőtt a termelékenység, olcsóbban, több textíliát lehetett előállítani.

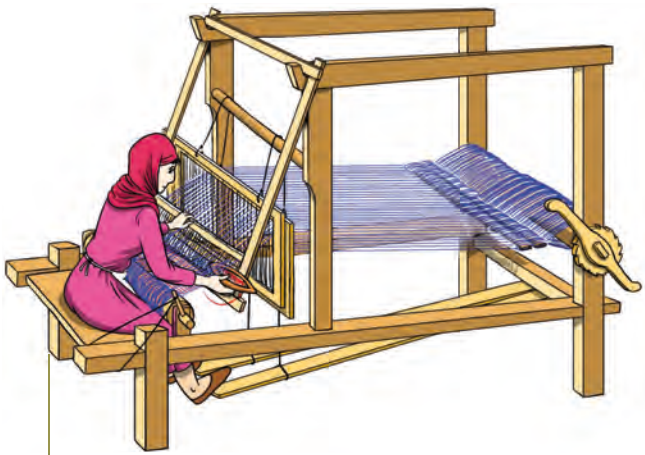

6. *A lábítós szövőszék és használata*

Ismertesd a rajz alapján a szövőszék működését! Mi tette hatékonyabbá?

7. *A vízimalom működése*

A vízimalmot már az ókorban is ismerték. Magyarázd meg, miért csak a középkorban terjedt el széles körben! Mondd el az ábra alapján, hogyan működött a vízimalom! Rajzold le, hogyan lehet a vízimalom segítségével szakaszos mozgást elérni, hogy kalapácsot hajtson meg vagy egy fűrészt mozgasson! Keress az interneten ma is működő vízimalmokat a Kárpát-medencében!

A gabonaőrlés mellett a vízimalmokat más tevékenységekhez is használták. A képeken fújtatók és kalapács (A), érctörő malom (B) és kallómalom (C) látható.

8.

Nézz utána, milyen mesterségeket mutatnak a képek! Mi a kallózás?

A VÁROSOK KIALAKULÁSA A város az ókorban népes település, hatalmi, igazgatási központ, amelynek lakói nem csak mezőgazdasággal foglalkoztak. A középkori város lényege viszont az országon belüli önállóság, az önkormányzat.

Bár a Földközi-tenger vidékén fennmaradt néhány népes település, az ókori városok többsége a népvándorlás és az azt kísérő járványok során jórészt elpusztult. A királyi és az egyházi központok körül ugyan sokan letelepedtek, de ezek a települések nem rendelkeztek semmiféle önállósággal. A feudális társadalomban vagy jobbágy, vagy nemes, vagy egyházi személy volt valaki.

Már említettük, hogy a távolsági kereskedelem a kora középkorban sem szűnt meg. A távolsági kereskedők közösségeket hoztak létre személyük és áruik védelmére (gilde). Ezek bizonyos önállósággal rendelkező telepek voltak. Hozzájuk csatlakoztak – növekvő számban – azok a kézművesek, akik a mezőgazdasági árutermelés fejlődése miatt már iparosként is meg tudtak élni.

E telepek (városok) lakói a kereskedők vezetésével érdekeik védelmében új közösségeket (kommuna) hoztak létre. A kommunák a földbirtokosokkal szemben pénzzel, s ha kellett, erővel is kivívták önállóságukat, elfogadtatták, hogy a városok lakói sajátos jogokkal rendelkezzenek. A városi önkormányzat kivívása lényegében olyan kiváltságok megszerzését jelentette, amelyek függetlenítették a városlakókat a feudális rendszer jobbágy–földesúr közötti kötöttségeitől. A város jogilag is elkülönült környezetétől.

A VÁROSI ÖNKORMÁNYZAT A városi **polgárok** szabadon választhatták bíráikat, vagyis saját joghatóságot hozhattak létre. Egy összegben fizették adójukat a földesuruknak és a királynak. Maguk választhatták plébánosukat. A nagyobb városok rövidesen csak az uralkodótól függtek. Az önkormányzat révén a városi polgár köztes helyet foglalt el a középkor társadalmában: nem volt nemes, de jobbágy sem.

▪ A város élén a bíró vagy a polgármester állt, akit a városi tanács választott. Kezdetben a tanácsban csak a leggazdagabb réteg (patríciusok), a kereskedők képviseltethették magukat. A házzal és műhellyel rendelkező iparosmesterek – akik a kereskedőknél többen voltak – a XIII. századra kivívták, hogy beleszólhassanak a város irányításába. A városlakókhoz tartoztak még a városi politikából kizárt szegények (plebs). Alkalmi munkából éltek. Soraikat folyamatosan gyarapították a jobb megélhetés reményében a falvakból beköltöző jobbágyok.

A XI. századtól Nyugat-Európában és Itáliában a városok száma gyorsan nőtt, és a XIII. században már Közép-Európában is megjelentek. A nyugati városok – szemben a Kelet távolsági kereskedelemre épült nagyvárosaival – elsősorban a környezetük piaci központjai voltak (iparcikkekkel látták el vidéküket). Ezért nem nagy méretűek, de szinte egész Nyugat-Európa területén egyenletesen helyezkedtek el. Nyugat-Európa városainak átlagos lakosságszáma 4-5000 körül mozgott. A távolsági kereskedelembe is bekapcsolódó, árumegállító joggal rendelkező nagyvárosok 10-15 000 embernek adtak otthont.

A városokat védelmi célokból fallal vették körül. (A városfal építése is a kiváltságok egyike volt.) A falakkal határolt szűk területen emeletes házakat építettek, melyek között keskeny utcák (sikátorok) kanyarogtak. A korszakban nem alkalmaztak csatornázást, az állatok és az emberek szennyét legfeljebb az eső takarította el. A falak közé zsúfolt lakosságot ezért járványok tizedelték.

„A papság, a főesperesek és az előkelők […] minden eszközt felhasználtak arra, hogy a közemberektől pénzt csaljanak ki, követeik által tárgyalni kezdtek velük, és felajánlották nekik, hogy amennyiben megfelelő összeget fizetnek, felhatalmazzák őket kommuna alakítására. Azonban lássátok, hogy mit értettek ezen a kárhozatos és új szón: a lakosok, fej szerint egy bizonyos összeggel tartoznak megváltani évenként uraikkal szemben a szolgai állapotukból folyó rendes kötelezettségeiket, és törvényesen megállapított kártérítést fizetnek abban az esetben, ha a törvényt megszegik. Ezzel a kikötéssel teljesen szabadok lettek minden egyéb tehertől és szolgáltatástól, amelyet egyébként a szolgarendűekre róni szokás. A köznép megragadta ezt az alkalmat.

[…] De ki tudná kellőképpen elmondani, micsoda felháborodás támadt akkor, midőn ugyanezek az emberek, kik a nép ajándékait elfogadták […], meg akarták semmisíteni azt, aminek megtartására esküvel kötelezték magukat, és a régi szolgaság állapotába akarták visszataszítani azokat, akik a szolgaság igájának már minden kemény terhétől megszabadították magukat.

[…] hirtelen nagy riadalom támadt a városban. Az embertömeg ezt kiáltozta: »Communia, communia!« A polgárok karddal, fejszékkel, íjakkal és bárdokkal felfegyverezve, lándzsákat és gerelyeket ragadva, nagy tömegben özönlötték el a Boldogságos Szűz bazilikáját, majd megrohanták a püspöki palotát." *(Guilbert de Nogent [1153–1124] önéletrajzából)*

Sorold fel a forrás alapján, hogy milyen jogokat harcolt ki a kommuna! Milyen eszközöket alkalmazott? Ki iránt érez inkább rokonszenvet a szerző?

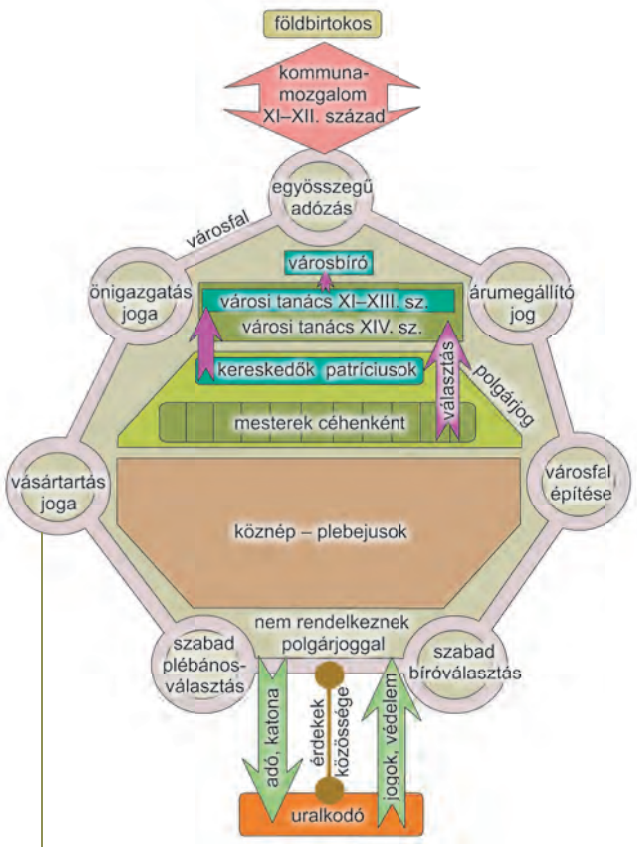

9. *A városi kiváltságok és társadalom*

Vedd számba a városi kiváltságokat! Mutasd be a városi társadalmat és igazgatást! Milyen változások figyelhetők meg a városok irányításában?

10. *A lőcsei városháza. Az épület a város központjában, a főtéren áll.*

Mit sugall a hatalmas, többemeletes, díszes épület? Keresd meg a térképen a Szepességet, s benne Lőcse városát!

„145. A pékmesterek jogairól
Mivel jó és szép búzából egy gerla [budai köböl = 8,5 liter] általában hatszáz vagy legfeljebb hétszáz olyan dénárt lehet venni, amelyből száz tesz ki egy aranyforintot, azért a pékmesterek dénáros kenyeret negyedfél márka súlyúra, az egydénáros fehér kenyeret két márka […] súlyúra süssék. […]

154. A kofák jogairól

[…] Először is meg kell jegyezni azokról a kofákról, akiket gyümölcsös kofáknak neveznek, hogy szám szerint kilencen legyenek, ebből kétharmad német, a harmadik magyar. Árusítóhelyük a patikusok előtt legyen, és kezdődjék a Boldogasszony-templommal szemközti patika sarokházánál egészen Gubelwein Konrád uram házáig. És a következő dolgokat árusíthassák: alma, körte, cseresznye, meggy, szamóca, zöldborsó, lóbab […] Szőlőt azonban ne árusíthassanak, hacsak a bíró és a tanács meg nem engedi nekik. […]

227. E város vasárnapjairól és azok védelméről

E városban nem több, mint két jogos vásárnap van: szerda a németeknek a Boldogasszony-templom körül, és péntek a magyaroknak a Szent Mária Magdolna-templom körül; a harmadik, a szombat szokásból jött létre. […]" *(A Budai Jogkönyvből, XV. század első fele)*

Emeljük ki az általános, európai vonásokat! Melyek a sajátos magyarországi, budai jellemzők?

11.

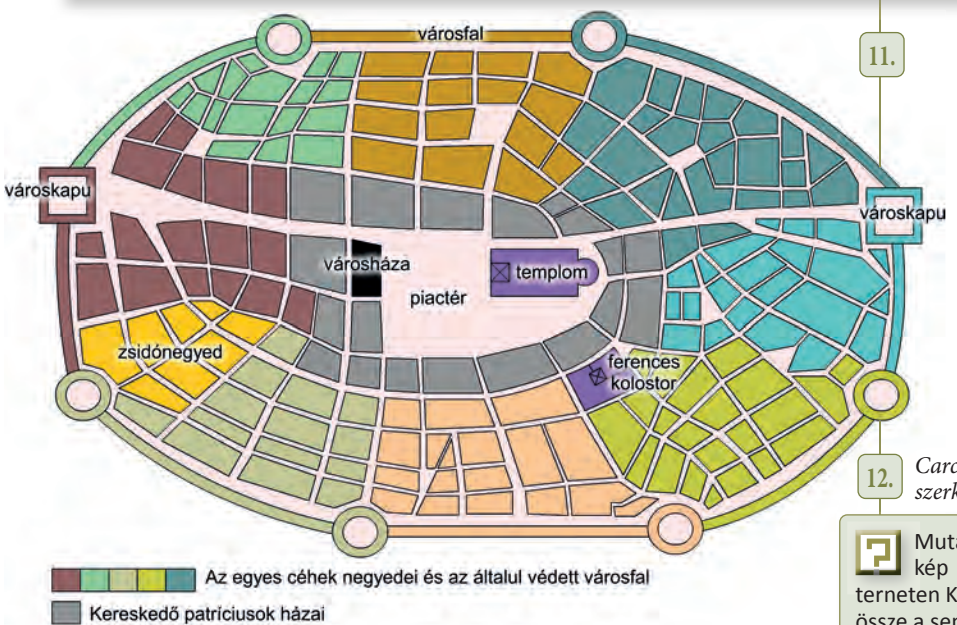

12. *Carcassonne városa és egy rajz a tipikus városi szerkezetről*

Mutasd be a város szerkezetét! Vesd össze a kép és az ábra jellemzőit! Keresd meg az interneten Kolozsvár, Kassa és Bártfa alaprajzát, s vesd össze a sematikus ábrával!

A CÉHEK A kézművesek szakmánként (takácsok, pékek, szabók stb.) érdekvédelmi szervezeteket, céheket hoztak létre. A **céhek** teljes jogú tagjai az önálló műhellyel rendelkező mesterek voltak. A céhek különböző módszerekkel korlátozták a termelést, hogy a szűk piacon minden mester megélhessen. Ugyanakkor előírásokkal biztosították termékeik jó minőségét.

▪ Nem volt könnyű mesterré válni! Először évekig kellett inasként szolgálni egy mester mellett, aztán legényként dolgozni a mester műhelyében. Ha a legény kitanulta a szakma fortélyait, hosszú vándorútra kelt, hogy idegen városok mestereinek a tudását is elsajátítsa. A mestervizsgát „remekmunka" elkészítéséhez kötötték, ami nagy felkészültséget igényelt. (Helyenként a kötelezően előírt lakoma költségei is nehezítették a mesterré válást.)

Mivel többen foglalkoztak azonos termékek gyártásával, korlátozni kellett a megtermelhető áru mennyiségét, hogy minden mester meg tudjon élni. Igyekeztek kiküszöbölni a céhen belüli versenyt, ezért aprólékosan szabályozták a munkaidőt, a munkafolyamatot (felhasznált anyagok, szerszámok, alkalmazottak száma) és az árakat. Mindez szigorú minőségi előírásokat is jelentett. A céhen kívüli iparosokat, az ún. kontárokat üldözték. A piac, az igények bővülését a céhek úgy követték, hogy az anyacéhekből kiváltak a specializálódó szakmák (pl. kovácsmesterségből a tűkészítő mesterség).

„5. Minden takács házában tarthatja egy testvérét és egy unokaöccsét. Mindegyikük számára két-két széles és egy-egy keskeny szövőszéket tarthat a házában. […].

6. Takácsmester nem tarthat szövőszéket házán kívül fiai, testvérei vagy unokaöccsei számára. […]

8. Minden takácsmester csak egy tanulót tarthat a házában […].

10. A tanuló megválthatja magát a szolgálat alól, ha a mester beleegyezik, de csakis négy év leszolgálása után. De a mester sem tovább nem adhatja, sem meg nem válhat tőle, ha tanulója a négy esztendőt le nem szolgálta. […]

17. Az atyamester és két, három vagy négy esküdt […] köteles ellenőrizni, hogy a mester elegendő vagyonnal és tudással rendelkezik-e, hogy tanulót fogadhasson. […]

32. Minden posztónak tiszta gyapjúból kell lennie, és ugyanolyan jónak az elején, mint a közepén. […]

47. A fent említett céh tagjai közül senki sem kezdheti a munkát napkelte előtt […].

51. A takácssegédek hagyják abba a munkát, mihelyt a vecsernyére hívó harang megszólal, bármely plébánia területén dolgoznak is, és a vecsernyére szóló harangozás után be kell fejezniük."
(Részlet a párizsi takácsok XIII. századi céhszabályzatából)

Gyűjtsd össze, hogy a dokumentum a kézművesek életének mely területeit szabályozza! Készíts erről táblázatot! Mely célok elérését szolgálják a rendelkezések? Nézz utána, mit jelent az atyamester és a vecsernye kifejezés!

A KERESKEDELEM A gazdaság és a városok fejlődése fellendítette a távolsági kereskedelmet. Mivel a szárazföldi közlekedés kezdetleges és kockázatos volt, ahol lehetett, továbbra is vízen szállították az árukat. A kereskedelmi útvonalak kialakulásához jelentős mértékben hozzájárultak a zarándokútvonalak, amelyeknek szállás- és vásárhelyei biztonságot és egyben piacot biztosítottak.

A XI–XIII. században is a Kelettel folytatott **levantei kereskedelem** volt a legnagyobb jelentőségű. Ezt az útvonalat az itáliai városok, elsősorban **Velence** és Genova uralták. Európa gazdasági megerősödését jelzi, hogy a keleti fűszerek és luxuscikkek ellentételeként az arany mellett kisebb mértékben

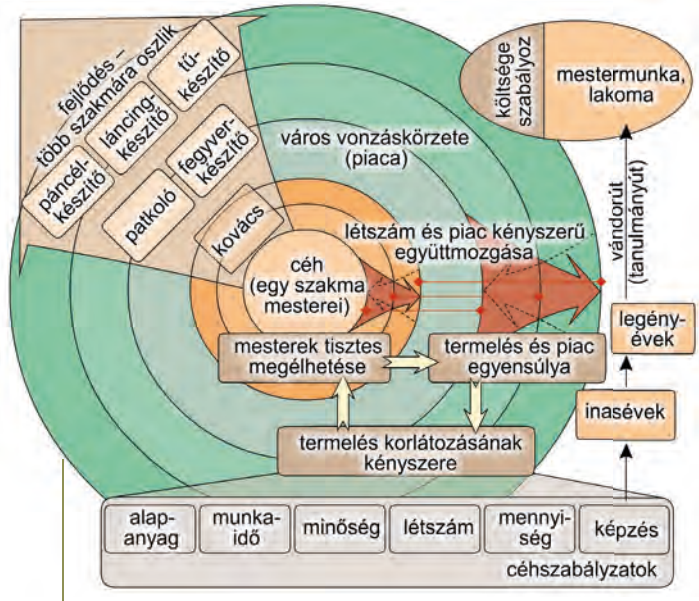

13. *A céh működése*

Kik szerződtek céhekbe? Mi a fő feladata a céheknek? Mely tényezők határozták meg ezeket a feladatokat?

„Éppen úgy a körükben kirendelt az a két férfiú kéthetenként köteles felülvizsgálni és jóváhagyni azt a szürkeposztót, amelyet nálunk készítenek, s az a két ember tartozik azt bemutatni a közösségnek; ha kifogástalan, szabadon és háborítatlanul engedjék szétosztani […]". *(A debreceni szűrposztószövők céhes kiváltságleveléből, 1395)*

Vesd össze a debreceni és a párizsi céh működését!

14. *Velence jelképe, a szárnyas oroszlán*

Nézz utána, honnan származik ez a jelkép!

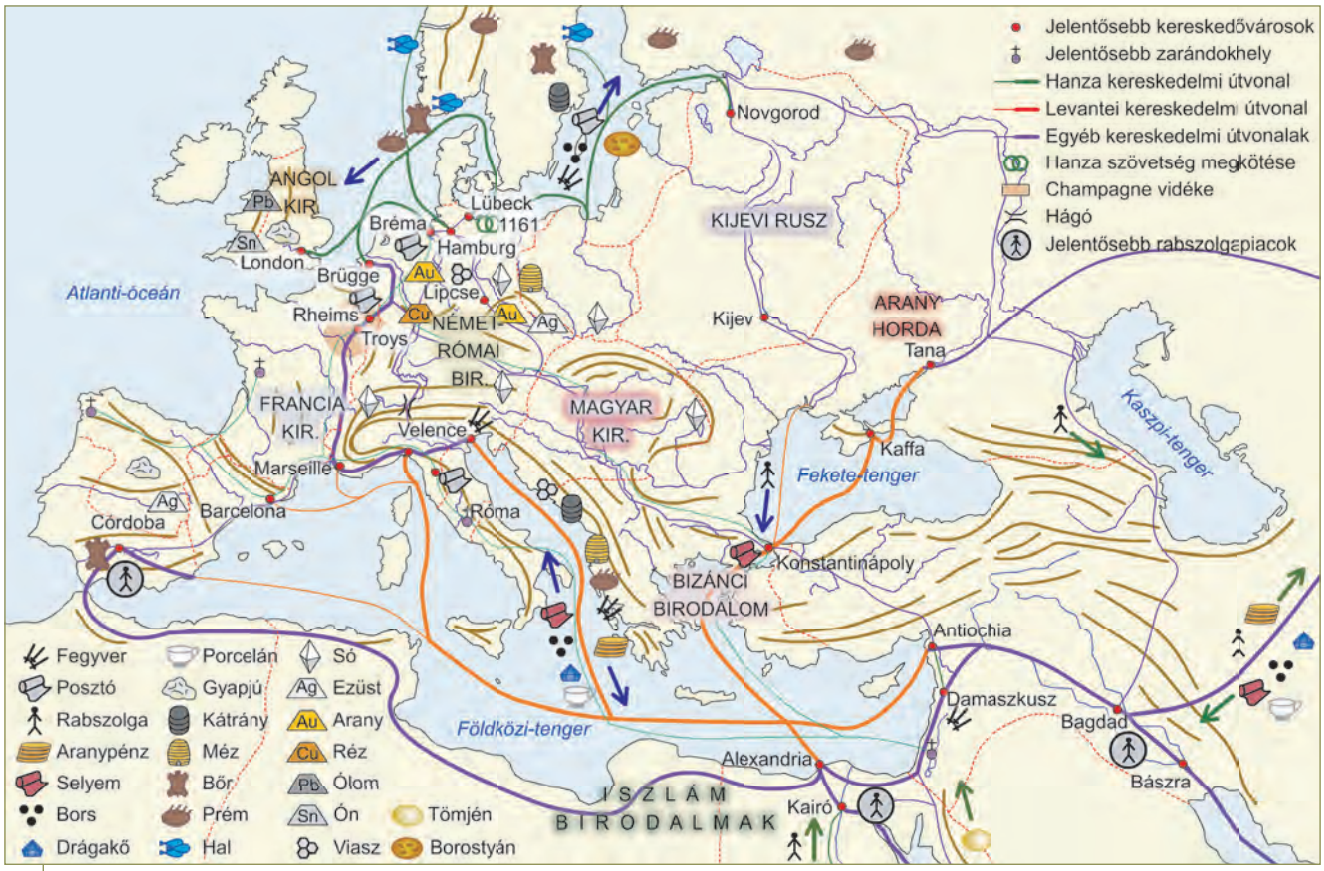

15. *Kereskedelem és gazdaság a XI–XIII. században*

Melyek voltak a korszak főbb kereskedelmi útvonalai? Hasonlítsd össze a VI–X. századi és a XI–XIII. századi viszonyokat! Hogyan változtak az útvonalak és a szállított áruk összetétele?

iparcikkek is megjelentek (fegyverek, posztó, bársony). A „levante” olasz kifejezés jelentése: napkelet, napfelkelte. A Földközi-tenger keleti medencéjének térségét, elsősorban Föníciát, Palesztinát és Kis-Ázsiát nevezik így.

Jelentős kereskedelmi útvonal jött létre a Balti-tenger térségében. A fejletlenebb északi és keleti vidékekről nyersanyagokat (prémeket, viaszt, kátrányt, fémeket, borostyánt) és élelmiszert (heringet, gabonát) vittek nyugatra. Ezen áruk ellenértékeként Észak-Németország és Flandria városaiból iparcikkeket (posztó, fegyverek, szerszámok) szállítottak. Egyre nagyobb jelentőségűvé vált az Angliából szállított gyapjú, amely a flandriai textilipar legfontosabb alapanyaga lett. A balti kereskedővárosok érdekeik biztosítására szövetségre léptek egymással – ez volt a **Hanza** (1161 – a német kifejezés szövetséget jelent).

A két tengeri útvonalat (Levante, Hanza) a szárazföldi kereskedelem kötötte össze. Kezdetben az útvonal megkerülte az Alpokat, és az árucikkek a Párizstól keletre elhelyezkedő terület, Champagne vásárain cseréltek gazdát. Később, az Alpok hágóinak (Szent Bernát-hágó) megnyitása után a délnémet városok (pl. Augsburg) piacai is megélénkültek. Közép-Európa szintén a német városokon (Bécs) keresztül kapcsolódott a távolsági kereskedelemhez.

16. *A Hanza kereskedői által használt hajó, a kogge*

Miért a tengereken húzódtak a legfontosabb kereskedelmi útvonalak? Sorold fel, milyen árucikkeket szállítottak a Hanza hajói!

GAZDASÁGI FELLENDÜLÉS A XIV. századi pestissel terhelt válság után a XV. században Nyugat-Európában ismét fellendült a gazdaság. A mezőgazdaság alkalmazkodott a változó körülményekhez, a kieső munkaerőt új eljárások bevezetésével pótolták (pl. nagyobb mértékben elterjedt a két- és a háromnyomásos földművelés). A fejlődés központjává (centrum) a távolsági kereskedelmi utak találkozásánál

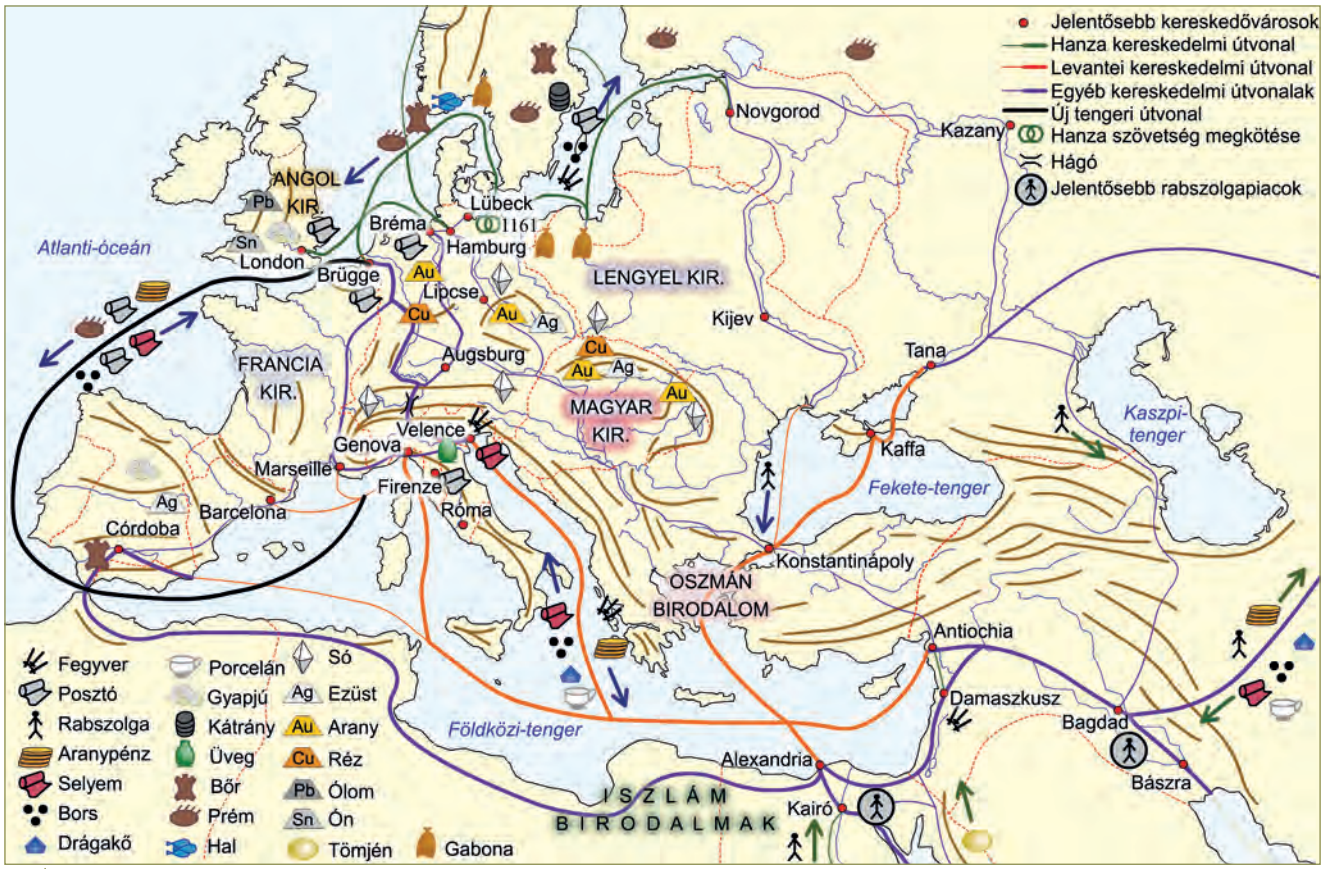

17. *Európa gazdasága és kereskedelme a XIV–XV. században*

Mennyiben változtak a kereskedelmi útvonalak a XIII. századi helyzethez viszonyítva? Van-e változás a szállított áruk tekintetében? Hogyan módosult a fejlett területek (a centrum) elhelyezkedése? Hogyan változott a Kelettel folytatott kereskedelem?

fekvő és a posztógyártásáról híres Flandria vált. Fejlett volt a textilipar Itália városaiban is, főként **Firenzében**.

A gazdasági fejlődést segítette, hogy a korszakban az Atlanti-óceánon keresztül tengeri összeköttetés jött létre a Hanza- és a levantei kereskedelem között. Az óceáni hajózás új hajótípus, a karavella kifejlesztését eredményezte. Ezek a magas oldalfalú, nagy vitorlafelületű, hátsó kormányos hajók a szél ellen is tudtak vitorlákkal haladni.

A kereskedelem fellendülése ösztönözte a banki tevékenységet. A pénzkölcsönzés mellett – az ókor után ismét – megjelent az átutalás és a letét is.

A gazdasági fellendülést újabb találmányok megszületése és elterjedése is jelezte. A legnagyobb hatása a könyvnyomtatás és a puskapor felfedezésének volt.

A könyvnyomtatás (nyomtatás) feltalálójának Johannes **Gutenberg** (1398–1468) német ötvösmestert tartják. Európában már Gutenberg előtt is készültek nyomtatványok: a nyomtatandó oldalakat fába vésték, majd erre rávitték a festékanyagot. E módszer azonban nagyon lassú és drága volt, hiszen minden oldal sablonját külön kellett kifaragni, és egy újabb könyvhöz új sablont kellett készíteni. Gutenberg találmányának lényege, hogy a betűket készítette el fából, majd fémből (többnyire ötvözött ólomból) és a betűkből rakta ki a szöveget (ez a szedés) a nyomtatókeretbe. A fa- vagy öntöttfém-betűk többször felhasználhatók voltak, és ezekkel különböző szövegeket lehetett kiszedni. A mozgatható betűkkel történő nyomtatás tehát gyorsabb volt és kisebb költséggel járt (termelékenyebb volt). Gutenberg az 1440-es években szülővárosában, Mainzban létrehozta első nyomdáját. A vállalkozás latin nyelvkönyvet, naptárat és egyházi iratokat nyomtatott. Az évtized végén nekilátott fő művének, a Biblia kinyomtatásának.

18. *Gutenberg Bibliája, amely 641 lapos volt, oldalanként 42 sorral. A nyomtatott Bibliának meg kellett küzdenie a díszes kódexekkel, ezért kézzel iniciálékat festettek a lapokra. Így is feleannyiba került, mint a kézzel írott Szentírások, így versenyképes volt.*

Milyen tartalmú könyvek jelentek meg legnagyobb számban a könyvnyomtatás első századában?

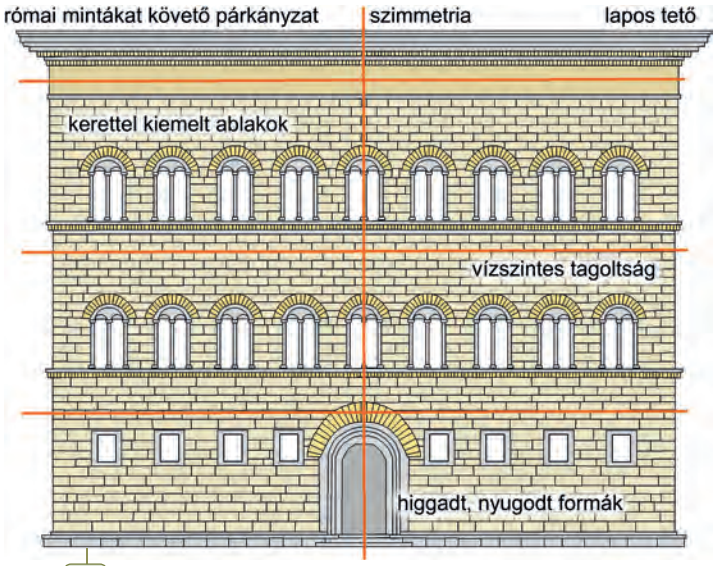

19. *A reneszánsz építészet jellemzői*

Határozd meg a reneszánsz stílusjegyeket! Hasonlítsd össze a reneszánsz és az antik római építészetet!

A RENESZÁNSZ A **reneszánsz** (újjászületés), amely új életfelfogást és művészeti stílust jelentett, az ókori (antik) világ újrafelfedezése nyomán bontakozott ki a XIV. századi Itália városaiban, például Firenzében és Rómában. A túlvilágra tekintő középkori világszemlélettel szemben a reneszánsz az e világi életre összpontosított. Az élet örömeit bűnnek, kísértésnek tartó, önsanyargatásra hajlamos középkori felfogást felváltotta az élet élvezetére, a földi boldogságra való törekvés. Az Istennel szembeni alázat helyett az embert dicsőítette, az egyéni teljesítményeket értékelte a művészetben és a tudományban egyaránt.

A reneszánsz eszmei hátterét az embert középpontba állító világszemlélet, a humanizmus (humánus = emberi) adta. A humanizmus és a reneszánsz az építészetben újjáélesztette az antik elemeket (kupola, görög oszlopok, az épületek vízszintes tagolása), a tudományban teret adott a megfigyelésnek, a kísérletezésnek. A művészetekben a vallási témák mellett megjelentek az antik témák (pl. a mitológia) és a földi (emberi) problémák.

A reneszánsz a XIV. században az itáliai polgársággal fonódott össze. A XV. században korstílusként elterjedve Európában már nem hordozott társadalmi tartalmat: polgárok, nagyurak és királyok egyaránt a követőivé váltak. Kiemelkedő alkotóinak, például **Leonardo da Vincinek** (1452–1519) polgárok, érsekek és pápák adták a megrendeléseket.

20. *Az esztergomi Bakócz-kápolna, amely egyike a kevés, török kort átvészelt reneszánsz építészeti emlékünknek*

Gyűjtsd össze a reneszánsz stílus jellemzőit! Keress az interneten ma is látható reneszánsz emlékeket a Kárpát-medencében!

21. *Vénusz születése, Botticelli reneszánsz alkotó festménye (XV. század vége)*

Miben újszerű a festmény a középkori alkotásokhoz képest? Igazold, hogy a festmény reneszánsz alkotás! Hasonlítsd össze Botticelli és Leonardo da Vinci Az utolsó vacsora című festményét (58. oldal)!

V. A MAGYAR NÉP EREDETE ÉS AZ ÁRPÁD-KOR

14. MAGYAR ŐSTÖRTÉNET ÉS HONFOGLALÁS

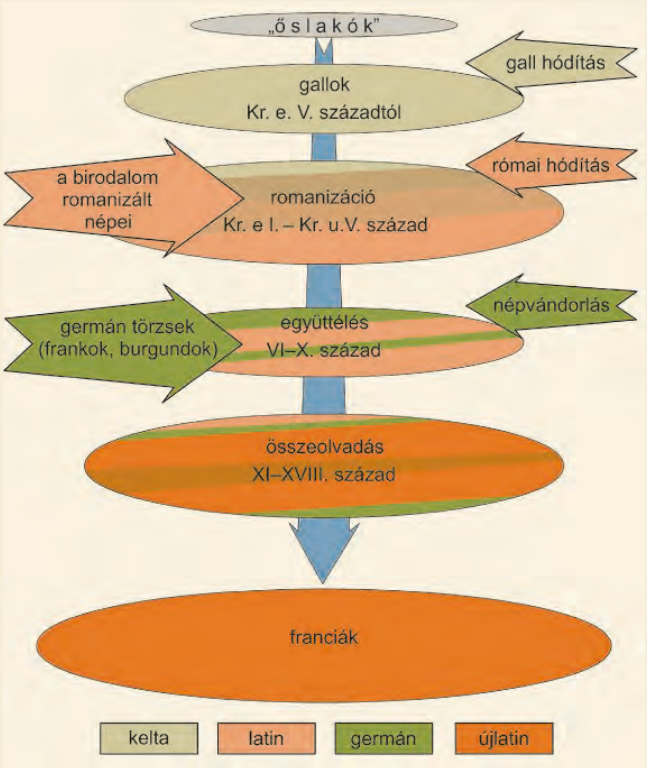

1. *A francia nemzet kialakulása*

Kövesd nyomon a francia nép kialakulásának folyamatát! Hányféle nyelvcsaládhoz tartozó néphez kapcsolódik a folyamat? Kiket tekinthetünk a franciák őseinek? Vesd össze a francia példát más népekével, akár népünk őstörténetével is! Milyen következtetéseket vonhatsz le?

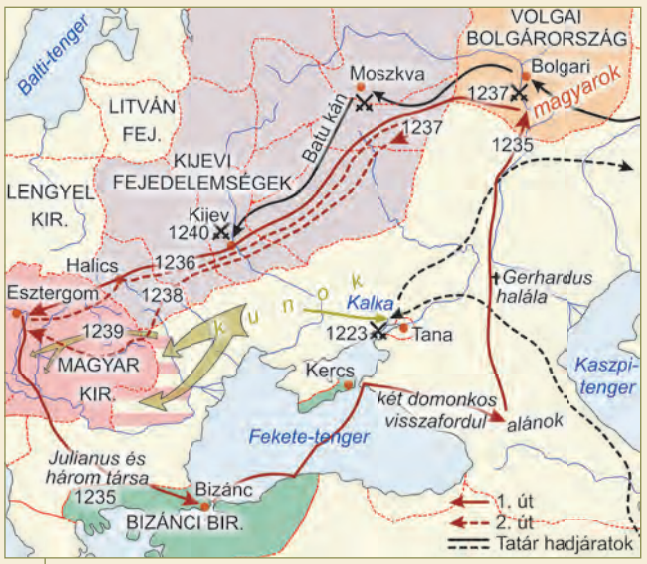

2. *Julianus barát Szent Domonkos-rendi szerzetes útjai (XIII. század első fele). A keleten maradt magyarok keresésére indult, és 1236-ban a Volga folyó mellett megtalálta őket.*

HÁTTÉROLVASMÁNY

ŐSTÖRTÉNET – NÉP Egy nép kialakulását, életének korai szakaszát őstörténetnek szokás nevezni. Azonban nem egyszerű meghatározni a nép fogalmát! Tömören szólva a nép saját jelrendszert (nyelv, viselet, szokások) és önelnevezést alkalmazó hagyományközösség, amelynek önálló eredetmítosza van, és tagjait az összetartozás érzése hatja át. A nyelv sokáig megőrzi a műveltség ősi elemeit, míg az anyagi kultúra korszakonként jelentősen megváltozik. A leglényegesebb az azonosságtudat (identitástudat), melyet erősít a közös ősöktől való származás, a valós és feltételezett vérségi kapcsolat.

NÉP – ÁLLAM – NEMZET Az emberek az ókortól fogva politikai közösségekben élnek. Államnak nevezzük azt az önálló hatalmat, amely egy adott terület lakosságát fogja össze. De vigyázzunk a fogalmakkal! A történelem sokszor hozta úgy, hogy egy nép több államban él, vagy egy állam több népet foglal magába. Fontos még, hogy a nép és a nemzet sem jelenti ugyanazt. A nemzet későbbi történelmi fejlemény, mint a nép. Hóman Bálint történész, középkorkutató szavaival élve a nemzet „egyazon állami szervezet keretei közt élő egyének és csoportok politikai közössége, az államszervező és államfenntartó nép politikai megjelenési formája".

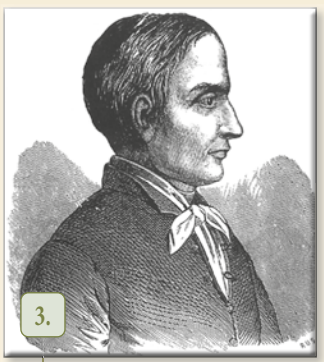

3.

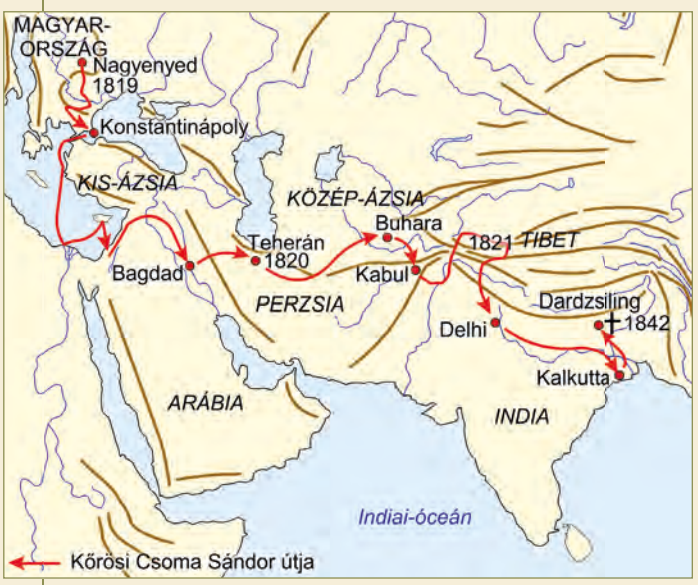

4. *Kőrösi Csoma Sándor (1784–1842) és az útját mutató térkép. A székely utazó és őshazakutató pénz és támogatás nélkül, gyalog indult el Ázsiába őseink nyomait kutatni. Tibeti tartózkodása alatt megalkotta az első angol–tibeti szótárt.*

Mi ösztönözhette a kiváló kutatókat? Miért lehet példaértékű a tevékenységük?

AZ ŐSTÖRTÉNET FORRÁSAI A magyar őstörténet-kutatás nehézségét az egykorú írásos források hiánya jelenti. Az eredethagyományból azonban értékes elemeket őriztek meg kései lejegyzőik, középkori krónikásaink. Általuk tudjuk, hogy volt saját eredetmítosza a népnek (csodaszarvasmonda), az első uralkodóháznak (turulmonda) és a magyar sztyeppeállamnak (vérszerződés); a honfoglalást a fehér ló mondája örökíti meg; hőskultuszra vall a Lehel kürtje- és a Botond-monda. E mondák párhuzamos motívumai a sztyeppei (szkíta, hun, törökségi) népek közé vezetnek, mélyen benyúlva Ázsia területére. A magyarok régmúltjáról sok fontos adatot őriztek meg idegen szerzők (pl. muszlim földrajzi írók, tudós bizánci császárok, latinul író nyugat-európai krónikások), akik a külső szemlélő látásmódján keresztül írták le eleinkről azt, amit tudtak. Azonban az írott adatok korlátozott száma miatt az őstörténet-kutatásban fontos szerepük van más tudományok – nyelvészet, néprajz- és népzenekutatás, régészet, embertan, történeti genetika – által feltárt ismereteknek.

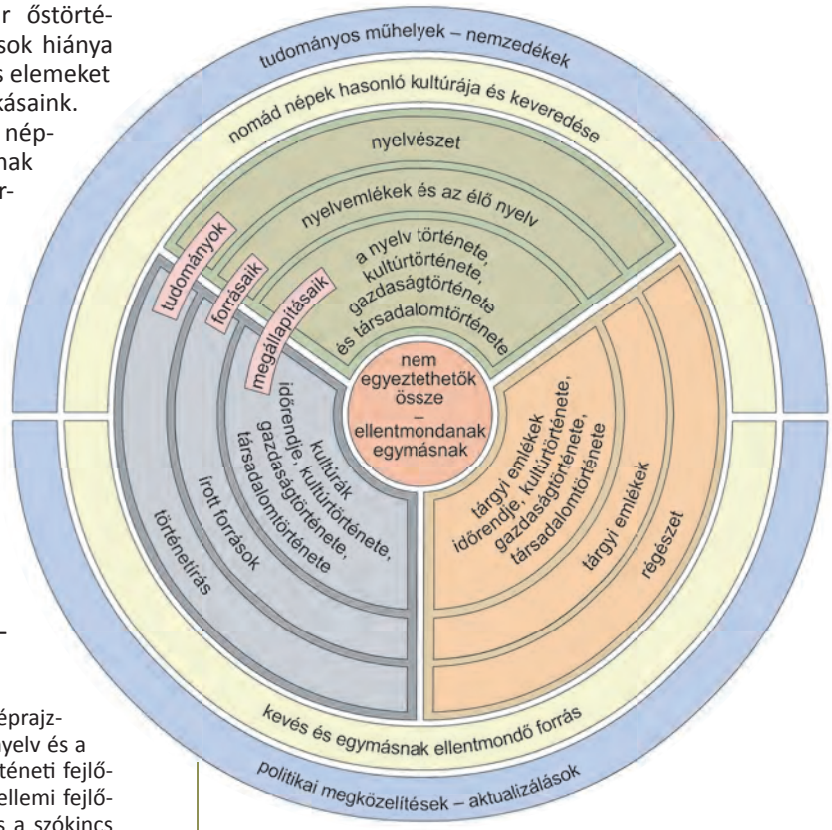

5. *Az őstörténettel foglalkozó tudományok kapcsolata*

Mi jellemzi az egyes tudományok forrásait, kutatási területeit? Miért feleltethetők meg egymásnak nehezen a különféle tudományágak megállapításai?

▪ A szellemi kultúra hagyatékával a nyelvészet, a néprajz- és a népzenekutatás foglalkozik. A nyelvészet az élő nyelv és a nyelvemlékek elemzése alapján felvázolja a nyelv történeti fejlődését. Kísérletet tesz a nyelvet beszélők anyagi és szellemi fejlődésének rekonstruálására is. A nyelvtani szerkezet és a szókincs hasonlósága alapján e tudomány nyelvcsaládokba osztja a népeket. A néprajz- és a népzenekutatás részint a hazai hagyományt, részint a rokon kultúrák monda- és zenekincsét vizsgálja.

A történettudomány azonban csak korlátozott mértékben tudja felhasználni a szellemi kultúra hagyatékát. A nyelv története nem minden esetben egyezik a nép őstörténetével, s különösen nem a sztyepp övezetében, ahol népünk kialakult. Mivel a sztyeppén minden nép több népcsoport összeolvadásából jött létre, így egy nép őstörténete nem azonosítható kizárólag az egyik alkotóelem történetével.

A tárgyi hagyatékkal a régészet, az embertan és a történeti genetika foglalkozik. Az anyagi műveltség emlékeit a régészet hozza felszínre, elsősorban temetők feltárásával. A tárgyakból következtetni lehet néhai tulajdonosaik életkörülményeire, művészetére. Egy régészeti kultúrához azonban több nép is tartozhatott. Annál inkább, mivel a sztyeppei nomádoknál általában hasonló volt a fegyverzet és a díszítőművészet. Az embertan és a történeti genetika az egykori tárgyak tulajdonosainak testi jegyeit vizsgálja a ránk maradt csontokból. Értékes tudást nyerhetünk régi emberek testalkatáról, testmagasságáról, sőt szerencsés esetben szem- és hajszínéről is.

AZ ŐSTÖRTÉNET-KUTATÁS TERMÉSZETES ÁLLAPOTA – A VITÁK A fentiek figyelembevételével természetes, hogy őstörténetünk alapvető kérdéseiben (nyelvrokonság, az őshaza helye és sok más kérdésben) folyamatos viták jellemzik a tudományt. A vitát, amely döntően a **finnugor** vagy a török származás kérdése körül zajlik, politikai felhangok is színezték és színezik.

▪ A vita a magyar nép származásáról ma is tart, és e tankönyvnek sem feladata lezárni. Inkább a kérdések nyitottságára kívánjuk felhívni a figyelmet. A magyarság sok más néphez hasonlóan többgyökerű. Kultúránk magában hordozza mindegyik összetevő jellegzetességét. A magyarokra értett népelnevezések (saját és külső elnevezések egyaránt), az eredethagyomány és a népzenekincs párhuzamai a sztyeppei törökségi népekhez vezetnek. A magyar nyelvet párhuzamai alapján a XIX. század második felében felállított nyelvcsaládfa-elmélet a finnugor nyelvcsaládba sorolja.

6. *Honfoglalás kori sír feltárása*

Milyen információkat szerezhetünk a régészeti anyagból? Milyen tények feltárására nem, vagy csak nagyon nehezen alkalmas a régészeti anyag? Mondj példákat arra, amikor mégis választ kaphatunk e fontos kérdésre!

„Jókai Mór egyik írásában mosolyogva meséli, hogy minden magyar ember orvos is, mert mindenféle betegségre mindjárt javall valami »biztos hatású« gyógyszert. Ez az anekdota gyakran jut eszembe, amikor szinte megszámlálhatatlan levélre kell válaszolnom, a földkerekség minden részére, de főként Amerikába és Ausztráliába, meg hazánkba is. A kapott levelek mind őstörténetünket vitatják. Úgyszólván mindegyik türelmetlenül követeli, hogy miért nem fogadjuk el gondolatait, mikor ez az igazi megoldás. Az ötletek és »gondolom«-ok valóságos tűzijátéka tárul az ember elé. Nem írhat le egyetlen sort vagy jelzőt sem, hogy azonnal ne támadjon tábora vagy ellenzéke. Őstörténetünkben a szenvedély kerekedett felül, s a józan mérséklet valósággal árulásnak számít. Élénk feszültség támad a módszeres aggodalommal haladók és a merész képzelettel szárnyalók közt, s ez néha – sajnos – a személyeskedésig fajul. Bevallom, őszinte érdeklődéssel, sőt szeretettel olvasom a szenvedélyesek írásait, könyveit is, hiszen voltaképpen népünk szeretete adja kezükbe a tollat, és szép dolog, ha a mai rohanó életben bárki is elérzékenyülten gondol arra, hogy magyarnak született. Természetesen ez a szeretet nem ment fel, hogy ne szigorral és aggodalommal ítéljem meg munkájukat – a magam munkáját is! Én feltevéseket fogalmazok meg – nem bizonyságokat. Hiszem, hogy feltevéseim közelebb visznek minket az egykori valóság megismeréséhez. Ez a hit ad tartalmat munkámnak." *(László Gyula: A kettős honfoglalás – részlet)*

Milyen helyet foglal el az őstörténet a magyar közgondolkodásban László Gyula szerint? Fogalmazd meg röviden László Gyula hitvallását!

„A szkíta népeknek tehát, mondhatni, egyforma életmódjuk és szervezetük van: sok fő alatt állnak, és a közügyekben nemtörődömök; általában nomád életet élnek. Csupán a bolgárok és kívülük még a türkök [magyarok] népe fordít gondot az egyöntetű hadirendre. Így a többi szkíta népnél nagyobb erővel vívják a közelharcokat, és egy főnek az uralma alatt állnak." *(VI. [Bölcs] Leó bizánci császár [886–912] a magyarokról)*

„A türkök [magyarok] népe régen Kazáriához közel szerzett magának lakóhelyet, azon a helyen, melyet első vajdájuk nevéről Levediának neveznek. […] De abban az időben nem türköknek mondták őket, hanem valamilyen okból sabartoi asphaloi-nak [rendíthetetlen szavárdnak avagy erős szabirnak] nevezték […]. Amikor a türkök és az akkor kangarnak nevezett besenyők közt háború ütött ki, a türkök hadserege vereséget szenvedett és két részre szakadt. Az egyik rész kelet felé, Perzsia vidékén telepedett le, s ezeket a türkök régi nevén mostanáig sabartoi asphaloi-nak hívják, s másik rész pedig vajdájukkal és vezérükkel, Levedivel nyugatra ment lakni, az Etelközü nevezetű helyekre…" *(VII. [Bíborbanszületett] Konstantin bizánci császár [913–959] a magyarokról)*

„A magyarok pedig a türkök egyik fajtája." *(Ibn Ruszta perzsa földrajzi író [X. század első fele])*

Három szerző magyarokról írt megállapításait olvashatjátok a fenti forrásrészletekben. Fogalmazzátok meg, mi a közös a megállapításokban! Rendezzétek a forrásokból megismert tényeket témájuk szerint (pl. eredet, harcmodor)!

A FINNUGOR FELFOGÁS A finnugor nyelvű népek őshazáját az Urál hegység és az Ob folyó menti erdős, mocsaras vidékre helyezik az elmélet hívei. Innen indult el a halász-vadász életmódot folytató finnugor népek szétvándorlása (Kr. e. 4. évezred?). A finnugor elmélet a nyugat-szibériai ugorokhoz köti a magyar nyelv legősibb rétegét. Felfogása szerint déli hatásra jelent meg az állattenyésztés. (Erre utalnak *ló, nyereg, fék, másodfű ló, harmadfű ló* szavaink.) Az életmódváltásban szerepet játszott az éghajlat felmelegedése is, amely az erdős tájakat ligetes vidékké, erdős sztyeppé alakította. A nyugat-szibériai sztyeppe nomádjaitól az ugorok déli csoportjai fokozatosan átvették a nomád állattartás módszereit, ami az ugorok szétválásához vezetett (Kr. e. 1000–500 körül). A déli, nomáddá vált ugorságból ekkor kezdődött meg a magyarság kialakulása, s e felfogás e területet tekinti az őshazának.

A finnugor felfogás azonosítja a nép és a nyelv történetét. Nem számol azzal, hogy a korabeli emberek életét környezetük földrajzi viszonyai határozták meg. Az elmélet hívei oda helyeztek szétrajzó ősnyelveket/ősnépeket, ahol nem voltak meg a szétrajzáshoz szükséges életfeltételek.

ÍROTT KÚTFŐK TANÚSÁGTÉTELE A magyarokat először különböző korokban és helyeken élt szerzők említik. Az idézett forrásokon kívül mások még hun, avar, onogur és baskír néven is nevezik eleinket. Ezt a tarka képet az is magyarázhatja, hogy az egyes írók nem mindig ugyanazt a magyarságot látták, hanem csak azokat a népcsoportokat, amelyekből a magyarság előállt. A magyar eredethagyományt a hazai krónikások csak később jegyezték le, amikor már latinul alkottak, tehát ők is az idegen népnévhasználathoz igazodtak. Mindenesetre a csodaszarvasmonda mitikus őstörténeti térsége a Fekete-tenger és a Kaukázus északi előtere, amely a „népek országútja", az eurázsiai sztyeppe kelet-európai állomása.

7.

8. *A nagyszentmiklósi avar kincslelet korsója és a honfoglalás kori sas*

Vesd össze a két lelet motívumait! Milyen, akár egymással ellentétes következtetéseket lehet levonni a hasonlóságból?

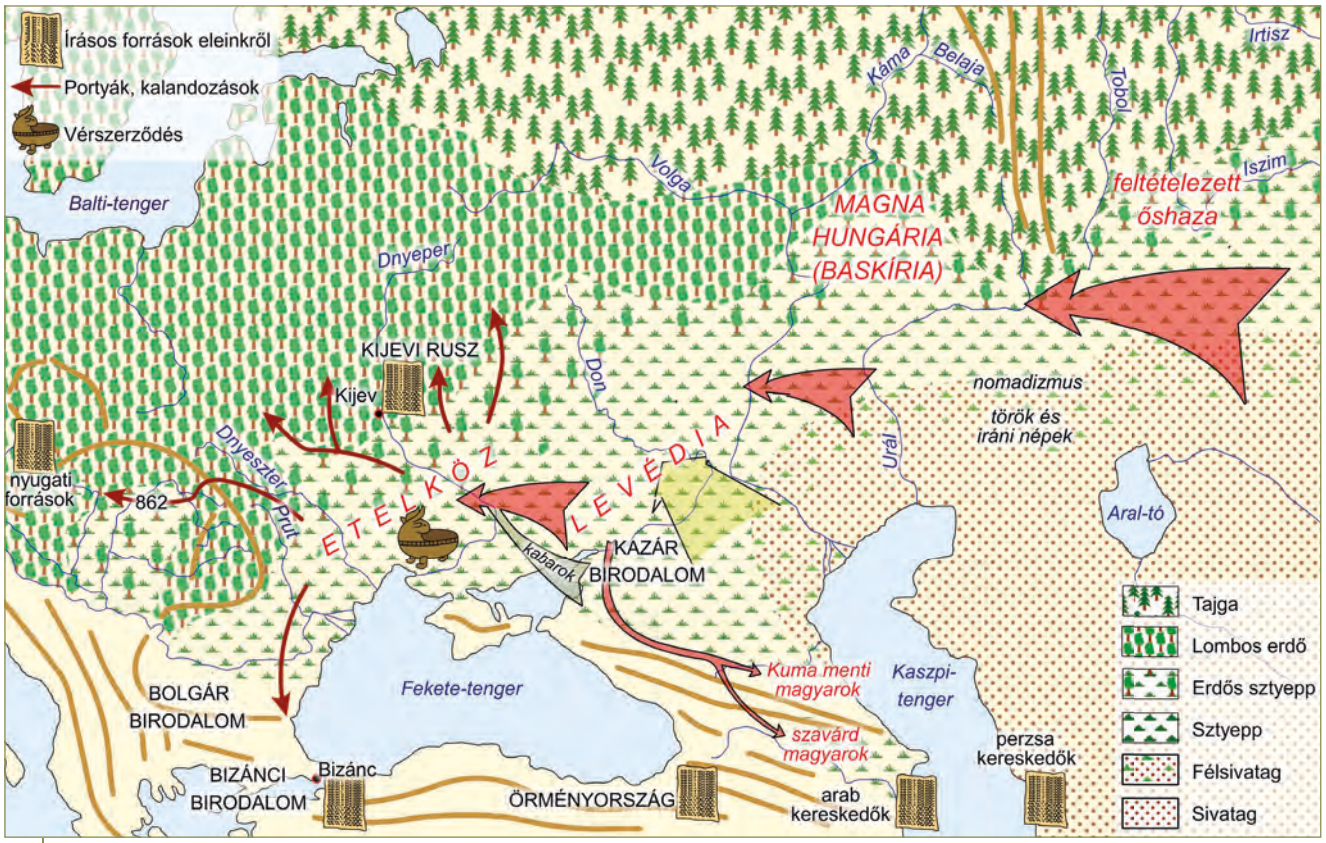

9. *Népek országútja – a kelet-európai sztyeppe*

Mely övezetben haladtak őseink a Kárpátok felé? Hol szakadtak le csoportok a magyarságról, és kik csatlakoztak? Mely jelenségekre kapunk példát e mozgásokból?

NÉPEK ORSZÁGÚTJA – AZ EURÁZSIAI SZTYEPPE Az ókor végi nagy népvándorlást a hunok idézték elő. 370 körül jelentek meg a Volga vidékén, majd rövidesen megérkeztek a Kárpát-medencébe. A hunokat az **avarok** követték, majd más török népek következtek. A kelet-európai pusztán rövid időre létrejött a bolgár-török birodalom, s ennek szétesése után (670 táján) a kazárok birodalma emelkedett fel.

- A ló háziasítását követően, a Kr. e. 2. évezred óta vonultak állataikat legeltetve a nomád népek. Nagy népmozgásokat váltott ki, ha egy nép életkörülményei akár a legelők kiszáradása, akár külső támadások hatására jelentősen romlottak.

A magyarokat a IX. századtól kezdve lehet elkülöníteni más népektől; azelőtt eleik más sztyeppebirodalmak, más népek nevei mögött rejtezhettek. Jellegzetesen törökségi népként léptek a történelem színpadára. Az eredethagyomány és a harcmodor mellett erről tanúskodik a **rovásírás**, valamint több fontos műveltségi szavunk is: *ökör, bika, üsző, borjú, búza, sarló, tarló, szőlő, bor, törvény, gyűl, sereg, bélyeg, bűn* stb.

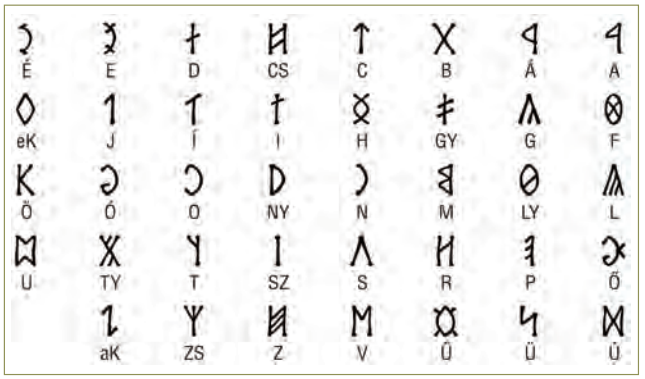

XVI. századi rovásírásos felirat a Székelyföldről (Énlaka) és a rovásírás ma is használatos ábécéjének egyik változata. Napjainkban a hagyományőrzés egyik elterjedt ágává vált a rovásírás gyakorlása, ápolása.

10.

Nézz utána az interneten a rovásírásos emlékeknek és a rovásírás mai használatának!

„Megtalálta pedig őket a nagy Etil folyó mellett. Kik látván őt, s megértvén, hogy keresztény magyar, nagyon örvendeztek megérkezése felett. Körülvezették őt házaikban és falvaikban, és keresztény magyar véreik királyáról és országáról behatóan tudakozódtak. Bármit mondott nekik a hitről vagy egyebekről, a legfigyelmesebben hallgatták, mivel teljesen magyar a nyelvük; megértették őt, és ő is azokat." *(Riccardus: Jelentés Julianus első útjáról – részlet, XIII. század eleje)*

Mit bizonyít az a tény, hogy a XIII. század elején a Volga és a Káma folyó vidékén magyarok éltek? Mire nem bizonyíték? Mit gondolsz, miért emeli ki a forrás, hogy Julianus a keresztény hitről is beszélt a Volga-vidéki magyaroknak?

11. *A vérszerződés, Székely Bertalan képe a kecskeméti városháza dísztermében és a nagyszentmiklósi aranykincslelet egyik darabja. A festmény a XIX. század végének, a honfoglalás ezredéves évfordulójának szemléletét tükrözi. A vért a nagyszentmiklósi aranykincs bikafejes edényébe csurgatják a vezérek.*

Mi a vérszerződés jelentősége államjogi szempontból? Sorold fel a hét vezért! Nézz utána, hogyan nevezték a hét törzset!

„A hét fejedelmi személy, akiket a mai napig hétmagyarnak hívnak, nem tűrve tovább a hely szűkét, tanácsot tartott, hogy szülőföldjüket elhagyva olyan területet foglaljanak el, amelyet benépesíthetnek, s ehhez a fegyveres harctól se riadnak vissza. Választásuk Pannónia földjére esett, amelyről az a hír járta, hogy annak az Attila királynak a földje, akitől Álmos fejedelem, Árpád apja származott. Akkor a hét fejedelmi személy közös és végérvényes döntésre jutott, miszerint a megkezdett utat csak úgy tudják véghez vinni, ha fejedelmet és parancsolót választanak […], így szóltak Álmos fejedelemhez: »A mai naptól fogva téged választunk meg fejedelmünkké és parancsolónkká. Ahová a sors elvezet téged, oda mi is követünk.« Akkor az említett férfiúk megerősítették Álmos fejedelemnek tett esküjüket: pogány módra vérüket egy edénybe csorgatták." *(Anonymus: Gesta Hungarorum)*

Miért kötötték a vérszerződést a forrás szerint? Miért Álmos lett a fejedelem?

LEVÉDIA Bíborbanszületett Konstantin császár alapján az ősmagyarok első névről ismert kelet-európai szállásterületét Levédiának nevezzük. Levédia a Don és Dnyeper folyó vidékére tehető. Új szálláshelyükön a magyarok a Kazár Birodalommal kerültek szoros kapcsolatba (VII–IX. század).

ETELKÖZ Őseink a IX. század első felében kétfelé váltak. Az egyik tömb keletre, Perzsia vidékére (Irán, Kaukázus térsége) költözött. A másik Levédiától nyugatra vonult, **Etelköz** (Folyóköz) földjére, a Don és a Duna közötti síkvidékre.

Az etelközi magyarokból lettek később a **Kárpát-medencében** hont foglaló magyarok, akiknek leszármazottai azonban még a 950-es években is szoros kapcsolatot tartottak a Perzsia tájára költözöttekkel. Amikor évszázadok múltán a Kárpát-medencei magyarok keresni kezdték keleti véreiket, először a Perzsia-vidéki szabír-magyarok felé indultak. Ottó Domonkos-rendi testvér ezt az utat hagyományozta Julianusra, aki azonban viszontagságos útja után egy másik, keleten maradt magyar népcsoporthoz érkezett 1236-ban.

▪ **BASKÍRIA** Julianus barát említette, hogy az „Etil" folyó vidékén találkozott magyarokkal. Az Etil folyó a Volga. Vagyis a Domonkos-rendi szerzetes a Volga és a Káma vidékére jutott el. Vannak, akik ezt a területet a magyarság őshazájának tekintik, holott csak annyi biztos, hogy egy régebben, az etelközi szétválás előtt leszakadt magyar népcsoport utódai 1236-ra már a Volga-vidéken laktak. Ezt a területet Julianus Ungaria Magna (Nagy = Régi Magyarország) néven nevezte. A XIII. századi későbbi utazók ezt a Régi Magyarországot Baskíriával azonosították. E keleten maradt testvéreink jelentős részét a tatárok elpusztították. Maradékaik beolvadtak a baskírok közé.

ÁLLAMALAPÍTÁS ETELKÖZBEN Etelközben került sor a magyar sztyeppeállam megalapítására. 850 körül **Álmos** vezér, aki a családi hagyománya szerint Attila hun király leszármazottja volt, egyeduralomra jutott.

A hét vezérnemzetség feje, a „hét fejedelmi személy" – a hagyomány szerint: Álmos, Előd, Ond, Kond, Tas, Huba, Töhötöm – közül Álmos emelkedett mind fölé. Valószínű, hogy a **vérszerződést** (ezt a szkíták óta ismert sztyeppei szokást) a többi nemzetségfő nem egészen önként, hanem inkább Álmos katonai erejének hatására köthette. E hét „fejedelmi személy" egy-egy nagyobb nemzetség vagy **törzs** élén állt. Csakhogy a vérszerződés után olyan erős állami egységbe tömörültek az etelközi magyarok, hogy a törzsek önálló politikai tényezőkké sosem váltak. Ezért nem érdemes magyar törzsszövetségről beszélni. Mivel Álmos utódai közül fiát, **Árpádot,** és annak dédunokáját, Gézát (Szent István apját) külföldi írók egyaránt „nagy**fejedelem**" formában említik, ezért Álmos sztyeppeállamát Magyar Nagyfejedelemségnek érdemes neveznünk.

Az etelközi tartózkodás idején csatlakoztak a magyarokhoz a kazároktól elpártolt kabarok (lázadók). A kabarok, amint az a nomádoknál szokásos volt, segédhadként támadáskor elöl, visszavonuláskor hátul küzdöttek.

A KÁRPÁT-MEDENCE A HONFOGLALÁS ELŐTT Attila halála után (453) a Hun Birodalom szétesett, s a Kárpát-medence germán népek hazájává vált. A germánokat a Baján kagán (fejedelem) vezetésével érkező avarok űzték el (568), és az Alföldet birodalmuk központjává tették. Az avarok a hunokhoz hasonlóan Ázsia mélyéről indultak a sztyeppe országútján nyugatra. Európa nekik köszönhette a kengyel megismerését (enélkül nem alakult volna ki a páncélos lovagi harcmodor). 680 táján a bolgár-törökök birodalmának felbomlásakor onogurok (elő-magyarok?) érkeztek avar földre.

Nagy Károly frank uralkodó több hadjáratot indított az avarok ellen a VIII–IX. század fordulóján. E támadások és a kialakuló belviszály miatt 822 körül összeomlott az Avar Kaganátus. A Nyugat-Dunántúlon frank uralom jött létre („Karoling Pannonia"), a Kárpát-medence délkeleti és erdélyi részei a Bolgár Birodalom befolyása alatt álltak, míg az északnyugati és déli végeken, a Morva és a Morava folyók mentén szlávok éltek. A nyugat-dunántúli avarok frank hűbért vállaltak, és megkeresztelkedtek. A Kárpát-medence középső és keleti síkvidékén lakozó avarok megőrizték függetlenségüket.

KETTŐS HONFOGLALÁS László Gyula XX. századi régészprofesszor jutott arra a megállapításra, miszerint az avarok Kárpát-medencébe érkező második hullámát (670 körül) nem török, hanem egy „elő-magyar" népesség alkotta, s ezek megélték a magyar honfoglalást. Ezt az elméletet nevezzük **kettős honfoglalásnak**.

A bizonyítás előtt nagy nehézségek tornyosulnak. A tárgyak és a csontok, amint azt tudjuk, némák, így nem szólnak néhai tulajdonosaik népi hovatartozásáról. Egykorú, elegendő számú nyelvemlék híján nem tudjuk, mikor és hány hullámban érkezett a magyar nyelv a Kárpát-medencébe.

Az írott források alapján viszont tény, hogy az Avar Kaganátus területére jelentős „onogur" népesség érkezett. Ha ők magyarul beszéltek, bennük „elő-magyar" népességet látunk, akkor jól érthető, hogy a IX. századi honfoglalók magyar nyelve fenn tudott maradni, mert többségi „segítséget" kapott az itt találtaktól. A honfoglalók pedig magyarul kellett, hogy beszéljenek, mert különben leszármazottaik közül Julianus barát nem értette volna meg a keleten maradt magyarok nyelvét.

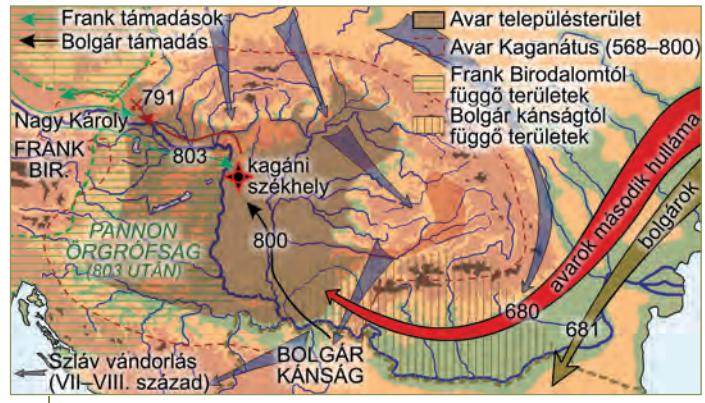

12. *Az avarok betelepülése a Kárpát-medencébe*

Kövesd nyomon a Kárpát-medencében zajló eseményeket! Jellemezd a IX. századra kialakuló politikai helyzetet! Kik éltek a IX. században a Kárpát-medencében?

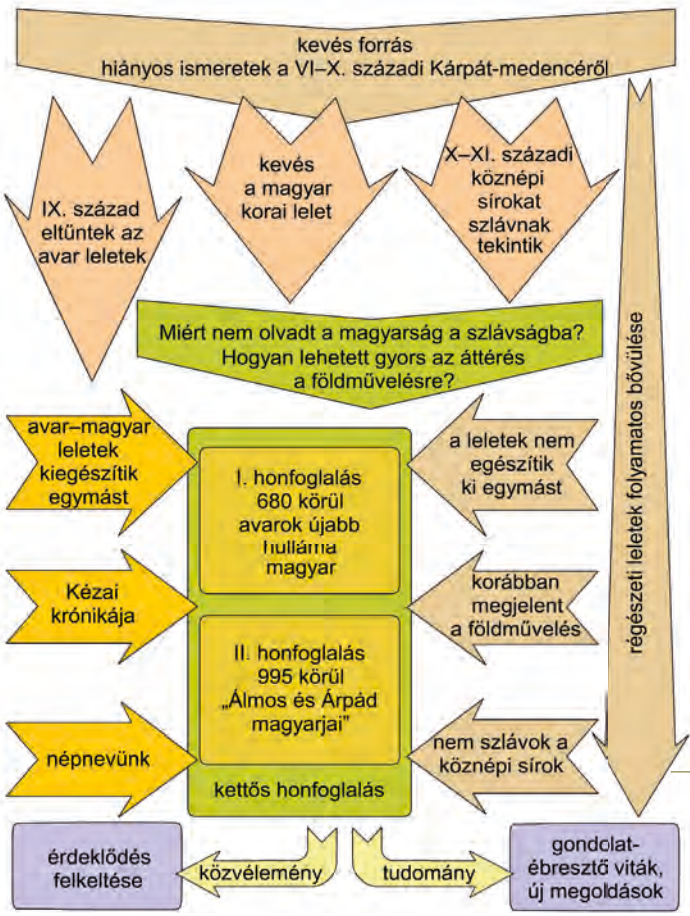

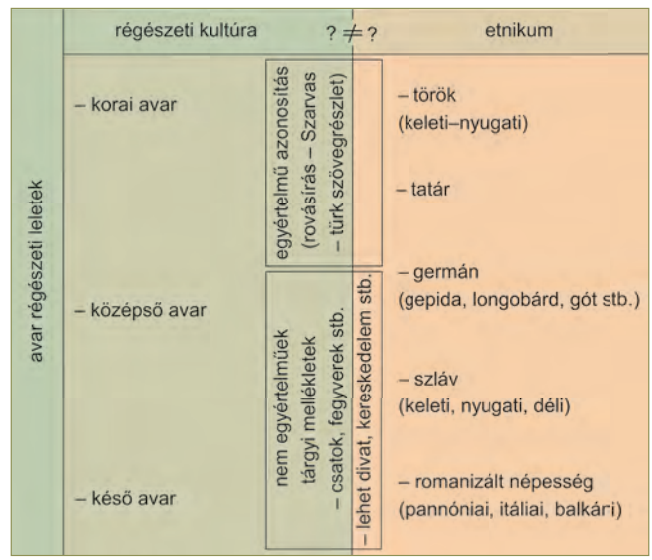

A régészeti leletek etnikai megfeleltethetősége (jobb oldali ábra) és a kettős honfoglalás (bal oldali ábra)

13.

Mely problémákra adott választ László Gyula elmélete, s milyen problémákat teremtett? Mennyiben feleltethetők meg etnikumoknak a régészeti leletek?

14. *Árpád fejedelem fogadja az itt élő népek hódolatát. Munkácsy Mihály Honfoglalás című, a Parlamentben található képének részlete.*

Hogyan tekintettek a XIX. század végén a honfoglalásra? Keresd meg az internet segítségével a képen a XIX. század végi Magyarország legnépszerűbb íróját, Jókai Mórt!

15. *Eleink félelmetes fegyvere az ún. visszacsapó íj*

Mit szemléltet ugyanazon íj három állása a rajzon? Az íj mely tulajdonságai tették félelmetessé ellenségeink számára e fegyvert?

A HONFOGLALÁS Őseink már megismerték a Kárpát-medence tájait. A hegyektől védett pusztákat alkalmasnak találták a letelepedésre. Felismerték, hogy a politikai megosztottság miatt egyetlen hatalom sem tudná megakadályozni a beköltözést. Ezért dönthettek úgy, hogy Etelközből ide teszik át a Magyar Nagyfejedelemség központját.

Forrásaink nem egységesek a magyar bejövetel időpontja tekintetében. A XIX. század végére a 895-ös évszám és a **Vereckei-hágón** át történt bejövetel vált elfogadottá. Csakhogy 862-ben és 881-ben már frank uralom alatti területeket támadtak magyar seregek. Ezért jogos arra gondolni, hogy a IX. század közepére a Magyar Nagyfejedelemség népe legalább részben átköltözött a Kárpát-medencébe, mert innen jobban figyelemmel kísérhette a frank területek politikai fejleményeit. A **honfoglalást** így a 862–**895** közötti időkre érdemes keltezni, és azt tudatos, hosszan tartó folyamatnak tekinteni. A IX–X. század fordulóján sokasodó magyar támadások eszerint már a berendezkedést voltak hivatva biztosítani.

„Árpád és a hét vezér benyomult Pannóniába, nem mint jövevény, hanem mint a föld örökös jogú birtokosa. Ekkor másik követet küldtek a fejedelemhez [Szvatopluk] és ezzel az üzenettel bocsátották el: »Árpád és emberei azt mondják neked, hogy azon a földön, amelyet megvettek, ne maradj tovább semmiképpen, mivel a földedet lovon, füvedet féken, vizedet nyergen megvették, és te szegénységed és kapzsiságod miatt a földet, füvet és vizet nekik engedted!« Midőn a fejedelemnek elmondták az üzenetet, így szólt: »Azt a lovat üssék agyon bunkósbottal, a féket dobják a rétre, a nyerget pedig vessék a Duna vizébe.« Mire a követ így szólt: »S aztán az én uramnak [Árpádnak] mi kára lesz belőle? Ha a lovat agyonütöd, az ő ebeinek adsz eledelt, ha az aranyos féket a fűbe dobod, kaszáláskor az ő emberei lelik meg, ha az aranyos nyerget Dunába veted, az ő halászai vonják ki a partra, s azok viszik haza! Akié a föld, a fű, a víz, azé minden!«” *(Képes Krónika, 1358)*

Milyen mondai hagyományra utal a szerző a „megvétel” kapcsán? Hogyan következtethetünk a honfoglalás leírásából a magyarok életmódjára? Milyen X. századi politikai realitások tárhatók fel a szövegből?

Álmos és/vagy Árpád? Nem tudjuk pontosan, mikor történt a hatalomváltás apa és fia között. Csak az biztos, hogy Álmos már a Kárpát-medencében halt meg (valószínűleg Erdélyben), ezért a magyar honfoglalás Álmos és Árpád együttes érdeme.

A Kárpát-medencébe betelepülő törzsek gyorsan lejutottak az Alföldre, és a Garam–Duna vonaláig megszállták a vidéket. Ezen a területen, a bolgárokon kívül, nem találkoztak számottevő ellenállással. A következő évekről nem szólnak a források, de nyilvánvalóan a sorok rendezése, az új hazában való berendezkedés kötötte le erejüket. Ezt igazolja, hogy több évig nem indítottak hadjáratot nyugat felé.

GYŐZELMEK BRENTÁNÁL ÉS POZSONYNÁL Arnulf keleti frank császár a magyarok segítségét kérte itáliai ellenfele, Berengár király visszaszorításához. A magyarok 899-ben Észak-Itáliára támadtak, ahol pusztítottak, városokat raboltak ki. Szeptember 24-én a Brenta folyó mellett legyőzték Berengárt. Az itáliai király felismerte, milyen nagy katonai erőt képvisel a lovas-íjász ellenség, ezért később a maga oldalára állította őket. 904-ben már Berengár hívta segítségül a magyarokat.

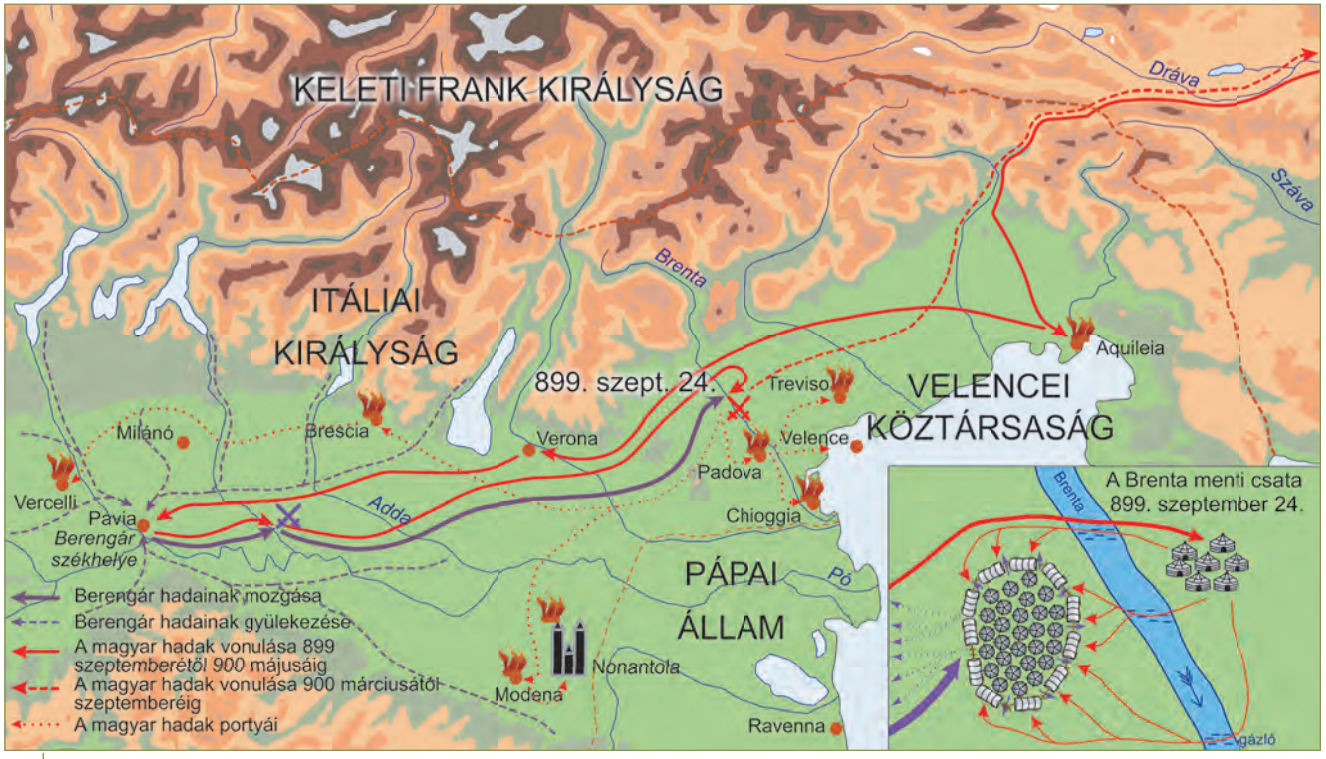

16. *Az itáliai hadjárat (899–900)*

Rekonstruáld a hadjárat menetét a térkép és a szöveg alapján! Mi volt a magyarok taktikája?

Az új haza biztosítása további harcokat igényelt. A Keleti Frank Birodalom nem nyugodott bele a Karoling Pannónia elvesztésébe. Seregei nagy erőkkel támadtak a Duna mindkét partján, de a **pozsonyi csatában 907**. július 4–5-én teljes vereséget szenvedtek. Ezzel a győzelemmel a magyarság szentesítette a honfoglalást, biztosította fennmaradását a Közép-Duna-medencében.

Keressétek meg az interneten, és nézzétek meg a pozsonyi csatáról készült animációt!

„[…] a magyarok mérhetetlen és megszámlálhatatlan sereget gyűjtve Itáliába vonulnak […]. Berengár király alig tudott eléggé csodálkozni e nevezetes és szokatlan teljesítményen […] Az itáliaiaknak […] odaküldött követek útján meghagyta, hogy mindnyájan gyülekezzenek egy helyre, és így a magyarokénál háromszorta erősebb lett a serege. […] a keresztények üldözőbe veszik őket. […] A Krisztus-imádók és a bálványimádók egyszerre érkeztek meg a Brenta folyó mellé […]. [A magyarok] három felől lesbe állítanak csapatokat, ők maguk meg a folyón átkelve, egyenesen az ellenség közepébe rontanak. A keresztények közül ugyanis a legtöbben az alkudozások miatti hosszas várakozásban kifáradva, táborszerte leszálltak a lóról, hogy felüdítsék magukat étellel. A magyarok oly hirtelenséggel döfték le ezeket, hogy egyeseknek az ételt a torkukban szúrták át, másokat megakadályoztak a futásban, mivel elvették a lovukat, és ezektől annál kevésbé féltek, mivel lovak nélkül látták őket. […] Végül a magyarok, miután legyilkolták és megfutamították a kereszténeket, dühöngve végigszáguldoznak az ország egész területén." *(Liudprand: Visszafizetés, 958)*

Mutassuk be őseink harcmodorát! Minek köszönhetők a magyarok katonai sikerei? Hogyan vélekedik a szerző őseinkről? Mely tényezők határozhatják meg egy szerző véleményét egy népről?

17. *Hátrafelé nyilazó magyar harcos az aquileai dóm freskóján. A hátrafelé nyilazást a kengyel tette lehetővé.*

Nézd meg a térképen, hol található Aquilea! Melyik nép találmánya volt a kengyel? Hasonlítsd össze a képet a 122. oldalon levő rajzzal!

18. *Az augsburgi csata. Augsburg közelében két csatát vívtak eleink. Az elsőt 910-ben megnyerték. A másodikat 955-ben elveszítették. A csata jelentőségét jól mutatja, hogy az itt szereplő XV. századi ábrázolás nem az egyetlen a korszakban.*

A TÁMADÓ HADJÁRATOK A magyarok leggyakrabban nyugat felé támadtak. Német (bajor, szász) és itáliai területek voltak legtöbbször a célpontok, de gyors lovaikkal kijutottak az Atlanti-óceán partjára (920), és átkeltek a Pireneusokon is (942). Néhány támadás elérte a bolgár és a bizánci területeket is. Ezeket a jól szervezett hadjáratokat közkeletű, ám helytelen kifejezéssel **kalandozásoknak** szokás nevezni.

A hadjáratok célja többrétű volt. A magyar seregek „megrendelésre” érkeztek: egy-egy uralkodó ellenségei meggyengítésére használta fel eleinket. A győzelmekben szerepet játszott a nyugatiak számára szokatlan lovas-íjász harcmodor. A fegyelmezett magyar csapatok heves támadásai, színlelt menekülései megbontották a fegyelmezetlen nyugati alakulatokat. Tény, hogy a hadjáratokat zsákmányszerzés kísérte. Harcias őseink elsősorban a gazdag templomokat, kolostorokat rabolták ki. Ugyanakkor a hadjáratok során kiismerték a hatalmi viszonyokat. Ez lehetővé tette, hogy bekapcsolódjanak az európai hatalmi harcokba. A sikeres támadások évtizedekig távol tartották az ellenséges hadakat Magyarországtól.

A sikerek döntően a hűbéri berendezkedésű országok széttagoltságának köszönhetők. A magyar támadások ezért idővel összefogásra sarkallták a nyugatiakat. I. (Madarász) Henrik szász uralkodó adófizetéssel vásárolt békét a magyaroktól, s a nyugalmat erőgyűjtésre használta fel. Később megtagadta az adót, és páncélos seregével Merseburg közelében megfutamította a betörő magyarokat (933). Henrik fia, I. (Nagy) Ottó döntő csapást mért eleinkre Augsburgnál (955), ami a nyugati „kalandozások” lezárulását jelentette. A Bizánci Birodalom területére vezetett hadjáratok 970-ben értek véget.

19. *A támadó hadjáratok (kalandozások) térképe*

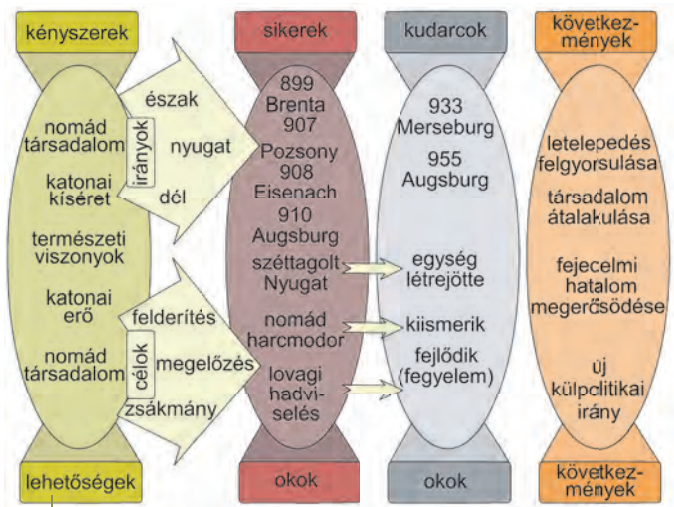

20. *A támadó hadjáratok okai és következményei*

Merre indultak a támadó hadjáratok? Melyek voltak az okok és a célok? Miért értek el eredményeket kezdetben, majd miért fulladtak kudarcba a hadjáratok? Mi lett a „kalandozások” következménye?

15. AZ ÁLLAMALAPÍTÁS

HÁTTÉROLVASMÁNY

A Kárpát-medencében megtelepedő Magyar Nagyfejedelemség a sztyeppei típusú államiságot képviselte. A honfoglalás idején Álmos (†894 körül), majd fia, Árpád (†907) volt a magyarok egyeduralkodója. A második állami főméltóságot Kurszán gyula (fővezér) töltötte be (†902). Rangban harmadikként a karcha (horka) tűnik fel a X. században. A főhatalom Álmos nemzetsége kezében állandósult. A bírói feladatkört is ellátó gyula és karcha méltóság szintén örökletes volt. Az egyik karcha a híres hadvezér, Bulcsú (Vérbulcsú) volt (†955).

A kevés forrás miatt csak elnagyolt vázlatot adhatunk a X. századi magyar társadalomról. Annyi bizonyos, hogy az állami főméltóságok után a nemzetségfők következtek. Közülük a hét magyar és az egy kabar vezéri nemzetség (avagy törzs) vezetőjének a tekintélye korlátozott volt, ami az erős központi hatalomnak tudható be.

A közszabadok társadalma a nagyállattartó pásztorkodás mellett földművelésből élt. A felnőtt férfiaknak csak kis hányada – alkalmanként néhány száz, legfeljebb néhány ezer fő – vett részt a támadó hadjáratokban. A Magyar Nagyfejedelemség fegyveres erejét az uralkodó, a gyula és a karcha, valamint a nemzetségfők katonai kísérete egészítette ki.

A támadó hadjáratok lezárulása (970) után a magyarság választút elé került. Egyik lehetőség az eredeti berendezkedés megőrzése lett volna. Csakhogy ez Közép-Európa két korábbi sztyeppeállamának, a Hun Birodalomnak és az Avar Kaganátusnak sem sikerült. A másik út Európa politikai-kulturális közösségébe való beilleszkedéshez vezetett. Ennek előfeltétele volt a keresztény rendszerváltás végrehajtása. Ez sikerült Istvánnak, ez biztosította a megmaradást. (Megjegyzendő, hogy az első magyar uralkodóházat a pogány korszakban a „Turul-nemzetség", István és László szentté avatása után a XIII. századtól „szent királyok nemzetsége" néven nevezték. Az „Árpád-ház" a XVIII. század végén kialakult történészi szakkifejezés.)

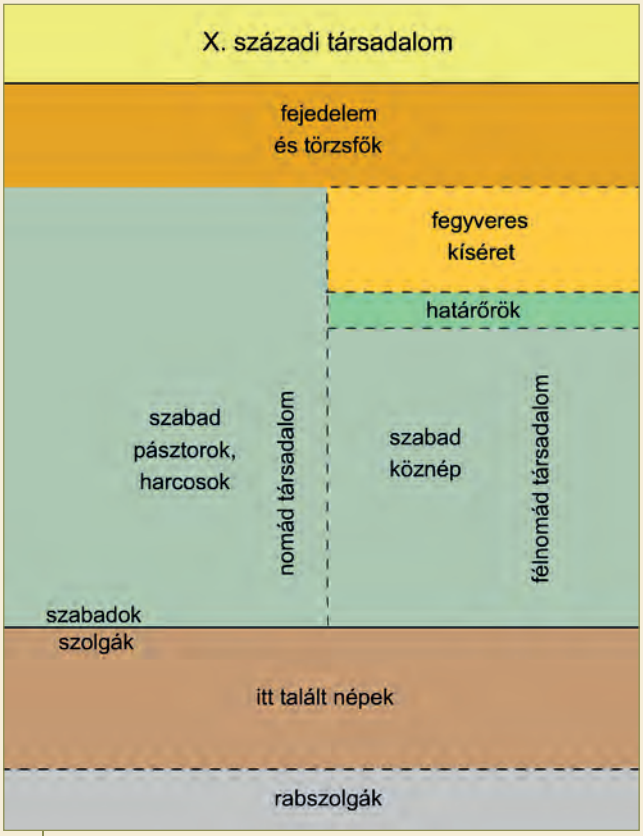

1. *A X. századi magyar társadalom szerkezete*

Hasonlítsd össze a nomád és a félnomád társadalom szerkezetét! Kik vettek részt a támadó hadjáratokban a két társadalomfelfogás szerint?

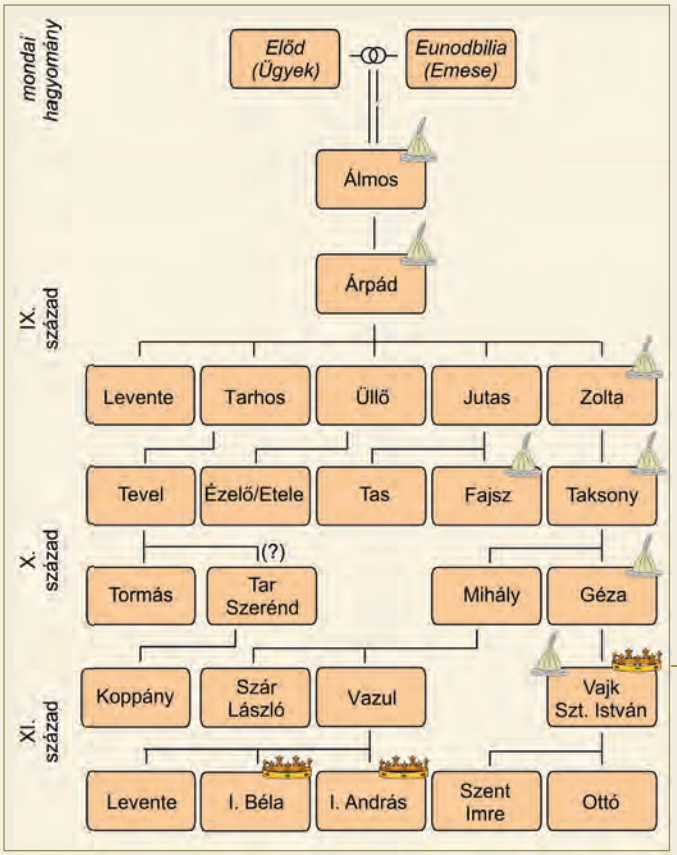

Az Árpád-ház családfája a kezdetektől a XI. századig

2.

Kövesd nyomon, kik voltak a magyarság vezetői! Az ábra alapján milyen öröklési szokásokat figyelhetünk meg? Elevenítsd fel az Árpádok eredetmondáját!

Géza nagyfejedelem (972–997) szobra Ópusztaszeren

3.

Mit gondolsz, miért ábrázolta a művész kereszttel a nyakában?

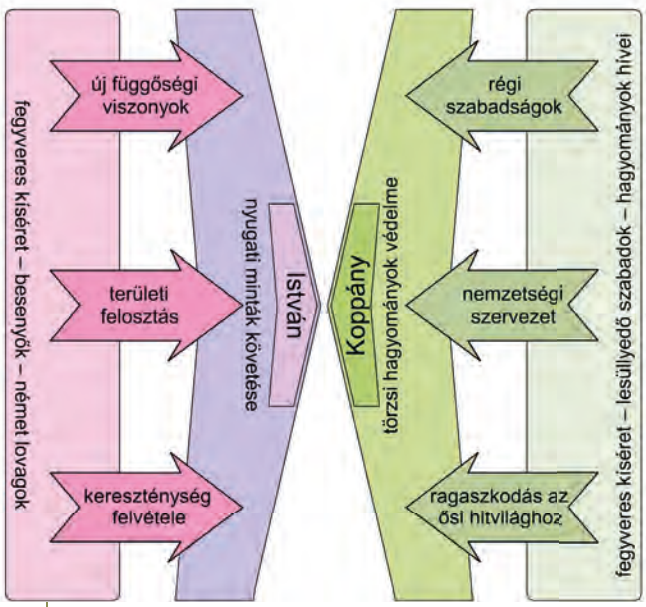

4. *István és Koppány ellentéte*

Gyűjtsd össze a szemben álló felek társadalmi, vallási és politikai bázisát!

GÉZA – A FEJEDELMI HATALOM MEGERŐSÍTÉSE Árpád utódai a nomád öröklési rend szerint követték egymást. Mindig a nemzetség legidősebb férfi tagja örökölte a hatalmat (szeniorátus). Azonban az **Árpád-ház** legfiatalabb ága magánál tartotta a hatalmat: Taksony halála után fia, **Géza** foglalta el a nagyfejedelmi trónt 972-ben. Géza Árpád dédunokája volt. (Az új öröklési rend a primogenitúra, amikor az elhunyt legidősebb fia kapja a hatalmat.)

A céltudatos nagyfejedelem kemény kézzel uralkodott, de házassága is főhatalmát erősítette. Az erdélyi Gyula leányát, Saroltot vette feleségül, megszerezve ezzel a keleti országrész támogatását. (A Gyula személynév a gyula méltóságnévből eredt, így Géza a gyulák családját kötötte magához azzal, hogy Saroltot az ország első asszonyává emelte.)

Géza felmérte, hogy a szomszédos keresztény államok megerősödésével változott országa külpolitikai helyzete. 973-ban elküldte követeit a német-római császárhoz, I. (Nagy) Ottóhoz Quedlinburgba. Hittérítőket kért népének, majd lemondott a Lajtán túli magyar területekről. Politikája meghozta a kívánt eredményt. Fia, Vajk, a későbbi **Szent István** számára sikerült megszerezni feleségül Gizella bajor hercegnőt. István és Gizella házassága (995) révén az Árpádok rokonságba kerültek a császári uralkodócsaláddal (Szász-dinasztia). A Gizellával magyar földre érkező lovagok tovább erősítették a nagyfejedelmi hatalmat.

A KIRÁLYI HATALOM MEGSZERZÉSE Géza halálakor (997) már az Árpádok kezében volt az ország nagy része. Azonban a családon belül Géza fiával szemben hatalmi igényekkel lépett fel **Koppány**, aki István távoli rokona, de mindenképpen Álmos nemzetségéből származott. Ezt az bizonyítja, hogy Koppány nőül kérte az özvegy Saroltot a sztyeppei rokonházasság (levirátus) szokása alapján, valamint hogy a főhatalomra tört, amit csak a dinasztia tagjaként tehetett meg.

Az új öröklési rend ellen lázadó Koppányt az idegen lovagok segítségével István még 997-ben legyőzte, így hatalma megszilárdult. Emellett István azt is felismerte, hogy egy új államforma nagyobb külpolitikai tekintélyt biztosít neki, ezért a nagyfejedelmi hagyatékkal szakítva királyságra

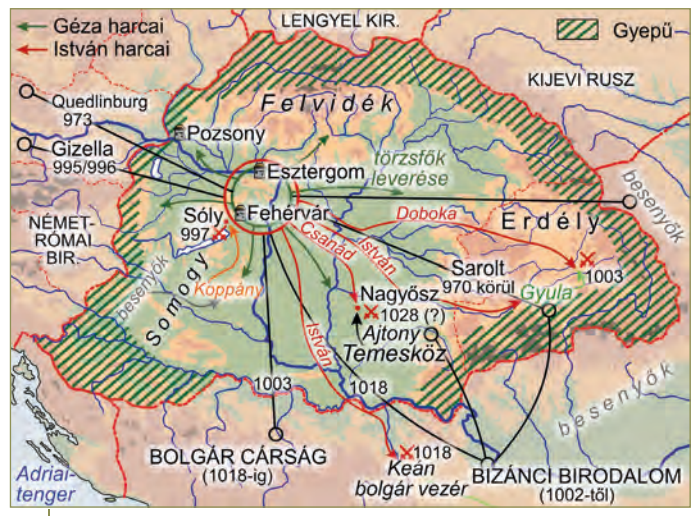

5. *Géza és István harcai*

Kövesd nyomon a hatalomért folyó harcot! Elemezd a külpolitikai helyzetet!

6. *Szent királyunk egyetlen kor- és valósághű ábrázolása. A kép a Gizella királyné által hímzett egykori miseruhán, a későbbi koronázási palástonon található*

készült. A frank–német koronázóváros, Aachen mintájára koronázó fővárost választott magának, Székesfehérvárt, ahol 997–1000 között felépíttette a Szűz Mária-bazilikát. Tervét a nyugati világ vezetői segítették valóra váltani. III. Ottó császár biztatására II. Szilveszter pápától koronát kapott, amellyel 1000 karácsonyán Istvánt Székesfehérvárott megkoronázták.

Szent István keresztény államalapítása mélyreható rendszerváltást hozott az első ezredfordulón. A nagyfejedelemség kori tisztségek helyébe új intézményeket állított István. Megteremtette a területi alapú közigazgatást, bevezette a törvények írásba foglalását: ezek az újításai a mai Magyarországon is érvényesek.

▪ Az ifjú Istvánnak további harcokat kellett vívnia azért, hogy az egész ország elismerje új, királyi hatalmát. Erdélyből kiszorította anyai nagybátyját, Gyulát. Majd a Temes és a Maros vidékének birtokosát, Ajtonyt győzte le. E harcokra 1003–1004 körül került sor. Hatalma az ország kétharmadára kiterjedő földbirtokain nyugodott – ez volt az alapja az új, feudális állam működésének is.

A KIRÁLYI VÁRMEGYERENDSZER **I. (Szent) István (997–1000–1038)** a trónért vívott harcokban kiterjesztette hatalmát az egész országra, s a földek jelentős része (kb. kétharmada) királyi birtok lett. A vérségi (rokonsági, nemzetségi) alapon működő hatalmi berendezkedés szétzúzása után a király területi alapon nyugvó közigazgatási egységeket hozott létre: **a vármegyéket**. Ezeket a hatalmát biztosító királyi várak körül szervezték meg, először az ország középső területén, majd a királyi hatalom megerősödésével párhuzamosan a peremterületeken is.

A királyi várak a hozzájuk tartozó királyi birtokokkal alkották a várispánságokat, élükön az ispánnal. Az **ispán** alárendeltjei voltak a korlátozott szabadsággal rendelkező várjobbágyok és a szolgaállapotú várnépek. Utóbbiak végezték – a várjobbágyoknak alárendelten – a vár ellátásához szükséges munkákat (földművelés, iparosmunkák), és katonai feladataik is voltak. A királyi udvartartás ellátására szolgáló királyi birtokrészeket – megkülönböztetve a vár ellátását biztosító várbirtokoktól – udvarbirtokoknak nevezzük. A király időnként felkereste e birtokok központjait (udvarházak), és kíséretével felélte a birtok terményeit.

Gyűjtsd össze, milyen hatalmi jelvényekkel ábrázolták Istvánt a palástonon (három van)! Hasonlítsd össze István koronáját a későbbi Szent Koronával! Nézz utána az interneten a különbség okának!

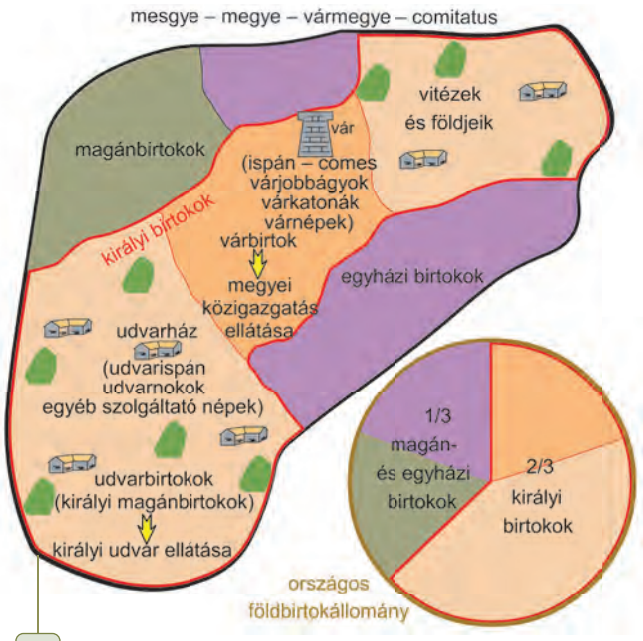

7. *A királyi vármegye területi felépítése*

Milyen birtoktípusokból épült fel a királyi vármegye? Milyen volt ezek aránya? Milyen szerepet játszottak a várbirtokok, illetve az udvarbirtokok?

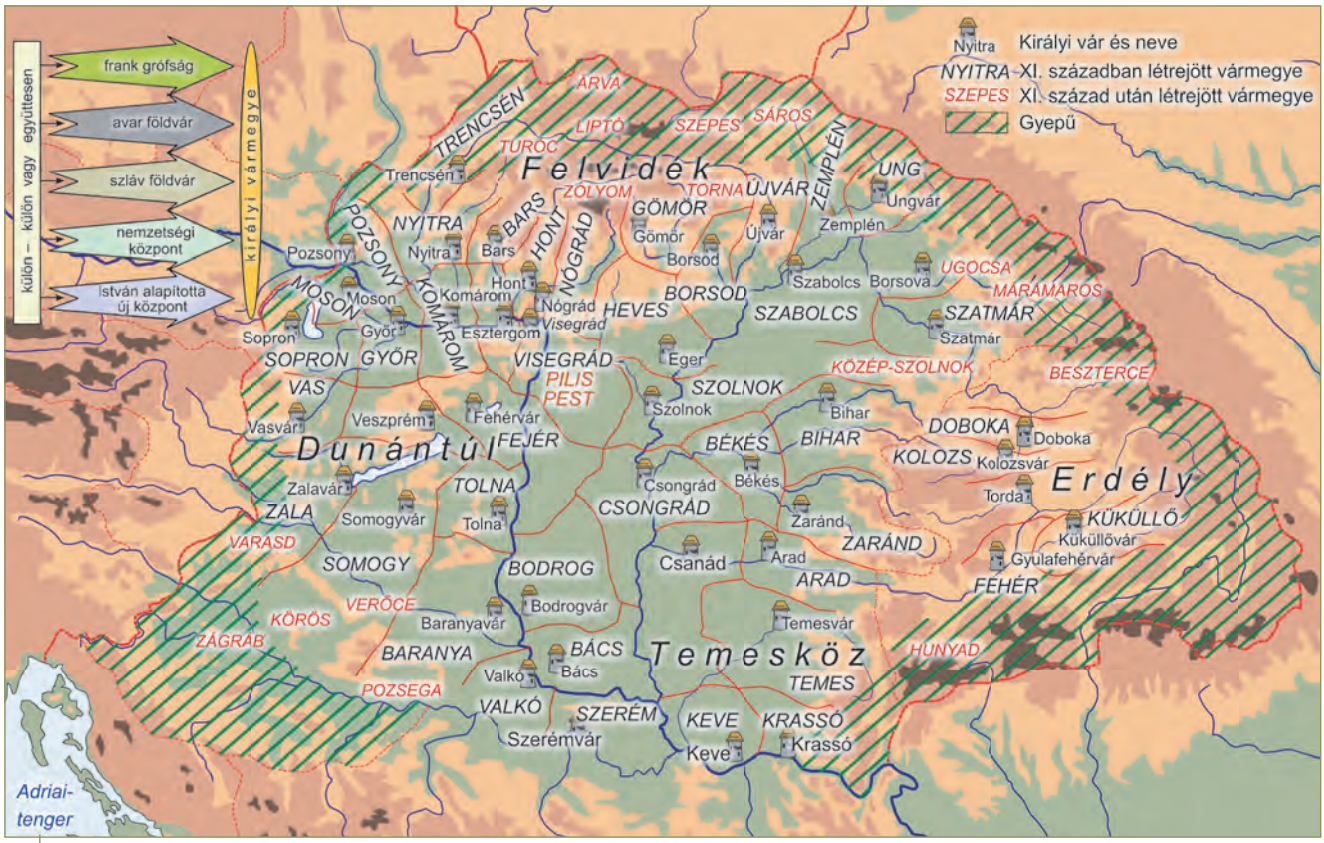

8. *A vármegyerendszer kialakulása*

Az ország mely területein jöttek létre először a királyi vármegyék? Milyen következtetéseket tudunk ebből levonni? Milyen folyamattal állítható párhuzamba a vármegyék számának növekedése?

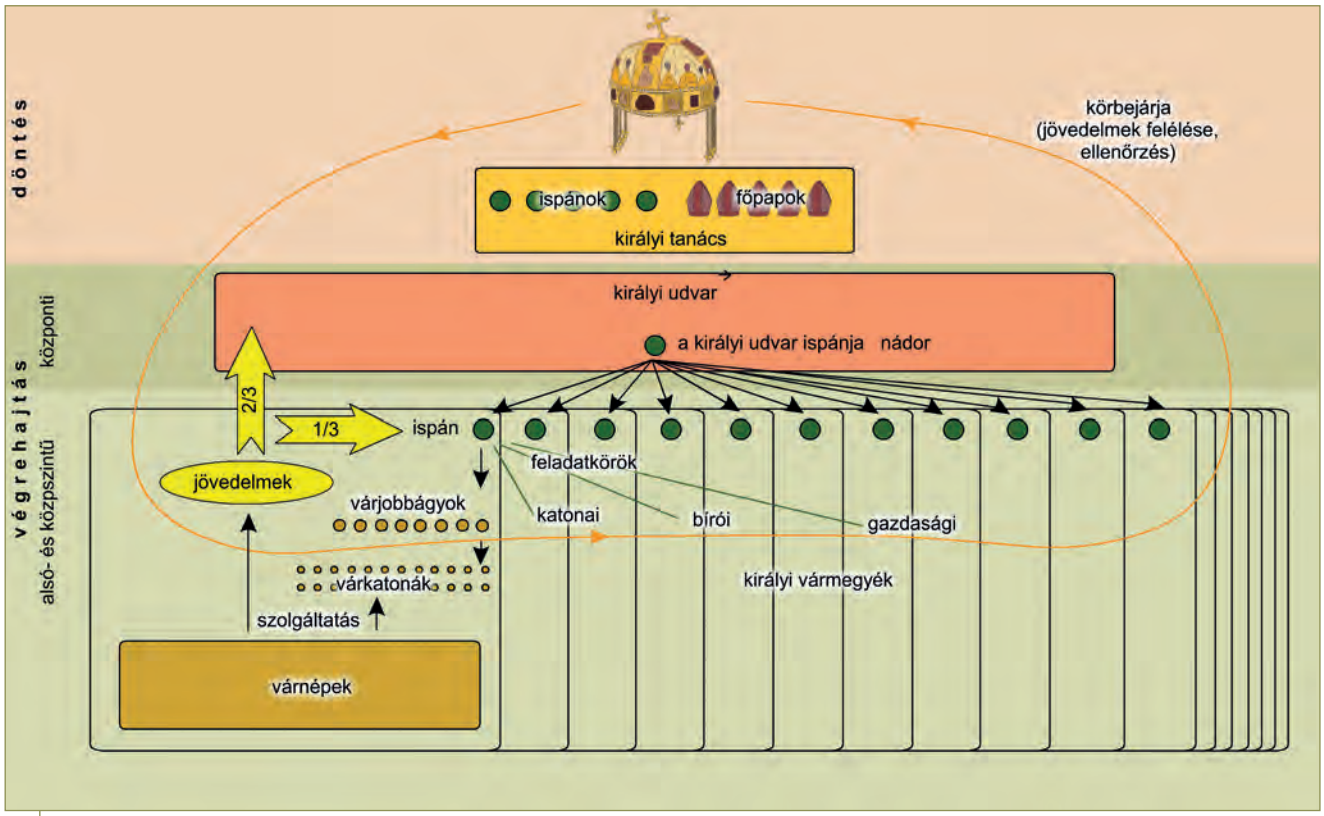

9. *A XI. századi magyar államszervezet vázlata*

Milyen szerepet töltött be a királyi tanács a magyar állam életében? Kik voltak a tagjai? Mutasd be a királyi vármegye és az ispán feladatait! Melyik állam felépítésére emlékeztet leginkább az ábra?

A fontosabb királyi várak lettek a vármegyék központjai. A vármegye olyan területi egység, amely a királyi birtokok mellett magába foglalta az egyházi és a magánföldesúri birtokokat is. A vármegyék élén a megyésispánok álltak. (A megyésispán a vármegye központját jelentő vár ispánja.) A vármegyének nem voltak külön emberei (tisztviselői), működését a királyi birtokok szervezete (várak, várispánságok) biztosította, ezért királyi vármegyének nevezték.

Az ispánok és a megyésispánok személyesítették meg helyi szinten a királyi hatalmat: bíráskodtak, kezelték a királyi jövedelmeket (a jövedelem harmadát megkapták), és katonai vezetők voltak. A vármegyerendszer – a központi területekből kiindulva – fokozatosan, évtizedek alatt épült ki.

Az ispánok – ha a király közelében tartózkodtak – a főpapok mellett részt vettek a király munkáját segítő legfőbb hatalmi testületben, a királyi tanácsban. A legmagasabb világi méltóság a királyi udvar ispánja, a **nádorispán** volt.

A királyi hadsereg alapját a királyi várak fegyveresei jelentették (várjobbágyok, várnépek), akiket ispánjuk vezetett a királyi hadban. Rajtuk kívül a vármegyék területén éltek olyan szabad birtokosok is, akik nem tartoztak az ispán alárendeltségébe. Ezt a királynak közvetlenül alárendelt réteget vitézeknek (miles), később királyi szolgálóknak, szervienseknek nevezték.

„15. Ha valaki az ispánok közül megrögzött szívvel és lelkéről megfeledkezve – ami távol legyen a hűséget megtartók szívétől – felesége meggyilkolásával mocskolja be magát, a királyi tanács határozata szerint ötven tinóval egyezzék meg az asszony rokonaival, és vezekeljen az egyházi törvények parancsa szerint. Ha pedig valamelyik vitéz vagy gazdagabb ember esik ugyanazon bűnbe, ugyanazon tanács végzése szerint a rokonoknak fizessen tíz tinót, és vezekeljen, ahogy mondottuk. Ha pedig a népből való ember követi el ugyanezt a bűnt, öt tinóval egyezzék meg a rokonokkal, és vessék alá az említett böjtnek." *(István I. törvénykönyvéből, 1001 körül)*

Milyen bűnről rendelkezik a törvény idézett része? Mely társadalmi csoportok jelennek meg a forrásban? Mi utal a közöttük levő különbségekre? Helyezd el e csoportokat az államszervezetben!

A MAGYAR EGYHÁZSZERVEZET KIÉPÍTÉSE A mélyen vallásos István tudta, hogy Magyarországot a kereszténység kapcsolja Európához, ezért hamar hozzákezdett a nyugati típusú (latin) egyházszervezet kialakításához.

Az egyházmegyék (püspökségek) kialakítását még 1000 előtt kezdte meg István. Királyságra jutván létrehozta az első hazai főegyházmegyét, az esztergomi **érsekséget**. Ennek az a jelentősége, hogy a magyar egyházszervezet függetlenné vált a német birodalmi egyháztól, és közvetlenül Róma alá tartozott.

Néhány évre rá Kalocsa püspöksége is érseki rangra emelkedett, de a magyar katolikus egyház élén az esztergomi érsek állt. Az egyházmegyék közül a veszprémi, a győri, a pécsi, az egri, az erdélyi és a csanádi püspökség jött létre István országlása alatt.

Az egyházi életben a szerzetesrendek is helyet kaptak. A Szent Márton-hegyi (pannonhalmi) apátság a Szent Benedek-rend első magyarországi alapítása (996) volt. Ősi mivolta nagy szerepet játszott abban, hogy az **egyházmegyei** szervezetből kiemelve kizárólag a pápai joghatóság alá tartozott.

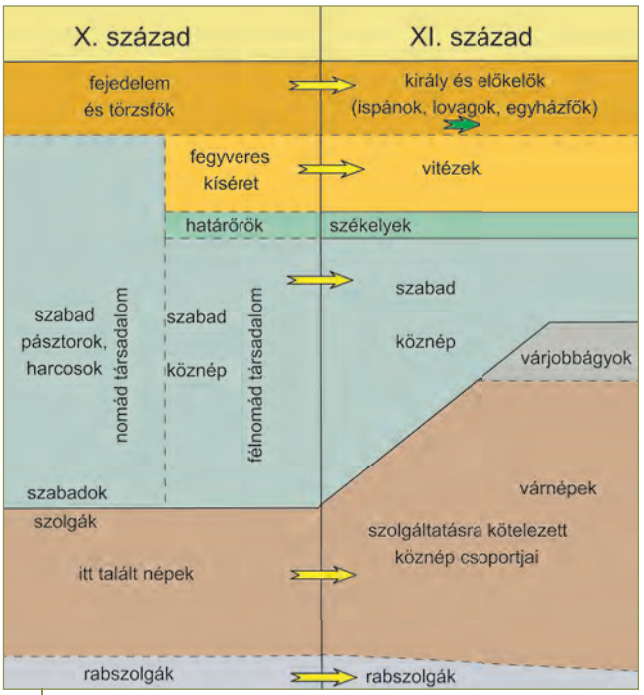

10. *A X–XI. századi társadalmi átalakulás*

Kövesd nyomon a társadalmi változásokat! Emeld ki a változások irányait! Mire utal a várjobbágyok elhelyezkedése az ábrán? Hogyan hatottak a politikai események a társadalom átalakulására?

11. *Szent István lovas szobra a budai várban. A szobrot 1906-ban állították, alkotója Stróbl Alajos. A szobor számos jelképet közvetít: a kettős keresztet, a Szent Koronát, a koronázási palástot és az uralkodó feje felett a glóriát.*

Nézz utána az interneten, hogy a XX. század elején Szent István életének mely pillanatait örökítették meg a talapzat domborművei!

„1. Tíz falu építsen egy templomot, amelyet két telekkel s ugyanannyi rabszolgával lássanak el, lóval és kancával, hat ökörrel és két tehénnel, 30 aprómarhával. Ruhákról és oltártakarókról a király gondoskodjék, papról és könyvekről a püspök. […]

18. Ha valakinek az Isten tízet adott egy évben, a tizedik részt adja Istennek, és ha valaki a tizedét elrejti, kilenc részt fizessen. És ha valaki a püspöknek elkülönített tizedet meglopja, mint tolvajt ítéljék meg, és az ebből eredő jóvátétel teljesen a püspöké legyen." *(István II. törvénykönyvéből, 1030–1038 között)*

Fogalmazd meg röviden, miről rendelkezik a törvény két idézett pontja! Magyarázd meg az intézkedések okait, hátterét!

12. *Kallósd, a dunántúli kis falu gyönyörű Árpád-kori körtemploma*

Keress az interneten Árpád-kori körtemplomokat a Kárpát-medencében!

Más okból élvezett kiváltságot a székesfehérvári prépostsági templom, a Szűz Mária-bazilika. Hartvik püspök legendája szerint ezt a templomot „a király saját kápolnájának tekintette, s olyan szabadságot adományozott neki, hogy fölötte egyik püspök se gyakorolhasson semmiféle hatalmat". István azért nem engedte egyházmegyei joghatóság alá a bazilikát, mert azt az állam szakrális (hitéleti, kultikus) központjává tette, ami fölött csak az uralkodó rendelkezhetett. A Szűz Mária-bazilikában koronáztak meg minden magyar királyt 1000 és 1527 között.

Királyként az egyházat hatalmas földadományokkal erősítette meg István, és törvényeiben biztosította működési feltételeit. Előírta a **tized** fizetését, vagyis a termés egytizedét az egyház kapta. Elrendelte, hogy minden tíz falu építsen templomot. A pogány hitétől, szokásaitól nehezen elszakadó lakosságot a törvény erejével is rászorította a keresztény vallásgyakorlásra (böjtök, gyónás, részvétel a vasárnapi misén).

▪ Magyarországon is létrejöttek a püspöki székesegyházak mellett működő káptalanok. Ezek a testületek (tagjai a kanonokok) a püspökök munkáját segítették (szertartások lebonyolítása, írásos tevékenység, oktatás). Hazánkban sajátos szerepet is betöltöttek a káptalanok: oklevélkiadó hiteles helyként a korszak „közjegyzőségeiként" működtek.

A térítéssel és tanítással is foglalkozó Benedek-rend már István apja, Géza uralkodása alatt betelepült az országba. Az egyházszervezés idején sorra létesültek a bencés kolostorok: például **Pannonhalma**, Pécsvárad. István kiváltságokkal segítette a szerzetesi élet felvirágzását (pl. hatalmas területen a pannonhalmi apátság szedhette be a tizedet). A bencések részt vettek a térítésben, jelentős szerepük volt az írásbeliség megőrzésében és az új gazdasági eljárások elterjesztésében. Két évszázad alatt félszáznál is több bencés kolostor jött létre az országban.

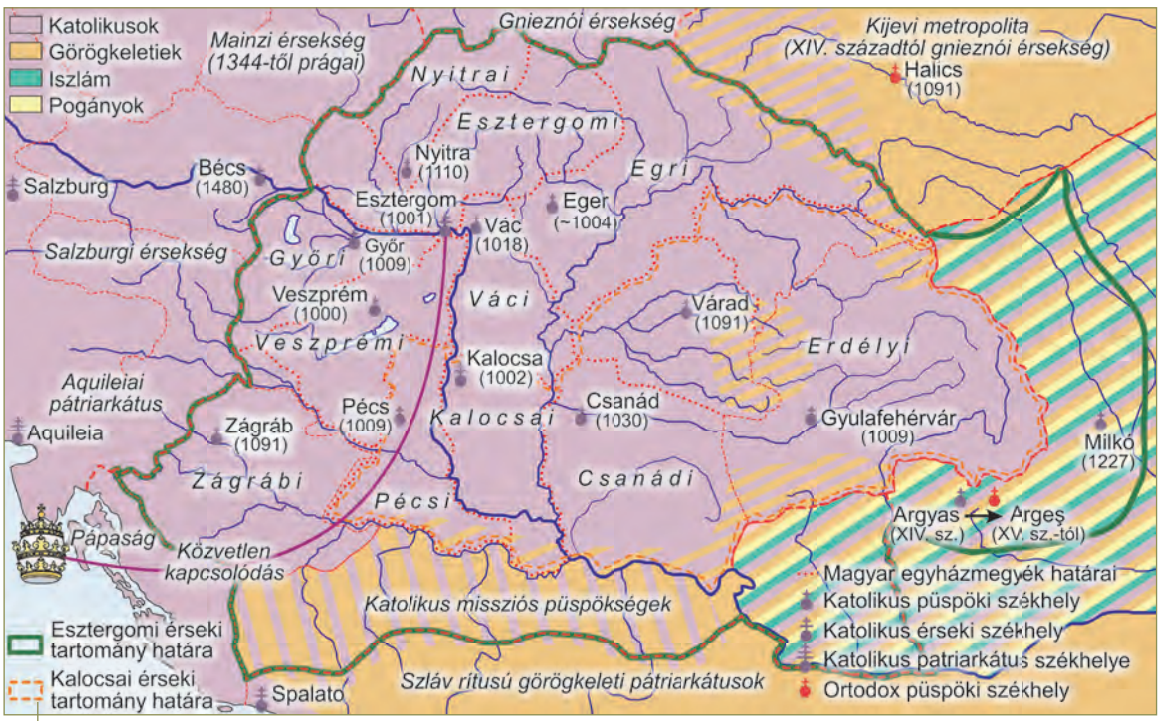

13. *A magyar egyházszervezet területi felépítése a XI–XIII. században*

Mutasd be a magyar egyházi hierarchia területi vonatkozásait! Határozd meg Magyarország helyzetét egyházi szempontból a közép-európai térségben!

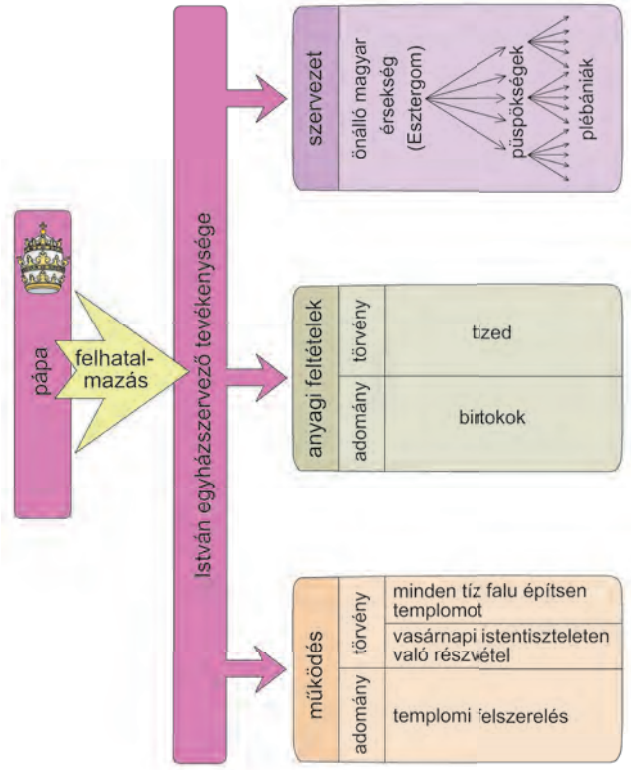

14. *Szent István egyházszervező munkája*

Milyen feladatokat kellett megoldania Istvánnak az egyházszervezés során? Milyen megoldásokat választott? Miért tartotta fontosnak István az egyházszervezet kiépítését?

„3. A papok pedig és az ispánok hagyják meg az összes falusi bíróknak, hogy ezek parancsára vasárnap mindenki menjen a templomba, öregek és fiatalok, férfiak és nők, kivéve azokat, akik a tüzet őrzik. Ha pedig valaki amazok hanyagsága folytán nem őrzés végett marad otthon, az ilyet verjék meg, és hajukat nyírják le. […]

8. Ha valamely pap vagy ispán, avagy valamely más hívő személy valakit vasárnap ökrökkel lát dolgozni, vegyék el tőle az ökröt, és adják a várnépnek elfogyasztásra. Ha pedig lovakkal dolgozik, vegyék el tőle a lovat, amit gazdája, ha akar, ökörrel megválthat. […]

10. Ha valaki hús evésével megsérti a mindenki előtt ismeretes négy böjti időszakot, akkor egy héten át bezárva böjtöljön. […]

19. Azok, akik istentisztelet hallgatására a templomba menvén, ott a misék szertartása alatt egymás közt mormognak és másokat zavarnak, haszontalan történeteket mesélgetve és nem figyelve a szent olvasmányokra és a lelki táplálékokra, ha idősebbek, dorgálják meg őket, és gyalázattal űzzék ki a templomból, ha pedig fiatalabbak és közrendűek, e nagy vakmerőségükért a templom előcsarnokában mindenki szeme láttára kötözzék meg, s ostorozással és hajuk lenyírásával fenyítsék meg őket.” *(István I. törvénykönyvéből, 1001 körül)*

Állapítsd meg, mi volt István célja az idézett törvényekkel! Kik mentesülhettek a vasárnapi templomba járás alól? Gyűjtsd össze, hogy milyen előírásokat kellett a szertartások alatt betartani! Gyűjtsd ki a szövegből a büntetéseket! Melyik állat volt értékesebb a forrás tanúsága szerint: az ökör vagy a ló? Indokold állításod! Következtess a törvényszövegből arra, hogy milyen nehézségekkel kellett szembenézni az egyházszervezés során!

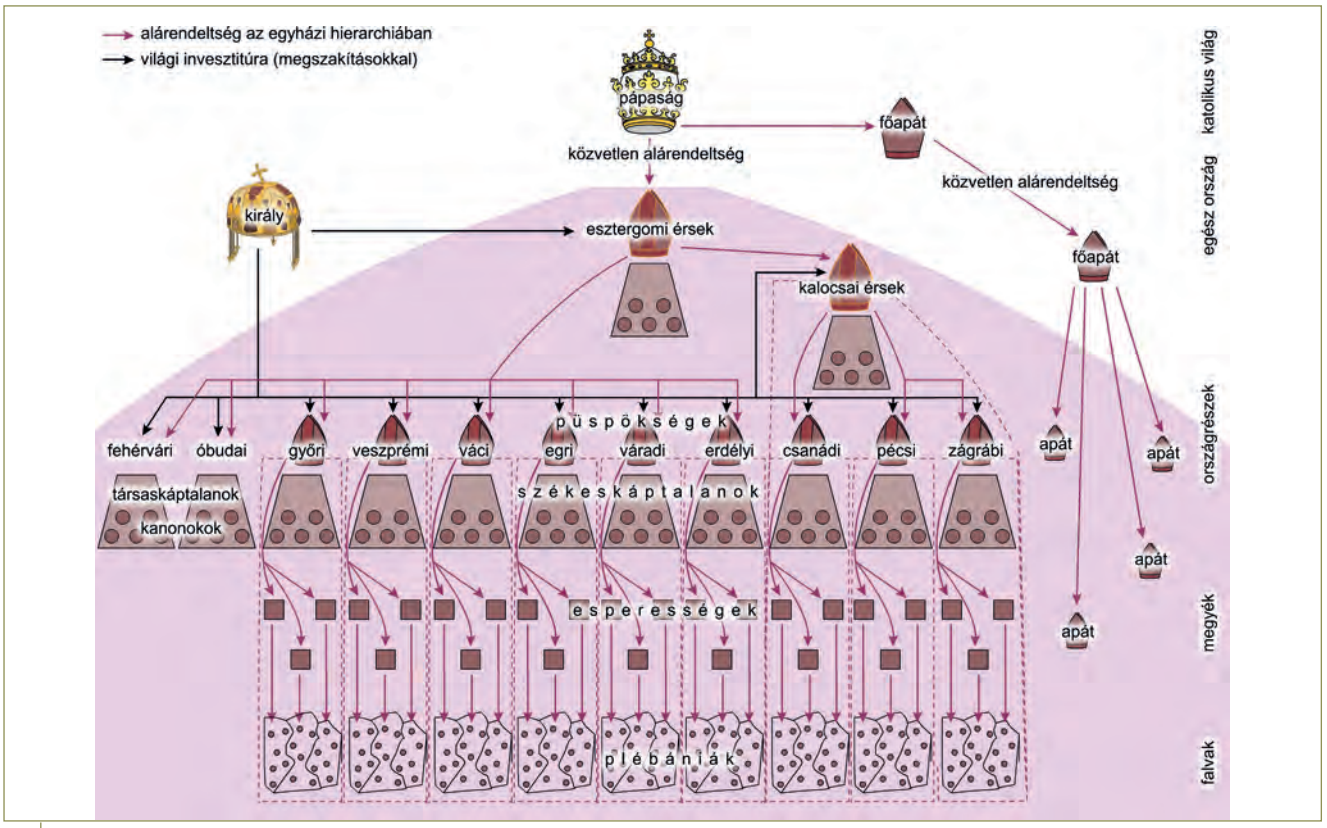

15. *A magyar egyházszervezet felépítése a XI–XIII. században*

Mutasd be a magyar egyházi hierarchiát! Magyarázd meg az önálló magyar érsekség létének politikai jelentőségét!

16. *A pécsi székesegyház*

Milyen stílusban épült a püspöki központ székesegyháza? Keress az interneten az Árpád-korban épült székesegyházakat az egykori Magyarország területén! Nézz utána az interneten, mikor nevezünk egy templomot székesegyháznak!

A TRÓNUTÓDLÁS KÉRDÉSE István életművét váratlan esemény sodorta veszélybe. Fia, **Imre** herceg vadkanvadászaton lelte halálát (1031). Istvánnak így új trónörökös után kellett néznie. Választása nővére fiára, a Velencében nevelkedett Orseolo Péterre esett. István kemény kézzel vitte keresztül akaratát. Unokatestvérét, Vazult megvakíttatta, fiai pedig az ország elhagyására kényszerültek.

„A jó emlékű István király, ennek anyai nagybátyja, miután az ő fia [Imre] még az atyja életében meghalt, s mivel másik fia nem volt, ezt örökbe fogadta, és őt a királyság örökösévé megtette. Rokonának fiát [Vazult], noha az méltóbb volt a királyságra, minthogy ebben nem értett vele egyet, megvakíttatta, s kicsiny fiait száműzetésbe küldte." *(Részlet a német Altaichi évkönyvből)*

Milyen kapcsolatban állt Péter Istvánnal? Vazullal vagy Péterrel rokonszenvezett az évkönyv szerzője? Döntsd el a forrás alapján!

Péter méltatlannak bizonyult a bizalomra: kezdetét vette a XI. századi trónviszályok korszaka. Vazul fiai közül Levente és András 1046-ban tért haza, Béla néhány évvel később. Bár Vazul fiaival helyreállt az Árpádok férfiági trónutódlása, válságos évtizedek következtek.

17. *Vazul megvakítása és Imre herceg temetése a XIV. századi Képes Krónika miniatúráján*

Milyen kapcsolat van a két esemény között? Nézz utána Imre herceg életének és halálának! Kit illetett volna a trón a nomád (szeniorátus), és kit az új (primogenitúra) öröklési elv szerint?

▪ Szent István államszervező munkáját sokáig segítette a kedvező külpolitikai helyzet. Mindkét császársággal hosszú ideig jó kapcsolatot tartott. A Német-római Birodalomban 1002–1024 között Gizella testvére, II. (Szent) Henrik uralkodott. Ám az ő halála után a frank Száli-dinasztia került hatalomra, és a két ország közötti viszony megromlott. 1030-ban német támadás érte az országot. István a „felégetett föld" taktikáját alkalmazta, és sikerült visszavernie a németeket, sőt egy időre Bécset is elfoglalta.

István király minden háborúját megnyerte. Országa tekintélyét jelzi, hogy nemcsak nyugatról érkeztek betelepülők, hanem keletről is: a besenyők csoportjai szívesen költöztek be az országba. István nem utasította el azokat a jövevényeket, akik hasznos tudás birtokában kértek tőle bebocsáttatást. Sőt, e példa követésére tanította fiát, Imrét, a hozzá írt Intelmekben: *„Ahogy ugyanis a vendégek a világ különféle részeiből és tartományaiból érkeznek, úgy hoznak magukkal különféle nyelveket és szokásokat, valamint különféle tanító írásokat és fegyvereket. Ezek az összes királyságnak díszére válnak, és nagyszerűvé teszik az udvart, és elrettentik a kihívóan fellépő külföldieket. Az egynyelvű és csak egyetlen szokásmódra épülő királyság ugyanis gyenge és törékeny."*

A szövegből látszik, hogy a közkeletű *„egynyelvű és egyszokású ország"* fordítás félrevezető. István nem az államterület öncélú benépesítését irányozta elő, hanem a hatalomgyakorló központ (az udvar) látta szívesen az értékes tudással érkezőket, akik immár új hazájuk műveltségét gyarapították.

18. *Szent Gellért szobra a Gellért-hegy oldalában. Az itáliai származású bencés szerzetes Imre herceg nevelője, majd csanádi püspök volt.*

Nézz utána, miért a Gellért-hegyen áll a szobor! Készíts kiselőadást Szent Gellért életéről! Mit jelent a legenda fogalom?

16. A MAGYAR ÁLLAM MEGSZILÁRDULÁSA AZ ÁRPÁD-KORBAN

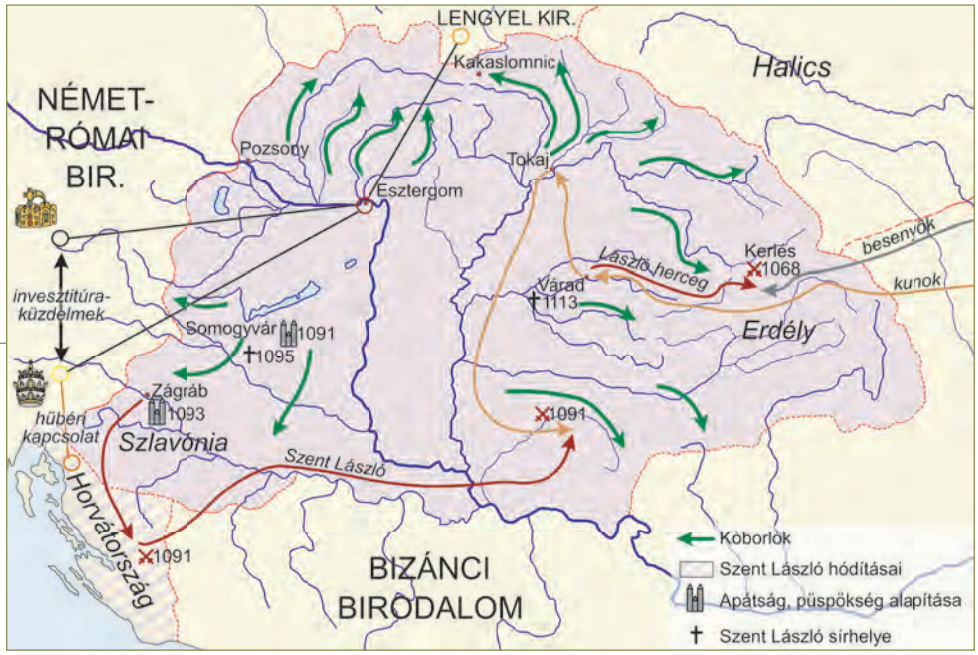

Magyarország Szent László idején

1.

Mutasd be László harcait és külpolitikai törekvéseit! Nézz utána az interneten, hol temették el, s hová helyezték át később a szent király földi maradványait! Milyen szerepet játszhatott később a vallási életben a sír?

SZENT LÁSZLÓ Az évtizedes trónviszályokon a lovagi erényekről híres **I. (Szent) László** (1077–1095) lett úrrá, aki megszilárdította az ország belső rendjét és külső helyzetét. Ügyesen használta ki az ország érdekében a pápaság és a Német-római Császárság küzdelmét (invesztitúraharc). Fontos sikere, hogy a pápa hozzájárult István király, Imre herceg és Gellért püspök szentté avatásához (1083). Ez növelte a királyi család tekintélyét belföldön és külföldön egyaránt.

László a megszilárduló ország erejére támaszkodva – a rokoni szálakat kihasználva – meghódította a Balkán északnyugati részén elterülő **Horvátországot** (1091). Zágráb központtal új püspökséget alapított. A vitéz uralkodó sikeresen verte vissza a keletről betörő nomád úzokat (őket a krónikák kunnak nevezik). Személyes bátorsága rendkívül népszerűvé tette, alakja számos mondában, legendában a mai napig tovább él.

A XI. század végére az egykori nemzetségi vezetők és a bevándorolt lovagok leszármazottaiból kialakult a világi nagybirtokos réteg. A trónharcok során a hatalmas királyi birtokok rovására növelték földjeiket. A társadalom középrétegét a saját földbirtokkal rendelkező szabadok alkották, akik földjeiket szolgáikkal műveltették meg. Valamennyi földbirtokos arra törekedett, hogy a birtokán élőket függőségbe vonja. Így a szabadok tömegei – akiknek nem volt földjük vagy elveszítették azt – lesüllyedtek, szolgáltatásokra kényszerültek (munka és termény).

Belőlük alakult ki az új alávetett réteg, melyet a főleg terményszolgáltatásra kötelezett szabadok és a szolgák alkottak. Ezek a földesúrtól használatra kapott földön gazdálkodtak. Az átalakulás hosszú folyamat volt. A szabadok egy része, hogy elkerülje az alávetést, az ország peremterületeire vándorolt (kóborlók), ahol még nem alakult ki a magánföldesúri hatalom.

2. *Szent László és a leányrabló kun küzdelme a kakaslomnici templom freskóján. Ezt a küzdelmet még hercegként, 1068-ban vívta az erdélyi Kerlés (Cserhalom) mellett.*

Olvass utána a Szent Lászlóról szóló mondáknak! Mely vonásai emelhették Lászlót a legnépszerűbb magyar királyok közé? Nézz utána, ma melyik országban található Kakaslomnic! Keressetek az interneten olyan templomokat, ahol Szent László-ábrázolás látható (keresőkifejezések: Szent László-freskók)!

„Természeti adottságaiban pedig az isteni irgalom különös kegyelme […] a közönséges emberi értékek fölé emelte. Mert erős volt a keze, tetszetős a külseje, s miként az oroszlánnak, hatalmas lába-keze óriási a termete, a többi ember közül vállal kimagaslott […], s ez már testileg is méltóvá nyilvánította a királyi koronára. Ám mikor látta, hogy kitüntető javakkal dicsekedhet, nem fuvalkodott fel gőgjében, nem foglalta el mások jogait ármányosan vagy erőszakkal, hanem […] valahányat [jó tulajdonságot] észrevett magában, Isten tiszteletének szentelte." *(Részlet Szent László legendájából, XII. század vége)*

Miért tartották uralkodásra alkalmasnak I. Lászlót a középkorban?

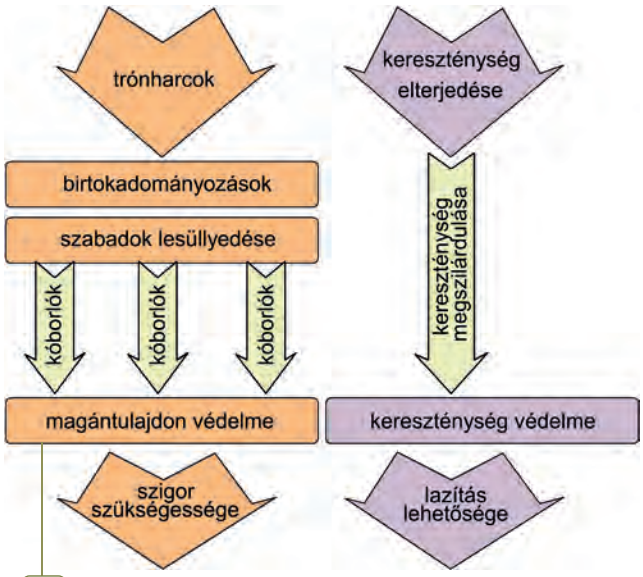

3. *László törvényeinek sematikus vázlata*

Mely problémákat kívánt kezelni törvényeivel az uralkodó? Milyen eszközöket alkalmazott, s mely tényezők határozták meg ezeket a módszereket?

4. *Könyves Kálmán a Képes Krónikában*

Nézz utána az interneten, miért ábrázolta a krónika illusztrátora púposként az uralkodót!

László az ország alapvető problémáit törvényekkel is igyekezett megoldani, melyeket a királyi tanáccsal együttműködve adott ki. Törvényei kiemelten védték a magántulajdont. Erre azért volt szükség, mert az új rend elől a peremvidékekre menekülő népesség, a kóborlók megélhetésük érdekében lopni kényszerültek. László keményen fellépett ellenük. Törvényei szerint, ha a szabad ember egy tyúk értékénél többet lopott, tettéért halállal lakolt. Ugyanakkor előírta a kóborlók befogását és letelepítését.

Az uralkodó törvényeiben erősítette az egyházat (pl. ismét rendelkezett a tizedről) és fellépett a pogány szokások ellen. Ez az ősi hitvilág – nyilván egyre gyengülő – jelenlétére utal.

„1. Mindenekelőtt esküvel elhatároztuk, hogy ha a főembereknek bármilyen rokonát lopás bűnében találják egy tyúk értékén túl, semmiképpen se rejthesse el vagy védhesse meg őt közülük senki. […]

12. Ha valamely szabadot vagy rabszolgát lopáson érnek, akasszák fel. Ha pedig, hogy meneküljön az akasztófától, a templomba menekül, kihozván őt a templomból, vakítsák meg. Az olyan rabszolga pedig avagy szabad, aki libát vagy tyúkot lop, fél szemét veszítse, s amit lopott, adja vissza. […]

14. Ha valamely szabad ember tíz dénár értékűt lop, akasszák fel, ha tíz dénárnál kisebb értékűt lop, a lopott értéket tizenkétszeresen adja vissza, és egy ökröt fizessen.” *(László II. törvénykönyvéből, az 1070-es évek vége)*

Gyűjtsd ki a szövegből a különböző társadalmi rétegek nevét! Gyűjtsd ki a forrásban előforduló büntetéseket is! Magyarázd meg az előírások szigorúságának okait!

„3. Azoknak a papoknak, akik első és törvényes házasságban élnek, a béke megóvása és a szentlélek egysége miatt, ideiglenesen engedélyt adunk, amíg nekünk ebben az ügyben a szentatya tanácsot fog adni. […]

11. Ha valaki vasárnapon vagy a nagyobb ünnepeken nem megy az ő kerületének egyházába, verésekkel javítsák meg. […]

22. Akik pogány szokás szerint kutak mellett áldoznak, vagy fákhoz, forrásokhoz és kövekhez ajándékokat visznek, bűnükért egy ökörrel fizessenek.” *(László I. törvénykönyvéből, 1092)*

Határozd meg, hogy a vallási élet mely területeivel foglalkoznak az előírások! Értékeld a törvényeket a korabeli katolikus egyházi törekvések ismeretében! A törvények a László által összehívott szabolcsi zsinat rendelkezései. Mire utal ez?

KÖNYVES KÁLMÁN László halálát követően unokaöccse, **Könyves Kálmán** szerezte meg a trónt (1095–1116). A papnak nevelt uralkodó nemcsak műveltségével, de hódításokkal is gyarapította országát.

▪ Kálmán délnyugaton folytatta a terjeszkedést: megkezdte a dalmát városok (Trau, Zára, Spalato) hódoltatását. 1102-ben horvát királlyá koronázták, ezzel létrejött a magyar–horvát perszonálunió, amely 1918-ig fennállt. (A perszonálunió olyan szövetség két állam között, amelyben azonos az uralkodó személye, de mindkét állam nagy belső önállósággal rendelkezik.)

Kálmán is törvényekkel kívánta elősegíteni a belső rend megszilárdulását. Rendelkezéseiben – Lászlóhoz hasonlóan – a magántulajdon védelmét állította a középpontba. A viszonyok javulását jelzi, hogy Kálmán enyhített László tör-

vényeinek szigorán. Már „csak” egy négylábú állat értékénél nagyobb vagyon ellopásáért szabtak ki halálos ítéletet. A lesüllyedő szabadok szökése, kóborlása továbbra is gondot okozott. A megoldást – Lászlóhoz hasonlóan – az erőszakos letelepítésben látta.

Az uralkodó igyekezett a trónviszályok következtében megcsappant királyi birtokállományt pótolni. Elrendelte, hogy a fiúágon kihaló nemzetségek birtokai visszaszálljanak a királyra (háramlási jog).

III. BÉLA – A KIRÁLYI HATALOM MEGSZILÁRDÍTÁSA Kálmán után zűrzavaros évtizedek következtek. A helyzeten **III. Béla** (1172–1196) lett úrrá. Béla trónra lépése előtt évekig Bizáncban élt, sőt egy ideig a császári trón örökösének számított. Bizáncban megszerzett kormányzati tudását a Magyar Királyság érdekében kamatoztatta.

III. Béla megújította az államigazgatást. A királyi oklevelek kiadását korábban a királyi kápolna végezte, amelynek feje, a kápolnaispán az esztergomi érsek alá tartozott. Béla uralkodása elejét az esztergomi érsek ellenállása nehezítette meg. Ennek tanulságát levonva hozta létre a királyi **kancelláriát**, amelyet a kápolnaispán helyett immár királyhű klerikusok (egyháziak) irányítottak.

III. Béla elrendelte, hogy a király személye előtt megtárgyalt ügyeket foglalják írásba (1181). Ezután ugrásszerűen megnőtt a kiadott oklevelek száma (peres ügyek, birtokadományok).

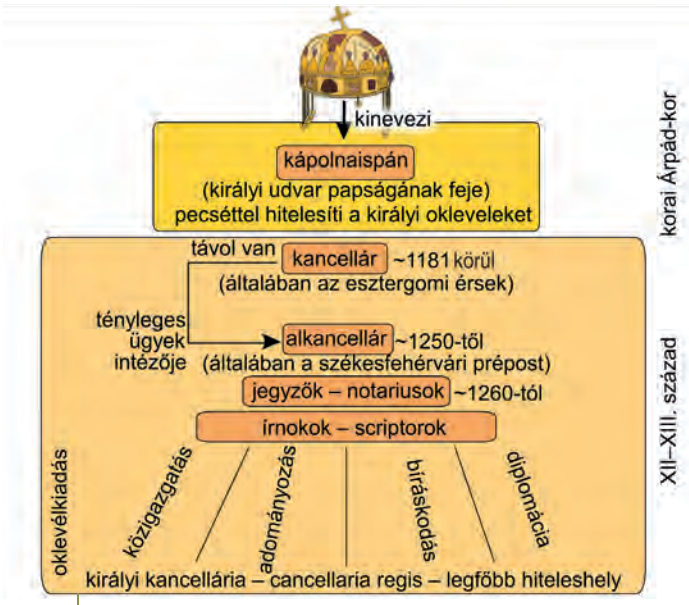

5. *A kancellária kialakulása és szerepkörei*

Kik voltak a kancellárok? Milyen feladatkörből alakult ki méltóságuk? Hogyan szélesedett szerepkörük?

III. Béla jó kapcsolatot épített ki Angliával és Franciaországgal. Diákokat küldött Párizs egyetemére; közülük volt, aki kancellár lett. Közben a hanyatló Bizánci Birodalom helyét elfoglalva kiterjesztette Magyarország befolyását a Balkánon. Ezt kifejezve uralkodói jelvényként kezdte használni a **kettős keresztet**, amely korábban a bizánci császár felségjelvénye volt.

Legnagyobb külpolitikai sikerét akkor aratta, amikor 1192-ben szentté avattatta I. Lászlót: az első magyar uralkodóház ekként a „szent királyok nemzetsége” lett.

„20. Minden olyan birtok, melyet Szent István adományozott, illessen meg minden természetes leszármazás szerinti utódot vagy örököst. Az olyan birtok azonban, amelyet más királyok adtak, apáról fiúra szálljon, s ha ilyenek nincsenek, örököljön a fiútestvér, s ennek halála után fiait se zárják ki az örökségből. Ha pedig az illetőnek fiútestvére nincsen, az örökséget a király részére vegyék át. […]

42. Aki kóborlót fogad fel a király engedelme nélkül, ötvenöt pénzt fizessen. […]

54. Ha valaki négylábú állatot vagy ennek megfelelő dolgot, avagy húsz dénár értékű ruhát lop, mint tolvajt ítéljék el.” *(Kálmán I. törvénykönyvéből)*

„7. Hogy senki se tartson meg semmit a pogány szokásokból; aki pedig ezt teszi, ha az öregebbek közül való, negyven napig szigorúan vezekeljen, ha pedig a fiatalabbak közül, hét napon át [vezekeljen] verésekkel.” *(Kálmán II. törvénykönyvéből)*

Gyűjtsd össze, hogy a törvényekben mely társadalmi csoportok, illetve mely büntetések jelennek meg! Készíts összehasonlító táblázatot László és Kálmán törvényeiről!

„Minthogy az emberi természet gyarlósága következtében, s az idő előrehaladásával a letűnt dolgok emlékezetét könnyen elragadja a feledés, illő az írás erejével megerősíteni azt, amiben a szerződő felek egymás között megállapodtak. Hogy ez az írás segítségével és alkalmas férfiak tanúbizonyságával sérthetetlenül és szilárdan megmaradjon, azért én, Béla, Magyarország dicső királya megfontoltan és királyi méltóságomnak jövőjéről is gondoskodva – nehogy bármilyen az én személyem előtt megtárgyalt és megvitatott ügy feledésbe merüljön – szükségesnek tartottam, hogy minden, az én felséges személyem jelenlétében előadott dolog az írás bizonyságával erősíttessék meg. […]” *(III. Béla 1181. évi okleveléből)*

Mivel indokolja az oklevél kiadását az uralkodó? Hogyan befolyásolja az oklevélkiadás módja a királyi méltóság súlyát?

„Ezt a férfiút a természet sokféle adománnyal halmozta el. Termete magas, arca nemes, és ha más egyébbel nem is rendelkeznék, pusztán uralkodói tekintetének előkelősége alapján a legméltóbbnak lehetne tartani a királyságra.” *(Egy Magyarországon átutazó angol pap így írt III. Béláról, 1189-ben)*

Beszéljétek meg, lehet-e szerepe a külső megjelenésnek abban, hogy egy uralkodó mennyire sikeres!

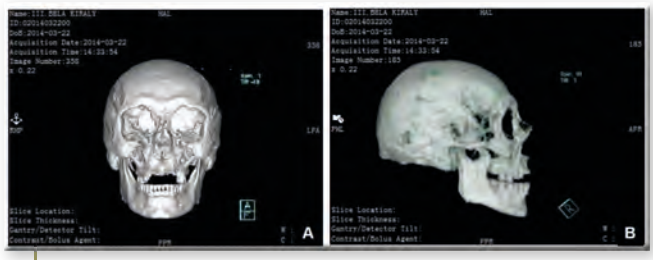

6. *Komputertomográf felvétel III. Béla koponyájáról (Országos Onkológiai Intézet)*

7. *III. Béla arcrekonstrukciója (Skultéty Gyula alkotása)*

8. *Szent László hermája (koponya-ereklyetartója), melyet a győri székesegyházban őriznek*

▪ **A NAGY KIRÁLY EMBERI ARCA** A szentté avatás alkalmából készült László király hermája, vagyis a koponya-ereklyetartója. A jelenleg Győrött látható herma arcmását az avattató király, III. Béla arcáról mintázták meg. Ezt onnan is lehet tudni, hogy Székesfehérvárott előkerült III. Béla csontváza, és a koponyára felépített arcrekonstrukció rá hasonlít.

III. Béla a magyar történelem egyik legkiemelkedőbb alakja. Királyi utódai közül többen példaképüknek tartották. Elsőszülött fia, Imre király (1196–1204) az ő hódító politikáját folytatta az Észak-Balkánon. Második fia, a későbbi II. András király a Béla nevet adta saját elsőszülöttjének. IV. Béla pedig a „Nagy Béla király” kifejezéssel tisztelte nagyapját.

MAGYARORSZÁG NÉPE A XII. SZÁZADBAN

A XII. században előretört a földművelés. (Egyelőre a legelőváltó rendszer.) A népesség gyorsan gyarapodott (közeledett a kétmillióhoz). A városok is sokat fejlődtek, különösen **Székesfehérvár** és **Esztergom**.

A társadalmi és gazdasági fejlődést elősegítették a nyugatról érkező bevándorlók, a hospesek (vendégek). A XII. század közepén települtek be német földről az első nagyobb **szász** közösségek a Szepességbe és **Erdélybe**.

A királyi birtokállomány csökkenése és a gazdaság fejlődése következtében a királyi birtokok jövedelmével szemben nőtt a királyi felségjog alapján szedett, ún. **regálé**jövedelmek aránya. A regálék közül a legjelentősebb a pénzváltásból származó jövedelem, a kamara haszna volt. A régi érméket évente új pénzre cserélték, s ezért beváltási illetéket kellett fizetni. (Az illeték esetenként 50% is lehetett, tehát az új érmékért az uralkodó ennyi felárat követelt.) A gazdaság, a kereskedelem fejlődése növelte a vámokból származó jövedelmet.

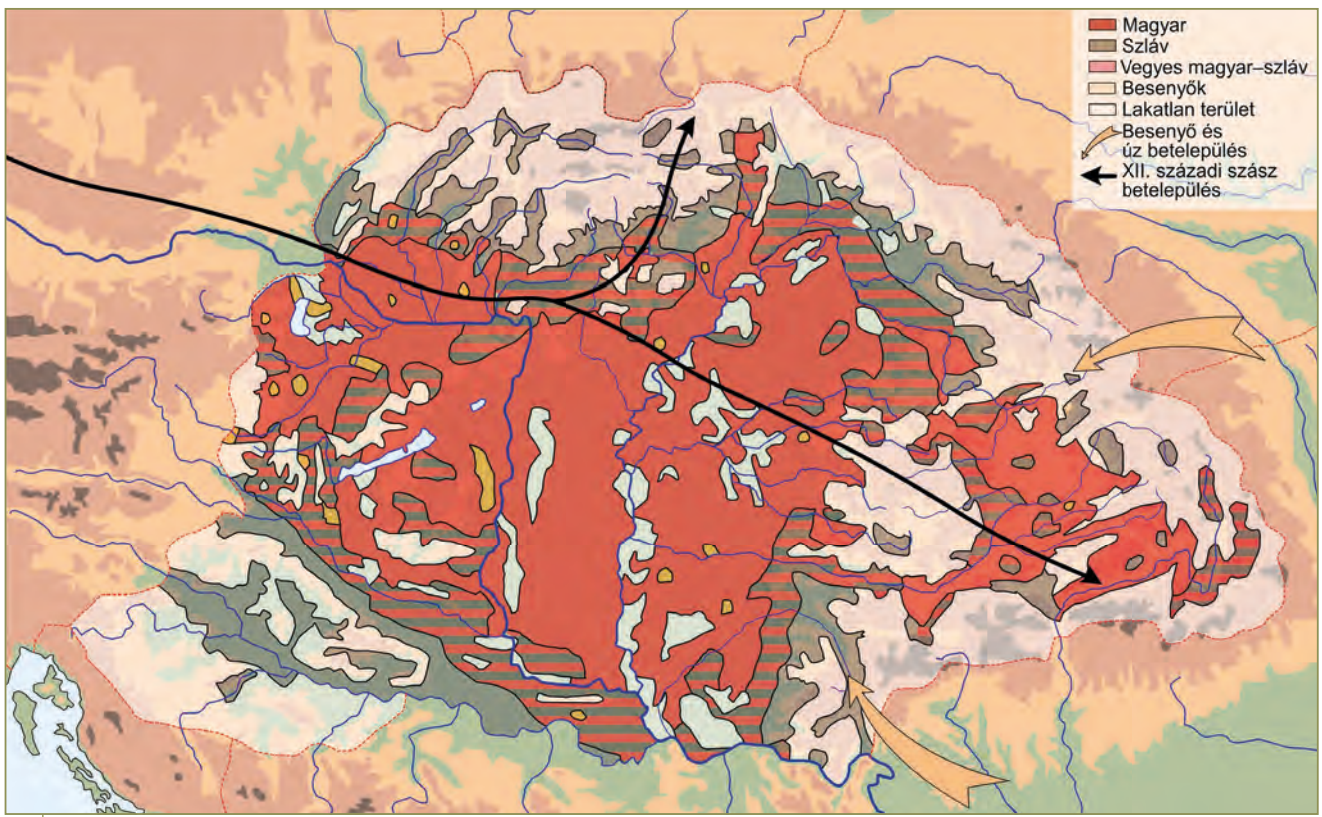

9. *Magyarország etnikai összetétele a XI–XII. században*

Mely tényezők határozták meg a népesség elterjedését? Mutasd be szóban az ország etnikai összetételének sajátosságait!

„Ez a tartomány, amelyet a régiek Pannóniának neveztek s amelyet jeles folyók öntöznek, erdőkben bővelkedő, telve mindenféle vaddal, felszínének szépsége épp oly bájos, mint amilyen dús a föld termékenysége, hogy az Isten Paradicsomának avagy a pompás Egyiptomnak látszik. A természet ugyan igen szép külsővel áldotta meg, ám a barbár nép szokása következtében kevés kőépítménnyel és házzal ékes, a határokat sem annyira a hegységek és az erdőségek, mint a legnagyobb folyók medre szabta meg. […] Mivel a falvakban és helységekben igen silány, azaz csak nádból, ritkán fából és még ritkábban kőből való lakásaik vannak, azért egész nyáron és ősszel sátrakban laknak […] ámbár az említett királyság hetven vagy még több megyére oszlik, minden székhelyről a haszon két része a királyi kincstárra esik, csupán a harmadik rész marad az ispánnak." *(Részlet Ottó freisingi püspök Magyarországról szóló leírásából, XII. század közepe)*

Milyennek mutatja be a szerző Magyarország természeti viszonyait, és milyennek az ország lakosságát? Mit ír a királyi hatalom helyzetéről?

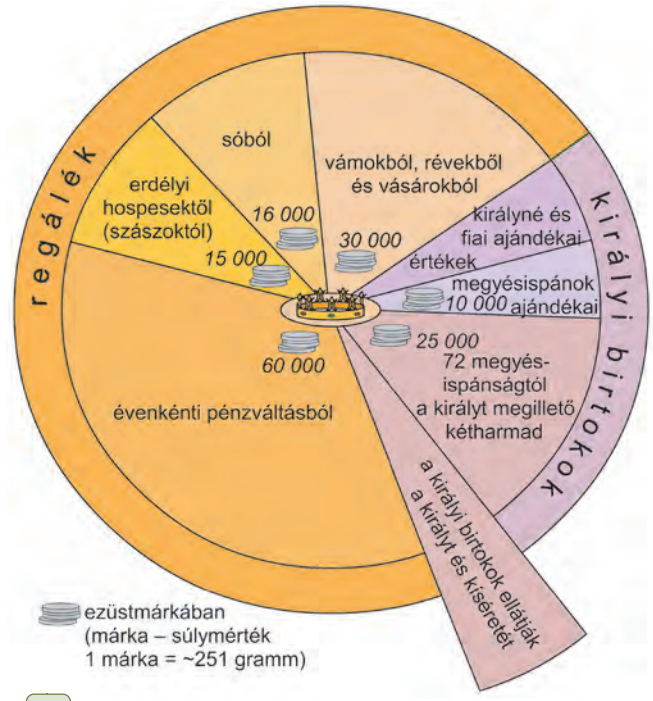

10. *III. Béla király jövedelmei*

Gyűjtsd össze Béla király jövedelemforrásait! Milyen arányok figyelhetők meg ezek között? Milyen változás történt az István-kori állapothoz képest? Vesd össze az ábrát Ottó freisingi püspök beszámolójával!

II. ANDRÁS – AZ ARANYBULLA

II. András (1205–1235) trónharcok után szerezte meg a hatalmat. Mértéktelen birtokadományozásai, melyet „új intézkedéseknek" nevezett, a királyi földbirtokok jelentős csökkenéséhez vezettek. András immár nemcsak udvarbirtokokat, hanem királyi várakat, várbirtokokat is adományozott. Ezáltal válságba került a Szent István óta kialakult rendszer, melyben a királyi hatalom a királyi földbirtokon (a várispánságokon) nyugodott. Kettős probléma jelentkezett: hogyan teremtsék elő a királyi udvar fenntartásához és az uralkodó hadjárataihoz szükséges anyagi javakat, illetve hogyan érvényesüljön a királyi akarat az ország irányításában.

A hadakozásban a király a nagybirtokosok kialakuló magánhadseregeire volt utalva. Szolgálataikat természetesen újabb birtokadományokkal és tisztségekkel jutalmazta. A legfontosabb tisztségeket viselő nagybirtokosokat ekkortól bárónak nevezték.

A pénzügyi nehézségeket az uralkodó a regálékból származó bevételek emelésével kívánta megoldani. A királyi jövedelmek kezelését új méltóságra, a tárnokmesterre bízta. A regálék azonban az ország gazdasági fejlődése ellenére sem tudták pótolni a birtokok eladományozása miatt kieső jövedelmeket. Emiatt a király az évenkénti pénzváltás során a pénzrontáshoz folyamodott, vagyis az új pénz az előző évinél kevesebb nemesfémet tartalmazott.

11. *II. András portréja és címere az Aranybulla pecsétjén*

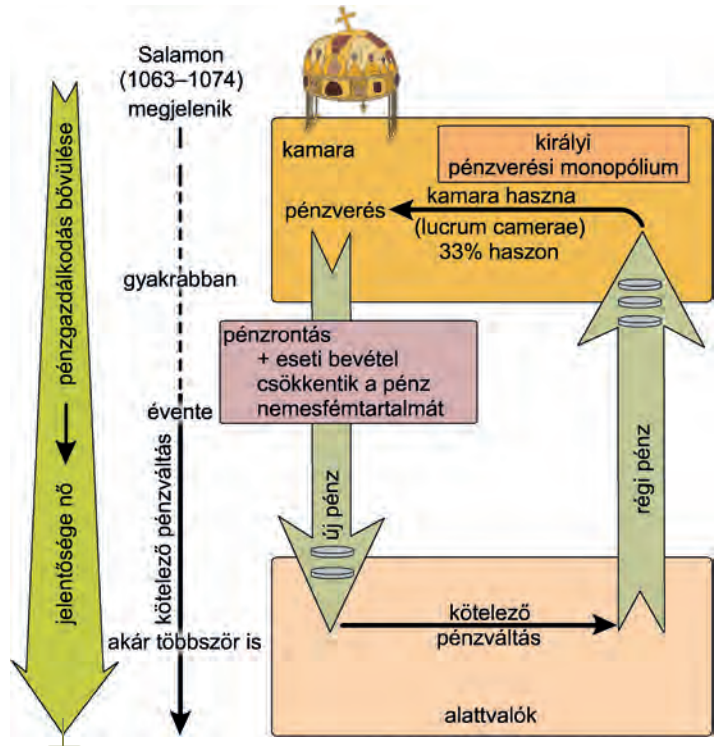

12. *A pénzváltás és a pénzrontás*

Határozd meg a két fogalom tartalmát és egymáshoz való viszonyát!

„2. Azt is akarjuk, hogy sem mi, sem a mi utódaink valamely hatalmas kedvéért servienseket soha el ne fogassanak, [azok birtokait] fel ne dúlják, hacsak előbb meg nem idézték, és bírói úton el nem ítélték őket.

3. Úgyszintén semmiféle adót, sem „szabad dénárokat" nem fogunk szedetni a serviensek birtokai után, sem az ő házaikba nem szállunk, hacsak nem hívnak bennünket.

4. Ha valamely serviens fiú utód nélkül hal meg, birtoka negyedrészét leánya örökölje, a többiről úgy intézkedjék, ahogy akar. És ha váratlan halál folytán intézkedni nem tud, rokonai örököljék, akik hozzá közelebb állnak. És ha egyáltalán semmi nemzetsége sincs, a király fogja azokat birtokba venni. […]

7. Ha pedig a király az országon kívül akar hadat vezetni, a serviensek ne tartozzanak vele menni, csak az ő pénzén, és visszatérése után rajtuk hadbírságot ne szedjen. Ha azonban az ellenség részéről jön sereg az országba, mindnyájan egyetemlegesen menni tartozzanak. Úgyszintén, ha az országon kívül megyünk is haddal, mindazok, kik ispánságokat bírnak, vagy tőlünk pénzt kapnak, menni tartozzanak. […]

11. Ha vendégek, tudniillik előkelő emberek jönnek az országba, az ország tanácsa nélkül [királyi tanács] méltóságra ne emeljék őket. […]

16. Egész megyéket vagy bármiféle méltóságokat örök tulajdonul vagy birtokképpen nem adományozunk.

17. Azoktól a birtokoktól, melyeket valaki igaz szolgálattal szerzett, őt soha ne fosszák meg. […]

19. A várjobbágyokat a szent királytól [I. István] rendelt szabadságban kell megtartani. Hasonlóképpen a vendégeket is, bármilyen nemzetből valók, a kezdettől nekik engedett szabadságban kell megtartani.

20. A tizedet senki se tartozzék pénzben megváltani, hanem ahogy a föld hozza a bort vagy termést, úgy kell fizetni. És ha a püspökök ellentmondanak, nem fogjuk őket segíteni. […]

23. Új pénzünk egy évig maradjon használatban, húsvéttól húsvétig. És a dénárok olyanok legyenek, amilyenek III. Béla király idején voltak.

24. Kamaraispánok, pénzverők, sótisztek és vámszedők az ország nemesei, izmaeliták és zsidók ne lehessenek. […]

26. Birtokokat nem szabad az országon kívüli [személyeknek] adományozni. Ha ilyeneket adományoztak vagy eladtak, meg kell engedni az ország lakóinak, hogy azokat visszaváltsák. […]

31. Azt is elrendeljük, hogy ha mi, vagy a mi utódaink közül valaki valamely időben ezen rendelkezések ellen akarna cselekedni, ennek az oklevélnek erejénél fogva mind a püspököknek, mind a többi jobbágyoknak [a nádor és más országos tisztségviselők] és országunk nemeseinek [a bárókat érti], együttesen és külön-külön, a jelenben és a jövőben mindörökké szabadságukban álljon, hogy a hűtlenség minden vétke nélkül nekünk és a mi utódainknak ellenállhassanak és ellentmondhassanak."
(Részletek az Aranybullából)

Készíts táblázatot az oklevélben szereplő társadalmi csoportokról, sérelmeikről és követeléseikről! Milyen gazdasági, társadalmi és katonai változásokat tükröz az oklevél? Idézd a változásokat bizonyító szövegrészleteket! Értékeld a 31. pontban megfogalmazottakat!

▪ A bárók nem egyformán kaptak birtokokat és tisztségeket, az idegenből érkezett királyné, Gertrúd rokonai és kegyencei viszont feltűnő mértékben. Emiatt a juttatásokból és a méltóságokból nem részesülő bárók haragja Gertrúd és megjutalmazott rokonai felé irányult. Az elégedetlenek a Pilis hegységben meggyilkolták a királynét (Bánk nádor, 1213). A királyi hatalom gyengeségét jelzi, hogy a király csak néhány összeesküvőt büntetett meg.

A király nagy birtokadományai veszélyeztették a kisebb birtokosok szabadságait. A királyi várakat (várispánságokat) megszerző bárók ugyanis arra törekedtek, hogy az addig csupán a királynak alárendelt katonáskodó réteget, a servienseket (királyi szolgálók) a saját szolgálatukba kényszerítsék. A magánföldesúri hatalom alá kerülés a várjobbágyokat még jobban veszélyeztette.

Az adományozásból kimaradt elégedetlen bárók a serviensek és a várjobbágyok tömegeire támaszkodva **1222-ben** a székesfehérvári „törvénylátó napon" az érdekeiket biztosító oklevél (bulla) kiadására kényszerítették a királyt. Ezt aranypecsétjéről **Aranybullának** nevezték.

Az Aranybulla megtiltotta egész vármegyék adományozását, a méltóságok halmozását, az idegenek birtokszerzését és hivatalviselését. A bulla 31. cikkelye (ellenállási záradék) feljogosította a bárókat és a főpapokat az ellenállásra, amennyiben a király megszegi az oklevélben foglaltakat. A legtöbb cikkely a mozgalom fő erejét adó serviensknek kedvezett. Főbb kedvezményeik: adómentességük megerősítése, bírói ítélet nélkül nem foghatók el, engedélyük nélkül még a király sem szállhat meg birtokaikon, a végrendelkezés szabadsága, kizárólag az ország védelmében kötelesek hadba vonulni, a határokon kívül csak a király költségén katonáskodnak.

IV. BÉLA POLITIKÁJA A TATÁRJÁRÁS ELŐTT

II. András halála után az apja politikáját élesen bíráló **IV. Béla** (1235–1270) lépett trónra. Arra törekedett, hogy visszaállítsa a királyi hatalom III. Béla-kori tekintélyét, ezért visszavette az eladományozott királyi birtokokat: nemcsak a báróktól, hanem a szerviensektől, sőt a várjobbágyoktól is. Így a vezető réteg mindegyik csoportjával szembekerült.

Ebben a helyzetben hozta meg Julianus barát a tatár veszedelem hírét. Ugyanakkor a **tatárok** elől menekülő **kunok** bebocsátást nyertek az országba. IV. Béla így több ezer harcost nyert, akik csak neki tartoztak hűséggel, ám nem számolt a nomád kunok és a letelepült magyarok között kialakuló viszályokkal.

▪ Fokozta a Béla iránti ellenszenvet néhány olyan intézkedése, mely a királyi tekintélyt formálisan erősítette. A királyi tanácsban elégettette a bárók székeit, így a főpapok és hercegek kivételével senki sem ülhetett le a király jelenlétében. Míg korábban a bárók előzetes bejelentés nélkül a király elé járulhattak, Béla kérelemhez kötötte ezt.

„[…] Tudom, hogy gazdag és hatalmas király vagy, sok katonád van, és egyedül kormányzol egy nagy országot. Ezért nehéz önként alám vetned magadat; mégis jobb és üdvösebb volna neked, ha önként behódolnál! Megtudtam ezenfelül, hogy kun szolgáimat oltalmad alatt tartod. Ezért utasítalak tégedet, hogy ezeket a jövőben ne tartsd magadnál, és miattuk ne kerülj velem szembe. Nekik könnyebb elmenekülni, mint neked, mivel nem lévén házaik, sátraikkal vándorolva talán el tudnak menekülni, de te, aki házakban lakol, váraid és városaid vannak, hogy fogsz menekülni kezeim közül?" *(Batu kán levele IV. Bélának, 1238)*

Mit követel Batu kán a magyar királytól? Milyen alapvető különbségre utal a kán a kunok és a magyarok között?

HÁTTÉROLVASMÁNY

A TATÁRJÁRÁS (1241–1242) Amikor a tatárok Kijevet is elfoglalták (1240), Béla segítségért fordult Európa keresztény uralkodóihoz. Ám azokat egymással folytatott küzdelmeik, belső problémáik kötötték le, és nem érezték fenyegetve országukat. Egyedül az osztrák őrgróf érkezett meg, kisebb erőkkel.

1241-ben a tatárok három irányból törtek Magyarországra. A Vereckei-hágón érkező mintegy 60 000 fős hadat Batu kán vezette. A jobbszárny Lengyelországot, majd Morvaországot dúlva északnyugatról, balszárnyuk Erdélyen át tört az ország központja felé.

Eközben Pesten a kunokat tatár kémeknek tartó tömeg legyilkolta Kötöny kun fejedelmet és kíséretét. A kunok dél felé vonulva, rabolva, pusztítva hagyták el az országot. Ezzel tovább gyengült a magyar védelem.

A tatár előőrsök Pestig törtek előre, majd a Sajóig csalták a Pest alatt összegyűlt magyar sereget. Muhi közelében 1241. április 11-én a tatárok megsemmisítő vereséget mértek a magyar hadseregre. Sok katona mellett odaveszett az ország vezetőinek jelentős része. A király is csak nehezen, kísérete önfeláldozása árán tudott elmenekülni a harcmezőről. Előbb osztrák földre ment, ám az osztrák herceg kihasználva Béla szorult helyzetét, elvette kincseit és néhány vármegye átadására kényszerítette.

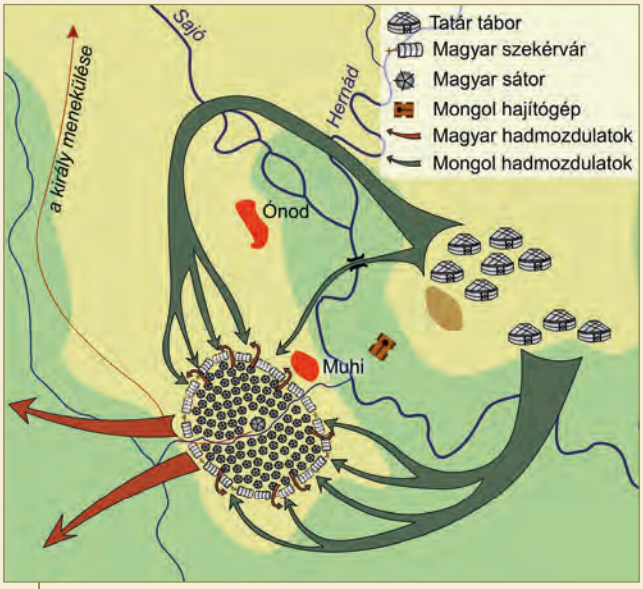

13. *A muhi csata vázlata*

Értékeld a magyarok taktikáját! Mutasd be a szekérvár szerepét! Vesd össze az eseményeket a Brenta mentén zajló ütközettel!

Tatár harcosok üldözik az ellenséget

14.

Elevenítsétek fel ismereteiteket a nomád harcmodorról!

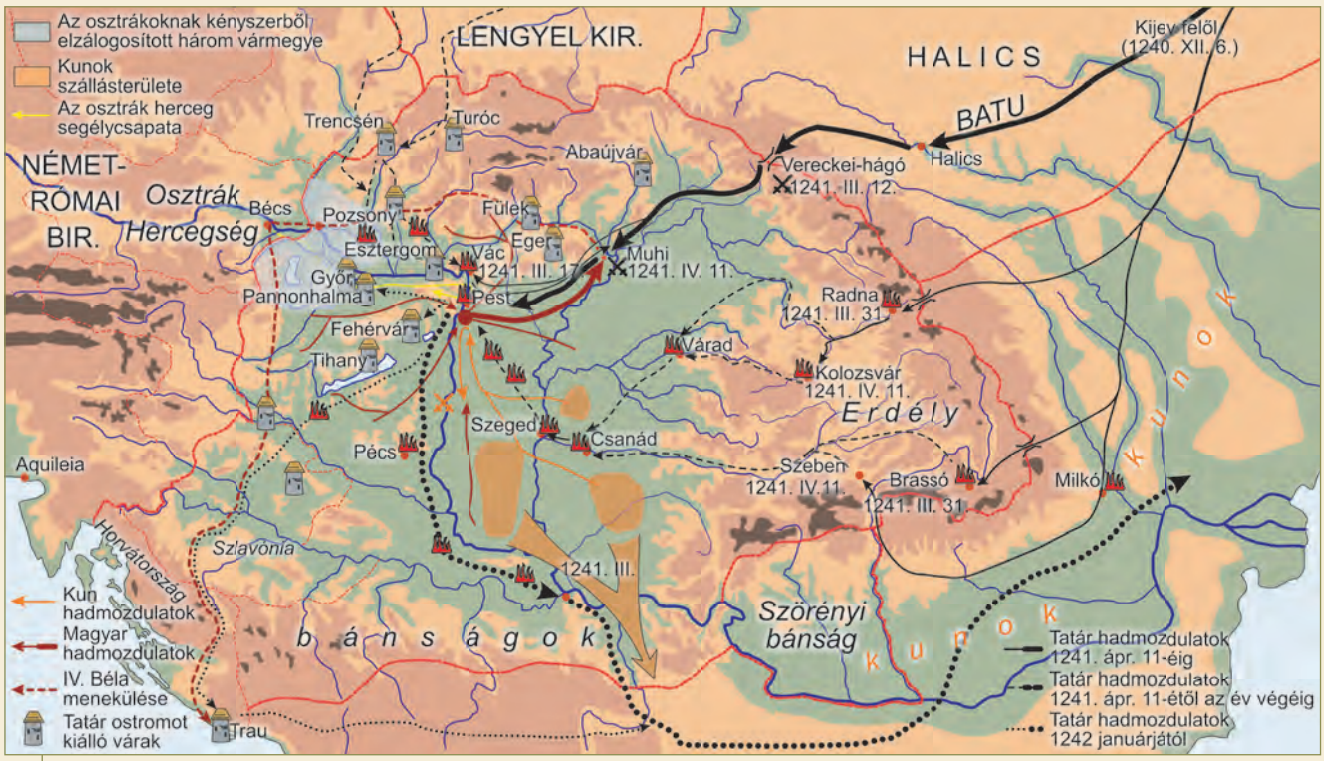

15. *A tatárjárás Magyarországon*

Kövesd nyomon a tatár haderő mozgását! Mely tényezők határozták meg útirányukat? Mutasd ki a nomád taktika jellemzőit, s keress előképeket erre a magyar történelemben!

16. *Kemence maradványai a Cegléd határában nemrégen feltárt, a tatárjárás idején elpusztult településen. Feltehetően a tatárok elől az anya gyermekeivel együtt a kemencében próbált menedéket lelni, de az égő házban lelték halálukat.*

IV. Béla Dalmáciába menekült. A vereség és a király távozása nyomán az ország védtelenül, kiszolgáltatva állt a tatár hadak előtt. A nép mocsarakban, erdőkben keresett menedéket az öldöklő és pusztító tatárok elől. A jól megerősített kővárak (Trencsén, Pozsony, Komárom, Fülek) védelmet nyújtottak az oda menekülőknek. A tatárok a tél beálltával a Dunántúlra törtek. Központi irányítás hiányában itt is csak néhány kővár tudott ellenállni. 1242 márciusában a tatárok – foglyok tömegét magukkal hurcolva – váratlanul kivonultak az országból.

A tatárjárás óriási emberveszteséget okozott, bár a 20–50%-osra becsült arány mindenképpen túlzó. A Magyar Királyság ugyanis nem sokkal a tatárjárás után dél és nyugat felé területszerző politikába kezdett, amire nem lett volna képes 20–50%-os emberveszteség elszenvedését követően!

A fájdalmas veszteségeket persze nem lehet letagadni. A népesség pótlását IV. Béla külföldiek behívásával oldotta meg. Az ország lélekszáma így a XIII. század végére ismét megközelítette a korábbi, kétmillióra becsült értéket. Szokás ezért IV. Bélát a második honalapítónak is nevezni.

A pusztítás és a betelepítés hatott az ország népesség-összetételére (etnikai viszonyaira) is. A következő évszázadokban a lakosságon belül a magyarság arányát 80% körülire becsülik. Magyarországon már a tatárjárás előtt is éltek más népek: az északi hegyekben szlávok (a későbbi szlovákok ősei), a Szepességben és Dél-Erdélyben szászok. Szétszórtan helyezkedtek el a keletről betelepült nomádok (besenyők, úzok), akik összeolvadtak a magyarsággal. Ugyanakkor a magyarság egyre inkább benépesítette a Kárpát-medence lakatlan szélső területeit.

Az Alföld benépesítése érdekében IV. Béla visszahívta a kunokat (Nagykunság, Kiskunság), és talán ekkor kezdtek betelepülni a jászok is (Jászság). A kunok és a jászok – a korábbi nomád népekhez hasonlóan – egy-két évszázad alatt beolvadtak a magyarságba.

17. *A népességpusztulás következményei*

Mely területeket érintett elsősorban a tatár pusztítás? Milyen etnikai következményekkel járt a pusztulás területi megoszlása? Hogyan oldotta meg IV. Béla a problémát?

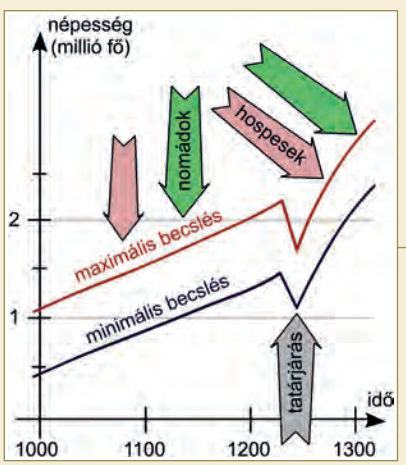

18. *A népességszám becsült változása a X–XIII. században*

Mondd el a diagram alapján, hogyan alakult Magyarország népessége a jelzett időszakban! Milyen események és folyamatok hatottak a népességszám változásaira? Kiket neveztek hospeseknek?

„És bár ekkora éhség gyötört […] erőt merítettünk […] elérkeztünk az erdő szélére. Izgatottan felmásztunk egy kimagasló fára, és szemügyre vettük a tatároktól elpusztított vidéket […]. Micsoda fájdalom! Elkezdtük bejárni a puszta és elhagyatott földet […]. Az egyházak tornyai voltak útmutató jeleink egyik helységből a másikba, és ezek is borzalmas utat jelöltek. A nyolcadik napon Gyulafehérvár városába érkeztünk, ahol semmit sem találtunk, csak megöltek csontjait és koponyáit, a bazilikák és paloták szétrombolt és aláásott falait […]. És a tizedik mérföldkőnél […] az erdőtől négy mérföldnyire volt egy csodálatos magas hegy, amelynek a csúcsán megerősítettek egy sziklát, vagyis félelmetes követ: embereknek és asszonyoknak nagy sokasága menekült ide, és most szívesen és könnyek között fogadtak […]. Végül fekete kenyeret adtak nekünk, amelyet lisztből és összemorzsolt tölgyfakéregből sütöttek […].” *(Rogerius: Siralmas ének)*

Meséld el a forrás alapján, mit tapasztalt Rogerius! Hogyan élt a nép a tatárjárás idején?

IV. BÉLA POLITIKÁJA A TATÁRJÁRÁS UTÁN

A **tatárjárás (1241–1242)** pusztítása, a **Muhi**nál elszenvedett súlyos vereség hatására IV. Béla szakított korábbi politikájával, és a megbékélést kereste az előkelőkkel. A birtokvisszavételek helyett jelentős adományokat juttatott híveinek. Mivel tartott a tatárok újabb támadásától, a korábban tiltott várépítés most feltétele lett a birtokadományoknak, hogy minél több kővár védje a lakosságot. A király építtetett először **Budán** kővárat.

A birtokadományok és a várépítések a bárók jelentős megerősödéséhez vezettek. Egyre nagyobb összefüggő birtokok uraivá váltak. Terebélyesedő birtokaik környezetében a bárói családok befolyása megnőtt.

„Mivel minden király és ország hatalma egyedül övéi hűségén alapszik, s a hűség más államerényeknél annál inkább becsülendő, minél ritkábban találkozni vele, ezért a királyi gondoskodásra tartozik, hogy azokat, akik kivételesen derék tetteikért jutalmazást érdemelnek, annál bőségesebben lássa el kedvezéssel és ajándékkal, minél komolyabbnak bizonyulnak érdemeik. […] Amiért is mindenki tudomására kívánjuk hozni e sorokkal a következőket: amikor a tatárok váratlan betörése által – a mindenható Isten engedelmével – nagy veszteség érte országunkat, és lakói, nemesek, alacsony sorúak egyaránt, nagyobbrészt áldozatul estek a fent mondott népség öldöklésének, s kevesen maradtak életben, ezért az ő sokasodásuk, védelmük, egyszersmind megerősödésük kellő elősegítésére, báróink közös tanácsából, királyi tekintélyünknél fogva bizonyos erődítésre alkalmas helyeket híveinknek juttatunk, hogy várépítésre lehetőségük és módjuk legyen. Ezek közül Baranya vármegyében fekvő Szársomló hegyet […] Miklós dubicai ispánnak és általa örököseinek, valamint leszármazottainak adományoztuk, mivel ott jóváhagyásunkkal, személye védelmére és az ország hasznára, saját költségén és erőfeszítésével várat építtet magának." *(IV. Béla oklevele, 1249)*

Fogalmazd meg, hogy konkrétan miről rendelkezik az oklevél! Mivel indokolja rendelkezését a király? Kiknek az egyetértésével hozta meg döntését az uralkodó? Hasonlítsd össze a rendelkezést IV. Béla tatárjárás előtti politikájával! Hogyan befolyásolhatta a királyi hatalom helyzetét az új gyakorlat?

A királyi birtokok magánkézre kerülésével a királyi vármegye bomlásnak indult, és a szerviensek nehéz helyzetbe kerültek. Az Aranybulla ugyan megerősítette jogaikat, de a vármegyében meg kellett védeniük magukat a bárók hatalmaskodásával szemben. A királytól vármegyénként bíráskodási kiváltságot szereztek. (Az első ilyen volt a Zala vármegyei szervienseknek 1232-ben kiállított kehidai oklevél.) A báróktól függetlenül szolgabírákat („a király szolgáinak", a szerviensek a bírája) választhattak peres ügyeik intézésére. Ezzel évszázados fejlődés vette kezdetét: a vármegye alapja már nem a királyi birtok, hanem fokozatosan a vármegyében élő birtokosok (nemesek) önkormányzati jogokat szerző közössége lesz. A terület és feladat változatlan, de már nem királyi vármegyéről, hanem nemesi vármegyéről beszélünk.

A XIII. század második felére a szerviensek jogi helyzete megszilárdult. Az 1267-es törvényekben már **nemesek**nek nevezték őket, és a székesfehérvári törvénynapokon vármegyénként választott követeikkel képviseltethették magukat, ami a nemesi vármegye megerősödését jelzi. A kialakuló nemességbe „beverekedte magát" a várjobbágyok egy szűkebb csoportja is. (A várjobbágyok többségének viszont ez nem sikerült.)

„A királynak a Zalán innen és túl lakó összes serviensei az összes bíráknak és másoknak, kikhez jelen oklevelünk eljut, üdvöt az úrban. Közönségteknek a tudomására kívánjuk hozni, hogy mivel a mi vidékünkön a gonosz emberek, bűneikből kifolyólag sok rosszat, jogtalanságot, kárt és sérelmes dolgokat követtek el, a hatalmasabbak közül is sokakat igazságtalanul elnyomtak, kik – távol lévén a bíráktól és sok más akadály miatt – a maguk igazát semmiképpen nem kereshették: urunk királyunktól alázatosan és áhítattal azt kértük, engedje meg nekünk, hogy mi magunk bíráskodhassunk, és az elnyomottaknak és vég nélküli sérelmeket szenvedőknek teljes igazságot szolgáltassunk, mindazok ellen, akiknek részéről méltánytalanul szenvedünk." *(Részletek a Zala megyei szerviensek okleveléből, 1232)*

Fogalmazd meg, mely kiváltságot szerezték meg a királytól a szerviensek! Mi indította őket a kiváltság elnyerésére? Magyarázd meg, milyen változás kezdődött el ezzel a magyar államszervezetben!

„[…] Mi, B. [IV. Béla] Isten kegyelméből Magyarország királya és I. [V. István] ugyanazon kegyelem által a magyarok ifjabb királya és erdélyi herceg […] tudtára adjuk mindazoknak, akik jelen levelünket megtekintik, hogy Magyarország összes nemesei, akiket királyi szervienseknek mondanak, hozzánk járulván, tőlünk alázatosan azt kérték, hogy őket […] elnyert szabadságukban megtartani kegyeskedjünk. […]

8. Úgyszintén elrendeltük, hogy minden évben a szent király ünnepén, közülünk valaki tartozzék Fehérvárra jönni, és minden megyéből két vagy három nemes tartozzék megjelenni, hogy azoknak jelenlétében minden kártevésről és jogtalanságról, bárki okozta és követte el azokat, minden panaszosnak elégtétel szolgáltassunk." *(Részlet az 1267. évi törvényekből)*

Milyen társadalmi folyamatot tükröz a szerviensek elnevezésének megváltozása? Milyen változás kezdetéről vall a forrás?

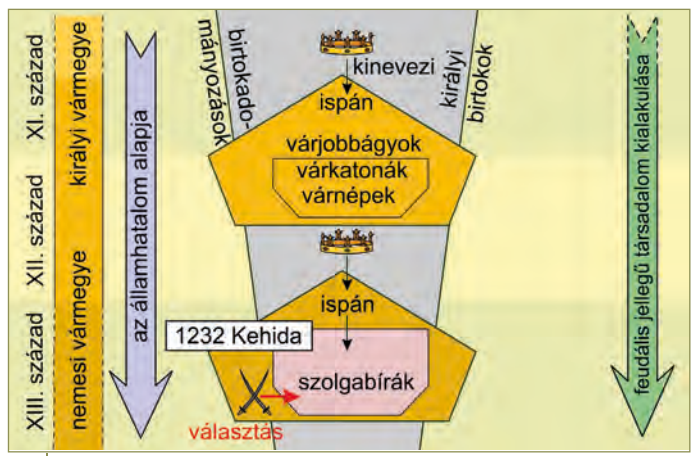

19. *A vármegye átalakulása*

Mutasd be a megye átalakulásának menetét! Mely folyamatokkal párhuzamosan történt meg a nemesi vármegye kialakulása? Hasonlítsd össze a királyi vármegye, illetve a nemesi vármegye feladatait, tisztségviselőit és társadalmi összetételét!

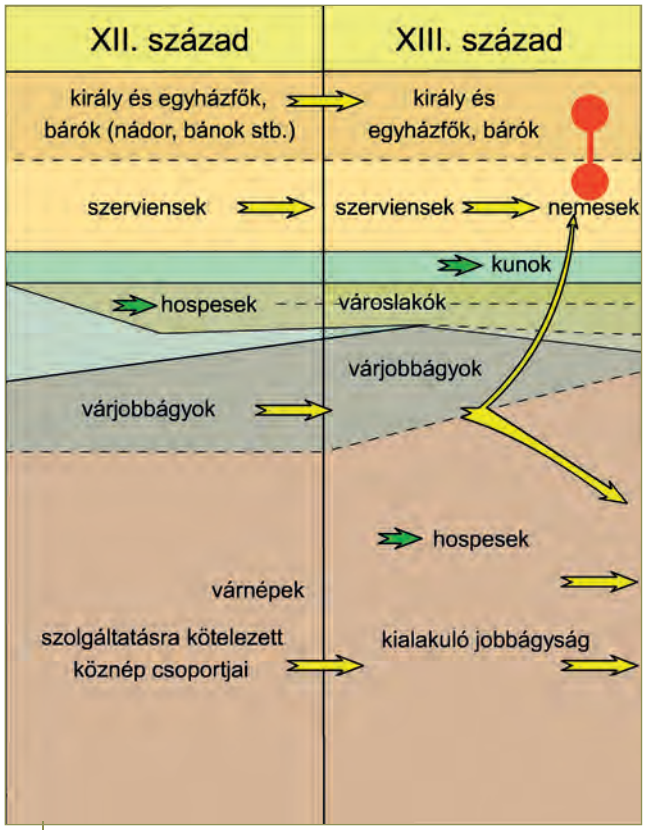

20. *A magyar társadalom alakulása a XII–XIII. században*

Tekintsétek át az ábra alapján, hogyan változott a magyar társadalom! Mely tényezők hatottak a társadalmi változásokra?

22. *Trencsén vára, az egyik legnagyobb hatalmú tartományúr, Csák Máté központja*

Beszéljétek meg, mi tette lehetővé a tartományurak hatalmának kialakulását! Több tényezőt is említsetek!

A KIRÁLYI HATALOM MEGGYENGÜLÉSE, AZ ÁRPÁD-HÁZ KIHALÁSA IV. Béla tatárjárást követő politikája a királyi hatalom gyors meggyengüléséhez vezetett, amit tetéztek a fellépő trónviszályok Béla és fia (V. István) között. A XIII. század utolsó harmadában történtek kísérletek a királyi méltóság megerősítésére, de ezek nem jártak sikerrel. Egyes bárók, akik hatalmas birtokaikkal kiemelkedtek a többiek közül, már külön tartományok kiépítésére törekedtek. A tartományurak a XIII. század végére már az ország egységét veszélyeztették. Ezt a nehéz helyzetet tovább rontotta, hogy III. András király halálával **1301-ben kihalt az Árpád-ház** férfiága. Az ország helyzetének megszilárdítása a nőági örökösökre várt.

21. *Az egyik tartományúr, Aba Amadé nádor pecsétje*

„Tudja meg atyaságtok, hogy […] püspökségem Vaska nevű birtokára mentem, hogy szemügyre vegyem, milyen nyilvánvaló prédálást, erőszakos megszállást, pusztítást és rablást műveltek ott [Kőszegi] Henrik bán fiai: Miklós, egész Szlavónia bánja, és Henrik ispán meg az ő csatlósaik és cinkosaik, s azt olyan elhagyottnak és elpusztítottnak találtam, hogy nemcsak az ott lakóknak mindenét elrabolták, hanem a pusztítás miatt ember is alig maradt benne. A házakból kiüldözött öt asszony megfagyott a nagy hidegben, az apróbb marhát pedig, a juhokat és kecskéket, amelyeket a nagy hó miatt elhajtani nem tudtak, megnyúzták az irhájukért. Mikor pedig más birtokainkra mentünk, azokat […] Miklós bán és Henrik ispán által teljesen elpusztítva és lerombolva, minden feltalálható javaikból kifosztva találtuk, az egyházi szabadság és a dicső magyar királyok eddig tiszteletben tartott levelei ellenére." *(Timót zágrábi püspök leveléből, 1281)*

A tartományúri hatalom mely káros következményére mutat rá a forrás? Kiknek (mely tisztségviselőknek) lett volna feladata a hatalmaskodások megakadályozása? Hogyan viszonyult az egyház a növekvő bárói hatalomhoz?

VI. A KÖZÉPKORI MAGYAR KIRÁLYSÁG FÉNYKORA

17. AZ ANJOUK

HÁTTÉROLVASMÁNY

A SZÉKELYEK A székelység eredete homályba vész. A népi hagyomány és a tudomány többféle megoldást is kínál. Gesztáink és a néphagyomány a székelyek eredetét a hunokig vezetik vissza: Attila halálát követően a Kárpát-medencében maradt hunok leszármazottainak vélik őket (lásd Csaba királyfi történetét). A tudományban számos elképzelés merült már fel: a hunok mellett szóba kerültek a bolgár eszkilek, az avarok Kárpát-medencébe érkező második hulláma, a hozzánk Etelközben csatlakozó kabarok. Egy a biztos, hogy a székelyek magyarok.

1. *Csaba királyfi a Tejúton*

Nézz utána a magyar mondavilágban Csaba királyfi történetének!

Székelyek a XI–XII. század folyamán több helyütt is éltek az országban: Pozsony környékén, az Őrvidéken, a Szerémségben. Határőri feladatokat láttak el. Ennek megszűntével különállásuk is elenyészett, településeik beolvadtak a vármegyerendszerbe. A keleti határszélen a nagy létszámú, folytonosan érkező nomádok s azok betörései továbbra is szükségessé tették a tömeges katonai erőt, így itt különállásuk fennmaradt.

Mivel katonai szolgálatot láttak el, kezdetben nem voltak székely jobbágyok és székely nemesek, a székelyek kollektív nemességet élveztek katonai szolgálataikért cserében. Korai társadalmi szerkezetük is a katonáskodáshoz kötődött. Hármas tagolódásuk a vagyoni helyzet és a katonáskodás kapcsolatát jelzi: a gyalog székelyek gyalogosan harcolnak, mert nem volt lovuk, a lófők, kiknek volt lovuk, s lovasként vonultak hadba, és az előkelők, a primorok, akiknek kíséretük is volt. A XV. századtól a székelyek közül országos nemességet szerzők a közösségi földből saját földet hasítottak ki, s ezzel párhuzamosan megjelentek a katonai szolgálatot nem teljesítő székely jobbágyok.

A székely területek nem tartoztak a királyi vármegyék alá, élükön a király által kinevezett ispán állt. Közigazgatási egységeik a székek voltak. A székelyek a vérükkel adóztak. Esetenként a király házasságkötéséhez, illetve fia születéséhez kapcsolódóan az ún. ökörsütésadó létezett, mikor szarvasmarhát szolgáltattak be a királynak.

2. *A székelyek betelepülése és területi felépítése*

Mutasd be a XI–XII. századi erdélyi népmozgásokat! Mi lehetett a mozgatója a migrációnak? Keresd meg az atlasz segítségével, mely székekből áll Háromszék!

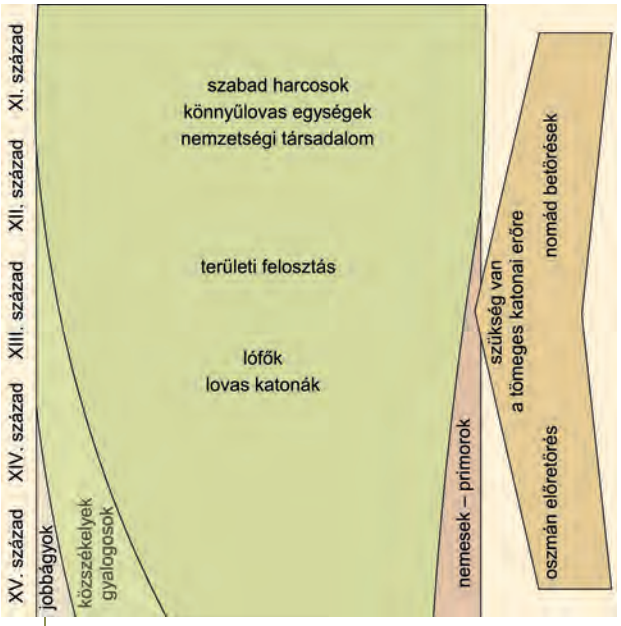

3. *A székelység társadalmának változásai*

Mely csoportokra oszlott a székely társadalom? Vesd össze ezt a vármegyékben élők tagozódásával!

A TARTOMÁNYÚRI HATALOM FELSZÁMOLÁSA Az Árpád-ház kihalását (1301) követően újult erővel folytatódtak a trónharcok. A számos leányági trónkövetelő közül a nápolyi Anjou-házhoz tartozó I. Károly került ki győztesen, akit a magyar történelemben Károly Róbertként is számon tartunk.

▪ A kamasz Anjou Károly a délvidéki tartományurak támogatásával már 1301-ben Esztergomban megkoronáztatta magát. Ügyes politikai érzékkel a tartományúri hatalom felszámolásában érdekelt főpapokra és a nemességre támaszkodott, és – országos tisztségek fejében – néhány kiskirály is elismerte hatalmát (Aba Amadé, Borsa Kopasz, Csák Ugrin). Később a pápa nyomására újabb tartományurak fogadták el uralkodónak (Csák Máté, Kőszegi Henrik). Az 1308-ban Pesten tartott gyűlés királlyá választotta, s rá egy évre Budán ismét megkoronázták. Ezután azonban még egy koronázás következett (1310), mert a XIII. századra kialakult koronázási rend szerint csak azt ismerték el egyértelműen királynak, akinek Székesfehérváron az esztergomi érsek tette fejére a Szent Koronát.

I. Károly (1308–1342) csak fokozatosan, a tartományúri hatalom felszámolásával tudta uralmát megszilárdítani. Ebben a hosszú küzdelemben a főpapságra, a nemességre és néhány város polgárságára támaszkodhatott.

Károly a helyzethez igazította a módszereit. A legerősebb tartományurakat (pl. Csák Mátét) nem háborgatta, viszont akiket lehetett, kijátszott egymás ellen. Másokat rászedett (pl. Kán Lászlótól a vajdai méltóság ígéretével szerezte meg a Szent Koronát). Gyarapodó híveit gazdagon megjutalmazta. Ha alkalom kínálkozott, fegyverhez is nyúlt. Az erősödő Károlyhoz egyre többen csatlakoztak a tartományurak hívei közül.

4. *A bárók egy csoportja behozza a gyermek Károlyt Magyarországra (a Képes Krónika illusztrációja)*

Mely bárók és miért lehettek érdekeltek Anjou Károly megkoronázásában?

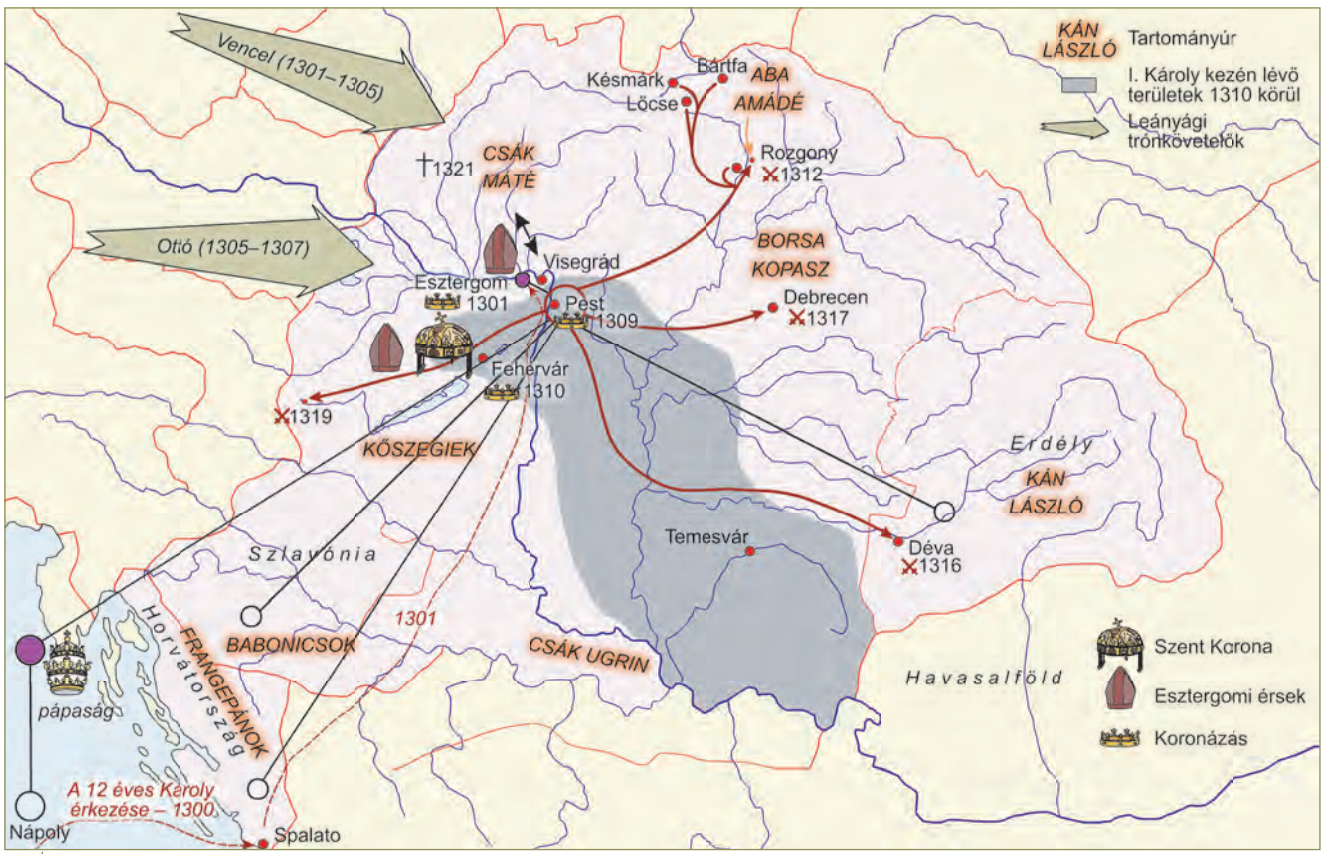

5. *I. Károly harca a királyi trónért és az ország egységéért*

Nevezd meg a tartományurakat, és határozd meg, hogy az ország mely területeit birtokolták! Milyen bel- és külpolitikai lépéseket tett Károly a hatalom megszerzése érdekében?

„Mi pedig, miután a fentiekről testvéreinkkel [a bíborosokkal] szokásos vizsgálatot tartottunk, szerfelett alapos megfontolás nyomán a nevezett magyar királyság helyzetét siralmasnak, kétségbeejtőnek és bizony könnyeket fakasztó együttérzésre méltónak ítéltük meg […]. Köztudott s maradandó tényként nyilvánvalónak mutatkozott […] számunkra, hogy Szicília említett királynéja – atyja, Magyarország királya, a híres emlékű [V.] István révén az elsőszülöttségi jog birtokában [van].

Továbbá, hogy a már mondott Magyarország […] főpapjai, papjai, bármilyen méltóságúak, helyzetűek és állásúak is legyenek, valamint bármilyen rendi szerzetesei, továbbá ispánjai és bánjai, bárói, vitézei, polgárai, lakosai bármilyen legyen is állásuk, tisztségük, méltóságuk és helyzetük, kötelesek Magyarország nevezett királynéjának s unokájának [I. Károly] – buzgón engedelmeskedni […].” *(VIII. Bonifác pápa bullája, 1303)*

Milyen célból íródott a bulla? Mit jelentett a bulla Károly Róbert számára? Milyen eszközökkel kívánta a pápaság álláspontját érvényesíteni? Hogyan vezeti le a forrás I. Károly jogát a magyar trónra?

Amikor Kassa polgárai szembekerültek az Abákkal, Károly nem habozott az uralmát egyébként elismerő tartományúrral szemben a város mellé állni. A rozgonyi csatában a szász polgárokkal összefogva győzte le az Abákat (1312). A király fegyverrel törte meg a Dunántúl nyugati részét uraló Kőszegiek és a tiszántúli Borsa Kopasz hatalmát. A tartományurak nem fogtak össze ellene, ezért sorra legyőzte őket. Legjelentősebb ellenfele, Csák Máté területére azonban csak annak halála után tehette rá a kezét (1321).

▪ A bárók a birtokaik vonzáskörzetében élő nemességet szolgálatukba fogadták. Velük irányíttatták birtokaikat, ők vezették magánhadseregeiket. Az országos méltóságaik révén rájuk háruló ügyeket is az őket szolgáló nemesek segítségével intézték. A bárók szolgálatába szegődött nemeseket familiárisoknak, magát a rendszert familiaritásnak nevezték. Megállapítható, hogy a magyar államszervezetet átszőtte a familiaritás. A familiaritás sokban hasonlít a Nyugaton megismert hűbériséghez, abban azonban alapvetően különbözik attól, hogy a familiáris a királytól, és nem az urától kapta a birtokát. A másik különbség, hogy a familiáris viszony nem öröklődött.

6. *A rozgonyi csata a Képes Krónika miniatúráján*

Milyen jellegű alakulatok vívták meg a csatát? Vonj le ebből következtetéseket a magyar társadalomtörténetre vonatkozóan!

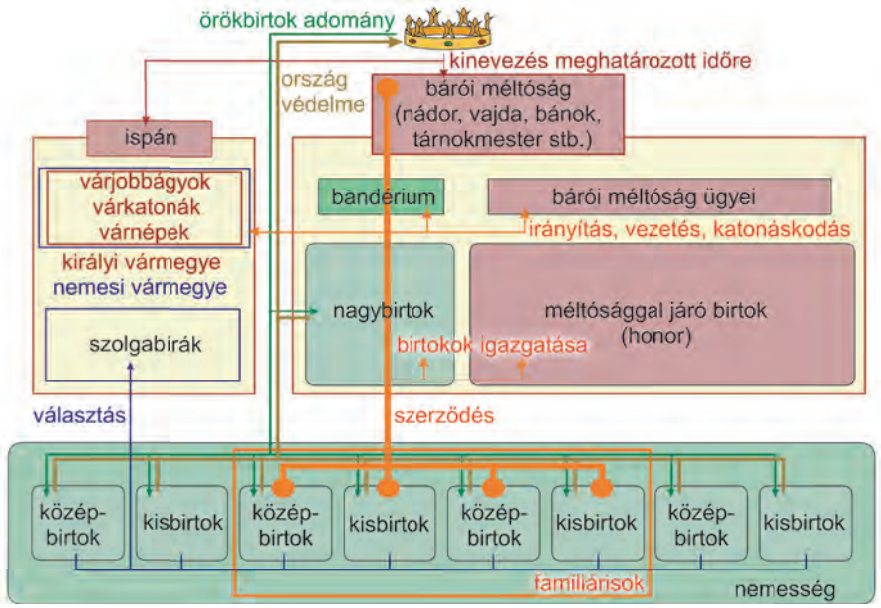

7. *A familiaritás fogalma és szerepe*

Határozd meg a familiaritás fogalmát! Melyek voltak a familiárisok feladatai? Milyen szerepet játszott a familiaritás a magyar állam életében?

A KIRÁLYI HATALOM POLITIKAI ALAPJAI I. Károly a tartományurak leverésével megnövelte a királyi birtokállományt. Ugyanakkor adományokkal az őt támogató familiárisokból új, a személyéhez hű bárói réteget hozott létre (Garaiak, Lackfiak). Az új **főnemeseket** nem csak a hála kötötte az uralkodóhoz. A bárók jövedelmének nagyobbik része a király által nekik adományozott méltóságokból (nádor, vajda, tárnokmester stb.) származott. Ezekkel a méltóságokkal ugyanis együtt járt bizonyos királyi várak és földek birtoklása (ún. honorbirtokok). Mivel e méltóságokat gyakran újraosztotta az uralkodó, a bárók jövedelmei jelentős részben a kegyétől függtek. A hűséges bárók és Károly familiárisai élvezhették a királyi udvar fényét, lovagi külsőségeit.

A változások a hadszervezetet is érintették. Már tanultuk, hogy az utolsó Árpád-házi uralkodók is rászorultak a bárók magánhadseregeire (137. oldal). Ezeket a hadseregeket **bandériumoknak** nevezzük, mert a katonák a bárók veze-

tésével és zászlaja alatt vonultak hadba. (Az olasz 'banderia' szó magyarul zászlót jelent.) Károly erős királyi bandériumot tartott fenn hatalmának biztosítására. Az ország hadereje a királyi had mellett a bárói és a vármegyei bandériumokból, valamint a kun könnyűlovasságból állt.

KÁROLY GAZDASÁGI REFORMJAI A királyi udvar és a hadsereg költségei egyaránt megkövetelték a jövedelmek növelését. A **regálékból** származó bevételek emelését az ország gazdasági fejlődése és ásványkincsekben (arany, só) való gazdagsága tette lehetővé.

Károly a nemesfémbányászat fejlesztése érdekében bányászokat telepített az országba. A földbirtokosokat is érdekeltté tette a bányászatban. A korábbi gyakorlattal ellentétben földesúri birtokon is engedélyezte ércbányák nyitását. (Régebben az a terület, amelyen bányát fedeztek fel, csere útján a királyé lett.) A földbirtokosok bányáikból megkapták a bányászok által a királynak fizetett bányabér, az urbura harmadát. (A királyi bányászok a kitermelt fém tizedét fizették bányabérként, s ennek kétharmada továbbra is a királyt illette.)

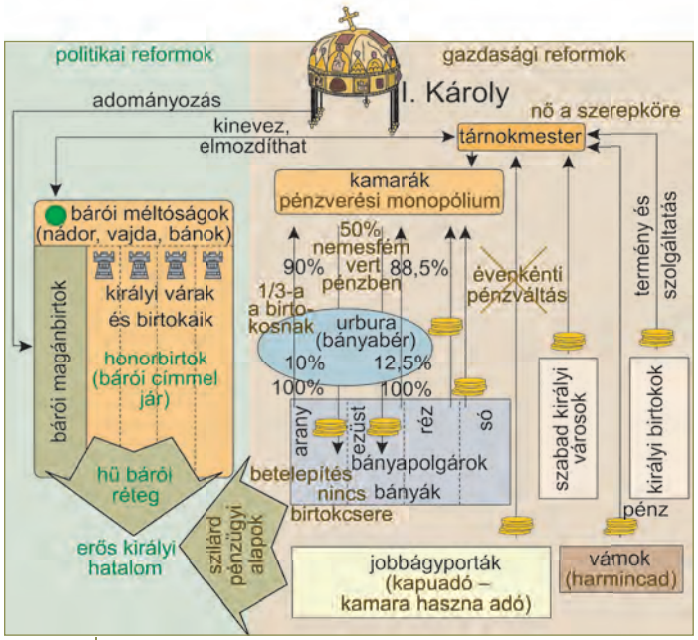

8. *I. Károly politikai és gazdasági reformjai*

Gyűjtsd össze, milyen politikai és milyen gazdasági változtatásokat hajtott végre a király! Keress kapcsolatot a két terület között! Határozd meg a honorbirtok fogalmát és szerepét I. Károly rendszerében!

A legnagyobb hasznot a királyi nemesfém-monopólium biztosította a kincstárnak. Nemesfémmel csak a király kereskedhetett. A kitermelt nemesfémet (aranyat, ezüstöt) ezért nyers állapotban be kellett szolgáltatni a királyi kamarákhoz (kincstári hivatalok), ahol cserébe vert pénzt adtak érte. A pénzérmék azonban jóval kevesebb nemesfémet tartalmaztak a beszolgáltatottnál (annak csak 40-50%-át).

Károly intézkedései nyomán fellendült a bányászat a Garam folyó mentén elterülő **bányavárosokban**: Körmöcbányán, Selmecbányán, Besztercebányán. Magyarország Európa fő aranytermelőjévé vált. Az uralkodó pedig hatalmas jövedelmekhez jutott, s értékálló aranypénzt, **aranyforintot** verethetett.

9. *A Szent György Lovagrend alapító oklevele. Az 1326-ban Károly által alapított lovagrendben a királyt támogató bárók tömörültek.*

„[…] jóllehet országunk régi és most is szilárdan megtartott szokása kívánja meg, hogy mind az egyházak, mind országunk bármely nemese földjeinek, illetve birtokainak, amelyek területén arany- vagy ezüstbányát találnak, valamely méltányos csere révén a király kezéhez kell jutniuk, mégis, mivel a királyi felségnek gondosabban kell szem előtt tartania a saját és alattvalóinak hasznát, megfontolva lélekben, hogy a földek és birtokok ilyenféle elvétele miatti félelemből országunk lakói révén az ország Isten által emberi használatra és nyereségre rendelt nagy kincstára a földek mélyén elrejtve marad, mert nem akarják feltárni, ha csak nem jut nekik ebből megfelelő ellenszolgáltatás, […] elrendeljük örökre szólóan, hogy ha a főpapok, szerzetesek és világi papok vagy a nemesek bármelyikének földjein és birtokán arany-, illetve ezüstbányát fognak találni, s amennyiben nem tagadják le azok létezését és nem tagadják meg a feltárásukat, akkor ugyanők örökre élvezzék örvendezve azon földjeik változatlan birtoklását, amelyeken ezek az arany- és ezüstbányák találhatók, sőt a földjükön talált arany-, illetve ezüstbányákból származó, a bányászok szokása szerint befolyó királyi jövedelmek harmadrészét is kapják meg teljességgel örök időkre." *(I. Károly oklevele, 1327)*

Határozd meg, kinek a földjén lehetett nemesfémbánya Magyarországon az Árpád-korban! Hogyan változtatott ezen a gyakorlaton I. Károly király? Magyarázd meg a királyi reform céljait! Állapítsd meg, hogy a rendelkezés értelmében mekkora jövedelemhez jutottak a földbirtokosok!

I. Károly aranyforintjának elő- és hátoldala. Az előoldalon Keresztelő Szent János látható, a hátoldalon az Anjouk liliomos címere.

10.

Nézz utána, hogy a XIV. század közepétől kinek az ábrázolása került az aranyforintra Keresztelő Szent János helyett!

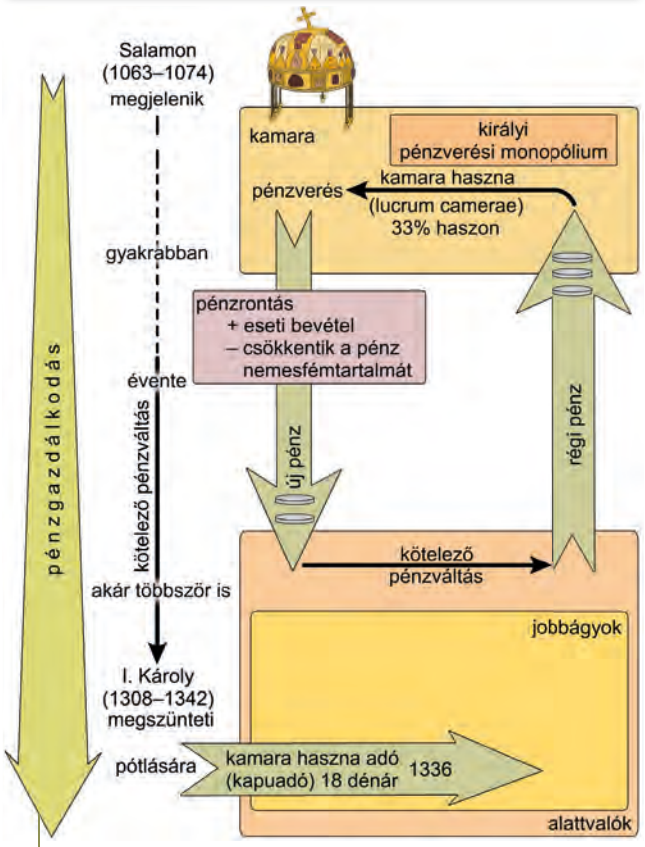

11. *Az évenkénti pénzváltás megszüntetése*

Mondd el az ábra alapján, hogyan keletkezett jövedelme a királynak az évenkénti pénzbeváltásból! Mivel pótolta a király a pénzváltásból származó jövedelmeket? Mi tette lehetővé ezt a váltást?

Az értékálló pénz megjelenésével a király elvesztette az évenkénti pénzbeváltásból származó bevételt (kamara haszna). Ennek pótlására kivetette a **kapuadót** (1336), melyet a jobbágyok portánként (kapunként) fizettek a királyi kincstárnak (18 dénár).

„[…] mivel azt akarjuk, hogy […] ezen mostani pénzünk egész országunkban változatlanul állandó forgalomban maradjon, és azt elárassza, s hogy kamaráink tavalyi, tavalyelőtti és a négy évvel ezelőtt kibocsátott dénárjai ugyanezen újakkal együtt, egyidejűleg legyenek forgalomban, s azokat emezekkel egyformán fogadják el, határozván elrendeltük és parancsoljuk, hogy minden megyében, minden egyes kapu után, amelyen szénával vagy gabonával megrakott szekér képes befordulni vagy azon át kijönni […] lakjék bár ugyanezen kapu mögött […] három, vagy négy vagy ennél több ember […] kivévén a mi királyi és királynéi szolgáinkat […] kivévén továbbá az egyházakat, városokat vagy másokat, akik nyilvánvaló kiváltságot, szabadságot élveznek, a kirovás megtörténte után 15 napon belül 18 dénárt a kamarák ispánjának a kezéhez kell szolgáltatni és fizetni.”
(I. Károly 1342. évi dekrétumából)

Miről rendelkezik a király dekrétuma? Mivel indokolja Károly a rendelkezést? Idézd a forrásból ezt a részt! Kiket érintett közvetlenül a király rendelkezése? Sorold fel, milyen kiváltságos rétegeket említ a forrás! Elemezd, miért lehetett pénzügyileg is kedvező az uralkodó számára a reform!

A pénzben fizetendő adó bevezetését az tette lehetővé, hogy a jobbágy már el tudta adni terménye egy részét a piacon. Az árutermelés kibontakozásával és a pénzgazdálkodás fejlődésével megerősödtek a városok is. Magyarországon kevés nyugati típusú város jött létre (olyan, amelyben megjelentek a céhek). Ezek voltak a nagy önállósággal rendelkező, fallal körülvett **szabad királyi városok** és a **bányavárosok**. A városok zöme a földesúri joghatóság alatt álló **mezőváros** volt. E mezőgazdasági jellegű városok korlátozott önállóságának legfőbb elemét az egy összegben történő adófizetés jelentette.

12. *I. Károly pénzügyigazgatása*

Földrajzi ismereteid alapján határozd meg, hol és mit bányásztak! Határozd meg a térkép alapján a kamarák szerepét!

A gazdaság fejlődése biztosította, hogy a távolsági kereskedelmet megadóztató harmincadvám is jelentős bevételt hozzon. A külkereskedelemben a beérkező iparcikkekért (szövetek, fegyverek, egyéb fémáruk) Magyarország döntő mértékben aranypénzzel és részben élelmiszerekkel (élő marha, bor) fizetett.

I. KÁROLY KÜLPOLITIKÁJA

Károly megkísérelte visszaszerezni a hatalmat az Árpádok korában a Magyar Királyságtól függő tartományok felett. Kiterjesztette a befolyását a Duna menti várakra (Nándorfehérvár), Havasalföldön azonban kudarcot vallott (1330).

Az Anjou-házbeli uralkodó igyekezett rokoni kapcsolatokat kiépíteni az európai uralkodócsaládokkal, és jó viszonyt ápolni Magyarország szomszédaival. A lengyel Łokietek Ulászló leányát, Erzsébetet vette feleségül. **1335-ben a visegrádi királytalálkozón** megbékítette a cseh (Luxemburg János) és a lengyel (Łokietek Kázmér) királyt: a lengyelek Csehország javára lemondtak Sziléziáról. **Visegrádon** Károly a cseh uralkodóval megállapodott az árumegállító joggal rendelkező Bécset elkerülő kereskedelmi útvonal megnyitásáról. A terv azonban jórészt meghiúsult, mert a kereskedelmi útvonalak kialakulásában a gazdasági és földrajzi tényezők nagyobb szerepet játszottak, mint a politikai döntések.

Dinasztikus politikája eredményeként Károly biztosította, hogy elsőszülött fia, Lajos örökölje a lengyel trónt. Kisebbik gyermeke, András igényét a nápolyi trónra házassági szerződéssel alapozta meg.

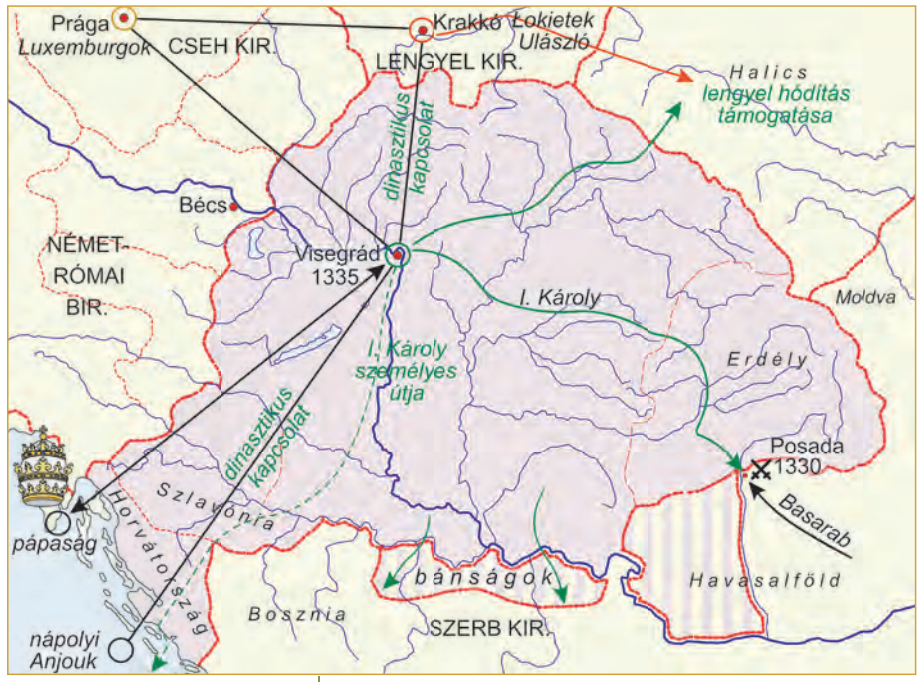

13. *I. Károly külpolitikája*

Melyek voltak I. Károly külpolitikájának fő irányai!? Állapítsd meg a király alapvető külpolitikai célkitűzéseit! Milyen kapcsolatban álltak külpolitikai törekvései belpolitikájával? Mennyiben határozták meg külpolitikáját dinasztikus célok?

„Az Úr 1335. évében […] János cseh király […], meg a lengyelek királya [III. Kázmér] Magyarországra, Visegrád várába jött Károly királyhoz, hogy ott örök egyezséget kössenek. […]

Mivel Lengyelország királya adófizetője volt a csehek királyának, s mivel Károly, Magyarország királya feleségül bírta a lengyel király nővérét [Łokietek Erzsébetet], Magyarország királya, Károly, ötszáz márka legfinomabb aranyat adott neki, hogy megválthassa őt a cseh királynak fizetendő adózástól. Elhatározták itt azt is, hogy ha e királyok közül bármelyiket vagy országukat valami ellenség támadná meg, a többiek kötelesek segítségére sietni. És ezt egymás között nagy eskükötéssel is megerősítették."
(Thuróczy János: A magyarok krónikája, 1488)

Foglald össze tömören a visegrádi megállapodás lényegét! Mutasd be a forrás segítségével Károly külpolitikai törekvéseit a térségben!

14. *A királytalálkozó színhelye, a visegrádi vár romja*

Nézz utána az interneten, hogy a visegrádi vár és palota mely részei álltak már az Anjouk korában! Nézz utána, hol épült meg Visegrádon Károly és Lajos palotája!

15. *Nagy Lajos külpolitikája*

Kövesd nyomon a térkép alapján Lajos külpolitikáját! Határozd meg a hadjáratok céljait és eredményeit! Jellemezd Magyarország külpolitikai helyzetét a korszakban! Értékeld a tatár és az oszmán veszélyt, valamint Lajos király ezek elhárítására tett lépéseit!

NAGY LAJOS KÜLPOLITIKÁJA Károly király hű bárókat és telt kincstárat hagyott elsőszülött fiára, **I. (Nagy) Lajos**ra (1342–1382). A serdülőként trónra került királyra már uralkodása kezdetén rászakadt az atyjától örökölt dinasztikus politika gondja. Öccsét, András herceget, a nápolyi trón várományosát meggyilkolták. A kor elvárásainak megfelelően Lajos háborúval kívánt elégtételt venni, és biztosítani akarta dinasztiája számára a nápolyi trónt. Itáliai hadjáratai a katonai sikerek ellenére ezt a célt nem érték el.

- Lajos hatalmas összeget (6 tonna ezüst és 5 tonna arany) fizetett azért, hogy az avignoni pápai udvar elismerje öccsét, Andrást a nápolyi trón örökösének. Andrást azonban felesége (Johanna) meggyilkoltatta. Lajos nem hagyhatta megtorlatlanul a merényletet, és a trónigényről sem mondott le. Két hadjáratot (1347–1348, 1350–1352) indított Nápolyba. Csapatai mindkét alkalommal elfoglalták a várost, de a távoli tartományt a magyarok nem tudták megtartani. A nápolyi örökségért folytatott küzdelem kimerítette a királyi kincstárat.

Hosszú uralkodása alatt Lajos számos háborút viselt (Velence ellen, Havasalföldön és Moldvában, a Balkánon stb.). Ezek eredményeképpen Magyarországot délen és keleten hűbéres államok vették körül. A hadjáratokban a királyi haderő mellett a bárói bandériumok is részt vettek, így megerősödtek a bárói családok. Ugyanakkor a bárók Lajoshoz haláláig teljes mértékben hűek maradtak. 1370-ben Lajos örökölte a lengyel trónt. Magyarország és **Lengyelország** így **perszonálunióba** került egymással, vagyis ugyanaz a személy volt a király, de a két ország államszervezete továbbra is elkülönült.

AZ 1351-ES TÖRVÉNYEK Az eredménytelen itáliai hadjáratok és a katonák által Magyarországra behurcolt pestis okozta belső feszültség levezetésére Lajos 1351-ben országgyűlést hívott össze. Ezen a bárók és a főpapok mellett a nemesek is részt vehettek. Megújították az Aranybullában megfogalmazott **sarkalatos nemesi jogokat** (adómentesség, törvényes ítélet nélkül nem foghatók el, házuk sérthetetlen, csak az ország védelmére kötelesek hadra kelni).

Egy ponton azonban változtattak az Aranybulla rendelkezésén: a szabad örökítés (végrendelkezés) jogát elvették. Ellenkezőleg, a birtokot tilos volt elidegeníteni, az a nemzetségen belül apáról fiúra szállt. A Lajos által törvényesített **ősiség** védte a nemesi birtok egységét, és megóvta attól, hogy esetleg a bárók kezére jusson. A fiúágon kihalt nemzetségek birtokai a háramlási jog révén a királyra szálltak vissza. Így

Az 1351-es törvények bevezetője felsorolja I. (Nagy) Lajos uralkodói címeit: „Lajos, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodoméria, Kunország és Bolgárország királya, Salerno fejedelme és a szent Angyalhegyi javadalom ura." *(Forrás: Csukovits Enikő: Az Anjouk birodalma 1301–1387. Kossuth Kiadó, 2009., 78. o.)*

Nézzetek utána (a történelmi atlaszban és az interneten), hol helyezkednek el a felsorolt területek! Hogyan mutatja a felsorolás Nagy Lajos külpolitikai törekvéseit? Hogyan bővülhetett a felsorolás 1370 után?

„6. Ezenkívül bármely néven nevezett minden szabad faluban […] élő valamennyi szántóvető és szőlőbirtokos jobbágyainktól is – kivéve a fallal övezett városokat – ezek minden terményének és borának a kilencedrészét [a kilencedik tized] fogjuk beszedni, és a királyné asszony is be fogja hajtani, és a fent említett bárók és nemesek bármely birtokaikon élő minden szántóvető és szőlőbirtokos jobbágyuktól hasonlóképpen hajtsák be és szedjék be azok minden terményének és borának a kilencedrészét a saját szükségletükre. […] És ha egyesek az imént említett behajtással kapcsolatban másként járnak el, az olyan ellenszegülőknek és jelen rendeletünk meghiúsítóinak a birtokain a terményeknek és a bornak ama kilencedrészét – bármiféle mérséklés és engedmény nélkül – a saját szükségletünk céljaira fogjuk behajtani." *(1351-es törvények)*

Foglald össze tömören a 6. pont tartalmát (kikre vonatkozik, kikre nem, mely területet szabályoz stb.)! Állapítsd meg, mely folyamat lezárulását jelzi a törvény!

az új rendelkezés biztosította a királyi földbirtokállomány folyamatos utánpótlását. A későbbiekben ez tette lehetővé az uralkodók számára, hogy híveiket birtokokkal jutalmazzák.

Az **1351-es törvények a kilenced** (kilencedik tized) bevezetésével egységesítették a jobbágyok földesúri szolgáltatását. A törvény minden földesurat kötelezett a kilenced beszedésére. Így biztosította a nemesség számára a jobbágyok munkaerejét, mivel ezután a nagybirtokosok nem tudták kedvezményekkel elcsábítani jobbágyaikat.

▪ Kimondták az „egy és ugyanazon nemesi szabadság" elvét. Ennek értelmében jogilag egyenlő lett volna báró és nemes. A rendelkezésnek soha nem tudtak érvényt szerezni, de hozzájárult a nemesség öntudatának növekedéséhez.

„9. Mi tehát országunk említett báróinak, előkelőinek és nemeseinek a kérését királyi kegyes jóindulattal meghallgatván,

10. […] legkedvesebb ősünknek és elődünknek, András király úrnak előbb említett, s aranypecsétjével megerősített, minden gyanútól teljességgel mentes, szóról szóra ide közbeiktatott oklevelét [az 1222-es Aranybullát], a benne leírt minden szabadsággal együtt elfogadván, magunkévá tévén és jóváhagyván:

11. kivéve egyedül ugyanazon kiváltságlevélből az előbb említett módon kirekesztett egyetlen cikkelyt, azt tudniillik, »hogy az örökösök hátrahagyása nélkül elhaló nemeseknek jogukban áll birtokaikat még életükben és haláluk esetére az egyháznak vagy másoknak, akiknek akarják, átadni vagy hagyományozni, eladni vagy elidegeníteni«, éppen ellenkezőleg: egyáltalán ne legyen joguk ezt megtenni, hanem birtokaik a jog szerint és törvényesen tisztán és egyszerűen, minden ellentmondás nélkül legközelebbi atyafiaikra, nemzetségeikre háramoljanak." *(1351-es törvények)*

Elevenítsd fel az Aranybullában a szervienseknek biztosított jogokat! Kiknek az érdekeit szolgálták a törvényben rögzített változtatások? Állapítsd meg, mely, már az Árpád-korban megismert felségjogot újít fel a törvény!

„11. […] Ugyanazon nemeseknek a kérésére ahhoz is hozzájárultunk, hogy mind az országunk határai között lakó valódi nemesek, mind pedig azok is, akik országunk határain belül fekvő hercegi tartományokban élnek, egy és ugyanazon szabadságot élvezzék.

12. És mostantól fogva s a jövőben a »bán zsolozsmájának« nevezett nyestbőradó ügyében se zaklassák őket [a Dráva és a Száva között élő nemeseket], hanem miként országunk más részeinek többi nemesei, ők is teljességgel kivételezettek és mentesek legyenek bármiféle más, eddig fizetni szokott adónak mindennemű szolgáltatása alól. […]

15. A nemeseket arra se kényszerítsék, hogy útjukban a vámhelyeket érintsék, hanem azokon a réveken, amelyeken csak akarnak, minden akadály nélkül szabad átkelésük legyen." *(Lajos király 1351-es törvényeiből)*

Határozd meg, mely társadalmi csoport érdekeit szolgálták elsősorban az 1351-es törvények! Mely folyamat befejeződéséről tanúskodnak az előírások? Magyarázd meg, milyen politikai célok vezették a törvény kiadóját!

Az 1351-es törvények évszázadokra meghatározták a magyar jog fejlődését. A törvények azt tükrözik, hogy a magyar társadalom lényegében már a nyugati rendi társadalmakhoz hasonult. A papság mellett jól meghatározhatóan körvonalazódott a bárók és a nemesség csoportja. Befejeződött a jogilag egységes, szabad költözésű jobbágyság kialakulása.

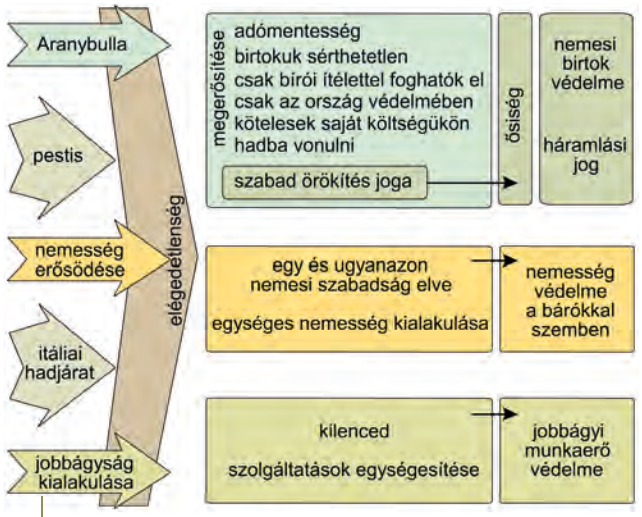

16. *Az 1351-es törvények vázlatos ábrája*

Mely problémák vezettek a törvények kiadásához? Milyen céllal születtek a törvények? Hogyan érvényesültek az egyes társadalmi csoportok érdekei a törvényekben?

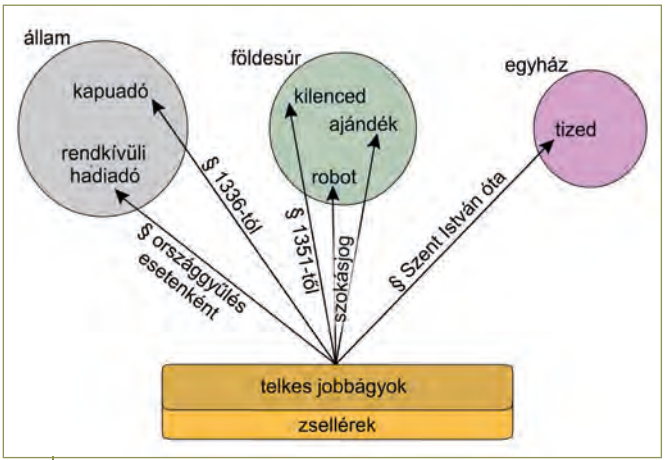

17. *Jobbágyi szolgáltatások*

Kövesd nyomon időrendben a jobbágyi szolgáltatások alakulását! Milyen tendencia figyelhető meg?

Nagy Lajos a trónon hívei körében (Képes Krónika)

18.

Milyen csoportokra osztotta az illusztrátor Lajos híveit (a ruhák segítenek a válaszban)? Mi lehet a felosztás oka?

A diósgyőri vár és rekonstrukciós rajza. Lajos király a lengyel trónra kerülve gyakran tartózkodott a lengyel határhoz közel eső Diósgyőr várában, amelyet fényűző királyi székhellyé építtetett ki. A vár körüli festői völgy erdői vadászatra adtak lehetőséget, a vár közelében hévforrások törtek fel. A jellegzetes négy torony közötti részekben lakószobák, trónterem és lovagterem kapott helyet. A lovagterem számos jelentős esemény színhelye volt. Itt fogadta az uralkodó a külföldi követeket, itt születtek az itáliai államokkal kötött békék is.

19.

Mutasd be a kép és a rajz alapján a diósgyőri várat!

18. A TÖRÖK FENYEGETÉS ÁRNYÉKÁBAN

HÁTTÉROLVASMÁNY

A SZENT KORONA A magyar korona aranyból készült, melyet rekeszzománc képek és drágakövek ékesítenek. A korona két részből áll: a felső latin és az alsó görög (bizánci) koronából. A görög korona is két tagból tevődik össze, az abroncsból és az azt díszítő rekeszzománcokból. A latin korona négy abroncson nyugvó pántból áll, melyet szintén rekeszzománcok díszítenek.

A bizánci korona felső részén, a korona elülső oldalán Krisztus képe, vele átellenben, a korona hátsó részén Dukász Mihály bizánci császár látható. A bizánci korona alsó részén – az abroncson – arkangyalok, a Bizáncban kedvelt szentek találhatók. Az abroncs hátulsó részén szerepel Konstantin bizánci herceg és I. Géza magyar király képmása (a görög feliraton: „Géza, Turkia hívő királya").

A latin korona pántjain a tizenkét apostolból nyolc szerepel, míg középen, az abroncs tetején a kereszttől átfúrva Krisztus.

1. *A Szent Korona*

2. *A Szent Korona részei: a latin és a görög korona*

Azonosítsd a rajz segítségével a korona részeit! Hasonlítsd össze a magyar koronát a kor hasonló uralkodói jelvényeivel! Nézz utána az interneten a Szent Korona eredetéről szóló különböző magyarázatoknak!

A SZENT-KORONA TISZTELETÉNEK KEZDETEI Az uralkodói koronának tulajdonított különleges jogi tartalom nem egyedi magyar jelenség. Szinte egész Nyugat- és Közép-Európában a korona jogaként értelmezték a király jogait. Így volt ez Angliában, Aragóniában, s különösen a hűbéri széttagoltságban élő Franciaországban a XIV. században, ahol a korona már a francia állam egységének jelképévé vált. Lengyelországban hasonló szerepet töltött be a korona.

A XI. században István király Intelmei említik a koronát, azonban ekkor még csak a királyi méltóság jeleként, amely nem független a király személyétől. Hiszen a korszak felfogása a királyi hatalom forrását alapvetően Istenben látta.

A XIII. századra az uralkodó és a korona fogalma szétvált. Megjelent a korona iránti hűség, s a „korona joga" elválik az éppen uralkodó király személyétől. Nem véletlen, hogy a XIII. században jelentkezett egyre gyakrabban a Szent Korona megjelölés, ami arra a felfogásra utal, hogy a kortársak a korona eredetét Szent István korára vezették vissza, ami a magyar koronaeszme egyik sajátosságára, a konkrét tárgyhoz való kötődésre utal. Ezzel párhuzamosan, ahogy a világi előkelők részesei lettek a hatalomnak, az országnak, úgy kezdték a korona alatt a királyt és a királyi tanácsban képviselt országnagyokat érteni. A XIV. században már a király és a Szent Korona együtt jelentették a Magyar Királyságot, vagyis a magyar államot.

„Elhozták hát az apostoli áldás levelét a koronával és kereszttel együtt, s miközben a püspök és a papság, az ispánok és a nép egybehangzó magasztalásukat fennen kiáltották, Isten kedveltjét, István királyt az olajkenettel felkenve a királyi méltóság diadémjával szerencsésen megkoronázták." *(Hartvik püspök legendája, 1116 előtt)*

Milyen szerepet játszott a korona Szent István koronázási szertartásában? Kitől kapta István a forrás szerint koronáját? Mi ennek a jelentősége?

3. *I. Géza a Szent Korona rekeszzománc képén*

Mit bizonyít az, hogy a kép ma rajta van a Szent Koronán?

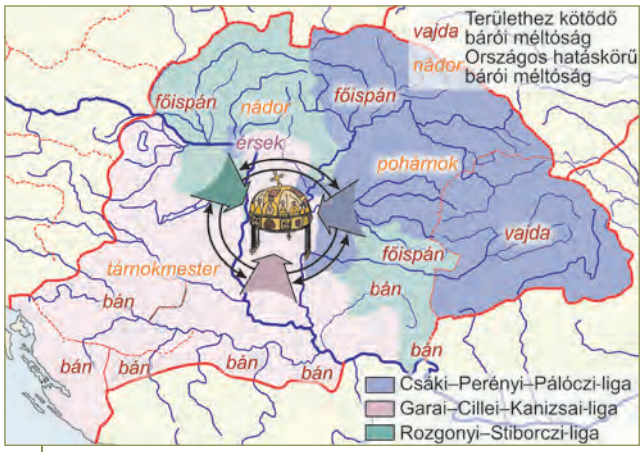

4. *Ligauralom Magyarországon*

Határozd meg a térkép segítségével a bárói liga fogalmát! Hasonlítsd össze a ligák és a tartományúri hatalom jellegét! Milyen mozgástere maradt a királyi hatalomnak a ligák uralma idején?

5. *A Sárkányos Lovagrend jelképe. Zsigmond a rendet a hozzá hű bárók számára alapította (1408). A rend védőszentje Sárkányölő Szent György volt. A farkával önmagát megfojtó sárkány a középkorban az önfeláldozás jelképe volt.*

6. *A korona megtalálása a Képes Krónikában. A Szent Koronát a cseh Vencel átadta a bajor Ottónak. A koronát tartalmazó zsák leoldódott Ottó lováról. Az elveszett koronát azonban megtalálták.*

Nézz utána a 145. oldal térképén, hogy ki volt Vencel és Ottó!

A KIRÁLYI HATALOM HELYREÁLLÍTÁSA – A RENDISÉG KIBONTAKOZÁSA Lajos halálát követően véres trónviszályok törtek ki. E küzdelmekből Lajos leányának, Máriának a férje, **Luxemburgi Zsigmond** (1387–1437) és az őt támogató bárók kerültek ki győztesen. Zsigmondot is megkoronázták (1387), a királyi hatalom azonban jelentősen meggyengült, mert a királyi várak nagy része a bárók örökbirtokává vált. Az ország várainak alig 20%-a maradt királyi kézben. Zsigmond ügyes politikával lépésről lépésre erősítette meg a hatalmát. Ellenfelei egy részét erővel kényszerítette meghátrálásra, másokkal szövetségre lépett. Zsigmond tekintélyét növelte az is, hogy német király (1410), cseh király (1420), majd német-római császár (1433) lett.

▪ Nagy Lajosnak nem született fiú örököse, így a trónutódlás biztosítása érdekében leányainak megfelelő férjről kellett gondoskodnia. A magyar trónt öröklő Máriának Luxemburgi Zsigmondot (IV. Károly német-római császár fiát) szánta. Máriát megkoronázták (uralkodott: 1382–1395), a bárók egy része azonban egy másik jelölt (az Anjou-házbeli „Kis" Károly) mögött sorakozott föl. A trónviszályban a bárók érdekcsoportokba, ligákba szerveződtek, ami jelentősen növelte az erejüket. Új jelenség, hogy a nemesség is színre lépett. Igaz, még nem önálló erőként, hanem valamelyik bárói liga mögött felsorakozva.

Amikor Mária balesetben meghalt, Zsigmond Cillei Borbálát vette feleségül, így rokonságba került a nagy hatalmú bárói családdal. A Zsigmondot támogató liga (Garaiak és Cilleiek) egységét jelképezte a Sárkányos Lovagrend megalapítása (1408). Zsigmond a háramlási jog révén a koronára visszaszálló birtokokat felhasználva hozzá hű idegeneket és magyar nemeseket emelt bárói rangra (Ozorai Pipo, Rozgonyiak).

Zsigmond a bárókkal szemben igyekezett elősegíteni a nemesség renddé szerveződését. Növelte szerepüket a vármegyében, s meghívta képviselőiket az országgyűlésekre. A bárótól (főnemesektől) való megkülönböztetésül ekkortól nevezik a birtokos nemeseket **köznemeseknek**.

▪ Miközben a vármegyei nemesek a bárók familiárisai voltak, a választott tisztségek révén a vármegye irányításában növelhették szerepüket. Már a kehidai oklevélből (1232) értesülünk arról, hogy II. András a Zala vármegyei nemeseknek négy szolgabíró választását engedélyezte, hogy gátat szabhassanak a bárók önkényének. A XIV. század végétől egyre több vármegyei tisztviselőnél érvényesült a választás. A folyamat a XV. század végére majd oda vezet, hogy az ispán helyettesét, az alispánt (aki a vármegye ügyeit ténylegesen irányítja) is választják.

A SZENT KORONA AZ ÁLLAMHATALOM KIFEJEZŐJE A hatalomról vallott felfogásban nagy változás történt, illetve jelentős folyamat vált nyilvánvalóvá 1401-ben, amikor a bárók Siklós várában rövid időre fogságba vetették Zsigmond királyt. A királyt elfogó bárók a „**Szent Korona** joghatóságának felhatalmazásából" irányították az országot, vagyis gyakorolták a királyi felségjogokat. Miután az uralkodó kiegyezett a bárókkal, visszanyerte felségjogait, de egyértelmű lett, hogy a korona nemcsak a királyt, hanem a vele együttműködő bárókat is jelenti. Ez a **Szent Korona-tan** kialakulását jelezte.

A XV. században, az egymást váltó dinasztiák korában – az európai fejlődéssel párhuzamosan – a Szent Korona jelentősége tovább nőtt. Jól jelzik ezt az esküszövegek, melyekben a király mellett már rendszeresen ott szerepel a Szent Korona.

Megerősítette a korona különálló hatalmáról vallott elgondolásokat a XV. században a rendiség és a szabad királyválasztás kialakulása. Az I. (Jagelló) Ulászlót 1440-ben

megválasztó rendek oklevelükben kijelentették, hogy a koronázás az országlakosok akaratától függ. Ez nagy változást jelent, a korona most már nemcsak a királyt és a bárókat, hanem az országlakosokat, vagyis az ország rendjeit jelenti. Ez a Szent Korona-tan lényege. A Szent Korona-tan eszméje mutatja a nemesség belépését az ország irányításába.

1440-ben Albert király özvegyének, Erzsébet királynénak a komornája, Kottanner Jánosné ellopta a Szent Koronát. Ekkor a rendek, mint a korona (az ország) hatalmának forrásai, a koronához fűződő tartalmat egy új koronára ruházták át.

Az uralkodó személyétől elvonatkoztatott, az országot jelképező korona nevében irányította az országot kormányzósága idején Hunyadi János.

VÁROSFEJLŐDÉS A szabad királyi városok és a bányavárosok gazdasági fejlődését az uralkodó számos intézkedéssel támogatta. Az erősödő városokban szövetségest látott (pl. 1405-ben tanácskozásra hívta követeiket Budára). Kiváltságokkal (árumegállító jog, vásártartási jog), a mértékrendszer egységesítésére tett kísérlettel igyekezett erősíteni a helyzetüket.

„[…] 10. Aztán megállapítjuk, hogy ha országlakosaink közül akármilyen rendű vagy rangú, a főpapoknak, bárónak, nemeseknek vagy más rendű embereknek a jobbágyai vagy parasztjai ellen valami jogi vagy keresete lesz, az iránt először és elsősorban azoknak földesurai előtt kell törvényesen föllépni.

És ha e falusiak vagy parasztok urai az igazságszolgáltatást megtagadnák, vagy annak eszközlésében késedelmeskednének, akkor hívja az ilyen földesurakat az igazságszolgáltatás megtagadása címén annak a megyének az ispánja, alispánja vagy szolgabirái elé törvényesen perbe, amelyben az igazságszolgáltatás megtagadása megtörtént.” *(Zsigmond 1405. évi ún. nagyobb dekrétumából)*

Az igazságszolgáltatás mely szintjére vonatkozik a dekrétum? Kiknek a jogi ügyeit tárgyalja, és hogyan szabályozza? Milyen szándékok vezették a jogalkotót (a királyt)?

TULAJDON SZERINT	TELEPÜLÉSI HIERARCHIA	GAZDASÁGI SZEREPE	TÁRSADALOM	JOGÁLLÁS
király	szabad királyi városok, bányavárosok	**céhes ipar, bányászat,** kereskedelem, mezőgazdaság	polgárok (patríciusok, kézművesek) városi plebs	városi kiváltságok (városfal, egyösszegű adó, saját vezető, saját bíró, papválasztás)
a föld tulajdonosai (király, bárók, főpapok)	mezővárosok	**árutermelő mezőgazdaság,** kereskedelem	jobbágyok	egyösszegű adó, korlátozott bírói jogkör
	falvak	**mezőgazdaság,** árutermelés	jobbágyok	fejenkénti adózás, úriszék

7. *A XV. századi magyar településszerkezet*

Sorold fel a korabeli Magyarország településtípusait! Hasonlítsd össze az egyes településtípusok gazdasági, jogi, társadalmi és tulajdonosi viszonyait! Fogalmazd meg az ábra alapján, mit jelent a településhierarchia!

8. *A koronázási jogar*

Nézz utána, hogy a jogaron kívül melyek voltak még a koronázási jelvények!

„Amikor önagysága [Albert] elkészült, hitvesével, a nemes királynéval [Erzsébet] először is Visegrádra ment, és magával vitte a Szent Koronát legkisebb leányához, a hercegkisasszonyhoz, s többen vele mentek, magyar urak is, hozták a Szent Koronát, s bevitték egy bolthajtásos helyiségbe, amely ötszögletű volt, s én, Kottanner Jánosné szintén ott voltam, karomon tartottam a hercegkisasszonyt, és jól láttam, hogyan, hová teszik a Szent Koronát.

[…] nem sokkal utána a nemes király megbetegedett egy kórban, amelyet vérhasnak neveznek. […] Itt halt meg Albert, a nemes király és fejedelem. […] Délelőtt egy magyar nemesúr […] beszélt nagyságos úrnőnkkel, és azt mondta neki, hogy a nemes Albert király a Szent Koronát elvitette Visegrádról. Ez őnagyságát rögvest megijesztette. […] két gróf ekkor hozzám jött, beavattak bizalmukba, s együtt mentünk az ajtóhoz, amelyen át a Szent Koronához lehetett jutni. Itt a pecsétek teljesen épek voltak, amit a királynénak rögtön meg is írtak. Őnagysága ezután maga is meg akart győződni a valóságról, eljött Visegrádra […]. Aztán fogták a Szent Koronát, és egy ládikába helyezték […] a ládához közel egy ágy állott, ezen feküdt a nemes királyné nehéz terhével [állapotos volt a későbbi V. Lászlóval] […] tűz támadt a szobában. […] a nemesurak fölöttébb csodálkoztak, s azt tanácsolták, hogy a Szent Koronát megint vissza kellene tenni a ládába, s ismét a kincseskamrába kellene vinni, ahol addig is volt. […] a bölcs és nemes királyné […] minden gondolata és törekvése a Szent Koronára irányult, hogy kérhetné ezt a magyar uraktól a saját birtokába. Ezt abban a hitben tette, hogy ha fiút szül, ezt ne semmizzék ki az ország birtoklásából, ha pedig leányt hordoz méhében, akkor még inkább szeretne a magyar urakkal megegyezésre jutni. Engem pedig nagyon kérdezett, kihoznám-e számára a Szent Koronát. […]

Akkor ő [az asszony segítőtársa] a lakatról levette a rápecsételt kendőcskét, amelyet a várnagy tett oda, kinyitotta az ajtót, szolgájával együtt bement, és keményen dolgozott a többi lakaton, úgyhogy az ütögetés és a reszelés zaja kivehetően hallatszott. […] Nagyon aggódtam a lelkemért, jobban, mint az életemért. Arra kértem Istent, ha mindez ellene való volna, ha ezért el kellene kárhoznom, vagy pedig ebből baj származnék az országra és lakóira, akkor Isten legyen lelkemnek irgalmas, és inkább hagyjon előbb itt meghalnom. […] Segítőtársam fogott egy vörös bársonyvánkost, felfejtette, kivette belőle a tollak egy részét, a Szent Koronát beletette a vánkosba, majd újra bevarrta. […]

Majd az érsek fogta a Szent Koronát, és fejére tette a legnemesebb királynak [a tizenkét hetes Lászlónak], amint ez az üdvös kereszténységben ma szokásos: László királyt, Albert király fiát és Zsigmond császár unokáját pünkösd szent napján az esztergomi érsek a Szent Koronával Fehérvárott koronázta meg.” *(Kottanner Jánosné emlékiratából, 1439–1440)*

Miért döntött úgy Erzsébet királyné, Zsigmond király leánya, hogy ellopja a Szent Koronát? Miért hangoztatja az emlékirat, hogy a csecsemő Lászlót az esztergomi érsek Fehérvárott, a Szent Koronával koronázta királlyá?

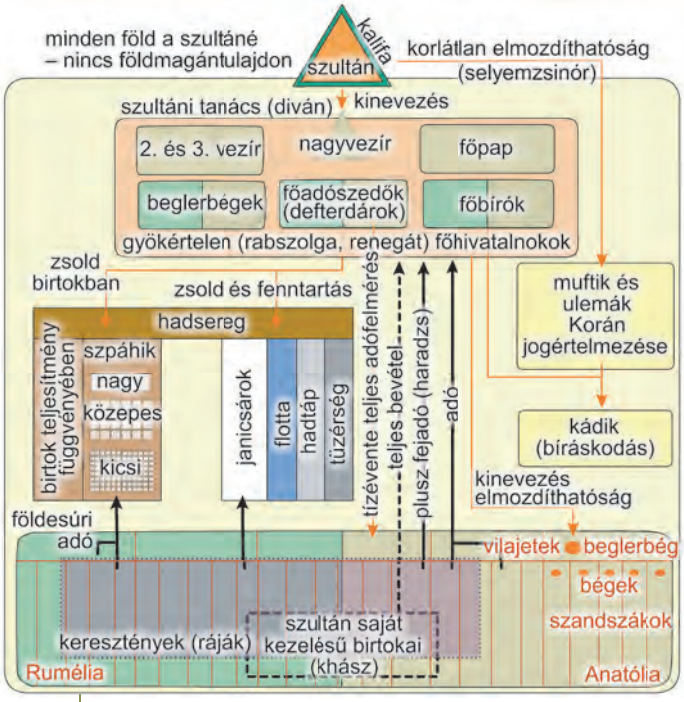

9. *Az Oszmán Birodalom felépítése*

Mutasd be az ábra alapján a szultán szerepét! Kik alkották az Oszmán Birodalom vezető rétegét? Hasonlítsd össze helyzetüket a nyugat-európai vezető réteg helyzetével! Mutasd be a birodalom közigazgatását és hivatalszervezetét! Miben volt fejlettebb a korabeli nyugati államszervezeteknél? Hogyan épült fel az oszmán hadsereg? Mi a kapcsolat a hadsereg fenntarthatósága és az államszervezet felépítése között?

„Amikor megindul a hadsereg toborzása, akkora készséggel és gyorsasággal gyűlnek és jönnek össze, hogy azt hihetnéd: nem háborúba, hanem lakodalomba szól a meghívás; sőt alig győzik kivárni a bevonulás idejét, s ők maguktól jönnek a gyülekezőhelyekre, és ha olykor-olykor úgy esik, hogy nincs éppen háborújuk, akkor nagy unalom szállja meg őket, és nemcsak azok sietnek bevonulni, akiket összeírtak, hanem önkéntesen, az összeírtaknál többen igyekeznek és szinte futnak az adott helyre. Ezért aztán a török nem valami sokat fáradozik hadserege összetoborzásán, hanem csak egyszerűen kiküldi hírnökeit az elöljárókhoz, kitűzi a napot és az időpontot, a hírvivők azon nyomban kiviszik a hírt a városokba és mezővárosokba, és egyetlen hónap leforgása alatt összejönnek abban a rendben, ahogyan összeíratásuk azt tartalmazta, mégpedig a gyalogok külön a lovasoktól, mindegyikük a saját elöljárójával, ugyanabban a rendben, ahogyan a harctéren is tábort szoktak verni és harcba készülődni. […] Ha viszont a török azt látja, hogy súlyosbodik számára a háború, azon nyomban hírvivőket küld szét az egész országba, s minden negyedik vagy ötödik hadkötelest parancsra bevonultat az otthon maradók költségén. […] Ezenfelül: vallják, hogy boldogok lesznek, ha nem otthon, a vénasszonyok könny- és nyálfolyása közepette, hanem a csatatéren, az ellenség lándzsái és nyilai között halhatnak meg. S azokat, akik így halnak meg, nemcsak hogy nem siratják, hanem szenteknek s győzteseknek hirdetik, példaként prédikálják, s emelik magasra." *(Georgius de Hungaria, a törökök között két évtizedig fogságban élő szerző művéből, 1458)*

Ismertesd a forrás alapján a török hadkiegészítés rendszerét! Milyen két fegyvernemről tudósít a forrás? Magyarázd meg, mely tényezők miatt érdekeltek a hadba vonuló törökök a győzelemben!

A XV. században a szabad királyi városok mellett gyors fejlődésnek indultak a földesúri joghatóság alatt álló mezővárosok. Ezek az elsősorban mezőgazdasággal foglalkozó települések a városi kiváltságoknak csak szűkebb körével rendelkeztek (pl. az adót egy összegben fizették). Ez is elegendő volt ahhoz, hogy a jobbágyi munka eredményesebb legyen, és e városokban fejlődjön a leggyorsabban a mezőgazdasági árutermelés.

AZ OSZMÁN BIRODALOM FELEMELKEDÉSE A XIII. században a mongol terjeszkedés elől iszlám vallású nomád török törzsek érkeztek Kis-Ázsia északnyugati területére. Eleinte más uralkodók megbízásából katonáskodtak. A harcos nép államát Oszmán vezér szervezte meg a XIII. század végén. Megkülönböztetésül a környező török népektől oszmán-törököknek nevezték magukat. Gyors terjeszkedésüket elősegítette, hogy a térségben Bizánc hanyatlása miatt hatalmi űr alakult ki.

Oszmán utódai, a **szultánok** – az iszlám elveknek megfelelően – despotikus hatalmat (korlátlan egyeduralmat) építettek ki. A törökök nyugati és keleti irányban egyaránt terjeszkedtek. Megszerezték Kis-Ázsia nyugati vidékeit, és a Balkán kis államainak egymás elleni harcát kihasználva megvetették lábukat Európában (1354).

A muszlim birodalom erejét elsősorban államszervezete biztosította. A teljesen központosított hatalom még a fejletlen területek erőforrásait is a hadsereg szolgálatába tudta állítani.

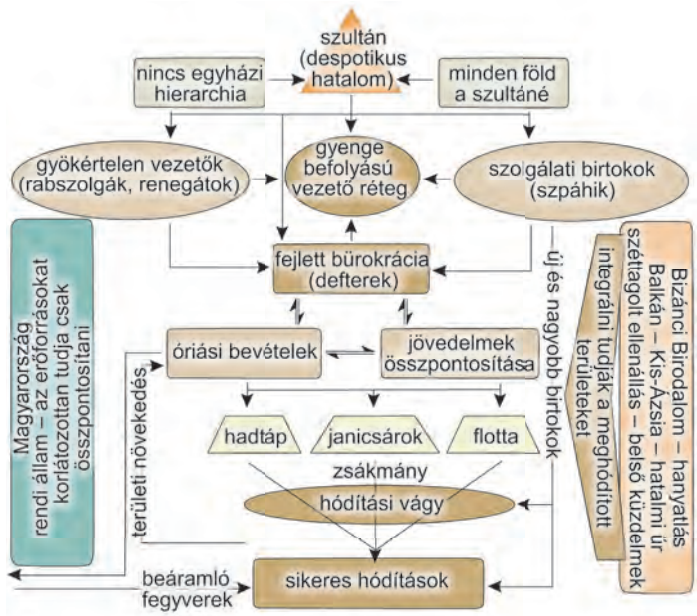

10. *Az Oszmán Birodalom és a hódítások*

Bizonyítsd be az ábra alapján, hogy az Oszmán Birodalom felépítése a hódítások szolgálatában állt!

Elvben a birodalom egész területe a szultán tulajdona volt. A földek egy részét a szultán saját kezelésében tartotta (khász birtokok). A földek döntő részét könnyűlovas katonáinak, a **szpáhiknak** adta katonai szolgálat fejében. (Gyakorlatilag ez természetbeni zsold volt.) A szpáhik feltétlen hívei lettek az uralkodónak, mert tőle függött a megélhetésük. Birtokukat a szultán bármikor visszavehette, nem örökíthették azt. A birtokadomány nagysága a szolgálat arányában csökkent vagy növekedett.

A török haderő elitalakulatát a **janicsárok** adták. Ezt a gyalogos alakulatot jórészt átnevelt, muszlimmá vált keresztény gyerekekből szervezték. A janicsárok állandóan katonai közösségben éltek, kemény kiképzést és jó fegyverzetet kaptak. (Létszámuk a XV. század végére elérte a 10 000 főt, és egy részüket már felszerelték puskával.)

▪ A szpáhibirtokok nyilvántartását, a janicsárok zsoldjának előteremtését csak fejlett hivatalszervezet biztosíthatta. A pénzügyeket a korabeli európai államokat messze meghaladó szervezettségű hivatal intézte. Az adószedők (defterdárok) tízévenként az egész birodalom területén felmérték a fellelhető jövedelmeket. A központ számára ezek az összeírások szolgáltak alapul a szolgálati birtokok kiosztásánál és az adók megállapításánál. A birodalom területét tartományokra (vilajet) osztották. A vilajet élén beglerbég (vagy pasa) állt.

A szultánok feltétlen hatalmát szolgálta, hogy vezető tisztségviselővé előszeretettel emeltek fel rabszolgákat. A jórészt idegen származású embereket azután bármikor félreállíthatták. A kegyvesztettek a szultán felszólítására gyakran önként vetettek véget az életüknek (amikor „megkapták a selyemzsinórt"). A rendszer a vezető réteg számára nem adott lehetőséget az ellenállásra a szultáni akarattal szemben.

Az iszlám országokban nem volt külön világi törvénykezés, a bírák (kádik) a Korán alapján ítélkeztek. Emiatt fontos, hogy a szultánok a birodalom vallási vezetői (kalifa) is voltak.

Az **Oszmán Birodalom** államszervezete az erős hadsereg fenntartására épült ki. Az államszervezet csak akkor működött jól, ha a hódítások folyamatosan sikerrel jártak. Az új területek kifosztása, adóztatása tartotta el a hadsereget és a hivatalszervezetet. A területi növekedés gyarapította a kiosztható szpáhibirtokok mennyiségét, így a birodalom katonai erejét.

I. Murád szultán (1359–1389) Rigómezőnél, 1389-ben legyőzte a szerbeket. Az északi szerb területen magyar támogatással tovább létező szerb fejedelemség sorsa ezután a magyar–török harcok függvényévé vált.

11. 12. *Janicsár és szpáhi. A XV. század végén a janicsárok egy része már puskával volt ellátva.*

Mely fegyvernemekhez tartoztak a janicsárok és a szpáhik?

13. *Az oszmán előretörés a XIV. század végéig*

Kövesd nyomon az Oszmán Birodalom térnyerését! Mely tényezők segítették elő a török hódítást? Mely országokra hárult a védekezés a XV. század elejétől keleten és nyugaton?

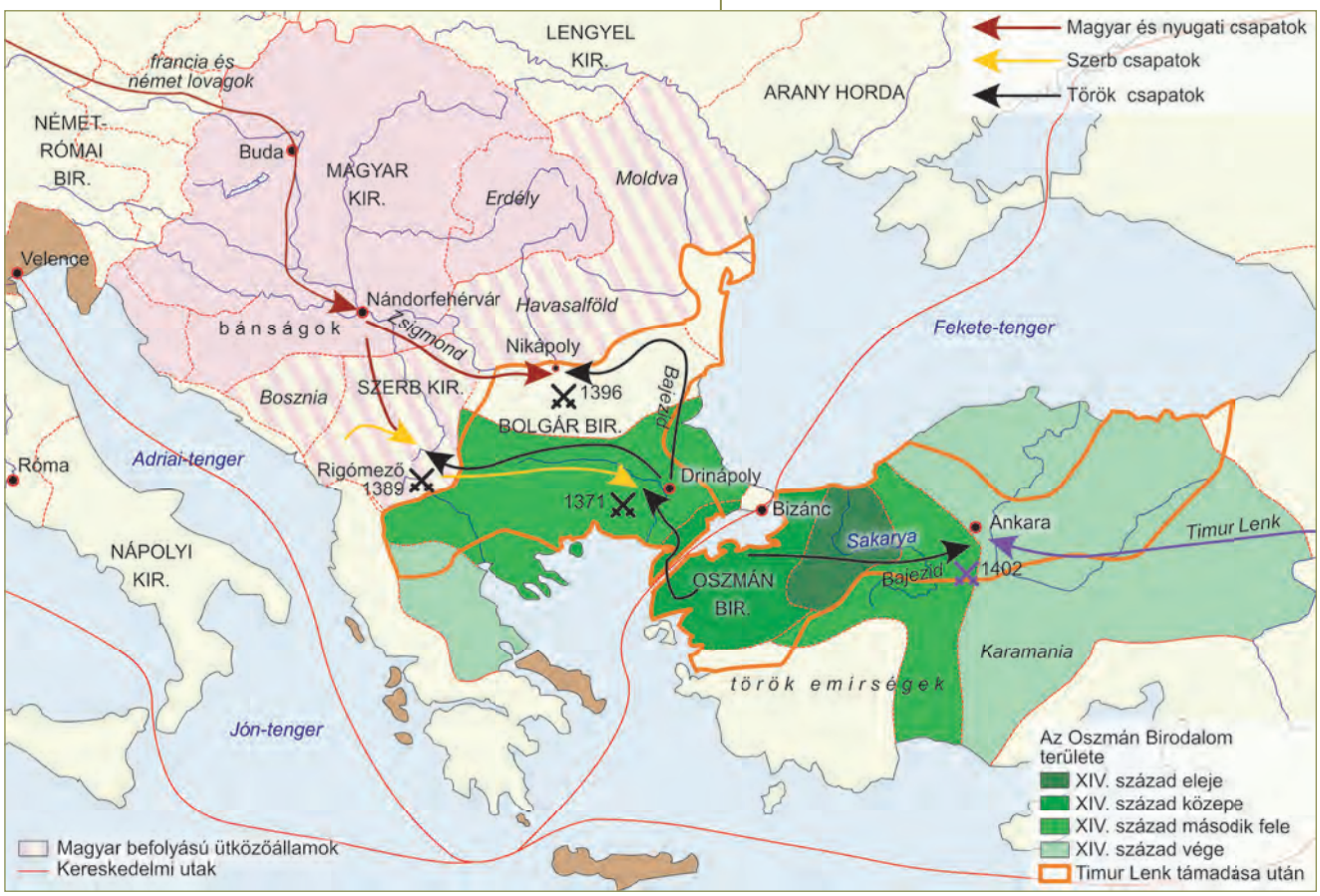

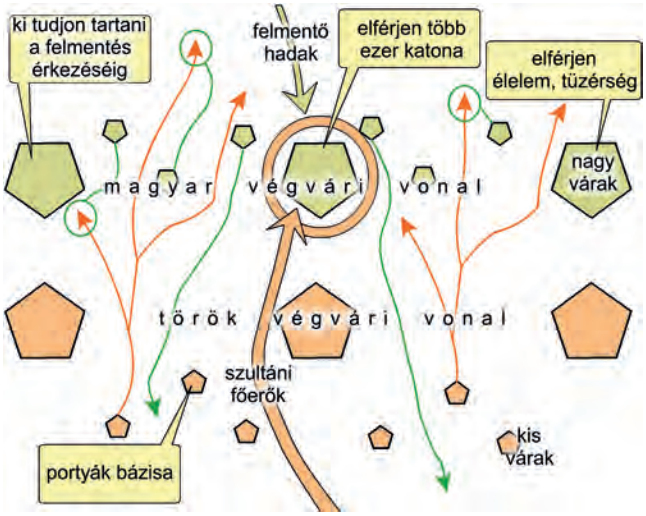

14. *A végvári rendszer működése*

Mi volt a szerepük és a feladatuk a nagyobb váraknak? Miért volt szükség a sok kis erősségre? Miért volt fontos mindkét fél számára a portyák indítása?

15. *Galambóc várának romjai. A végvári rendszer fontos láncszeme lehetett volna, ha véglegesen sikerült volna magyar kézen tartani.*

Mutasd be a kép alapján a vár védelmi rendszerét! Mit gondolsz, mekkora védősereget lehetett elhelyezni a várban! Meddig tarthattak ki az ostromlókkal szemben? (Emlékezz vissza, mit olvastál az Egri csillagokban!)

A VÉGVÁRI VONAL KIÉPÜLÉSE Az 1390-es évek elején érte el a magyar határt az oszmán hódítás. Kis portyázó csapataik pusztítottak és raboltak. Az országot évszázadok óta sikeresen megvédő magyar nemesség ellentámadásra sarkallta az uralkodót. Zsigmond **1396-ban** jelentős magyar és európai lovagsereggel indított támadást az Oszmán Birodalom ellen. Az Al-Dunánál, **Nikápoly** közelében a lovagok teljes vereséget szenvedtek I. Bajezid szultán hadaitól. A vereséget az okozta, hogy a lovagok fegyelmezetlensége miatt nem érvényesülhettek a páncélos hadviselés előnyei a fegyelmezett török gyalogsággal (janicsárok) szemben.

Az ország szerencsére nem sokkal Nikápoly után Timur Lenk mongol hadai legyőzték a törököket (Ankara, 1402). Az oszmán hódítások egy időre leálltak, ami lehetőséget biztosított Magyarország számára a török elleni védelem megszervezésére.

Zsigmond a nikápolyi vereségből levonta a tanulságot: a megújuló török betörésekkel, portyákkal szemben hatékonyabb és folyamatos védelmet biztosító hadseregre van szükség. A temesvári országgyűlésen (1397) elfogadták, hogy a nemeseknek minden 20 jobbágy után ki kell állítaniuk egy könnyűlovas katonát. E rendelkezés a király számára nagy létszámú állandó haderőt teremtett volna. Az intézkedés azonban meghaladta az ország teherbíró képességét. A korszakban a Magyarországnál fejlettebb nyugati államok sem tudtak hasonló haderőt felállítani.

A török elleni védekezést szolgálta a déli **végvári** vonal kiépítése. A várak építésének és fenntartásának költsége jórészt a veszélyeztetett végvidékre hárult. Ezen túl Zsigmond igyekezett a befolyása alá vonni az országtól délre eső államokat (Bosznia, Szerbia, Havasalföld, Moldva), s így ütközőzónát létrehozni Magyarország és az Oszmán Birodalom között. A szerbekkel való egyezség útján ismét magyar kézbe került **Nándorfehérvár**, mely erős várával a déli védelem kulcsa lett. Ostrommal sem sikerült viszont megszerezni a töröktől a fontos dunai végvárat, Galambócot. (Itt a török közvetlenül elérte a magyar határt.) Zsigmond idejében 11 új végvárat emeltek déli határainknál. Az építés és a várak fenntartása hatalmas anyagi áldozatot követelt az országtól, de a végvári vonal egészen 1521-ig megvédte az országot a törökkel szemben.

16. *Zsigmond török elleni hadjáratai és a végvári vonal*

Kövesd nyomon Zsigmond hadjáratait! Milyen tendenciát észlelsz? Mutasd be a végvári vonalat, elemezd működését!

A RENDISÉG MEGERŐSÖDÉSE Zsigmond halálát követően trónharcok robbantak ki, melyek során a királyi hatalom ismét meggyengült. A harcok időszakában a rendek (egyháziak, bárók, nemesek) intézményesítették beleszólásukat a politikai életbe. Az egyre rendszeresebben összehívott rendi országgyűlések a politika fontos tényezőjévé váltak. Magyarország a rendiség korába lépett.

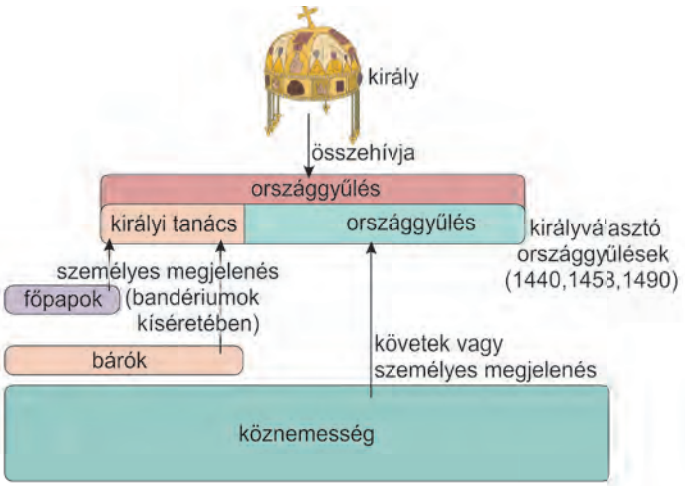

17. *A magyar országgyűlés kialakulása*

Mely rendek jöttek létre? Hogyan képviseltették magukat a kialakuló országgyűlésen? Milyen lehetett a súlya az egyes rendeknek?

„28. Hasonlóképpen hogy [hívassék össze] minden esztendőben pünkösd ünnepére az ország összes főpapja, bárója, előkelője és nemesei, kivévén a jobbágytalan vagy húsznál kevesebb jobbággyal rendelkező nemeseket, és ugyanezen a helyen [Buda] és napon maga a kormányzó, kormányzósága hivatalát és a többi báró és tanácsnokok a maguk méltóságát tegyék félre, és tárgyaljanak ugyanott az ország ügyéről." *(Az országnagyok által meghirdetett országgyűlés határozata, 1447)*

Milyen két tényező alapján állapítja meg a határozat azt, hogy kik vehetnek részt a gyűlésen?

18. *Garai Miklós nádor pecsétje. A Garaiak Mária királynő iránti hűségükkel alapozták meg családjuk vagyonát és hatalmát. Garai Miklós több mint harminc évig volt Zsigmond nádora. Vitás kérdésekben a nádor közvetített a király és a rendek között.*

▪ Zsigmond halála után leányának, Erzsébetnek a férjére, Habsburg Albertre szállt a trón (1437–1439), akit a bárók egy része támogatott (Garai–Cillei-liga). Az új uralkodó a délvidéki bárókat és a mögöttük felsorakozó köznemességet az országgyűlésen csak komoly engedményekkel tudta maga mellé állítani. Folytatódott a királyi várak és birtokok eladományozása: a király már csak egy volt az ország legnagyobb birtokosai között.

Az ismét támadó török ellen Albert hadjáratot indított. Seregében vérhasjárvány tört ki, melynek a király is áldozatul esett. Megint fellángoltak a trónharcok, melyből a lengyel király, I. (Jagelló) Ulászló (1440–1444) került ki győztesen. Ulászlót a délvidéki bárók támogatták, mert a lengyelektől segítséget reméltek a török ellen. A helyzetet bonyolította, hogy Albert özvegye, Erzsébet gyermeket szült, s a csecsemőt híveivel V. László néven megkoronáztatta. Ezután fiával Bécsbe menekült rokonához, III. (Habsburg) Frigyes német uralkodóhoz. A Habsburgok fenntartották V. László trónigényét, s Erzsébet kezében maradt a Szent Korona, valamint a királyi várak jelentős része.

HUNYADI JÁNOS TÖRÖKELLENES HÁBORÚI A havasalföldi nemesi családból származó **Hunyadi Jánost** Zsigmond emelte fel, amikor lovagjai közé fogadta. Zsigmond kíséretében megfordult Itáliában és Csehországban, megismerte a **zsoldos** és a huszita harcmodort: a fegyelmezett hadseregek előnyeit, a tűzfegyverek vagy a **szekérvár** használhatóságát. (A huszita harcmodorról lásd az ábrát is a 163. oldalon!)

Hunyadi János I. (Jagelló) Ulászlót támogatva emelkedett a bárók közé, elnyerve a szörényi bánságot, az erdélyi vajdaságot, a temesi ispánságot és a nándorfehérvári kapitányságot. Tisztségei révén az ország haderejének jelentős részével rendelkezett. Ezek a méltóságok egyben a török elleni védekezés vezetőjévé is avatták.

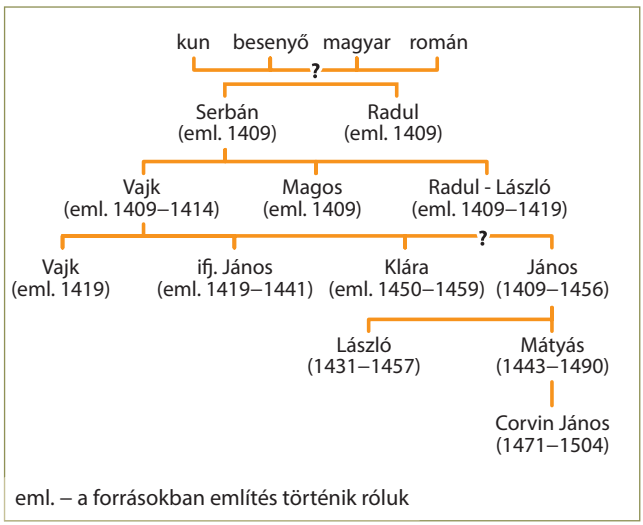

19. *Hunyadi János családfája*

Próbáld meghatározni, mely néphez tartozott Hunyadi János! Vedd számba, mely tényezők határozzák meg a kérdésre adott választ!

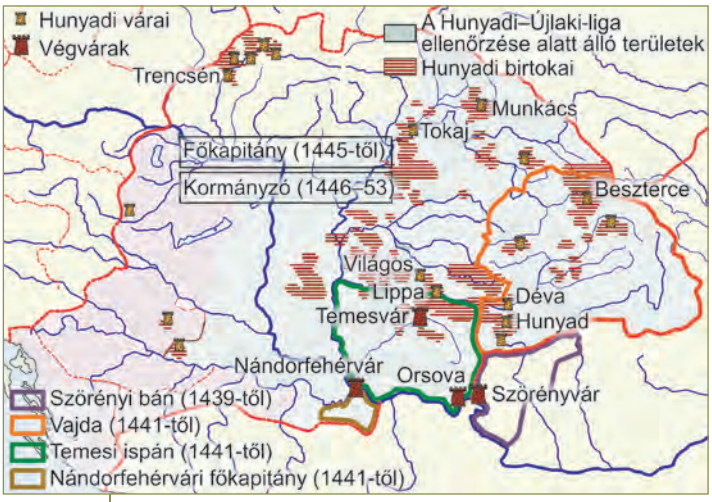

20. *Hunyadi János birtokai és méltóságai*

Vedd számba Hunyadi János birtokait és méltóságait! Értékeld ezek politikai súlyát! Milyen összefüggéseket látsz a birtokok, a címek és a Hunyadi–Újlaki-liga területeinek elhelyezkedése között?

21. *Vajdahunyad vára. Ezt a várat adta szolgálataiért Zsigmond király Hunyadi apjának. A Hunyadi család is a várról kapta nevét.*

▪ Hunyadi eredményesen védte meg a rábízott országrészeket. Kitartását mutatja, hogy amikor az Erdélybe betörő törökkel szemben először Marosszentimrénél vereséget szenvedett (1442), nem adta fel a harcot. A lakosságot is fegyverbe szólítva útját állta a foglyok tömegével elvonulni készülő ellenségnek, és győzelmet aratott. A foglyok így elkerülték a rabszolgasorsot.

Győzelmei miatt Hunyadi népszerűsége – különösen a köznemesség körében – rendkívül megnőtt. Az ifjú királlyal (I. Ulászló) támadó hadjáratra szánták el magukat: 1443 őszén 35 000 fős magyar, lengyel és délszláv sereg indult a török főváros, Drinápoly felé. Azt remélték, hogy ősszel a török nem tudja mozgósítani főerőit. Több győzelmet arattak, de a tél beállta, a Balkán nehezen járható hágói és az egyre keményebb török ellenállás három hónap elteltével visszafordulásra kényszerítette a magyar sereget. Az **1443–1444-es hosszú hadjárat** sikereit Hunyadi a lovagi, a huszita és a könnyűlovas harcmodor ötvözésének köszönhette. Páncélosai fegyelmezetten hajtották végre utasításait, ügyesen alkalmazta a szekérvárat és a portyákat.

Miután a török sereg Kis-Ázsiában is le volt kötve (lázadás tört ki a szultán ellen), és tartani lehetett a keresztény hatalmak törökellenes összefogásától, a szultán békét kért a magyar királytól. Az 1444 nyarán megkötött béke (a szultán Drinápolyban, Ulászló Nagyváradon írta alá) komoly eredményt hozott: a török kiürítette Szerbiát.

A győzelmek hatására a király és Hunyadi úgy látták, eljött az alkalom, hogy a törököt kiszorítsák az egész Balkánról. A pápa is új hadjáratra ösztönözte az uralkodót. **1444** őszén a békeszerződést megszegve I. Ulászló és Hunyadi támadást indított. Segédhadak híján csak kisebb erőkkel rendelkeztek. A pápai ígéret ellenére az itáliai hajók nem akadályozták meg az ázsiai török hadsereg átkelését Európába. Így a kétszeres túlerőben levő szultáni seregtől Hunyadi **Várnánál** vereséget szenvedett (1444. november). A csatában a magyar sereg nagy része és a király is odaveszett.

22. *Hunyadi János harcai*

Kövesd nyomon Hunyadi hadjáratait! Készíts kronológiai táblázatot az eseményekről! Külön tüntesd fel a hadjáratok céljait és eredményeit!

„Itt is, ott is törnek a lándzsák, és lándzsatörés közben sokan lebuknak a lovukról; keményen kavarog a küzdelem. Mindkét részen sokan esnek el, de sokkal többen a törökök oldalán. Egyetlen csapatuk sem tudta feltartóztatni a magyar vitézi bátorság lendületét, sőt hirtelen hátat fordítottak, és megfutottak. Mivel azonban a törököknek széltében-hosszában kiterjedt csapatai a magyar sereget több mint hatszorosan múlták felül, a magyaroknak nem sokat használt, ha üldözőbe vették a megfutamodó sorokat, mert mihelyt visszatértek az üldözésből, új csapatok jöttek velük szemben, és nagy zajjal új csatára ingerelték őket.

Ebben a halálos küzdelemben telt el a nap legnagyobb része, és mindkét ellenfél számára ijesztő volt a holttestekkel zsúfolt csatamező. Mikor a törökök lovassága is megingott és futásnak eredt, s csupán a császári [szultáni] tábor állt nagy félelmek közepette a maga helyén, megszámlálhatatlan gyalogos csapattal: Ulászló király, látva, hogy az ellenséges lovasság fut, s hogy Murád császár és tábora reszket a félelemtől, a személyének védelmére rendelt csapatot harcba indította, és miközben a vajda úr és a többiek vad küzdelemben csatáztak, megrohanta a császár táborát, teljesen meg akarta semmisíteni. A gyalogosok sűrű csapatai közé ért, azoknak a nagy sokasága rárohant, elnyomta őt csapataival együtt: elesett. És ez nem remélt győzelemhez juttatta a már legyőzött és levert ellenséget, amely már egyáltalán nem reménykedett a győzelemben." *(Thuróczy János: A magyarok krónikája, 1488)*

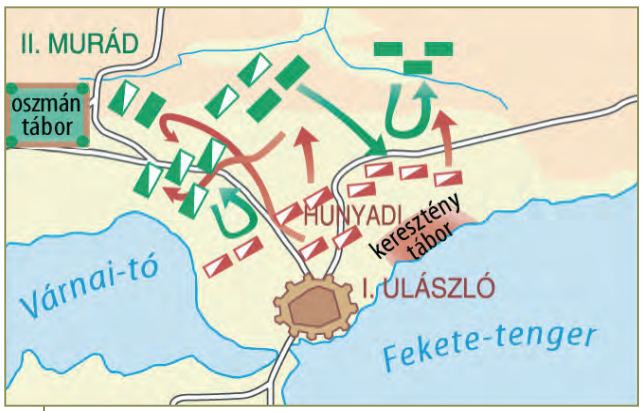

23. *A várnai csata*

Hasonlítsd össze a magyar és a török szerző leírását, valamint a csatáról készült térképvázlatot! Emeld ki a hasonlóságokat és az eltéréseket! Milyen néven emlegeti Hunyadi Jánost a magyar és a török forrás?

HUNYADI KORMÁNYZÓSÁGA I. Ulászló halálát követően országgyűlést hívtak egybe, ahol a Habsburg-párti Garai–Cillei-liga és a Hunyadi-liga egyezséget kötött. Hunyadi elismerte V. László királyságát, ellenlábasai pedig – a korszak országgyűlésein tömegesen megjelenő köznemesség nyomásának is engedve – hozzájárultak Hunyadi **kormányzó**vá választásához (1446–1452).

- Hunyadi a gyermek király mellett szinte a teljes uralkodói jogkört gyakorolta. Kormányzósága idején – a többi báróhoz hasonlóan – tovább gyarapította birtokait (26 vár és 4 millió hold föld). Az állam és a saját bevételeit (kb. 220 000 arany) azonban az ország védelmére fordította.

1448-ban Hunyadi újabb támadó hadjáratot vezetett a török ellen. Hadait nem sikerült egyesítenie a török ellen felkelő albánokkal (Szkander bég), ráadásul a szerb fejedelem (Brankovics György) elárulta. Végül Rigómezőnél háromnapos kemény csatában vereséget szenvedett.

„Az átkozott Jankó a müszülmánokat a két oldalon támadta meg, s Murád szultán két szárnyát, az anatóliai [kis-ázsiai] és a ruméliai [balkáni] sereget visszanyomta. Így a jobb- és balszárny megveretvén, Murád szultán egyedül maradt, de a janicsárok és az azábok [nem hivatásos gyalogosok] fedezték őt.

Az ágyú- és puskagolyó mind a két részről esőként hullott, s olyan harc volt, hogy nem lehetett elbeszélni. De Murád szultán olyan erősen állott helyén, hogy a hitetlenek serege, minden erőlködése mellett sem bírta elmozdítani állásából. Az iszlám serege látta, hogy a hitetlenek tetőtől talpig vasba vannak öltözve és az iszlám seregét szétszórták. Mikor tehát belátták a hit harcosai, hogy a hitetlenek megverik őket, s nem lehet a vasfallal szembe menni: a hitetlenek előtt két részre válva kitértek előlük, s amint a hitetlenek áthatoltak köztük, a hit harcosai a gyaurok háta mögé kerülve karddal aprították őket. A gyaurok ekkor megrémültek, s a hátul levők szorították az elül lévőket. Minthogy a hitetlenek lovai mezítelenek voltak, a hit harcosai részint karddal szúrták agyon, részint másképpen ölték meg őket, s így a hitetlenek egymást gázoltatták el lovaikkal." *(A török Névtelen leírása a várnai csatáról, 1486)*

24. *Hunyadi János korabeli ábrázolása*

Mutasd be a kép alapján Hunyadi Jánost!

„A megválasztandó kormányzót akkora hatalom fogja megilletni, amekkora a királyi felséget, kivéve azt, hogy birtokokat az alább megírt mértéken túl [harminckét telek] örökösen nem adományozhat, és hogy az országlakosok tudta és tanácsa meg kívánsága nélkül hűtlenség vétkével senkit nem levelesíthet, sem pedig a jelen országgyűlésen hozandó határozat megszegése miatt hűtlenség vétkébe eső hűtleneknek és bármely más hűtleneknek, ugyancsak a főpapok, bárók és országlakosok kívánsága nélkül meg nem kegyelmezhet, de érsekségeket és nagyobb apátságokat sem adományozhat az ő tanácsosainak tudta, akarata és beleegyezése nélkül." *(A magyar rendek dekrétumai, 1446)*

Miben korlátozták a rendek a kormányzót? Elsősorban kiknek állt érdekében a korlátozás? Nézz utána, mit jelentett a levelesítés!

„[…] a törökök császára rettenetes ostrommal szállotta meg Nándorfehér várát [1456. július 3.], szörnyű és nagyszámú hadikészülettel és négyszázezernél több törökkel. […] Ezenfelül maga a császár vezérelt számos hajót, melyeket tengeri hajók módjára készítettek: ezekkel megszállta a vár alatt folyó Duna és Száva vizét, hogy vízi úton senki sem vihetett segítséget a várba. A hadigépeket a várnak a síkságra néző oldalán állították fel. Némelyekkel a vaskos várfalakat törték […].

Az ország minden részébe híre szállt az elkeseredett, hatalmas ostromnak. Magyarország főurai azonban tunyán, mintha aludnának, nem küldtek fegyveres oltalmat a szenvedő várnak. […]

Elérkezett végre a félelmetes ostromhoz a besztercei gróf úr [Hunyadi], eme virtusra és vitézségre termett férfiú. Csekély számú zsoldosa volt csak a nagy ellenséggel szemben. Magyarországbeli keresztet viselő számos népek is verődtek össze Kapisztrán János fráter alatt, hogy harcoljanak Krisztus nevéért. Lengyelország tájairól is jött háromszáz keresztes.

[Hunyadi] Végül hajókat szedett össze, megrakta keresztes népségből való fegyveresekkel, leküldte a Duna folyón az ellenséges hajókkal szembe. […] keményen törtek a törökre, s heves lángra lobbantották vaslánccal összekötött hajóikat.

A hajók csatáján győzelmet nyervén, a gróf úr nyomban átkelt a várba, s vigasztalta a csüggedt várkapitányokat, akik már csak a halált várták. […] Új vitézekkel is erősítette a várat. Nagyszámú keresztest is vitt be oda; minthogy ezek közrendű emberek voltak, fegyverforgatáshoz nem értettek, a gróf hadra szoktatta őket, amennyire lehetséges volt.

[…] felvirradt az ostrom tizenötödik napja. […] Dobpergéssel, trombitaszóval, harsány kiáltozással, szilajan támadtak [a törökök], megrohanva a várat, és kegyetlen öldökléssel a belsejébe hatoltak. Ámbár a magyarok kevesen voltak, […] minden erejükkel védekeztek. […] A várban több épület kigyulladt, […] a falakon már több császári zászlót tűztek ki. […] a magyarok már hátrálni kényszerültek – ha lett volna hova. […] Ismét […] fogták fegyverüket, felvették pajzsukat, […] új erőre kaptak; kard élével üldözték őket [a törököket], mígnem a vár rombolására hozott összes hadigép és egyéb ágyú védők nélkül maradt. A törökök összes erődítésére a magyarok tüzet szórtak; a tűzvető gépek csöveit pedig vitézül beszögezték.

A harc nem ért véget a nappal. Ami a vár szűk utcáin folyt, a tágas mezőn folytatódott nagy kegyetlenséggel, mígnem a leszálló éj homálya alatt maga a török császár is megfutott táborából. […] Fennhéjázó elmével, gőgös szemmel maga akart uralkodni az egész földkerekségen, s Isten ítélete szerint parasztti kéztől vette vereségét, mely inkább kapa, mint fegyverforgatásra való.” *(Thuróczy János krónikájából, 1488)*

A NÁNDORFEHÉRVÁRI DIADAL **1453**-ban II. Mohamed szultán elfoglalta **Konstantinápolyt**. Az ezt követő években Szerbia ismét török kézbe került. **1456**-ban a szultáni sereg **Nándorfehérvárt** vette ostrom alá. Az ország belsejébe vezető dunai utat vigyázó erősség a magyar védelem legfontosabb láncszeme volt. A várat hétezer emberével Szilágyi Mihály (Hunyadi János sógora) védte. Külső segítség nélkül a vár nem tudta volna tartani magát.

Hunyadi bandériuma és a Délvidék nemessége a vár felmentésére indult. Segítségükre sietett a pápa megbízásából törökellenes keresztes hadat szervező Kapisztrán János, olasz ferences szerzetes. A török veszélyt közvetlenül megtapasztaló Délvidék népe tömegesen vonult a keresztesek zászlaja alá. Hunyadi a Dunán létesített török hajózárat áttörve jutott be seregével a várba. Néhány nap múlva, a keresztesek ötletszerű támadását kihasználva kitört a romos várfalak közül, és legyőzte a szultáni hadat. Hunyadi a győzelem után nem sokkal áldozatul esett a seregben elharapózó pestisjárványnak. Nándorfehérvár megvédése óriási jelentőségű, hiszen a vár török kézre kerülése védhetetlenné tette volna a déli határvonalat, s így végső soron az egész országot.

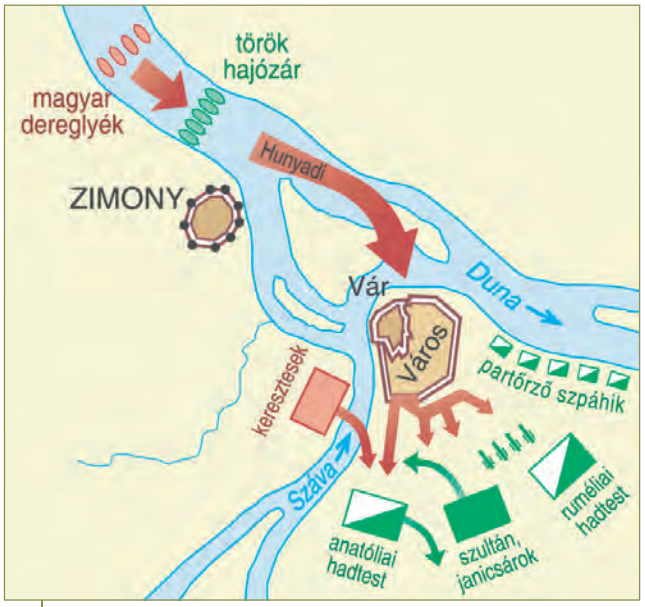

25. *Nándorfehérvár ostroma*

Hasonlítsd össze a leírást és a térképvázlatot! Milyen fegyverekről számol be a forrás? Hogyan ítéli meg a krónikaíró Hunyadi, a magyar főurak és a keresztesek szerepét? Keressétek meg az interneten, és nézzétek meg a vár ostromáról készült animációt!

26. *Hunyadi János síremléke a gyulafehérvári székesegyház altemplomában*

19. HUNYADI MÁTYÁS

HÁTTÉROLVASMÁNY

A HADMŰVÉSZET VÁLTOZÁSAI A középkor folyamán a hadművészet is átalakult. Nyugat-Európában a hűbériség kialakulásával párhuzamosan kialakult a lovagi hadviselés, a gyalogság háttérbe szorult, a hadseregek létszáma csökkent, ideállá az egyéni teljesítmény, az ember-ember elleni párharc vált.

A polgárság megjelenésével megkezdődött a zsoldos haderő kialakulása, ami a gyalogság szerepének a növekedését hozta. A tűzfegyverek bevezetésével a lovagi hadviselés visszaszorulása felgyorsult, a lovagi ideálok eltűntek. Ütőképessé a nagy tömegű, fegyelmezett gyalogság vált, amit jeleznek a nagy lovagi hadseregek egyre gyakoribb vereségei (pl. Nikápoly).

Az Oszmán Birodalom despotikus rendszere a nyugat-európainál kevésbé fejlett gazdasági alapon és egészen más társadalmi szerveződésre alapozva létrehozta a kor legnagyobb állandó, fegyelmezett, utánpótlással is ellátott hadseregét. Ezzel a haderővel került szembe a magyar rendi állam, és csodálatos módon több mint egy évszázadig sikeresen feltartóztatta.

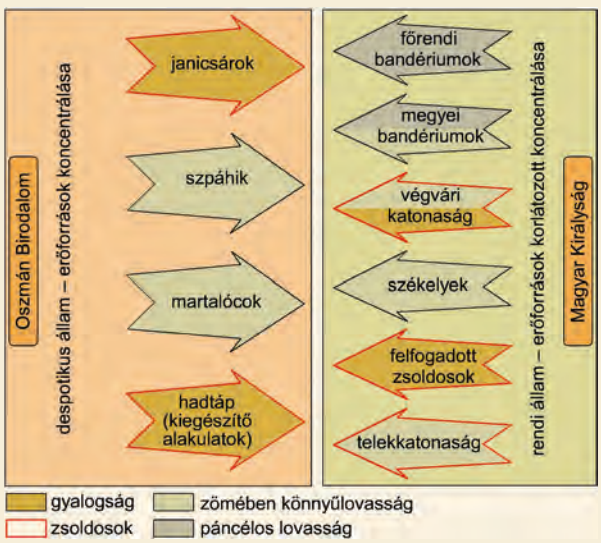

1. *A török és a magyar hadsereg erőviszonyai*

Hasonlítsd össze a két hadsereget minél több szempontból (hadkiegészítés, fegyvernemek, fegyverzet, motiváció, fegyelem stb.)!

2. *Hunyadi János hadművészete*

Mely hadviselési formák voltak hatással Hunyadi hadművészetére? Beszéljétek meg, mennyiben mondható a korszakban ez a hadviselés korszerűnek!

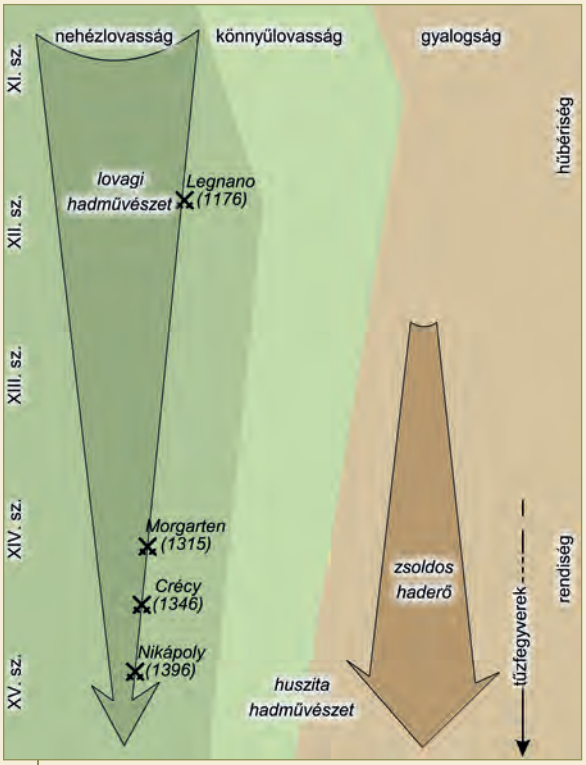

3. *A hadművészet változása a XI. és a XV. század között*

Nézzetek utána például az interneten az ábrán szereplő csatáknak! Kik voltak a szemben álló felek? Kik arattak győzelmet, és miért?

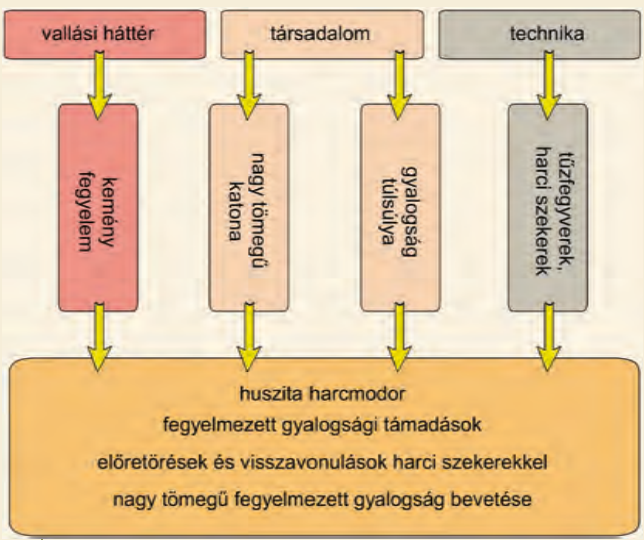

4. *A huszita harcmodor vázlata. A husziták Csehországban a Német-római Birodalom befolyása ellen léptek fel, és vallási nézeteikben eltértek a katolikus egyház tanításaitól. Ezért a pápa és a császár eretnekeknek tekintette őket, s a XV. század első felében több hadjáratot szerveztek ellenük. E harcok során alakult ki a sajátos huszita harcmodor.*

Mutasd be a huszita harcmodor jellemzőit! Hol helyezkedik el az európai hadművészet fejlődésében?

„2. […] Magyarországot, annak összes és bármely ellenségei és feldúlói ellenében a király úr saját királyi jövedelméből tartozik megvédeni. […]

1. § Úgy tudniillik, hogy ha a király úr ez országot az ellenségek támadásai ellenében saját jövedelme segélyével meg nem védhetné […], akkor az országnak főpapjai és bárói és egyéb egyházi férfiai tartozzanak és legyenek kötelesek bandériumaikat […] kiállítani és fölkelni.

2. § Ha pedig ezekkel sem lehetne az ellenséggel szembeszállni: akkor az összes nemes és bármely más rendű, birtokos emberek tartoznak katonaként kiállni […] és táborba szállni. […]

5. […] sem király úr, sem Szilágyi Mihály úr, ez ország kormányzója, bármely okból vagy bármely fontos dolog miatt az országlakosok jobbágyaitól vagy más nemesektől soha semmi adót vagy pénzfizetést ne követelhessen s erre joga ne legyen. […]

7. […] a király úr se egyházi méltóságokat, se más tisztségeket, hivatalokat vagy örökségeket ne adhasson és adományozhasson külföldieknek. […]

13. […] minden országlakosnak és birtokosnak Pest városában minden év pünkösd napjára fejenként egybe kell gyülekeznie." *(Az ún. Szilágyi-féle cikkelyekből, 1458)*

Állapítsd meg, mely társadalmi csoport követelései fogalmazódnak meg a törvénycikkekben! Magyarázd meg a Mátyás megválasztása és a törvények megszületése közötti összefüggéseket! Gyűjtsd ki a törvények szövegéből Mátyás megválasztásának a feltételeit!

5. *Mátyás aláírása*

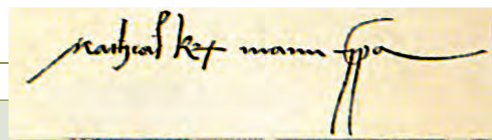

Mire utal a kézjegy?

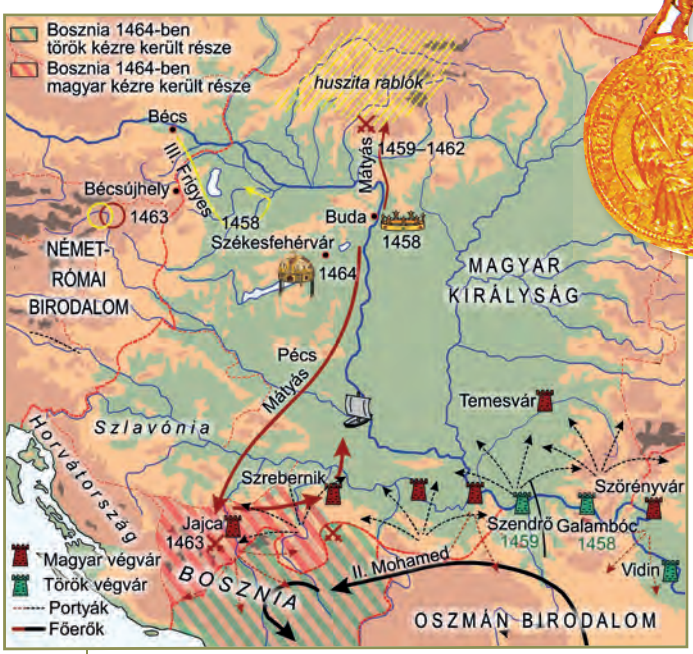

6. *Magyarország Mátyás uralkodásának első felében*

Gyűjtsd össze, mely erőkkel kellett Mátyásnak uralma megszilárdítása érdekében összecsapnia! Mutasd be Mátyás törökellenes harcait! Elemezd a török határon kialakult helyzetet!

EGYÜTT A RENDEKKEL Hunyadi János halála után kiújult a hatalmi harc. Ennek eredményeként a Hunyadi-liga és a köznemesség támogatásának, valamint elhunyt édesapja tekintélyének köszönhetően **a Kolozsvárott** született **Hunyadi Mátyás** került a trónra **(1458–1490).**

- A hatalmi harc a Habsburg V. László mögött álló bárói liga (Garaiak és Cilleiek) és a Hunyadiak között robbant ki. Az uralkodó nem akarta megerősíteni „a törökverő" idősebb fiát, Hunyadi Lászlót apja méltóságaiban, melyeken pedig a Hunyadi-liga hatalma nyugodott. Válaszul Nándorfehérvár várában a Hunyadiak emberei megölték az uralkodó bizalmasát (Cillei Ulrikot). A király büntetlenséget ígért a Hunyadiaknak, de később, amikor Budán tartózkodtak, őrizetbe vetette a két Hunyadi fiút. Lászlót lefejeztette, Mátyást fogságba vetette.

V. László Magyarországon nem érezte magát biztonságban a még mindig erős Hunyadi-ligával szemben, ezért Prágába ment (cseh király is volt). Magával vitte Mátyást is. Itt váratlanul meghalt. Ezt követően a Hunyadi-liga élén álló Szilágyi Mihály (Hunyadi János sógora) a köznemességre támaszkodva elérte, hogy az országgyűlés 1458 januárjában királlyá válassza a Prágában raboskodó Hunyadi Mátyást.

A cseh király (Podjebrád György) váltságdíj fejében és a leányával, Katalinnal kötött eljegyzés után hazaengedte Mátyást.

A művelt és rátermett ifjú (mindössze 15 éves volt) a trón elfoglalását követően félreállította Szilágyi Mihályt, akit az országgyűlés öt évre választott mellé kormányzónak. Ezután visszaverte III. (Habsburg) Frigyes és az őt támogató bárók támadását.

Mátyás az első időszakban adományokkal (birtokok és tisztségek) nyerte meg ellenfelei egy részét, a makacskodókat pedig apja seregével verte le. A Szent Korona azonban egyelőre Frigyes kezében maradt.

Mátyás a Hunyadi-ligának és a köznemesség támogatásának köszönhette trónját. Ezért kezdetben a rendekkel egyetértésben kormányzott, és folytatnia kellett apja törökellenes politikáját.

Időközben ismét megkezdődtek a déli végvárrendszer elleni török támadások. A törökök elfoglalták Szendrőt, majd rátörtek a magyar határt védő utolsó, még nem török hűbéres ütközőállamra, Boszniára. A magyar hadak Boszniába vonultak, ám a kiegyenlített erőviszonyok miatt se a török, se Mátyás nem kockáztatta meg a döntő ütközetet. A magyar király megelégedett azzal, hogy visszavette a töröktől Jajca várát (1463). Boszniát kettéosztották: az északi részén magyar, a délin török végvárrendszer épült ki.

A RENDEK HÁTTÉRBE SZORÍTÁSA Mátyás – hogy teljes jogú uralkodó legyen – kiváltotta a Szent Koronát III. Frigyestől (1463). (80 000 forintot fizetett, hogy a koronát és Sopront visszakapja, emellett vállalta, hogy ha utód nélkül hal meg, akkor a magyar trón Frigyesé vagy utódaié lesz.)

Megkoronázása után a király egyre kevésbé vette figyelembe a nemesség érdekeit. Az országgyűléseken a saját akaratát kényszerítette a rendekre (pl. új adók). Az államigazgatás megreformálásakor a rendi hivatalok (pl. a királyi tanács) szerepének csökkentésére, az egyedül tőle függő hivatalok erősítésére törekedett.

▪ Mátyás átszervezte a kancelláriát (lásd az ábrát), s élére a bizalmasát helyezte. Így korlátozta a bárókból és főpapokból álló királyi tanács befolyását a kancelláriára. A bíróságokon növelte a szakképzett ítélőmesterek számát. A bárói méltóságnak számító főkincstartói tisztséget megszüntette. Helyére köznemesi és polgári származású kincstartókat nevezett ki, akiket közvetlenül irányíthatott. (A kincstartók közül például Ernuszt János budai zsidó polgár, Handó György mezővárosi polgár, Nagylucsei Orbán jobbágy volt.) Mátyás reformjai nem változtatták meg a rendi kormányzás rendszerét, de a tisztségviselők szorosabban függtek a király személyétől.

Mátyás is alkalmazta a Zsigmond idején bevált módszert: a bárói családok kihalásával a koronára visszaszálló birtokok eladományozásával új, személyéhez hű bárói réteget próbált létrehozni (Kinizsi Pál, Báthoryak, Szapolyaiak).

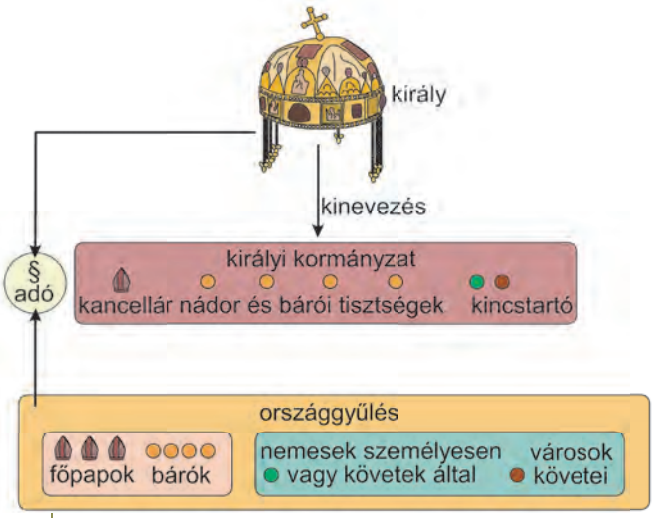

7. *Mátyás állama*

Mutasd be a XV. századi magyar államot! Bizonyítsd annak rendi jellegét! Milyen irányba mutattak Mátyás változtatásai?

„Rosszul esett, hogy Őszentsége azt a jogunkat, ami országunk főpapjainak megválasztásában elődeinktől szállt ránk, káronkra meg akarta zavarni és a modruszi püspökség betöltésére való jogunkat, amely jog a mi hatáskörünkbe tartozott és tartozik, figyelmen kívül hagyva, másoknak kíván kedvében járni; […] teljes lehetetlenség ebben az ügyben Őszentsége eljárását figyelembe venni és eltűrni. Azt hisszük, hogy Őszentsége nem járna el így, ha tudná, hogy nálunk, magyaroknál ez a dolog milyen nagy horderejű […]. Hogy ezt Őszentsége világosan átláthassa, bizonyosnak kell lennie abban, hogy ezt a kettős keresztet, országunk jelvényét, a magyar nemzet inkább hármas kereszttel cseréli fel, semhogy beleegyezzék abba, hogy a korona javai és jogai a szentszékre szálljanak át." *(Mátyás levele a római bíborosi kollégiumnak, 1480)*

Milyen uralkodói jogra hivatkozik Mátyás? Milyen politikai és gazdasági jelentősége volt a kérdésnek?

Mátyás udvarában fogadja a pápai követeket (Benczúr Gyula XIX. századi festő alkotása)

8.

Milyen uralkodót szeretne láttatni a közönséggel a művész?

„Továbbá […] a Szent Koronát, amit a néhai igen fenséges Erzsébet királynő a néhai jó emlékezetű László királlyal együtt császárunknak, az említett Frigyesnek megbízható kezébe átadott és azt eddig hűségesen megtartotta és megőrizte, nehogy idegen kézbe kerüljön, valamint Sopron városát a mondott Mátyás királynak, fiunknak és az ő magyar királyságának kegyesen visszaadtuk. […]

Továbbá […] elhatározott és végeztetett, hogy ha a magyar királyság megüresedik, mert az előbb mondott Mátyás király ágyékából nem származnak törvényes fiak vagy unokák, mi […] vagy fiunk […], vagy, ha többeket hagytunk hátra, közülük az egyik, akit az a királyság királyának választott, Magyarország ama királyságának élére állíttatnak vagy állíttatik […]." *(Mátyás és III. Frigyes egyezsége a Szent Korona visszaadásáról, 1463)*

Foglald röviden össze Mátyás és Frigyes megállapodásának lényegét! Vitassátok meg, hogy melyik fél nyert többet a megállapodással! (A vitában vegyétek figyelembe, hogy Mátyás csupán húszéves volt az egyezség megkötésekor!)

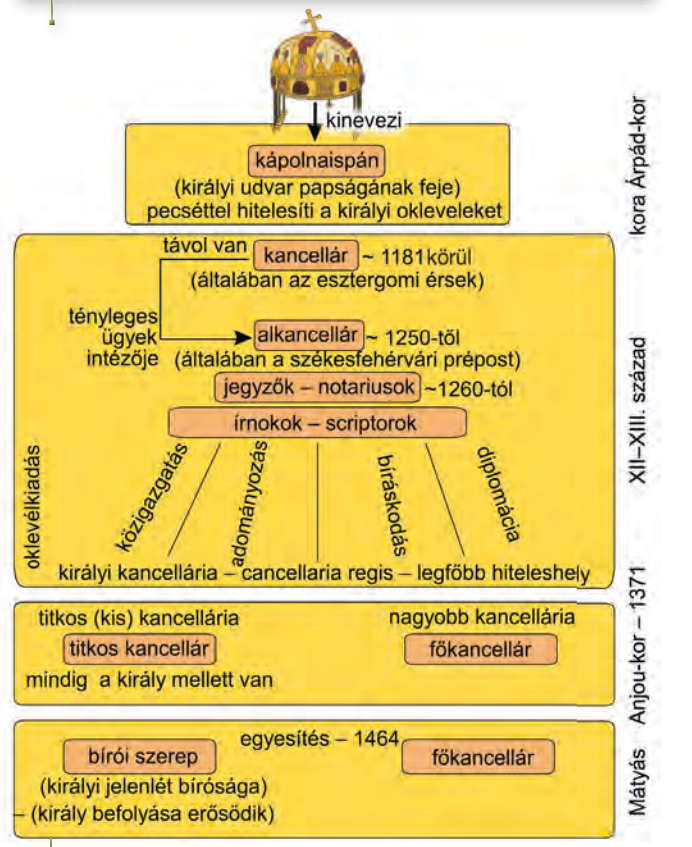

9. *A kancellári méltóság helyzetének és szerepének változása*

Kövesd nyomon a változás folyamatát! Mi volt a lényege Mátyás 1464-es reformjának?

„Nemkülönben a fizetés portánként legyen, mégpedig úgy, hogy ha egy egész telken vagy ülésen – hozzáértve azt a földet, mely ehhez az egy telekhez tartozik – egy portán belül csak egy (család) lakik, az fizessen 20 dénárt.

Ha pedig ketten kapnának egy telket és egy telek földjét egy portán belül, mindkettőjük fizessen egy és egy fél porta szerint.

Ha pedig még többen lennének, értsd: hárman, akkor is egy és egy fél porta szerint fizessenek, ha négyen, akkor kettő szerint, és így tovább, bármi módon legyen is megosztva köztük a föld […].

Az pedig, akinek egymagának van két- vagy többteleknyi földje, fizessen két vagy több portának megfelelően." *(Mátyás király 1467. évi rendeletéből)*

Melyik adónemről van szó a forrásban? Milyen jobbágyi csoportokat állapít meg a rendelet? Mennyiben változtatta meg Mátyás a korábbi rendelkezéseket?

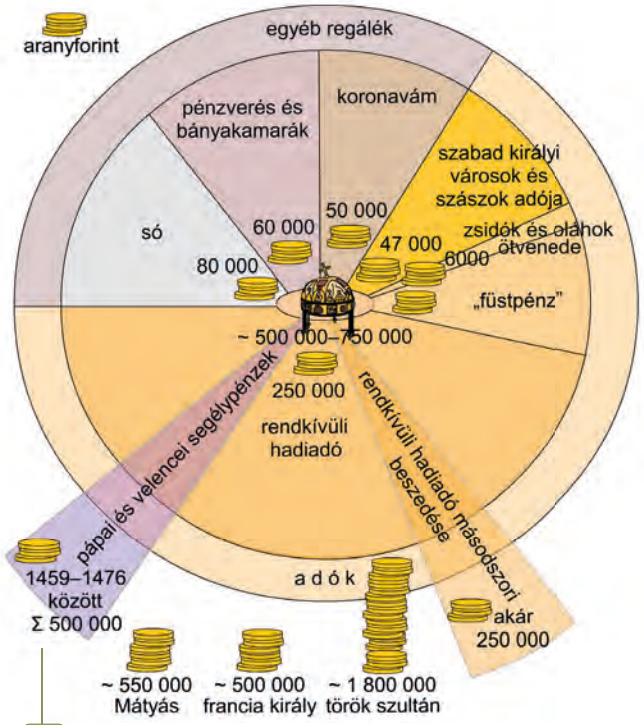

10. *Mátyás jövedelmei*

Csoportosítsd Mátyás jövedelmeit! Mi a változás I. Károly korához képest? Mi a tendencia, s mely folyamatok állnak a jelenség mögött?

Egyházmegye	XIV. század	1525
Esztergomi	12 000	25 000
Pécsi	10 000	10 000
Erdélyi	5000	24 000
Egri	2500	22 000
Kalocsai	6000	20 000
Váradi	6000	26 000
Zágrábi	6000	18 000
Veszprémi	3000	12 000
Csanádi	3000	3000
Győri	2500	13 000
Váci	1500	4000
Szerémi	300	5000

MÁTYÁS JÖVEDELMEI Tervei megvalósításához Mátyásnak növelni is kellett jövedelmeit. Magyarország a XV. században sokat fejlődött, emelkedett a népességszám (3,5-4 millió fő), s különösen a mezővárosokban nőtt az árutermelés. Ennek ellenére a királyi jövedelmeket csak a parasztok adóinak jelentős emelésével lehetett növelni. A királyi birtokokról származó jövedelmek aránya jelentősen csökkent. A regáléjövedelmeken belül is változás figyelhető meg az Anjou-korhoz képest: a bánya- és vámjövedelmek veszítettek jelentőségükből a jobbágyokat terhelő adók mellett.

Mátyás a kapuadó helyett bevezette a **füstpénzt** (1467). Ezt nem jobbágyportánként, hanem a jobbágyportáknál kisebb egységet jelentő jobbágyi háztartásonként (tűzhelyenként – ezért füstpénz) kellett fizetni. Egy jobbágyportán több háztartás volt, így növekedett a beérkező adó mennyisége. Legnagyobb bevételét a rendszeresen (gyakran évente kétszer is) beszedett **rendkívüli hadiadó** (1 forint telkenként) jelentette. (Ezt az adót az országgyűlésnek kellett megszavaznia.)

A kincstár jövedelme a Zsigmond kori 200 000 forintról 500 000 (a hadiadó kétszeres beszedése esetén 750 000) forintra növekedett. Mátyás jövedelmei európai összehasonlításban is jelentősnek számítottak. A jóval nagyobb Török Birodalom uralkodója a XV. században 1 800 000 forinttal, a francia király pedig Mátyáséhoz hasonló nagyságú bevételekkel rendelkezett.

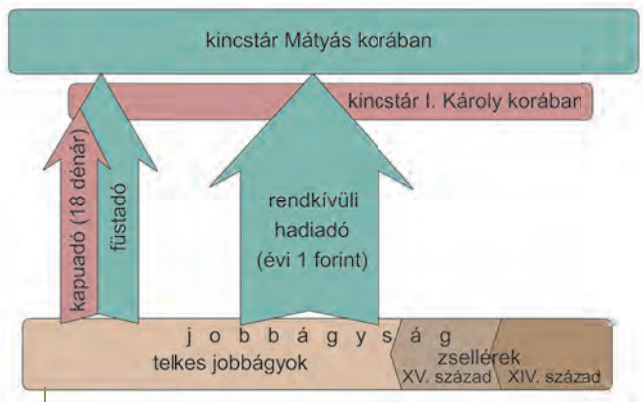

11. *A jobbágyok adóterhelésének változásai*

Milyen változás figyelhető meg a jobbágyság összetételében? Határozd meg az ábra segítségével a zsellér fogalmát! Hogyan változtak az állami adóterhek? Hogyan érinthette ez a jobbágyságot? Mennyiben árnyalja a képet az egyházmegyék jövedelmét bemutató adatsor (lásd a táblázatot)? Milyen tényezőktől függhet az egyházmegyék jövedelme?

12. *Mátyás körmöci aranyforintja*

Mi tette lehetővé, hogy Mátyás idejében is értékálló maradt a magyar aranypénz?

A FEKETE SEREG Mátyás jövedelmeinek emelkedésével párhuzamosan építette ki a később **fekete seregnek** nevezett zsoldoshaderőt. A sereg jelentős részét (15-20 000 fő) igyekezett állandóan fegyverben tartani, bár ez hatalmas költséget jelentett (egy nehézlovas kb. 5 aranyat, egy gyalogos 2-3 aranyat kért havonta). A királyi bevételek jelentős részét a fekete sereg emésztette fel.

Mátyás a rendek által megszavazott adókból tartotta el zsoldoshadseregét, de az teljes mértékben az uralkodó irányítása alatt állt. Ez a sereg nemcsak a hódításokat szolgálta, hanem növelte a király erejét is a rendekkel szemben.

▪ A fekete sereg magját az egykori cseh husziták alkották, akiket Mátyás a zsoldjába fogadott. Katonáit és vezéreit (Haugwitz, Magyar Balázs, Kinizsi Pál) csehek, németek és magyarok alkották. A hadsereg modernnek számított a korszakban, mivel jelentős gyalogsága is volt. Rendelkezett ágyúkkal is, bár Mátyás a kőhajító gépeket többre tartotta.

„Mikor végre Mátyás Bécsújhelyet elfoglalta s diadalmaskodott a császári székvároson […] Bécsújhely előtt tágas mezőre rendelte ki összes dandárát s harci rendbe sorakoztatta. […]

A táborból a mezőségre vonult a sereg, hogy rendbe szedelőzködve, az ausztriai hegyszorosok és hágók elfoglalására induljon. Gyalogos 8000 volt és 20 000 lovas, nem számítva a szolgákat, lovászokat, markotányosokat. Mintegy 9000 szekér kísérte. […]

Minden csapatnak saját zászlaja volt, rajtuk a keresztény hit, a Hunyadi-ház, a győzhetetlen magyar nemzet […] címerei látszottak. Zászlócskáik voltak a lovas kapitányoknak és vitézeknek is. […] Mikor Mátyás a csapatok elé lépett, először is csendet parancsolt. Tisztelettel megtartották ezt nemcsak az emberek, de még a lovak is. […] Ezután minden csapat kissé előbbre vonult, s mikor a vezér jelt adott, előtte hadgyakorlatot tartott. Ék alakba, körbe, három- vagy négyszögbe, vagy olló és fűrész alakba fejlődtek. Senki se hagyta el helyét, ügyesen, derekasan gyakorlatoztak." *(Bonfini: Mátyás király)*

Határozd meg, milyen arányok jellemezték Mátyás hadseregét! Mennyiben lehettek ezek az arányok jellemzőek az egész magyar haderőre? Nézz utána, kik voltak a markotányosok! Magyarázd meg, milyen céljai lehettek az 1487-es bécsújhelyi szemlének!

TÖRÖK POLITIKA ÉS NYUGATI HÓDÍTÁSOK Mátyás a török ellen csak védekezett, nem kockáztatott meg nagyobb támadó hadjáratot. Nem akart a törökkel hosszú és költséges háborúba bonyolódni. A végvári rendszert megerősítette: a várakat felújították, a katonák rendszeresen megkapták a zsoldjukat.

▪ A magyar nemesség a nyugati háborúknál fontosabbnak tartotta volna a törökök elleni háborút. Nyomásukra és válaszul a török betörésekre a király hadat indított a Délvidéken. Elfoglalta a katonai szempontból jelentéktelen Szabács várát (1476), és győzelmét krónikásai hatalmas diadalként állították be.

Mátyás igyekezett fenntartani Moldvában és Havasalföldön a magyar befolyást. Támogatta Nagy István moldvai vajdát a törökkel szembeni háborúban. A moldvai hadakat magyar és lengyel csapatok segítették győzelemre Vászlónál (román neve Vaslui) 1475-ben a török nagyvezírrel szemben. Ám ez a győzelem sem tudta megakadályozni, hogy török befolyás döntővé váljon a két vajdaságban.

13. *Gyalogsági roham egy XV. századi hadtudományi munkában*

Milyen fegyvernemeket fedezel fel a képen? Mi számított újszerűnek a korszakban? Milyen előnyei és hátrányai voltak az új fegyvernemnek?

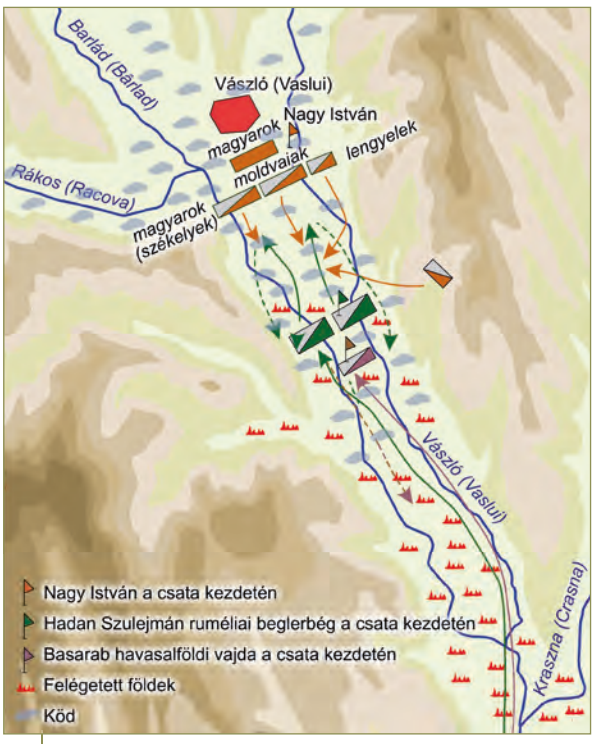

14. *A vászlói csata vázlata*

Mutasd be a keresztény hadak összetételét! Milyen hatalmi érdekek hozták létre ezt a hadsereget? Nézz utána az interneten, kik éltek Vászló vidékén a XV. században!

15. *Mátyás török háborúi*

Kövesd nyomon időrendben Mátyás törökkel vívott harcait! Értékeld politikája eredményeit!

„Miután a törökök a tartományba [Erdély] nyomultak, Gyulafehérváron túl elárasztották a vidéket, mindent raboltak, hallatlan zsákmányt ejtettek, s ellenállást nem találva, visszafordultak.

A vajda [Báthory István] serege most hátulról követi őket, hogy alkalmas helyen rajtuk üssön. Társait is várja. A törökök Kenyérmező nevű faluhoz értek, mely a latin „panis"-ról kapta nevét; ez huszonötezer lépésnyire van Gyulafehérvártól […].

[A] viadalban vezér vezérrel, öreg katonák öreg katonákkal harcoltak keményen. Hat seb borítja a vajdát, lova is megsebesült; társaival együtt végső veszedelembe jutott; a holttestek egészen körülveszik. Minél több ellenség esett el, annál több csapat özönlött oda mindenünnen.

Így küszködtek és már vissza sem vonulhattak a tartalékhoz, egyszerre megjelent a hegytetőn, a török hátában Kinizsi Pál négyszögbe állított vérteseivel, s a szárnyakon a könnyűlovassággal. Mihelyt megpillantja az ellenséggel vívott harcot, hatalmas csatakiáltással és trombitaharsogással a törökre ront. Hátulról oly hatalmas támadást intéz ellenük, hogy már az első rohamra sokan elvesznek. Túlerejükben bízva azt hitték a törökök, már övék a győzelem; most hátba támadva nemcsak győzelmi reményüket, de számbeli fölényüket is elvesztették.

Kinizsi Pál két kardot vesz kezébe, s üvöltő oroszlánként mindenütt vérbe gázol. Amerre ront, feltartóztathatatlanul mindent, amit talál, letipor, széles sorban hatalmas öldöklést és mészárlást visz végbe […].

Majd legázolja a küszködő vajdát körülfogó török csapatot, s társának a törökök gyűrűjében a túlerőtől már-már veszendő lovas csapatát megmenti a pusztulástól, lelket önt a csapatba, s harcra indítja őket.

Látták a törökök, hogy elöl-hátul bezárták őket. Menekülnek a [távolabbi] hegyekbe, melyről mondták, hogy igen magas, és a környező hegyekbe. A magyarok elfoglalják táborukat, s a gazdag zsákmányt. Amennyire nem voltak restek azok a futásban, éppúgy ezek az üldözésben […]." *(Antonio Bonfini művéből)*

Mennyiben tértek el a török támadások a kor hasonló katonai vállalkozásaitól? Jellemezd a szemben álló két haderőt! Mi volt a szerepe a vezéreknek a korszak török–magyar harcaiban?

Amikor egy nagyobb török had Erdélyre támadt, Báthory István erdélyi vajda Kinizsi Pál segítségével **Kenyérmezőnél** visszaverte a betolakodókat (1479). A török betörési kísérleteket a magyarok a későbbiekben is ellentámadásokkal torolták meg (pl. Kinizsi kisebb hadjáratai). Mátyás azonban szabad kezet kívánt biztosítani nyugati politikája számára, emiatt a törökkel békére törekedett. Öt évre békét kötött a szultánnal (1483), amit a magyar királyok egészen 1520-ig többször megújítottak. Ez nem valódi békét jelentett, mert csak a nagyobb hadjáratok szüneteltek, a portyák, kisebb összecsapások folytatódtak.

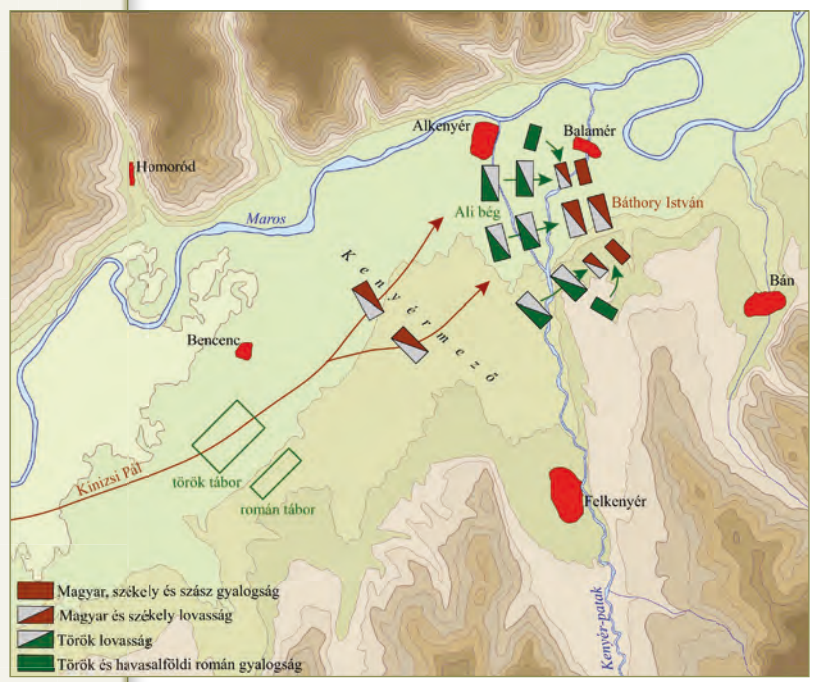

16. *A kenyérmezei csata*

Kövesd nyomon az ütközetet, és hasonlítsd össze a szöveges forrással! Nézd meg az interneten a csatáról készült animációt!

Az uralkodó a török elleni hadjáratok helyett a cseh trón megszerzéséért indított háborút (1468). Egyrészt a gazdag cseh területek jelentősen növelték volna erőforrásait, másrészt cseh királyként beleszólhatott volna a Német-római Birodalom belső ügyeibe. (Csehország ekkor a birodalom része volt.) Hosszú harcok után a katolikus és német lakosságú Morvaországban és Sziléziában tudta megvetni a lábát, az itteni rendek cseh királlyá választották (1469). A zömében csehek lakta Csehországgal azonban nem boldogult. A csehek Jagelló Ulászlót ültették trónra, akivel Mátyás kompromisszumos békét kötött (1479). Mátyás és Ulászló kölcsönösen elismerték egymás cseh királyi címét, és az országot megosztották. Mátyásé lett Morvaország, Szilézia, Ulászló birtokolta Csehországot.

A német-római császár, III. (Habsburg) Frigyes megrettent Mátyás sikereitől, és nem ismerte el őt cseh királynak. Ezért Mátyás megtámadta Ausztriát. (Ez volt a Habsburgok törzsterülete.) A Frigyes elleni háború kisebb megszakításokkal Mátyás haláláig tartott. A fekete sereg elfoglalta Bécset is (1485) és az **osztrák tartományok** egy részét (Alsó-Ausztria, Stájerország és Karintia).

17. *Mátyás nyugati politikája*

Kövesd nyomon időrendben Mátyás nyugati politikáját! Miért bírt jelentőséggel Mátyás számára a cseh trón? Értékeld a nyugati politika eredményeit! Hogyan kapcsolható össze a nyugati és a török politika?

A nyugati harcok teljes mértékben lekötötték a fekete sereg erejét és a nyugati tartományokból származó anyagi forrásokat. Mátyás kísérletet tett a német-római császári cím megszerzésére. A hatalmától tartó német rendek azonban Frigyes mögé álltak, s annak fiát, Miksát választották német királlyá (1486).

Költséges nyugati háborúi és a rendek háttérbe szorítása miatt hívei egy része is szembefordult Mátyással.

18. *Hunyadi Mátyás lovas szobra Kolozsvárott, Fadrusz János alkotása. Az uralkodót hadvezérei veszik körül, köztük a két kenyérmezei hős, Kinizsi Pál és Báthory István. A szobrot 1902-ben állították fel.*

Miért éppen Kolozsváron emeltek szobrot Mátyás királynak? Nézz utána, miért maradhatott meg a szobor – annyi más elpusztított vagy eltávolított alkotással szemben – a város főterén, miután Kolozsvárt Romániához csatolták!

19. *Vitéz János esztergomi érsek egy XV. századi miniatúrán. Vitéz János Mátyás nevelője volt, majd esztergomi érsek lett (1465). Ő is részt vett a király elleni rendi szervezkedésben (1471). Az összeesküvők – köztük a költő Janus Pannonius, pécsi püspök – Jagelló Kázmért hívták meg a trónra. Mátyás az összeesküvés vezetőinek egy részét adományokkal megnyerte, majd a mozgalmat erélyes fellépéssel elfojtotta. Vitéz Jánost élete végéig házi őrizetben tartotta. Politikáján nem változtatott, és egyre inkább a személyétől függő, az akaratát feltétlenül végrehajtó emberekkel vette magát körül.*

20. *Mátyás a domborművön szembenéz feleségével, Beatrixszal. Mátyás korának művelt uralkodói közé tartozott. Több nyelven beszélt, írt és olvasott, szerette a könyveket. Már uralkodása első felében gondot fordított udvarára, jelentős gótikus építkezéseket indított el Budán.*

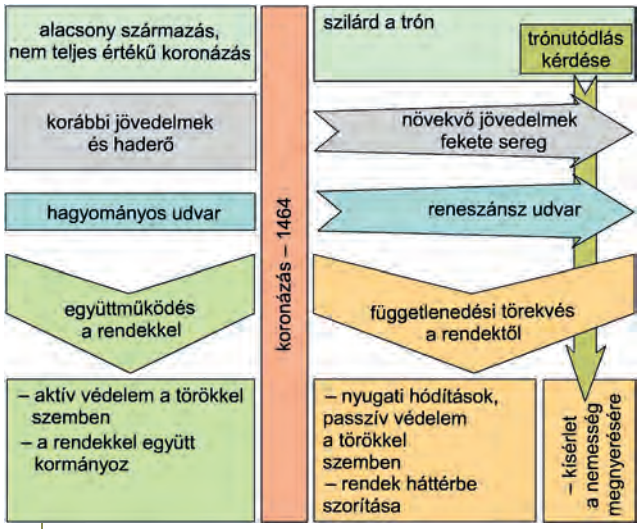

21. *Mátyás és a rendek kapcsolata*

Mutasd be az ábra segítségével, hogyan változott Mátyás és a rendek kapcsolata uralkodása során! Mely tényezők befolyásolták a király és a rendek viszonyát?

A TRÓNUTÓDLÁS Az idősödő király számára az utódlás egyre nagyobb gonddá és politikájának központi kérdésévé vált. Mátyás a kor szokása szerint dinasztiát szeretett volna alapítani. Több sikertelen próbálkozás után végül a nápolyi király (I. Ferdinánd) leányát, Beatrixot nyerte el feleségül (1476).

Mátyás Beatrixszal kötött házassága is gyermektelen maradt. Emiatt egy bécsi polgárlánytól még korábban született fia, Corvin János számára igyekezett biztosítani a trónt. Corvin János a kor szokásai szerint törvénytelen gyermeknek és alacsony származásúnak számított. Mátyás a fiút az ország leghatalmasabb birtokosává tette.

Fia utódlását kívánták szolgálni az ún. nádori törvények (1486). A nádort – fia remélt támogatóját – a király helyettesévé tette, királyválasztáskor neki juttatta az első szavazatot. A köznemesség megnyerése érdekében megerősítette a szolgabírók és az alispánok szerepét a vármegyében.

A RENESZÁNSZ UDVAR Az Itáliából érkező Beatrixnak jelentős szerepe volt abban, hogy a magyar királyi udvarban meghonosodott a reneszánsz műveltség és életvitel. Az udvar pompája, a budai és a visegrádi paloták az új uralkodóház fényét hirdették. A fenntartásukra fordított költségek a hadsereg után Mátyás kiadásainak a legnagyobb tételét jelentették. Reneszánsz építkezésekre került sor a budai és a visegrádi palotában. Mátyás a korszak szokásaihoz képest hatalmas (2000-2500 kötetes) könyvtárat gyűjtött össze. A míves, kézzel írt könyveket díszes kötésük után **corvináknak** nevezik. Mátyás az udvarába hívott számos olasz humanistát, mint Vitéz János egykori iskolatársát, Galeotto Marziót vagy Antonio Bonfinit.

„[…] egy török követet az udvaroncok a szokásnak megfelelően a városból a palotába vezettek, […] körülnézve megpillantotta ezt a pompázatos, ragyogó helyet és az udvari méltóságoknak részben a lenti, részben a király tartózkodási helyéül szolgáló fenti udvaron elhelyezkedő mérhetetlen tömegét, amint selyemmel, ezüsttel, arannyal áttört ruhákban tündököltek és nem kis részben (a mi szokásunk szerint) ezüstözött övekkel és kardokkal meg aranyláncokkal voltak ékesítve, hirtelen akkora csodálat és bámulat döbbentette meg, hogy elfelejtette egész követi megbízatását, s amíg a lépcsőn a király színe elé feljutott, annak tekintete miatt, amely nagy, s mintegy vérrel befutott szemével rémületet keltett a ránézőben, a benne már azelőtt fogant félelem mind jobban és jobban elhatalmasodott rajta olyannyira, hogy hosszú hallgatás után csak ennyit tudott mondani: a császár üdvözöl, a császár üdvözöl." *(Oláh Miklós Hungária című művéből, 1536)*

Állapítsd meg Mátyás fényűző udvarának jelentőségét a király külpolitikájában! Keress az interneten képeket a corvinákról! Mi jellemezte külső megjelenésüket?

20. A MAGYAR KÖZÉPKOR KULTURÁLIS HAGYATÉKA

EREDETMONDA, GESZTA, KRÓNIKA Természetes, hogy minden nép érdeklődik eredete iránt; minden korszakban a maga módján, a kor lehetőségeit kihasználva. A középkorban a mondai hagyomány, az újkorban az irodalom és napjainkban a tudomány ad válaszokat az eredet kérdésére.

Két csodálatos ősmondánk maradt fenn. A csodaszarvas mondája a magyar nép, a turulmonda az első uralkodóház eredetét beszéli el. Középkori történetíróink latinul alkottak, és a keresztény bibliai hagyományt a pogány mondákkal szőtték egybe.

A geszta a középkor kedvelt elbeszélő műfaja. A latin *gesta* szó magyar jelentése: ‚tettek', ‚viselt dolgok'. Gesztáink latin címe, a Gesta Hungarorum tehát annyit jelent: ‚a magyarok viselt dolgai', ‚a magyarok cselekedetei'. A geszták szerte Európában uralkodók vagy országok történetét beszélik el, de nem mindig követik szorosan az időrendet. A kronológiához, az időrendhez jobban ragaszkodik a krónika műfaja, amelynek neve is az ‚idő' jelentésű görög kronosz szóból származik.

A magyar történetírás a XI. század második felétől számítható. Sajnos XI–XII. századi történeti műveink nem maradtak ránk önálló formában, hanem nyomaik későbbi kódexekben őrződtek meg. Ezekből arra is lehet következtetni, hogy az elveszett munkák geszta műfajban íródtak. Íróik a korábbi szövegeket vették alapul: azokat folytatták, de némelykor a korábbi szerzők állításával is vitatkoztak. Ennek a láncolatnak a legkorábbi fennmaradt szövege Kézai Simon mester Gesta Hungaroruma, amely 1285 előtt készült.

„Szkítia ugyanis, amelyet Dentümogyernek hívnak, hatalmas föld tőlünk keletre, s határai északtól egészen a Fekete-tengerig terjednek. […] Szkítia első királya Jáfet fia Magóg volt, népét Magóg királyról nevezték magyarnak. Ettől a királytól származott a nevezetes és hatalmas király, Attila, aki az Úr megtestesülésének 451. évében Szkítia földjéről erős haddal indult el […]. Hosszú idő elteltével az említett Magóg királytól származott Ügyek, Álmos fejedelem apja, akitől Magyarország királyai és hercegei eredetüket származtatták. […]

A szkíta nép nagyon bölcs és szelíd volt, a földet nem művelték és szinte soha nem vétkeztek egymás ellen. Nem voltak mesteremberek építette házaik, hanem csak nemezből készült sátraik. Húst, halat, tejet, mézet fogyasztottak, és bőségesen rendelkeztek fűszerekkel.

A szkíták említett népe a harcban kemény volt, lóháton gyors, fejükön sisakot viseltek, az íj és nyíl használatában felülmúlták a világ minden népét, miként erről utódaikra pillantva meggyőződhettek. […]

A magyarok bátor és hadi vállalkozásokban félelmetes népe, mint fent említettük, a szkítáktól ered, amelyet a saját nyelvükön dentümogyernek hívnak. Földjük olyannyira megtelt az ott született népek sokaságával, hogy az sem táplálni, sem befogadni nem tudta őket, amint arra már fentebb kitértünk. Ezért a hét fejedelmi személy, akiket a mai napig hétmagyarnak hívnak, nem türve tovább a hely szűkét, tanácsot tartott, hogy szülőföldjüket elhagyva olyan területet foglaljanak el, amelyet benépesíthetnek, s ehhez a fegyveres harctól sem riadnak vissza. Akkor választásuk Pannónia földjére esett, amelyről az a hír járta, hogy annak az Attila királynak a földje, akinek ivadékaitól Álmos fejedelem, Árpád apja származott." *(Anonymus: Gesta Hungarorum)*

„[…] a magyarok másodszor is kijöttek Szkítiából az alábbi módon. Ügyek fia Előd Eunodbilia lánytól Szkítiában fiút nemzett, akit Álmosnak neveztek ama esemény miatt, mert anyjának, amikor az várandós volt, álmában egy madár, mintegy sólyom formájú, hozzá jövén feltárta, hogy méhéből folyam indul, és nem az ő földjén fog sokasodni. Ez pedig azért volt, mert az ő ágyékából dicsőséges királyok származnak. És mivel a sompnium a mi nyelvünkön álom, és az ő eredete álomtól jövendöltetett, ennélfogva Álmosnak nevezték el, aki Előd, aki Ügyek fia volt, aki Ed fia volt, aki Csaba fia volt, aki Attila fia volt… aki Hunor fia volt, aki Nemrót fia volt, aki Thana fia volt, aki Jáfet fia volt, aki Noé fia volt." *(Képes Krónika)*

„Ménrót óriás a nyelvzavar kezdete után Havilah földjére költözött, melyet ekkor Perzsia vidékének neveztek, és ott két fiút nemzett feleségével, Eneth-tel, nevezetesen Hunort és Magort, akiktől a hunok vagyis a hungarusok [magyarok] erednek. […] [Hunor és Magor] egy nap vadászni igyekeztek a Meótisz [Azovi-tenger] ingoványaiba, amikor is a pusztaságban egy gímszarvas jelent meg előttük; ők üldözőbe vették, az meg menekült előlük. Ott azután végérvényesen eltűnt a szemük elől, s noha sokáig keresték, képtelenek voltak bármiképp is rátalálni. Végül, miután bebarangolták az említett ingoványokat, úgy találták, hogy azok alkalmasak barmok táplálására. Ezt követően visszatértek az apjukhoz, a beleegyezését elnyerve, minden ingóságukkal együtt a Meótisz ingoványai közé költöztek, hogy ott telepedjenek le. Meótisz vidéke pedig Perzsiával szomszédos. […] Mármost a Meótisz ingoványai közé költözve, öt éven át egyfolytában ott maradtak. A hatodik évben azután, amikor kimozdultak onnan, a pusztaságban véletlenül Belár fiainak feleségeire és gyermekeire akadtak, akik férjük nélkül maradtak sátraikban. Ezeket minden ingóságukkal együtt, gyors vágtában a Meótisz ingoványai közé hurcolták. Mármost véletlenül a gyerekek között fogták el az alánok fejedelmének, Dulának két lányát is; egyiküket Hunor, másikukat Magor vette feleségül. Az összes hun ezektől a nőktől veszi eredetét. S az történt, hogy miután hosszabb ideig maradtak ezek között az ingoványok között, kezdtek hatalmas néppé nőni, és a föld sem befogadni, sem táplálni nem bírta őket.

Kémeket küldtek tehát innen Szkítiába, s miután Szkítiát kikémlelték, gyermekeikkel és nyájaikkal oda költöztek azzal a szándékkal, hogy az lesz a hazájuk. Amikor pedig megérkeztek ebbe az országba, az alpzurusokat és a poroszokat találták ott lakosokként, s ezek megsemmisítése vagy elűzése után, mint köztudott, mindmáig nyugodtan birtokolják azt az országot. Szkítia országa egyébként Európában fekszik, és kelet felé terjeszkedik; egyik oldalról az Északi-tenger, másik oldalról a Ripheus-hegyek zárják közre; a forró égövtől távol esik, kelet felé pedig Ázsiával határos. Két nagy folyam is ered benne: az egyiknek a neve Etul, a másiké Togora […]. A Don folyó különben Szkítiában ered. A magyarok ezt Etulnak nevezik, de amint áthatol a Ripheus-hegyeken és szélesebb medret vesz fel a folyása, már Don a neve. Ez azután a síkságra érve, átfolyik az alánok földjén, ezt követően pedig három ágra szakadva a Kerek-[Kaszpi-] tengerbe ömlik […].

A szkíták országa ugyan területileg egységet alkot, de kormányzás tekintetében három részre oszlik: Barsatiára, Denciára és Mogoriára. A száznyolc nemzetség miatt száznyolc tartománya van, melyekre Hunor és Magor fiai osztották fel egykoron, amikor Szkítiába betelepedtek." *(Kézai Simon: Gesta Hungarorum)*

Adj címet az olvasott három részletnek! Gyűjtsd ki a szövegekből az őseink életmódjára utaló részleteket!

1. *Gesztát író szerzetes a Képes Krónikában*

Ez már vegyes műfajú munka, mint ahogy az Anjou-kori Képes Krónika alapszövege (1358) is. Hozzájuk képest kissé különc volt P. Mester a XIII. század elején. Mivel nevét nem tudjuk, ezért a „névtelen” jelentésű Anonymus „névvel” említjük. Ő annyiban volt különc, hogy csak a „királyok és előkelők származását” írta meg, vagyis a honfoglaló fejedelmek és előkelők viselt dolgait.

Gesztáink szerint őseink Szkítiából, Szittyaföldről érkeztek, vagyis az egykor szkíták lakta pusztáról, amely nagyjából a Fekete-tengertől északra terül el. A csodaszarvas-mondában Hunor és Magor elrabolják Belár és Dúl király leányait: a királyok nevei a bolgárokra és az alánokra utalnak. Az egykor hatalmas birodalmat alkotó hunok is rokonaink. Magor testvére, Hunor a hunok ősapja, míg Csaba királyfi mondájában a hunok a székelység őseiként jelennek meg. A turulmonda szerint első uralkodóházunk, az Árpád-ház is Attilától ered. Pogány mondakörünk egy lovas nomád népet állít elénk, amely a végeláthatatlan puszták világában született meg.

A Képes Krónika szintén szerepelteti a hun–magyar rokonságot és a csodaszarvasmondát. A „képes” jelzőt a kódexet díszítő csodálatosan szép színes festményekről (a miniatúrákról) kapta. A képeken az őstörténet vagy az Árpád-kor szereplői – a középkori szokásoknak megfelelően – XIV. századi viseletben, fegyverzetben jelennek meg, így azok nem a krónikában szereplő korról, hanem a XIV. századról adnak híradást számunkra.

CSATLAKOZÁS A NYUGATI KULTÚRKÖRHÖZ

Szent István államalapító tevékenységének meghatározó eseménye volt a kereszténység felvétele. A politikai váltás együtt járt a korábbi magyar hitvilág és az ehhez kapcsolódó műveltség jelentős részének felszámolásával. Mindez azt eredményezte, hogy csak töredékes emlékeink maradtak az ősi szellemi kultúránkból, melyeket a regösök énekeikben, majd a nép mondáiban és meséiben őrzött meg. Az égig érő fa, a csodaszarvas, a turul vagy a fehér ló mondája az ősi hitvilág és eleink történetének lenyomatait őrzik.

Az életmód, a viselet és a szokások sokkal tartósabbak voltak, és csupán a gazdálkodás, a társadalom átalakulásával változtak. A hozzánk látogató nyugatiak még évszázadokig észlelték az európaitól eltérő vonásokat.

2. *Hajfonatkorong Rakamazról és tarsolylemez Galgócról*

3.

Nézz utána, mire használták elein k a tarsolylemezt! Miért válhatott a tarsolylemez a honfoglaló magyarok legismertebb tárgyává? Mely mesterséghez kapcsolódik az elkészítése? Jellemezd a díszítőmotívumokat! Mutasd be a tarsolylemez példáján, hogyan módosulnak tárgyaink s azok díszítése életmódunk változásával!

4. *Átalakuló település és társadalom*

Mutasd be a régi és az új együttélését a rajz alapján!

A SZERZETESRENDEK MAGYARORSZÁGON Az államalapítástól kezdődően a magyar művelődés összefonódott a nyugati keresztény kultúrával, s ezért változásaiban annak korszakváltásait követte. A kor kultúrája és írásbelisége is a latin nyelvhez és a katolikus egyházhoz kötődött. Ez a kapcsolat csak a korszak végére lazult meg.

Hazánkban a kereszténység felvételével együtt jelentek meg a bencések, akik tevékeny részt vállaltak az új hit meghonosításában. A középkor folyamán már félszáznál több kolostoruk működött az országban. A szerzeteseknek jelentős szerepük volt az írásbeliség biztosításában, az új mezőgazdasági módszerek és az új építészeti stílusok meghonosításában, a keresztény életmód és értékek megerősítésében.

Hazánkban szinte minden szerzetesrend röviddel a megalakulása után meghonosodott. A XII. században jelentek meg a ciszterciek (Zirc, Bélapátfalva) és a premontreiek (Csorna, Lelesz, Jászó), a XIII. századtól pedig a kolduló rendek (ferencesek és domonkosok).

A XIII. század közepén jött létre a Pilis erdeiben a magyar alapítású kanonokrend, a pálos rend. A Pilis remetéit Boldog Özséb gyűjtötte össze. A budaszentlőrinci kolostorból kiindulva Remete Szent Pál szerzetesei – királyaink támogatásával – szerte az országban megvetették lábukat, majd elterjedtek szerte Európában.

6. *A nagyvázsonyi pálos kolostor romjai*

Nézz utána, mely stílusban épült a kolostor! Mutasd be a kolostor részeit egyetemes történeti tanulmányaid alapján! Figyelem, a kolostor temploma egyhajós! Mit bizonyít az, hogy a korábban tanultak alapján rekonstruálni tudod a kolostort?

▪ A szerzetesrendek első kolostoralapításai Magyarországon:
Pannonhalma (bencés) – 996
Váradhegyfok (premontrei) – 1130
Cikádor (ciszterci) – 1142
Esztergom (domonkos) – 1221
Esztergom (ferences) – 1224
Klastrompuszta (pálos) – 1250

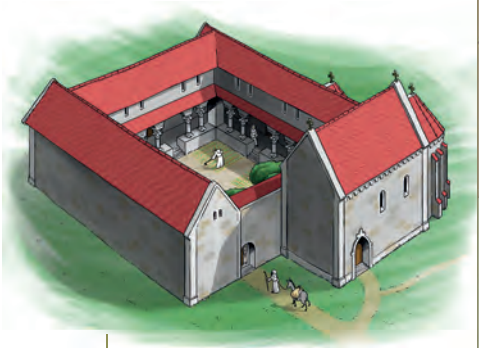

5. *A budaszentlőrinci pálos kolostor rekonstrukciós rajza és romjai*

Keress az interneten magyarországi pálos kolostorokat! Ábrázold térképen elhelyezkedésüket!

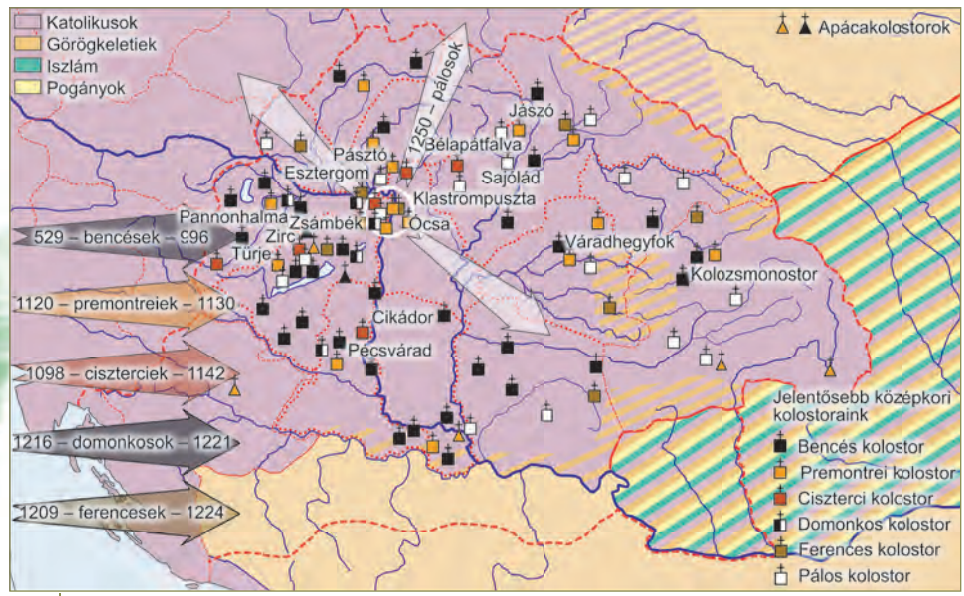

7. *A szerzetesség a középkori Magyarországon*

Kövesd nyomon időrendben a szerzetesrendek megjelenését Magyarországon! Ismételd át az egyes rendekről tanultakat, s alkoss képet magyarországi szerepükről!

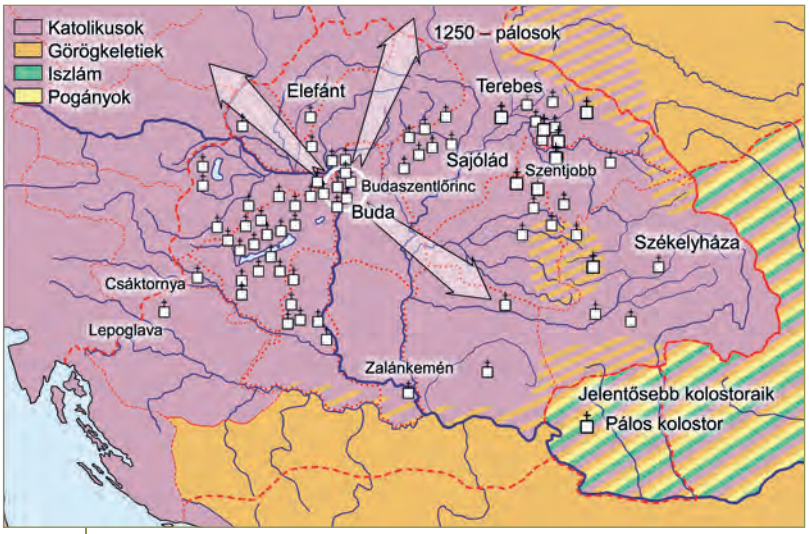

8. *Pálos rendházak a középkori Magyarországon*

Milyen következtetéseket lehet levonni a pálos kolostorok térbeli szóródásából?

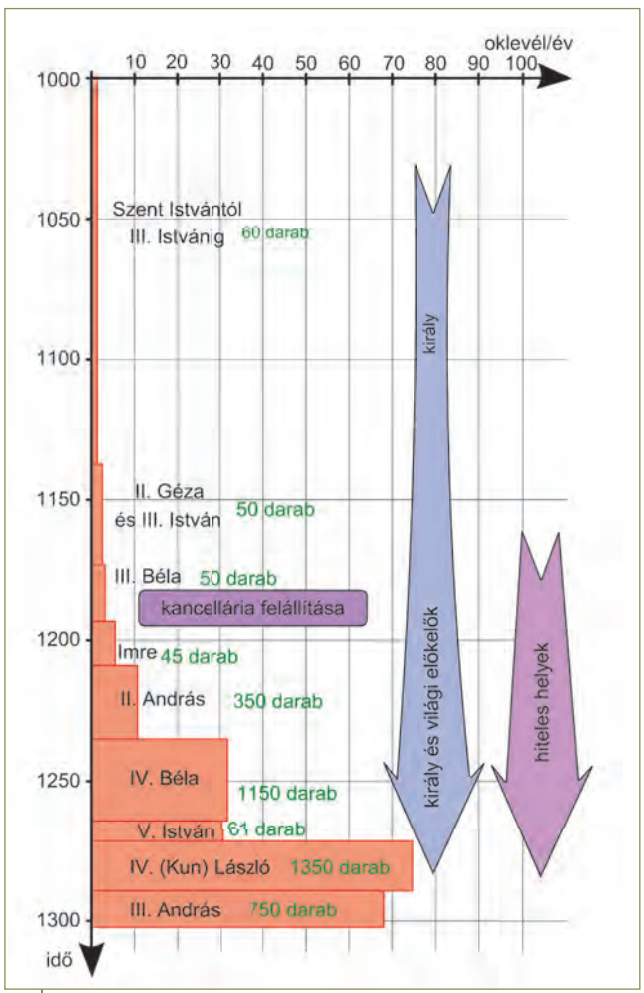

9. *Oklevélkiadás az Árpád-korban*

Hogyan alakult időrendben az oklevélkiadás Magyarországon? Mely tényezők hatottak a folyamatra?

▪ A pálos rend alapítására a XIII. században került sor. Boldog Özséb esztergomi kanonok a tatárjárást követően alapította a Pilis hegység remetéit összegyűjtve. Központi kolostoruk is itt épült. A XIII. század végére a rend megszilárdult és elterjedt Magyarországon.

1309-ben a Pilisből (Keresztúr) áttették székhelyüket a Budai-hegységbe, ahol a Hárs-hegy alatt megépült új központi kolostoruk. Ekkor már a budaszentlőrinci kolostor egy egész Európára kiterjedő rend központja volt. Királyaink gazdag adományokkal erősítették a rendet. I. (Nagy) Lajos segítségével Velencéből megszerezték a névadó szent, Remete Szent Pál ereklyéit. Így a központi kolostor fontos búcsújáró helylyé is vált. A ferencesek mellett a XIV. századtól a legelterjedtebb és legkedveltebb magyarországi rendként működtek. Pálos szerzetes, Báthory László nevéhez fűződik az első magyar bibliafordítás. (Ez sajnos nem maradt fenn.) Báthory Lászlóról nyerte nevét az egykori budaszentlőrinci kolostoruk felett emelkedő barlang. A XVI. század elején Gyöngyösi Gergely megírta a rend történetét.

A török korban a pálosok kiszorultak Magyarországról, s csak a XX. században települtek újra be, Lengyelországból.

AZ ÍRÁSBELISÉG ÉS AZ OKTATÁS A középkori magyar oktatás természetszerűleg az egyházhoz s ezen belül is a szerzetesrendekhez kapcsolható.

Az Árpád-korban az írásbeliség elsősorban az oklevelekhez kötődött (kiváltságlevelek, adományok, szerződések stb.). Az okleveleket egyházi személyek készítették, tartalmilag az irat kiadójának akarata, formailag az oklevélkiadás kötött szabályai szerint. A királyi kancellária létrejöttétől kezdve (XII. század vége) az oklevelek száma egyre gyorsabb ütemben növekedett. Az oklevelek kiadásában és gyűjtésében kiemelkedő szerepet kaptak a középkori Magyarország „közjegyzőségei", a hiteles helyek.

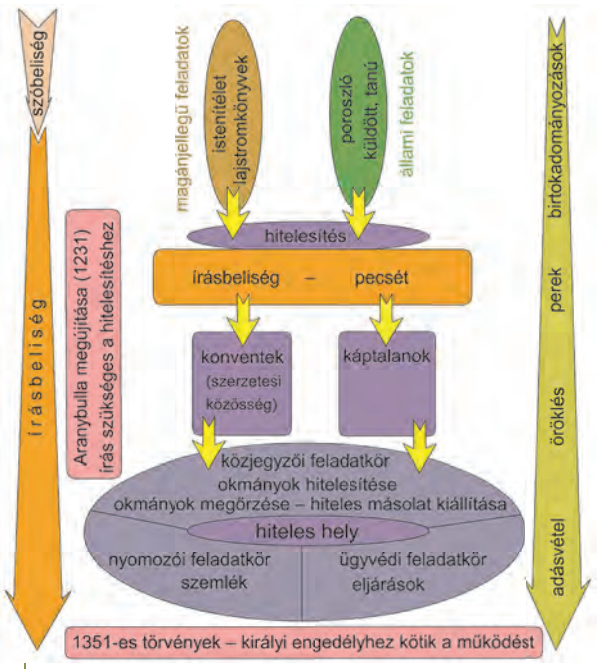

10. *A hiteles helyek kialakulása és szerepe*

Mutasd be az ábra alapján a hiteles hely működését! Milyen szerepet játszottak a hiteles helyek a magyar állam életében?

Szintén egyházi személyek írták a hosszabb műveket, például a **szentek** életét bemutató legendákat **(István, Imre, Gellért, Margit** stb.). A magyar középkor jelentős emlékei a geszták. Mint már említettük, e történeti munkák – a krónikák tényszerűbb stílusától különbözve – színesen, regényesen beszélik el a „viselt dolgokat”.

11. *Szent Margit 1500 körül készült ábrázolása*

Keress az interneten Szent Margithoz kapcsolható művészeti alkotásokat!

▪ Szent Margit legendája. A tatárok elől menekülő IV. Béla király leánya Dalmáciában született meg 1242 januárjában. A gyermek elhalt testvére után a Margit nevet kapta. Béla a tatár pusztítás miatti elkeseredésében leányát felajánlotta az Úrnak Magyarország megmentéséért. Megfogadta, ha a tatároktól megszabadul az ország, leányát apácának adja.

A kis Margit már hároméves korától a veszprémi domonkos apácáknál nevelkedett, majd a számára épített Nyulak szigeti (ma: Margit-sziget) kolostorba került, ahol élete végéig élt. Béla elhalmozta kegyeivel a domonkosokat. Margit szerzetesi fogadalmat tett, és teljes lélekkel a hivatásának élt. Amikor apja a csehekkel való megegyezés érdekében feleségül akarta adni II. Ottokár cseh királyhoz, Margit fogadalmára hivatkozva dacolt apja akaratával. Béla emiatt megharagudott a domonkosokra, és a későbbiekben a másik kolduló rendet, a ferenceseket részesítette előnyben.

Margit végletekig menő alázatossága, önfeláldozása és jósága már életében tiszteletet váltott ki apácatársai és a nép körében. 1270-ben a kolostorban hunyt el, s ott is temették el. Síremléke zarándokhellyé vált. Már 1276-ban boldoggá avatták, de szentté avatására csak 1943-ban került sor.

Margit emléke máig él. Legendája latin és magyar nyelven elkészült már a középkorban. Személyének több irodalmi alkotás is emléket állít, amelyek közül talán a legismertebbek Gárdonyi Géza *Isten rabjai* és Kodolányi János *Boldog Margit* című regényei.

Nézz utána az interneten Ráskai Lea munkásságának! Ő is a Margit-szigeten volt apáca, s szorosan kötődik Szent Margithoz és a magyar nyelvű írásbeliséghez is.

12. *A pannonhalmi konvent első oklevele*

Nézz utána, milyen anyagra írták az okleveleket! Mi volt a szerepe az okleveleken a pecsétnek? Mi lehetett a tárgya (témája) a hiteles helyek által kiadott oklevelek nagy részének?

13. *A Margit-szigeti domonkos kolostor romjai. A falmaradványok mutatják a kolostor hatalmas méreteit.*

Hogyan nevezték Margit korában a Margit-szigetet?

Gárdonyi Géza Isten rabjai című művének az 1930-as évekből való kiadása

14.

Nézz utána az interneten, hányszor adták ki a regényt! Mi lehet az oka, hogy minden nemzedék szívesen olvassa?

„Látjátuk feleim szümtükhel, mik vogymuk: isá, pur es homou vogymuk. Menyi milosztben terümtevé elevé miü isemüköt Ádámut, es odutta volá neki paradicsumut hazoá. Es mend paradicsumben volou gyimilcsektűl munda neki élnie." *(Halotti beszéd és könyörgés első sorai, 1200 körül, Benkő Loránd olvasata szerint)*

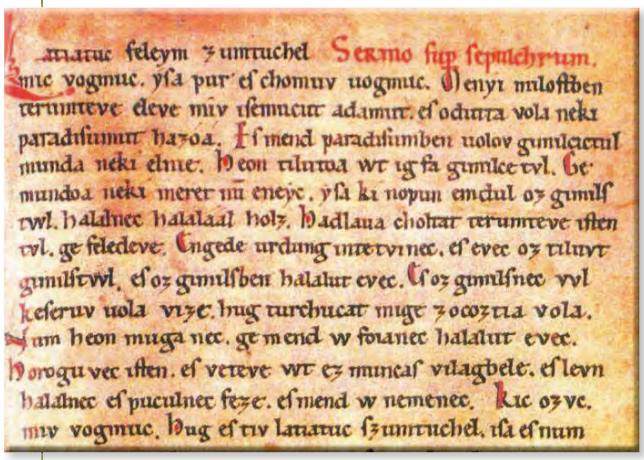

15. *A Halotti beszéd részlete*

A középkorban megjelent a magyar nyelvű írásbeliség (nyelvemlékek, pl. a tihanyi apátság alapítólevele, a Halotti beszéd, az Ómagyar Mária-siralom), de a kultúra latin nyelvű maradt. A reneszánsz időszakára a vezető rétegben nőtt az írni-olvasni tudás, azonban a XV. században a reneszánszt is a latin jellemezte hazánkban.

Az oktatás a nyugati példákat követte: kolostori és székesegyházi iskolák alakultak ki. Ennek köszönhetően a XI. század közepétől a kulturális és adminisztratív feladatkörökben a külföldieket egyre inkább magyar papok és szerzetesek válthatták fel. A XI. századtól kezdve számos magyar diák járt külföldi egyetemekre: Párizsba, Bolognába, majd Krakkóba, Bécsbe. Több királyunk kísérletezett magyar egyetem létrehozásával: Nagy Lajos Pécsett (1367), Zsigmond Óbudán (1395), Mátyás Pozsonyban (1467). Ezek az alapítások azonban nem tudtak megerősödni, így a középkorban nem jött létre állandó egyetem Magyarországon.

17. *Iskolák a középkori Magyarországon*

Mely iskolatípusok voltak jelen a középkori Magyarországon? Mely egyetemek játszottak jelentős szerepet a magyar diákok tanulmányai során?

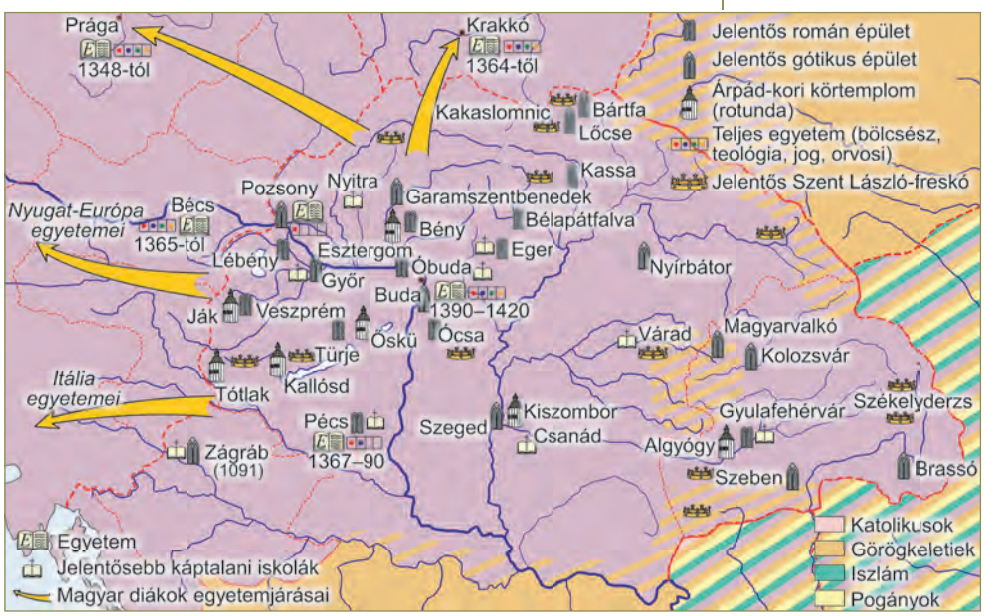

18. *Az óbudai egyetem címere*

16. *XIII. századi freskó részlete a veleméri templomból*

ÉPÍTÉSZET A magyar középkorban csodálatos épületeket emeltek, azonban a magyar történelem viharai, különösen a török hódoltság százötven éve (XVI–XVII. század) ezek jelentős részét romba döntötte (főleg a mai országterületen).

A palotákat, templomokat, kolostorokat, majd a várakat és a polgárházakat Magyarországon is egyre inkább kőből (kisebb részben téglából) építették. A XI. században román stílusban építkeztek, a XII. század végétől kezdett terjedni a gótika. A reneszánsz építészet csak a korszak végén, a királyi udvarban jelent meg, s innen terjedt el a későbbiekben.

Napjainkban kevés műemlék hordozza csupán egyetlen stílus jegyeit (pl. román stílusú az esztergomi királyi kápolna, gótikus a kolozsvári Szent Mihály-templom). Az épületeket ugyanis sokszor átépítették, bővítették, vagy elemi

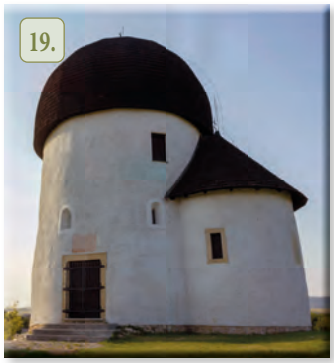
19.

20.

21.

22.

23.

Magyar templomok a középkorból: Öskü (XI. század), Ják a kapuzattal (XII–XIII. század), Zsámbék (XIII. század), Nyírbátor (XV. század)

Mely stílusokhoz köthetők a képeken látható templomok? Hogyan és miért fonódtak össze egy épületen belül a korstílusok? Hogyan viszonyult a magyar építészet az európai folyamatokhoz? Készíts vázlatos rajzot az azonosított stíluselemekről!

csapások, háborús pusztítások után kellett újjáépíteni. Gyakran találkozunk olyan templommal, melynek magja, a szentély XI. századi kis román körtemplom, ehhez gótikus hajókat építettek, majd reneszánsz részekkel gazdagították.

Az építményeket szobrok és festmények díszítették, de ezekből az alkotásokból csak kevés maradt fenn. Az Árpád-kor festészetéről templomainkban csodálatos freskórészletek (például a Szent László-mondakör) segítenek képet alkotni. A budai vár művészi gótikus szobrairól csak az 1970-es évek feltárásai nyomán szerezhettünk tudomást. Sajnos Mátyás udvarának reneszánsz díszítőművészetét is csak a töredékek alapján képzelhetjük el. A legtöbb fennmaradt alkotás az ország egykori – török nem járta – peremvidékein található.

A nyírbátori református templom hajója és az oldalfalba mélyesztett stallum (ülőpad)

24.

Értelmezd a Wikipédia segítségével a „hajó” és a „stallum” kifejezéseket! Mely stílusok keverednek a Báthory-család által építtetett templomban? Nézz utána, hogyan kapcsolódik a templom és a török elleni küzdelem egymáshoz!

25. *Buda a XV. század végén a Schedel-krónika lapjain. A budai Várhegyen IV. Béla a tatárjárás után kezdte el kiépíteni új királyi székhelyét. A dunai átkelő mellett a folyó fölé meredeken emelkedő, jól védhető, lapos tetejű hegy ideális helyszínnek bizonyult e célra. A Várhegy déli, alacsonyabb részén épült ki a királyi vár, tőle északra a polgárváros. A város (Buda) a XV. század végére 10-15 ezer lakójával európai mércével is jelentős településnek számított. A palotát – mint láttuk – Nagy Lajos, majd Zsigmond bővíttette. Fénykorát Mátyás korában élte.*

TÖRTÉNETÍRÁS A XIV–XV. SZÁZADBAN A XIV. században folytatódott az Árpád-korban megalapozott krónikaírás. Az újabb művek úgy születtek, hogy a korábbi eseményeket a szerző átvette a már elkészült művekből, és folytatta azt saját koráig.

A XIV. század közepén készült a színpompás miniatúrákkal és iniciálékkal díszített **Képes Krónika**. (A miniatúra a kódexlapot díszítő kis képek, díszítőmotívumok összefoglaló neve, az iniciálé a díszes kezdőbetű.) Szerzőjének a kiléte bizonytalan. Több kutató az Anjouk udvari papjának, Kálti Márknak tulajdonítja a művet. A Képes Krónika szerzője korábbi geszták szövegét gyúrta egybe, egészítette ki, így elsősorban saját korára, a XIV. század első felére bír komoly forrásértékkel. Szintén az Anjou-korban alkotott Küküllei János, aki megörökítette I. (Nagy) Lajos király életét. Műve csak átiratokban maradt ránk.

A XV. századból több történetírót ismerünk. Közülük kiemelkedik Thuróczy János (1435–1489), Mátyás bírósága egyik ítélőmestere. Korábbi műveket is felhasználva, főként oklevelekre és saját élményeire alapozva írta meg A magyarok krónikája (Chronica Hungarorum) című történeti munkáját, amely 1488-ban jelent meg. Több forrásmű – így a már említett Küküllei-szöveg – mellett neki köszönhetjük Rogerius Siralmas énekének (XIII. század) a megörökítését. A köznemesi származású Thuróczy munkáját a köznemesi öntudat hatja át.

A XV. század harmadik harmadára hazánkban is megjelent a reneszánsz és a humanizmus, elsősorban Mátyás király udvarában és környezetében. Az említett Thuróczy mellett két olasz humanista, Antonio Bonfini és Galeotto Marzio alkotott jelentős történeti munkát.

A Thuróczy-krónika második lapja Szent László királyt ábrázolja

26. Melyik Szent Lászlóról szóló mondára ismersz rá a kép alapján? (Ha nem emlékszel, lapozz vissza a 133. oldalra!)

ORSZÁG, CÍMER, ZÁSZLÓ – AZ ÁRPÁD-HÁZ VELÜNK ÉLŐ HAGYATÉKA. Jóllehet az első magyar uralkodónemzetség 1301-ben kihalt, öröksége ma is alapvetően határozza meg életünket és identitásunkat. Azt, hogy a magyarság jelenleg Közép-Európában, a Kárpát-medencében él, Álmos és Árpád nagyfejedelem sikeres honfoglalása döntötte el. Állami létünk – igaz, azóta összeszűkült – kereteit is ők jelölték ki. Európai típusú államiságunk Szent István király műve: vele kezdődött hazánkban a területi közigazgatás (vármegyerendszer), a törvények írásba foglalása és a latin betűs íráskultúra.

Jelenleg hatályos államcímerünk minden alkotóeleme Árpád-házi királyainkhoz kötődik. A mai magyar címer leírása a következő: hasított pajzson jobbról vörössel és ezüsttel hétszer vágott mező, balról vörös mezőben zöld hármas halom, nyílt aranykoronás közepéből kinövő ezüst kettős kereszt található, a pajzson a Szent Korona nyugszik. (A hétszer vágott mező természetesen baloldalt, a kettős kereszt jobboldalt helyezkedik el, ám a címertan a bal- és a jobboldalt felcseréli, a velünk szemben álló, címert tartó embert alapul véve.) A címerpajzs alkotóelemei közül először a kettős kereszt tűnt fel III. Béla felségjelvényeként. A vörössel és ezüsttel hétszer vágott mező – az úgynevezett „Árpád-sáv" ősváltozatát III. Béla első fia, Imre király készíttette 1196-ban (a vörös mezőkben akkor még arany oroszlánok is voltak). A kettős keresztet IV. Béla foglaltatta pajzsba. A Szent Korona pedig bizonyosan az Árpád-korban készült.

Európa-szerte a királyi címerből fejlődött ki az országcímer. I. (Jagelló) Ulászló király (1440–1444) elsőként egyesítette a hétszer vágott mezőt és a zöld hármas halomból kinövő kettős keresztet a ma ismert módon. A különböző dinasztiák saját címeregyesítései miatt ez a változat csak a XVIII. század végétől állandósult, ugyanakkor a sávozat jelenléte folyamatos volt.

Az államcímerből fejlődött ki a nemzeti lobogó. Az ezüstöt gyakran fehér szín jelenítette meg, innen ered zászlónk fehér sávja. A piros-fehér-zöld színhármas magyar zászlóként először 1557-ben fordult elő, de csak a reformkortól kezdve fejezi ki a nemzet egységét. A zászló kétharmada, a vörös és az ezüst/fehér az „Árpád-sáv" leszármazottja, míg a zöld a hármas halmot idézi fel.

Minden itt említett jelkép, amely az Árpád-házé volt, idővel a magyar nemzeté lett.

27.

III. Béla (1172–1196) címere

28.

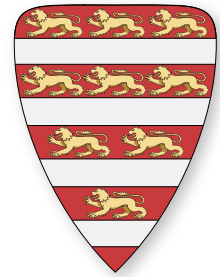

Imre király (1196–1204) címere

29.

I. (Jagelló) Ulászló (1440–1444) címere

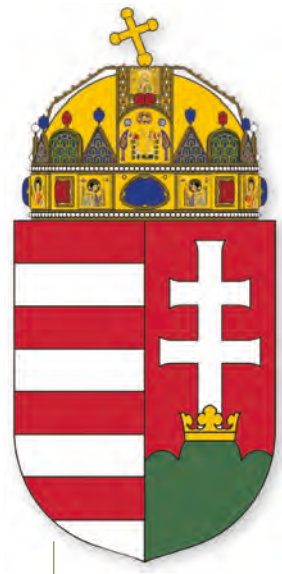

30. *Magyarország mai címere*

31. *Zászlófelvonás nemzeti ünnepen az Országház épülete előtt*

KRONOLÓGIA

	Közel-Kelet	Görög történelem	Róma	Kultúra	Magyar történelem
ŐSKOR	*újkőkor* *növénytermesztés* *állattenyésztés* *öntözéses földművelés*			fazekaskorong	*uráli kor*
Kr. e. 3000	a despotikus államok kialakulása			Kheopsz piramisa	*finnugor kor*
	Hammurapi törvényei (Kr. e. XVIII. század)			*a hieroglifák és az ékírás kialakulása* *zikkuratok építése*	
	Mózes	*mükénéi kor* *a polisz kialakulása*	*a latinok bevándorlása Itáliába*	*a hangjelölő írás kialakulása*	*ugor kor*
		Kr. e. 776 – az első feljegyzett olümpiai játékok			
			Kr. e. 753 – Róma alapítása		
		Drakón – Kr. e. 621			
		Szolón – Kr. e. 594			
		görög–perzsa háborók	*Az athéni demokrácia*		*a magyarság kialakulása*
		Kleiszthenész Kr. e. 508	**Kr. e. 510 a köztársaság kikiáltása**	*a vert pénz megjelenése*	
				Hérodotosz (Kr. e. 484–425)	
		Periklész (Kr. e. 495–429) – **az athéni demokrácia fénykora (Kr. e. V. század közepe)**	Itália meghódítása		
				Platón (Kr. e. 427–347)	
		Nagy Sándor – Kr. e. 336–323		**Arisztotelész** (Kr. e. 384–322)	
		hellenizmus Kr. e. III–I. század			
			Kr. e. 44 – Caesar meggyilkolása		
Krisztus születése					
	Szent Péter	**Augustus** principátusa a hellenisztikus világ meghódítása			*vándorlás a sztyeppén*
	Szent Pál				
	páli fordulat (I. század)	**Constantinus** (306–337) **70 – Jeruzsálem lerombolása** **313 – milánói edictum** **325 – niceai zsinat**		*a keleti szerzetesség kialakulása*	
		népvándorlás			
		395 – a Római Birodalom kettéosztása			
	kereszténység	**Attila – Hun Birodalom** **476 – a Nyugatrómai Birodalom bukása**			
Kr. u. 476					

Kr. e. / Kr. u.

A KORA KÖZÉPKOR

476	Közel-Kelet	Nyugat-Európa	Kelet-Európa	Kultúra	Magyar történelem
		germán királyságok			
		Frank Királyság Klodvig (482–511)	**Justinianus** (527–565)		
		Szent Benedek a bencés rend létrejötte (529)			
			Bizánci Birodalom		
	az iszlám kialakulása				
	622 – Mohamed Medinába költözése			Korán	
	az iszlám terjedése	**732 – a poitiers-i csata**			*vándorlás a sztyeppén*
		756 – az **Egyházi Állam** létrejötte			
	az Arab Birodalom térhódítása	**Frank Birodalom**			
		Nagy Károly (768–814)			*Levédia*
		Frank Birodalom felbomlása (843)			*? Baskíria ?*
					vérszerződés
				a kengyel elterjedése	
		Német-római Birodalom létrejötte (962)		*a **román stílus** kialakulása*	**895 – honfoglalás** **907 – pozsonyi csata**
					támadó hadjáratok (kalandozások)
1000		**I. Ottó (936–973)**	*Quedlinburg – 973*		Géza fejedelem (972–997)

	Nyugat- és Közép-Európa	Magyar történelem	Balkán	Kultúra
1000		**Szent István (997–1000–1038)** ⟷ **Koppány**		Szent István király: Intelmek
		Szent Imre (1000–1031)		
	1054 – egyházszakadás	**Szent Gellért** (980–1046)	**Bizánci Birodalom**	1055 – a tihanyi alapítólevél
		Szent László (1077–1095)		1088 – a bolognai egyetem alapítása
		Könyves Kálmán (1095–1116)		
	VII. Gergely (1025–1085)			
				1150 – a párizsi egyetem alapítása
	Szent Domonkos Domonkos-rend	**III. Béla** (1172–1196)		
	Assisi Szent Ferenc (1182–1226)	**II. András (1205–1235)**		
	ferencesek (1215)	1181 körül kancellária felállítása		
	Aquinói Szent Tamás (1225–1274)			
	1215 a Magna Charta kiadása	**1222 – Aranybulla** 1232 – kehidai oklevél		1236 – Julianus barát a Volgánál
1300				
		IV. Béla (1235–1270) **1241–1242 tatárjárás**		1275 – Marco Polo Pekingben
		Szent Margit (1242–1270)		1279 – a budai zsinat eltörli a tüzesvas-próbát
		1301 – az Árpád-ház kihalása		1279 – Kézai Simon megkezdi krónikája írását
	1347 – nagy pestisjárvány	**I. Károly** (**1308**–1342) **1335 – visegrádi királytalálkozó**		1358 – elkészül a Képes Krónika
	1381 – angol parasztfelkelés	**I. (Nagy) Lajos** (1342–1382) **1351 – I. Lajos törvényei**		Kolozsvári Márton és György megalkotják a Szent György- és Szent László-szobraikat
	1370–1382 (I.) Nagy Lajos lengyel király	**Luxemburgi Zsigmond** (1387–1437)		1367 – a pécsi egyetem alapítása
	1420–1444 huszita háborúk	**Hunyadi János** (1407–1456)	**1396 nikápolyi csata 1443–1444 hosszú hadjárat 1444 várnai csata 1453 Konstantinápoly eleste**	1450 körül Gutenberg könyvnyomtatása
		1456 – nándorfehérvári diadal Hunyadi Mátyás (1458–1490)		1467 – a pozsonyi egyetem alapítása
1492		1479 – kenyérmezei csata 1485 – Mátyás elfoglalja Bécset		1488 – Thuróczy János krónikája

Kontrolsor: KÖZÉPKOR – ÉRETT KÖZÉPKOR; KÖZÉPKOR – KÉSŐ KÖZÉPKOR

Nyugat- és Közép-Európa: *hűbériség*; *rendiség*; *1077* *invesztitúraküzdelmek*; *1096* *keresztes hadjáratok*; *1291*

Magyar történelem: **Árpád-ház**; **Anjouk**; királyi vármegye; nemesi vármegye

Kultúra: *román stílus*; *gótikus stílus*; *reneszánsz*

IDEGEN NEVEK, KIFEJEZÉSEK KIEJTÉSE

Aachen [áhen]
Aeneas [éneász]
Anjou [anzsu]
Aquileia, aquilleiai dóm [akvilejja, akvilejjai dóm]
Aquinói Szent Tamás [akvinói]
Assisi Szent Ferenc [asszíszi]

Bologna [bolonya]

Caesar, Julius [cézár, júliusz]
Cluny [klüni]
corvina [korvina]

Delphoi [delfi]

Foucher de Chartres [fusé dö sartr]

Galeotto Marzio [gáleottó márció]
Gesta Hungarorum [geszta hungarórum]

Jeanne d'Arc [zsanndark]
Justinianus [jusztiniánusz]

La Manche [lamans]
Latium [lácium]
Loire [loár]

Magna Charta [magna karta]
Marseille [marszej]

Nicea [nikea]
Notre-Dame [notrdám]

Octavianus [oktáviánusz]

Pheidiasz [fejdiász]
phülé [[fülé]
Plutarkhosz [plutarkosz]
Poitiers [puatjé, vagy poátyié]
Pompeius [pompejjusz]
Pontius Pilatus [ponciusz pilátusz]

Reims [rejmsz]

senatus [szenátusz]
Soissons [szoászon]
Sorbonne [szorbonn]
Spartacus [szpartakusz]

Thuküdidész [tyuküdidész]

Wyclif, John [viklif, dzson]

ILLUSZTRÁCIÓK, FOTÓK ÉS IRODALMI JOGOK JEGYZÉKE

ILLUSZTRÁCIÓK
JÉCSAI ZOLTÁN

FOTÓK
4. o. M.S. mester: Jézus születése (Hontszentantali Plébániatemplom, wikimedia)
4. o. Than Mór: Attila lakomája (Magyar Nemzeti Galéria, Budapest)
4. o. Mohamed próféta lerombolja a bálványokat © CULTiRiS / Pictures from History / Bridgeman Images
4. o. Aranybulla pecsétje (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest)
4. o. Feszty Árpád: A magyarok bejövetele (Nemzeti Történeti Emlékpark, Ópusztaszer)
4. o. Magna Charta (British Library, London)
4. o. A magyar Szent Korona © CULTiRiS / magánarchívum
8. o. Sumér ékírásos agyagtábla (Metropolitan Museum of Art, New York)
10. o. Hammurapi fejszobra © CULTiRiS / AKG-Images / Erich Lessing
12. o. Lüdiai stater (British Museum, London)
12. o. Perzsa dareikosz (wikimedia/Defilm)
12. o. II. Nektanebo fáraó aranypénze (wikimedia / CNG coins)
15. o. Szolón fejszobra © CULTiRiS / Bridgeman Art Library
16. o. Osztrakónok © CULTiRiS / AKG-Images / Nimatallah
17. o. Kleiszthenesz szobra (Ohio Statehouse, Columbus)
18. o. Osztrakonok (Ancient Agora Museum, Athén, wikimedia/Xocolatl)
21. o. Rudolf Alt: Nemzeti Múzeum Pesten (Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria,, Budapest)
22. o. Kylix (Corpus Christi College, Cambridge)
24. o. Borjúvívő szobra © CULTiRiS / AKG-Images / John Hios
24. o. Beszélgető asszonyok szobor (British Museum, London)
25. o. Platón hermája (Musei Capitolini, Róma)
25. o. Arisztotelész mellszobra © CULTiRiS / INTERFOTO / Sammlung Rauch
32. o. Római ezüstpénz (British Museum, London)
33. o. Domitius Ahenobarbus oltára © CULTiRiS / Bridgeman Art Library
37. o. Janus isten pénzérem © CULTiRiS / Bridgeman Art Library
38. o. Etruszk sírkamra áldozati birkózás (Monterozzi Necropolis Tarquinia, Wikipedia közkincs)
39. o. Corpus Iuris Civilis (University of Victoria Libraries, Victoria)
39. o. 12 táblás törvények újkori rajzon (wikimedia/Ratte)
41. o. Caracalla fürdője © Hungart
44. o. Római térkép, itinerárium (Ulrich Harsch Bibliotheca Augustana, Augsburg)
45. o. Pannoniai amfiteátrumok (Aquincumi Múzeum, Budapest, wikimedia közkincs)
46. o. Petronius Rufus és Iulia Urbana walbersdorfi sírköve (Soproni Múzeum Római kori kőtár)
46. o. Sírkövek Pannoniából (Soproni Múzeum - Római Kori Kőtár, Sopron)
48. o. Simon de Myle: Noé bárkája és az Ararát hegy © CULTiRiS / Bridgeman Images
50. o. A delphoi jósda ábrázolása © CULTiRiS / Bridgeman Art Library
51. o. Aieneas Ankhissesel a hátán (Musée du Louvre, Párizs)
52. o. Ókori távolugrás ugrókővel (Museum of Fine Arts, Boston)
52. o. Stadionfutók (Metropolitan Museum of Art, New York)
52. o. Ökölvívók © CULTiRiS / Bridgeman Art Library
52. o. Kocsiverseny (Digital image courtesy of Getty's Open Content Program)
56. o. Mithrasz fertőrákosi szentélye © CULTiRiS / Rigó Tibor
56. o. Mithrasz relief (Metropolitan Museum of Art, New York)
57. o. Carl Heinrich Bloch: A hegyi beszéd (Frederiksborg Museum, Hillerod)
58. o. Leonardo da Vinci: Az utolsó vacsora freskója (Santa Maria delle Grazie, Milánó)
59. o. Andrea Montegna: Keresztre feszítés © CULTiRiS / AKG-Images / Erich Lessing
59. o. El Greco: Férfifej tanulmány © CULTiRiS / Bridgeman Art Library
62. o. Niceai zsinat ülése (Agia Aikaterini Collection, Heraklion)
64. o. Diego Velázquez: Szent Antal meglátogatja Szent Pált © CULTiRiS / AKG-Images / Erich Lessing
67. o. Türk fejedelem emlékoszlopa © Hungart
70. o. Hun áldozati üst (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest)
70. o. Attila miniatúra, Képes Krónika (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)
70. o. Gárdonyi Géza: Láthatatlan ember című könyvének illusztrációja © Biczó András
71. o. Raffaello: I. Leó pápa a hunok elé vonul (Palazzi Pontifici, Vatikán)

72. o. Nagyszéksói kincslelet néhány darabja (Móra Ferenc Múzeum, Szeged)
73. o. Görögtűz tengeri ütközetben © CULTiRiS / Bridgeman Art Library
74. o. Gábriel arkangyal találkozik Mohamed prófétával © CULTiRiS / © Edinburgh University Library / With kind permission of the University of Edinburgh / Bridgeman Images
74. o. Mohamed próféta arc nélküli ábrázolása © CULTiRiS / Bridgeman Art Library
74. o. Mohamed elhelyezi a Kába követ Mekkában © CULTiRiS / © NPL - DeA Picture Library / Bridgeman Images
75. o. Medina és Mekka © CULTiRiS / Bridgeman Art Library
75. o. Díszes Korán fedele © CULTiRiS / Bridgeman Art Library
75. o. Régi Korán példánya © Hungart
76. o. Damaszkuszi szablya és kordován csizma © Hungart
77. o. Al-Idrisi világtérképe © CULTiRiS / INTERFOTO / Friedrich
79. o. Nagy Károly hermája (Aachener Domschatzkammer, Aachen, wikimedia/Beckstet)
79. o. Karoling lovagok (Stiftsbibliothek, Sankt Gallen)
79. o. Nagy Károly aláírása © CULTiRiS / AKG-Images
80. o. Karoling-minuszkula (British Library, London)
82. o. Gyalog galopp, filmkocka (rendezte: Terry Gilliam, Terry Jones; Warner Home Video, 1975)
85. o. Mezőgazdasági munkák © CULTiRiS / G. Dagli Orti /© NPL - DeA Picture Library / Bridgeman Images
87. o. Doctor Schnabel ábrázolás © CULTiRiS / AKG-Images
88. o. Watt Tyler halála (Bibliothèque Nationale de France, Párizs)
88. o. Dózsa György kivégzése (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)
92. o. Német-római császári korona (Schatzkammer, Bécs, wikimedia/Gryffindor-CSvBibra)
94. o. Giotto di Bondone: III. Ince és Szent Ferenc találkozása (National Gallery, London)
94. o. Aquinói Szent Tamás oltárkép © CULTiRiS / Bridgeman Art Library
95. o. Párizsi egyetem festmény (Bibliothèque Nationale, Párizs)
99. o. Szász Tükör oldala (Herzog August Library, Wolfenbüttel)
100. o. Roland hűségesküt tesz Károlynak (Bibliothèque Nationale de France, Párizs)
101. o. Középkori rendiség allegóriája © CULTiRiS / Bridgeman Art Library
104. o. II. András lovagjaival a Szentföldön, Képes Krónika (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)
105. o. Antiochia ostroma © CULTiRiS / Bridgeman Art Library
105. o. Keresztes lovagok © CULTiRiS / INTERFOTO / Daniel
106. o. Marco Polo karavánja © CULTiRiS / AKG-Images / Erich Lessing
106. o. Marco Polo mozaik © CULTiRiS / Luisa Ricciarini / Bridgeman Images
108. o. Marianne Strokes: Szent Erzsébet a szegényeknek sző (wikimedia / RIbberlin)
108. o. Vízimalmok eszközei (New York Public Library, New York)
114. o. Sandro Boticelli: Vénusz születése © CULTiRiS / AKG-Images / Erich Lessing
115. o. Schöfft Ágoston: Kőrösi Csoma Sándor (wikimedia/Csanády)
117. o. Honfoglaláskori sír feltárása (Móra Ferenc Múzeum, Szeged)
118. o. Nagyszentmiklósi kincs 2. számú korsója (Kunsthistorisches Museum, Bécs)
118. o. Karosi lelet ezüst övverete (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest)
119. o. Énlakai templom felirata (wikimedia/Andrei kokelburg)
120. o. Nagyszentmiklósi ivócsanak (Móra Ferenc Múzeum, Szeged)
120. o. Székely Bertalan: Vérszerződés (Kecskeméti városháza, Kecskemét)
122. o. Munkácsy Mihály: Honfoglalás (Országgyűlési Múzeum, Budapest)
123. o. Magyar lovas az aquileai dóm freskóján (Aquilea, wikimedia)
124. o. Az augsburgi csata © CULTiRiS / AKG-Images
126. o. Géza fejedelem szobra © CULTiRiS / Gyukics Péter
127. o. Magyar koronázási palást (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest)
132. o. Vazul megvakítása, Képes Krónika © CULTiRiS / Országos Széchényi Könyvtár
121. o. Szent László harca kun vitézzel (Kakaslomnici Plébániatemplom, wikimedia/Thaler Tamás)
134. o. Könyves Kálmán, Képes Krónika (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)
136. o. III. Béla komputertomográf felvétele (Országos Onkológiai Intézet, Budapest)
136. o. III. Béla arcrekonstrukciója (Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár)
136. o. Szent László hermája (Győri Nagyboldogasszony-székesegyház, Győr)
139. o. Nomád harcosok (Staatsbibliothek, Berlin)
140. o. Kemence maradványai (Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szentendre)
142. o. Aba Amádé pecsétje (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)
145. o. Bárók egy csoportja, Képes Krónika (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)
146. o. Rozgonyi csata, Képes Krónika © CULTiRiS / Országos Széchényi Könyvtár
147. o. Szent György lovagrend alapító levele (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest)
148. o. I. Károly aranyforintja (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest)
152. o. Nagy Lajos a trónon, Képes Krónika (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)
153. o. A Szent Korona © CULTiRiS / magánarchívum
153. o. Rekeszzománc kép a Szent Koronán © CULTiRiS / Szelényi Károly
154. o. A Szent Korona megtalálása, Képes Krónika (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)
155. o. A koronázási jogar (Országgyűlési Múzeum, Budapest)
157. o. Janicsár íjjal (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)
157. o. Szpáhi (Metropolitan Museum of Art, New York)
159. o. Garai nádor pecsétje (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)
161. o. Hunyadi János ábrázolása, Thuróczy krónika © CULTiRiS / magánarchívum
162. o. Hunyadi János síremléke (Szent Mihály Székesegyház, Gyulafehérvár, wikimedia/h_laca)
164. o. Hunyadi Mátyás aláírása (wikimedia/jarould)
165. o. Benczúr Gyula: Mátyás fogadja a pápai követeket (Szépművészeti Múzeum - Magyar Nemzeti Galéria, Budapest)
166. o. Mátyás király aranyforintja (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest)
167. o. Johannes Hartlieb: Huszita gyalogsági támadás (Österreichischen Nationalbibliothek, Bécs)
169. o. Vitéz János ábrázolása (Országos Széchényi Könyvtár Budapest)
170. o. Mátyás és Beatrix portréja (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest)
172. o. Íródeák, Képes Krónika (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)
173. o. Budaszentlőrinci kolostor romjai (wikimedia/Antissimo)
175. o. Szent Margit ábrázolása (Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom)
175. o. Galgóci tarsolylemez (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest)
175. o. Rakamazi hajfonatkorong (Jósa András Múzeum, Nyíregyháza)
175. o. Szent Margit ábrázolása (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)
176. o. Veleméri templom freskórészlete © CULTiRiS / Szikszay Ágnes
176. o. Óbudai Egyetem Címere (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)
177. o. Nyírbátori református templom hajója és stalluma © CULTiRiS / Rigó Tibor; ©CULTiRiS / Szikszay Ágnes
178. o. Thuróczy krónikájának első két lapja (Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)
178. o. Buda metszeten, Schedel krónika (wikimedia)
179. o. Történelmi címerek (wikimedia/Madboy74)

Shutterstock Képügynökség: 4., 5., 9., 11., 13., 15., 16., 17., 19., 21., 23., 24., 26., 30., 34., 35., 39., 40., 42., 43., 44., 50., 54., 56., 61., 68., 73., 75., 77., 78., 81., 82., 110., 111., 114., 115., 129., 130., 132., 142., 143., 149., 152., 158.,160., 169., 173., 175., 177., 179.
Shutterstock szerkesztői képek: 4. o. Nussar, 9. o. Jaroslav Moravcik, 16. o. Andronos Haris, 21. o. makalex69, 24. o. Ame Beruldsen, 26. o. Spiroview Inc, 30. o. footageclips, 42. o. Giampaolo Cianella, 58. o. Yuri Turkov, 61. o. irisphoto1, 71. o. Viacheslav Lopatin, 73. o. Michal Szymanski, 75. o. vy.studio, 82. o. S.Borisov, 110. o. Jaroslav Moravcik
Könyvborítók: Gárdonyi Géza: Isten rabjai (Dante Kiadó, Budapest)

IRODALMI JOGOK JEGYZÉKE

118. o.: László Gyula: A „kettős honfoglalás” (568--670--860). Gyorsuló idő sorozat. Magvető Könyvkiadó, 1978.

OH_TOR09TB_Tortenelem9_tk_20240328.indd 184 2024. 03. 28. 10:22:51